

МАСОИЛИ ТАКМИЛИ ҚОНУНГУЗОРӢ **ПРОБЛЕМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА**

НЕОБХОДИМОСТЬ В ЗАКОНОДАТЕЛЬНОМ УРЕГУЛИРОВАНИИ ПОЛИГАМИИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Абдурашидов А.А.*
Бухориев Б.Р.**

Таджикистан одним из первых среди стран Содружества Независимых Государств ратифицировал Международную Конвенцию ООН «О ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин», что способствовала всестороннему развитию возможностей женщины в интересах общества.

Согласно ст. 17 Конституции Республики Таджикистан мужчины и женщины равноправны. На основе данной нормы был принят ряд правовых документов. В том числе Указ Президента Республики Таджикистан «О повышении роли женщин в обществе» (от 03.12.1999 г.), «Основные направления государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей мужчин и

женщин в Республике Таджикистан на 2001 – 2010 годы», Закон Республики Таджикистан «О государственных гарантиях равноправия мужчин и женщин и равных возможностях их реализации», Государственная программа воспитания, подбора и расстановки руководящих кадров Республики Таджикистан из числа способных девушек и женщин на 2007 – 2016 годы, Национальная стратегия повышения роли женщин в Республике Таджикистан на 2011 – 2020 годы.

В Республике постоянно предпринимаются меры по гендерному равенству, предупреждению насилия в семье и ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин.

Принятие Закон Республики Таджикистан «О предупреждении насилия в семье» является важным шагом в предупреждении насильственных действий в семье. Целью принятия данного закона является правовая защита семьи как основу общества, правовое регулирование семейных отношений по предупреждению насилия, содействие в реализации государственной политики в этом направлении, воплощении атмосферы нетерпимости к таким явлениям,

**Абдурашидов А.А.* – секретарь Учёного совета Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, подполковник милиции.

***Бухориев Б.Р.* – преподаватель кафедры уголовного права, криминологии и психологии факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, лейтенант милиции.

выявление, предупреждение и устранение причин и условий, способствующих насилию в семье, повышение ответственности родителей за обучение и воспитание детей. Данный закон также предусматривает привлечение виновных к юридической ответственности и защиту прав жертв насилия в семье.

Однако имеются случаи создания семьи со стороны некоторых девушек и молодых женщин без регистрации в органах ЗАГС и только по религиозному бракосочетанию, которое усугубляет их последующее правовое положение и становятся причиной нанесения женщинам и детям соответствующего вреда.

Число браков зарегистрированных органами ЗАГС по всей Республике в 2012 году составило 97796 (в 2011 году - 94617), а расторжение браков в судебном порядке – 8669.

По Семейному кодексу РТ безусловным препятствием к вступлению в брак является состояние хотя бы одного из супругов в другом не расторгнутом браке (п. 1 ст. 14 Семейного кодекса РТ). Состояние в фактических брачных отношениях не является препятствием к заключению брака. В данном случае речь идет о законодательном закреплении принципа моногамии. Происхождение этого запрета связано с европейской культурной и религиозной традицией, практически на протяжении всей своей истории признававшей только моногамные браки.

Согласно комментарию к уголовному кодексу Республики Таджикистан субъектом «Двоеженство или многоженство» признается мужчина, достигший брачного возраста, сожительствующий с двумя или более женщинами с ведением общего совместного хозяйства. Термин «ведение общего совместного хозяйства» как обязательный атрибут состава преступления, также не находит в практике правильного и точного понимания среди судей. Суды, не руководствуясь какой-либо разработанной общей практикой при рассмотрении этой категории дел. Многие практики полагают то, что мужчина купил домашнюю утварь или заплатил за какие-либо коммунальные услуги уже, является

ведением общего совместного хозяйства. Также при изучении судебных приговоров адвокаты выявили, что в описательной части приговоров факт «ведения общего совместного хозяйства» не имеет достаточного обоснования. Теоретически если мужчина не вел общее совместное хозяйство с другой женщиной вне брака, то его сожительство не является уголовным преступлением и его осуждение не допустимо. В этом случае смысл существования уголовного наказания теряет свою актуальность, так как государство не может в этом случае защитить законные брачно-семейные отношения и тем самым конечная цель не достигается¹.

Далее, установив виновность личности в совершении преступления предусмотренного ст. 170 УК РТ «Двоеженство или многоженство», назначает наказание в виде штрафа в размере от одной до двух тысяч показателей для расчетов или исправительных работ с удержанием с заработной платы от 10% до 30% в доход государства. В ходе судебного заседания подсудимые обычно признают себя виновными, при этом заявляют о том, что впредь отношения с сожительницей намерены прекратить. Как правило, после осуждения события разворачиваются следующим образом:

а) осужденное лицо фактически прекращает отношения с сожительницей, что зачастую негативно отражается на детях, если таковые были рождены во время их связи. Часто мужчина перестает принимать участие в воспитании и уходе за ребенком после осуждения. Таким образом, осуждение мужчины зачастую ведет к нарушению интересов детей родившихся вне брака. Хотя законодательством установлено, что вне зависимости от статуса ребенка или какие отношения между родителями родители обязаны, заботится и содержать детей. Тем не менее, практика показывает обратное.

б) если осужденный перестает участвовать в воспитании детей

¹Абдурашидов А.А., Курбонов А.А. Проблемы многоженства в законодательной и правоприменительной практике Таджикистана // Труды Академии (научный журнал) №2 (18). 2012. С. 97

родившихся вне законного брака, бывшая сожительница обращается в гражданском порядке для защиты интересов своих детей. В этом случае суд, как правило, удовлетворяет иск. Таким образом, суд, наказывая в уголовном порядке мужчину за фактическое сожительство вне брака с другой женщиной, в гражданском порядке, обязывает этого же мужчину участвовать в воспитании общих детей рожденных вне брака от сожительства. Тем самым не исключается возможность, что связь мужчины и женщины может возобновиться вновь, что в принципе доказано практикой¹.

Население Таджикистана, исповедующее ислам и имеющее исторические и религиозные традиции, допускающие полигамные браки, тем не менее, также оказывается подчиненным принципу моногамии. Это может рассматриваться как навязывание чуждой ему европейской модели брака.

Запрет на вступление в брак лица, состоящего в другом браке, распространяется в мусульманском праве только на женщин, мужчины же имеют право одновременно состоять не более чем в четырех браках, т.е. мусульманское право допускает полигамию.

Фактически многоженство стало весьма распространенным явлением, отсутствие его законодательного регулирования и запрет на регистрацию полигамных браков ведет только к тому, что права женщин, находящихся в незарегистрированном браке, не защищены нормами семейного законодательства.

Представляется, что к настоящему времени для защиты в судебном порядке экономических и иных прав женщин, фактически состоящих в полигамных браках, назрела необходимость в законодательном регулировании многоженства. Утверждения о том, что введение данного института может нарушить права женщин, вступающих в такой брак, не убедительны. Вступление в подобный брак является для женщин делом добровольным, кроме того, возможно

введение для них дополнительных гарантий.

При заключении брака женой может быть поставлено условие о том, чтобы второй и последующие браки могли заключаться только с ее согласия, в этом случае брак, заключенный без ее согласия, является недействительным.

Запрет на полигамию, создают различные социальные проблемы, такие как:

1. Увеличение старых дев, то есть не выход замуж женщин, которые не обладают прекрасной внешностью. Мужчины, не смогут проявить добро к такой категории женщин, могли жениться на них, сохраняя их целомудренность, и обеспечивая их;

2. Образование вдов, то есть женщины, которые лишились мужей и остались одни с детьми. Или она жена его брата, и он женится на ней, только из-за сохранения детей своего брата;

3. Увеличение разврата (нечестия и проституция);

4. Увеличение разводов по причине болезни жены. Бывают случаи, когда жену постигают длительные болезни, и по причине чего она не сможет ухаживать за детьми и за мужем, а он не сможет иметь полового акта с ней. После чего мужчина начинает нуждаться во втором браке. А когда второй брак запрещён, то единственный выход – развод;

5. Увеличение душевных и половых болезней;

6. Будет меньше рождаемости детей. Чем больше будет народ, тем сильнее будет государство. Каждый разумный человек согласится, что полигамия требуется для многочисленности народа;

7. Бесплодные женщины подвергнутся одиночеству. Муж по своей природе желает детей. И ему ничего не остается, кроме как развестись с ней и оставить её, безумно влюбленную в него. Вероятно, что у неё не будет больше семьи.

8. Увеличение преступности в сфере торговли людьми в особенности использовании женщин в целях сексуальной эксплуатации и т.д.

Таким образом, полигамия оберегает общество от нечестия и от природных отклонений, которые распространяются по

¹Абдурашидов А.А., Курбонов А.А. Проблемы многоженства в законодательной и правоприменительной практике Таджикистана // Труды Академии (научный журнал) №2 (18). 2012. С. 97-98.

причине проституции и множества подкидышей. Оберегает людей от некоторых душевных и половых болезней. Оберегает как мужчин, так и женщин, детей от беспризорности, которое происходит по причине разводов, раздоров и множества болезней. Сколько смертей и убийств происходит по причине отсутствия полигамии. Женщина кончает свою жизнь самоубийством из-за того, что застала своего мужа с его любовницей, или наоборот мужчина кончает самоубийством из-за того, что застал свою жену с другим мужчиной. Мужчина и женщина убивают новорожденных, которые были зачаты вне брака, не желая нести ответственности за них. Мужчина убегает от распутницы, которая забеременела от него не законным путём, по причине чего увеличивается беспризорность и подкидывание детей.

Исходя из вышеизложенного предлагается исключить ч. 3 ст. 33 Конституции Республики Таджикистан и п. 1 статьи 14 Семейного кодекса РТ, которая не допускает заключение брака между лицами, из которых хотя бы одно лицо уже состоит в другом зарегистрированном браке.

**ЗАРУРАТИ ТАНЗИМИ СЕРЗАНАГӢ ДАР
КОНУНГУЗОРИИ ҚУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Калидвожаҳо: бисёрзанӣ, дузанагӣ, серзанагӣ, никоҳ, ҷавобгарии ҷиноятӣ, декриминализатсия, Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси оила, талоқ, бепарастории кӯдакон, фоҳишагӣ, фисқу фасод, савдои одамон.

Дар мақолаи мазкур дар бораи проблемаҳои бисёрзанӣ оварда шудааст, ки ин проблема актуалист ва монетаи асосии тарақиёти ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ба ақидаи муаллифон ҳалли ин масъала проблемаҳои васеи иҷтимоӣ ва ҷаҳониро ҳал менамояд.

**THE NEED TO REGULATE POLYGAMY
LEGISLATION OF TAJIKISTAN**

Keywords: polygamy, bigamy, marriage, criminal responsibility, decriminalization, the Criminal Code, divorce, child neglect, prostitution, corruption, trafficking in human beings.

In this article we are talking about the problems of polygamy, which has become an urgent and creates major obstacles to the development of society. According to the sponsors, the solution simultaneously solve social and global issues.

СОВРЕМЕННЫЙ РЕЛИГИОЗНЫЙ ЭКСТРЕМИЗМ КАК УГРОЗА МИРОВОМУ ПОРЯДКУ

Абдухамитов В.А.*

На протяжении последних 20-25 лет мировое сообщество постоянно сталкивается с таким широкомасштабным, разнообразным по формам и способам действий явлением, как религиозный экстремизм и, наиболее болезненной его формой проявления - терроризмом.

Единая Концепция Республики Таджикистан по борьбе с терроризмом и экстремизмом рассматривает борьбу с терроризмом и экстремизмом как важнейшую задачу обеспечения своей национальной безопасности и всего мира, и выступает за дальнейшее усиление взаимодействия на данном направлении¹.

Под религиозным экстремизмом понимают нетерпимость к представителям той же или других религий.

В XXI в. религиозный экстремизм приобрел новую форму своего проявления. Через глобальную сеть Интернет любая провокационная информация или подрывная идея становится всеобщим достоянием. Сегодня религиозный экстремизм в сфере компьютерных систем и информационном пространстве представляет собой реальную опасность.

**Абдухамитов В.А.* – заведующий кафедрой уголовного права и криминологии юридического факультета Российско-Таджикского (славянского) университета, кандидат юридических наук, доцент.

¹ Единая Концепция Республики Таджикистан по борьбе с терроризмом и экстремизмом. Утвержден Указом Президента РТ от 28.03.2006 г. №1717.

Международное сообщество предпринимает попытки противостоять угрозе киберэкстремизма и кибертерроризма. В частности, в США создан сайт, посвященный борьбе с кибертерроризмом. На нем размещается информация о спаме, онлайн-мошенничестве, вирусах и червях, а также о способах борьбы с ними.

Малайзия выступила с инициативой создания международной организации ИМРАСТ, представляющей собой "структуру, объединяющую представителей государственного и коммерческого секторов для поиска и реализации наиболее эффективных путей противостояния кибертерроризму".

В Китае действуют ограничения на посещения сайтов, а с 2006 г. создано специальное полицейское подразделение, предназначенное для контроля за онлайн-форумами.

Представляется, что борьба с религиозно-экстремистскими проявлениями в Интернете должна вестись созданием более мощного потока конструктивной информации, противостоящей деструктивной экстремистской деятельности. Противодействие религиозному экстремизму прежде всего должно оказываться, на наш взгляд, не полицейскими методами, а путем развенчания его идеологии, создания положительных образцов для поведения.

Противодействие экстремизму в качестве одного из ведущих направлений

правоохранительной деятельности в связи с особой опасностью угроз экстремистского характера неоднократно признавалось официально: в Послании Президента Республики Таджикистан Парламенту страны в 2013 г.

После террористических акций 11 сентября 2001 г. правительства ряда зарубежных стран активизировали деятельность по реформированию не только собственно антитеррористического законодательства, но и законодательства, направленного на борьбу с ксенофобией и расизмом, что нашло отражение в расширении круга криминализованных деяний и ужесточении наказаний.

В течение последних трех лет новые составы преступлений, совершаемых на почве расовой, национальной ненависти, были введены в уголовные законы Франции и Финляндии. Статья 222-18-1 УК Франции устанавливает ответственность за угрозу совершения преступления или проступка против личности в связи с реальной или предполагаемой принадлежностью потерпевшего к этнической группе, нации, расе, а также его вероисповеданием. Статьи 311-4 и 312-2 дополнены квалифицирующим признаком: "если деяние совершено в связи с реальной или предполагаемой принадлежностью или непринадлежностью потерпевшего к этнической группе, нации, расе, а также его вероисповеданием или сексуальной ориентацией".

Принятый в Великобритании в 2006 г. Акт "О расовой и религиозной вражде" дополнил Акт "Об общественном порядке" 1986 г. разделом 3 "А" "Возбуждение религиозной вражды". Ранее британское законодательство устанавливало ответственность за действия, направленные на возбуждение исключительно расовой вражды.

В 2004 г. в Нидерландах и во Франции вступили в силу законы, повысившие размер наказания за оскорбление граждан в связи с их национальной, религиозной, этнической принадлежностью, иными признаками, а также за дискриминацию. Согласно Закону Франции N 2004-204 от 9 марта 2004 г. "О внесении изменений в законодательство в связи с развитием преступности" размер

наказания, предусмотренный санкцией статьи 225-2 УК Франции, увеличен с двух лет тюремного заключения и 30 тыс. евро штрафа до трех лет тюремного заключения; наказание же за дискриминацию, осуществленную публичным служащим, повышено с трех лет тюремного заключения и 45 тыс. евро штрафа до пяти лет тюремного заключения и 75 тыс. евро штрафа.

Но успешная борьба с религиозным экстремизмом во многом зависит не только от принятия тех или иных законов, приказов, политической воли и способности лидеров государств к эффективному противодействию, но и от состояния международного сотрудничества в этой области, в том числе от уровня уже накопленных практических и теоретических знаний об этом явлении в целом.

Религиозному экстремизму необходимо противопоставить международный заслон. Борьба с ним должна приобретать новые трансграничные формы. В этой связи уместно сказать о правовом обеспечении противодействия экстремистской деятельности на пространстве Шанхайской организации сотрудничества (ШОС).

Законодательство государств-членов ШОС, связанное с регулированием отношений в области противодействия экстремизму, включает в себя уголовное, уголовно-процессуальное, административное и другие отрасли права.

В нем можно выделить более узкий круг нормативных актов, непосредственно направленных на противодействие экстремистской деятельности. К их числу следует отнести законы о противодействии экстремизму, другие нормативные акты, в которых формулируются нормы, определяющие порядок признания организации экстремистской, правовые последствия этого либо устанавливающие порядок регистрации, приостановления, прекращения деятельности общественных организаций.

Религиозный экстремизм сегодня стал опаснейшим глобальным явлением, препятствующим нормальному развитию международных отношений,

дестабилизирующим безопасностью многих регионов и целых стран.

Один из ключевых факторов, способствующих выработке эффективных механизмов противодействия религиозному экстремизму, - выяснение современных тенденций его формирования.

В современном мире они во многом определяются глобальными явлениями и особенностями развития современной цивилизации.

Экстремизм и терроризм, по мнению многих специалистов, - это асимметричный ответ на вызовы глобализации, реакция возникающей постмодернистской "сетевой" организации мира на давление со стороны традиционных "иерархических" структур управления мировыми процессами. Новые формы противостояния в рамках международных отношений обозначаются как "асимметричный конфликт"¹, "диверсионно-террористические войны"², "интервенции возмездия"³, "постмодернистские военные операции"⁴.

Отдельные авторы считают, что "терроризм вобрал в себя в концентрированном виде практически все сколько-нибудь заметные противоречия современности"⁵.

В современных условиях многие эксперты рассматривают борьбу с международным терроризмом и экстремизмом как четвертую мировую войну. "Война эта неотделима от процессов глобализации мира, поскольку, по большому счету, она - одно из проявлений кризиса индустриальной фазы развития. В этой войне сражаются даже не страны, а глобальные проекты будущего: китайский, арабский, американский, германский, европейский, японский и русский.

¹ Мюнклер Г. Асимметричные угрозы. Военно-политическая стратегия терроризма. Меркур, 2002. №633. Январь.

² Хрусталева М. Диверсионно-террористическая война как военно-политический феномен // Международные процессы. 2003. №2.

³ Богатуров А. Международный порядок в наступившем веке // Международные процессы. 2003. №1.

⁴ Принс Г. Военный постмодерн // Независимое военное обозрение. 2003. №13. 27 января.

⁵ Макуев Р.Х. Терроризм в условиях глобализации // Государство и право. 2007. №3. - С.43-49.

Столкновение проектов будет происходить по большей части в пространствах геокультуры и геоэкономики. Но будут и военные действия, которые примут вид террористических актов"⁶.

Религиозный экстремизм способен спровоцировать войну цивилизаций с ее катастрофическими последствиями. Нечувствительность представителей одной цивилизации к ценностям ("лжеценностям") другой цивилизации может оказаться фатальной.

Ускорение экономического роста, отчетливо проявившееся во второй половине XX в., составит фундаментальную характеристику всего общественного развития мира начала XXI в. Темпы прироста ВВП возрастут с 2,7% в 1986 - 2000 гг. до 3,7% в 2001 - 2015 гг., а население мира - с 6,1 до 7 млрд. человек. При этом прирост ВВП будет неравномерным. Постепенно выходят из кризиса постсоциалистические страны. Произошли радикальные изменения в конгломерате стран Азии, Африки и Латинской Америки, где сосредоточено около 4/5 населения на Земле. В результате увеличения различий в уровне и темпах социально-экономических преобразований сама эта общность, объединяемая понятием "развивающиеся страны", оказалась размытой. В прогнозный период раскол в их развитии усилится, и сама общность, как понятийная категория, исчезнет.

По прогнозу, 56 стран мира в 2015 г. будут иметь доход на душу населения менее 5 тыс. долл. В этих странах будут проживать почти 3 млрд. человек (41% всего населения). Голод, вопиющая бедность, особенно на фоне роста благосостояния передовых стран, будут тяжелым отрицательным фоном мирового экономического развития начала XXI в. Перед развитыми и богатыми странами, определяющими параметры глобального развития, еще острее встанет проблема создания условий для устойчивого развития беднейших стран. К этому их подтолкнут не только гуманитарные соображения. Страх перед неконтролируемой иммиграцией, рост

⁶ Нестерова О. Шахиды и глобализация // Аргументы и факты. 2004. №44.

наркобизнеса и терроризма в этих странах, по всей вероятности, заставят богатые страны пойти на разработку и осуществление программ хозяйственного развития бедных стран.

Существуют основания полагать, что экстремизм и терроризм XXI в. значительно трансформировался.

В условиях нарастающей глобализации, стирающей границы между государствами для движения финансовых и информационных потоков, для миграции населения, все более проявляется транснациональный характер деятельности террористов. Растет уровень финансовых возможностей и технической оснащенности террористических и экстремистских группировок. Эпицентр террористической активности в течение ряда лет смещается от стран Латинской Америки к Японии, ФРГ, Турции, Испании, Италии, США, Англии.

В современных условиях наблюдается эскалация террористической деятельности экстремистски настроенных лиц, групп и организаций, усложняется ее характер, возрастают изощренность и античеловечность террористических актов. Согласно исследованиям ряда российских ученых и данным зарубежных исследовательских центров, совокупный бюджет в сфере террора составляет ежегодно от 5 до 20 млрд. долларов.

Характерно, что, получая в свои руки современные средства ведения информационной войны, международный терроризм навязывает народам свои идеи и свои оценки ситуации, широко и небезуспешно решает мобилизационные задачи по привлечению в свои ряды молодежи, не говоря уже о профессиональных наемниках. Террористические организации наладили между собой тесные связи на общей идеолого-конфессиональной, военной, коммерческой и другой основе. Террористические группировки, особенно их руководители, во многих случаях тесно взаимодействуют в вопросах приобретения вооружения, прикрытия друг друга, разделения функций и задач при проведении ими масштабных операций (как, например, в Афганистане или Ливане).
Международное

террористическое сообщество научилось маневрировать силами и средствами, перебрасывать через нелегальные каналы большие массы оружия и боевиков.

В настоящее время встречаются различные оценки величины совокупных финансовых средств, подпитывающих деятельность террористических и экстремистских организаций. Некоторые оценивают ее в 500 млрд. долларов, включая сюда все виды их доходов (в том числе от легальных предприятий). Такая оценка часто воспринимается как весьма приблизительная. При этом считается, что ежегодные совокупные расходы в сфере террора составляют 5 - 20 млрд. долларов. Меньшие расхождения - в оценках масштабов финансирования отдельных террористических организаций. В начале 2000-х гг. бюджет "Аль-Каеды" (1,5 - 3 тыс. членов) составлял примерно 20 - 50 млн. долларов, ХАМАСа (1 тыс. членов) - 10 млн. долларов, "Хезболлы" - 50 млн. долларов.

Анализ географии очагов сепаратизма выявляет определенную закономерность в их распространении. Большинство крупных очагов сепаратизма и непрекращающихся кровавых этнорелигиозных конфликтов находятся вблизи воображаемой оси, проходящей от Британских островов через Среднюю Европу, Балканы, Кавказ, высочайшие на планете горные системы Гиндукуша, Памира и Гималаев к островам крупнейшего в мире Зондского архипелага. К этой гигантской евразийской дуге тяготеют 36 из 49 крупнейших сепаратистских конфликтов в мире, как правило, наиболее интенсивные и ожесточенные, например в Косове, Чечне, Курдистане, Кашмире.

Эта ось получила название пояса нестабильности. Данный регион не контролировался полностью ни одной из двух великих держав (США и СССР), но входил в сферы их влияния. Пояс нестабильности характерен тем, что именно на этих огромных пространствах Евразии тысячи лет происходила взаимная физическая и духовная ассимиляция северных и южных народов. В последнее время на евразийской дуге стала возрастать активность менее значительных в прошлом

центров силы. Сегодня Китай, Индия, Пакистан, Турция, Иран смогли стать полноценными региональными лидерами, располагающими необходимыми средствами для того, чтобы влиять на сепаратистские и иные оппозиционные движения в соседних странах.

Для кардинального изменения ситуации, связанной с развитием международного терроризма и экстремизма, требуется пересмотр сложившихся подходов к решению накопившихся проблем, основанных на ограниченных представлениях и недооценивающих всю многоплановость и противоречивость процессов его формирования, их сложную связь с процессами международной миграции и социально-экономическим устройством общества. На этой основе возможна выработка эффективной стратегии и механизмов реализации борьбы с международным терроризмом и религиозным экстремизмом.

ЭКСТРЕМИЗМИ ДИНИИ МУОСИР ҲАМЧУН ТАҲДИД БА ТАРТИБОТИ ҶАҲОНӢ

Калидвожаҳо: экстремизми динӣ, мубориза, амнияти байналхалқӣ, ҷиноят.

Дар мақола масъалаҳои мубориза бар зидди экстремизми дини барраси шудааст, муаллиф оиди хавфнок будани экстремизми диниро ба амнияти байналхалқи кайд менамояд.

MODERN RELIGIOUS EXTREMISM AS A THREAT WORLD ORDER

Keywords: religious extremism, fighting, world security, crime

This article discusses the fight against religious extremism, the author also expresses concern at the dangers of religious extremism to global security.

**ТАВСИФИ КРИМИНОЛОГИИ ШАХСИЯТИ ЧИНОЯТКОР ДАР МИСОЛИ
ГАСБИ ГАРАВГОН**

Алиев А.Ш.*
Аҳёев Ш.Т.**

Сабаб ва шароитҳои ба содир намудани ҷинояти мушаххас мусоидаткунандаро тадқиқ намуда, бояд ба инобат гирифт, ки ҳар як зухуроти мушаххас, ки худ зоҳиршавии қонуниятҳои умумӣ мебошад, ҳама вақт хусусиятҳои фардии худро дорад. Пешгирии муваффақонаи ҷиноятҳо дар ҳамон ҳолат мумкин аст, агар диққат ба шахсияти ҷинояткор ҷалб шуда бошад, зеро маҳз шахсият сабабгори содиршавии ҷиноятҳо мебошад.

Таъмини ҳимояи ҳуқуқ ба озодӣ ва дахлнопазирии шахсӣ, фароҳам овардани шароити мусоид ба ҳар шахрванд барои мусофират ва интиҳоби озоди маҳалли зист солҳои охир аҳамияти бештар пайдо кардаанд.

Тавсифи криминологии шахсе, ки гасби гаравгонро содир намудааст, бо мафҳуми шахсияти ҷинояткор асос меёбад. Дар криминология зери мафҳуми шахсияти ҷинояткор «маҷмӯи хусусиятҳои муҳими иҷтимоӣ, аломатҳо, муносибатҳо, робитаҳое, ки шахси ҷиноят содирнамударо тавсиф мекунад

ва дар қатори аломатҳои дигар ба рафтори ба ҷамъият хавфнок таъсир мерасонад», фаҳмида мешавад¹.

Дигар мафҳумҳои шахсияти ҷинояткор, ки дар асарҳои илмӣ оварда шудаанд, аз мафҳуми дар боло овардашуда моҳиятан тафовут надоранд².

Гарчанде, мафҳуми шахсияти ҷинояткор гуногуншакл бошад ҳам, аммо ба ақидаи мо мафҳуми он ҳамчун шахсияти инсоне, ки ҷиноятро дар натиҷаи ақидаҳои ғайриҷамъиятӣ, муносибати манфӣ ба манфиатҳои ҷамъият ва интиҳоби роҳҳои ба ҷамъият хавфнок, барои амалигардонии нияти худ ё ба таври дахлдор пешгирӣ накардани натиҷаҳои манфӣ басанда аст, содир намудааст, қобили дастгирист.

Дар маҷмӯи аломатҳое, ки шахсияти ҷинояткорро тавсиф мекунад, сохторе ба вучуд меоранд, ки он дар навбати худ ба зерсохторҳо ҷудо мешаванд.

Зерсохторҳои мазкур инҳоянд:

а) иҷтимоӣ – демографӣ (баромад ва вазъи иҷтимоӣ, вазъи оилавӣ, сатҳи таъминоти моддӣ, мансубияти миллӣ,

*Алиев А.Ш. – сардори факултети № 2 Академии ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, полковники милитсия.

**Аҳёев Ш.Т. – омӯзгори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи факултети № 2 Академии ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия.

¹Учебно-методические материалы по «Криминологии» для слушателей факультета №2 – Академии МВД СССР, 1988г., с-55.

²Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Криминология. Учебник. 2-и изд. Юрист, М., 1999 г. С-124-125; Малков В.Д. Криминология. Учебник. 2-и изд. М., 2006 г. С111.; Антонян Ю.М. Криминология. М., «Логос» 2004 г. С .74; Долгова А.И. Организованная преступность, миграция, политика М., 2002. Российская криминологическая ассоциация. С.112.

чинс, синну сол ва ғайра); б) фарҳангӣ – маълумотнокӣ (дониш, маҳорат, сатҳи маълумотнокӣ, малакаи касбӣ ва ғайра); в) маънавӣ (ақида, манфиат, талабот, мутобиқшавӣ ва ғайра); г) психологӣ (эҳсосот, ирода ва ғайра); д) ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ (мавҷуд будан ё набудани доғи судӣ, намуд ва шумораи ҷиноятҳои содир намуда ва ғ.)¹.

Масъалаи шахсияти ҷинояткор яке аз проблемаҳои марказии маҷмӯи фанни криминологияро ташкил медиҳад, ки дар болои он олимони зиёд - равшиносонии судӣ, криминалистон, мутахассисони соҳаи ҳуқуқ ва муҳофизати ҷиноятӣ, кор карда истодаанд.

Омӯзиши тавсифи криминологии шахсияти шахси ғасби гаравгонро содирнамуда, пеш аз ҳама барои ошкор ва баҳодиҳии хусусияту нишонаҳое, ки кирдори ҷинояткоронаро ба вучуд меоварад бо мақсади пешгирии он, аз он ҷумла такрор баъди ислоҳи маҳкумшуда, ба амал мебарорад. Дар ин ҷо якҷоягии се масъалаи печдарпечи криминология пайдо мешавад:

а) шахсияти ҷинояткор; б) сабаб ва механизми кирдори ҷинояткорона; в) пешгирии ҷиноятҳо.

Бо ақидаи Малков В.Д. «Зери мафҳуми шахсияти ҷинояткор, шахси ҷиноят содирнамуда фаҳмида мешавад, ки дар он мақсади зидди ҷамъиятии ӯ ба вучуд омада, маҷмӯи хусусиятҳои манфии аҳамияти иҷтимоӣ доштаре инъикос менамояд, ки бо шартҳо ва ҳолатҳои беруна ба хислати рафтори ҷиноӣ таъсир мерасонад»².

Бо дарназардошти ин, метавон ба ҳулоса омад, ки шахсияти ҷинояткор масъалаи марказӣ мебошад, зеро хусусиятҳои криминологии он аввалиндараҷа буда, сабабгори ҳаракатҳои ҷинояткорон мебошад ва бояд объекти кӯшишҳои профилактикӣ бошад. Ин ҳаргиз маъноӣ рад намудани факторҳои берунаи иҷтимоиро надорад. Дар аввал хусусиятҳои криминогенӣ шахсият дар зери таъсири омилҳои

номбаршуда ба вучуд меоянд. Аммо, онҳо ба шахсият вобасташуда, ба қувваи мустақил таъдил меёбанд.

Дуюм, ба содир намудани ҷиноят метавонад ҳолатҳои иғвоангез, муҳити беруна ва ғайра мусоидат кунанд. Яъне, дар механизми фардии рафтори ҷинояткоронаи шахсияти ҷинояткор нақши пешбарандаро нисбат ба факторҳои беруна мебозад. Дар ин робита содир намудани ҷиноятро метавон ҳамчун натиҷаи алоқамандии шахсият бо вазъи конкретӣ ҳаёт баррасӣ намуд, зеро ҷиноят оқибати амалигардонии хусусиятҳои криминогенӣ шахсият аст, ки бо омилҳои вазъият алоқаманданд мебошад.

Ҳамзамон синну соли шахси ҷиноятӣ ғасби гаравгон содирнамударо ба инобат гирифтани зарур аст. Бе шубҳа ҳуди синну сол сабаби ҷиноят шуда наметавонад, аммо хусусиятҳои синну соли давраҳои муайяни ҳаёт ба дигаргуншавии манфии психологияи инсон мусоидат мекунанд. Масалан шумораи бештари ҳолатҳои вазнинии ҳаёт ва мочароҳо дар давраи ҷавонӣ рух медиҳанд.

Вобаста аз синну сол ба инсоният шакли муайяни рафтор мансуб аст. Дар ҷавонӣ одамон одатан кам ҳудуддор мекунанд ва бо зудӣ қарор қабул намуда, оқибатро фикр намекунанд. Нишондодҳои баланди ҷинояткорӣ дар муҳити ҷавонон исботи гуфтаҳои болост. Шахсонии синну соли миёна ва калонсолон ба таври дигар ҳаракат мекунанд, рафтори онҳо аз таҷрибаи ҳаёт ва ҳулосаҳои бо андеша сохта мешавад.

Ҳамзамон сатҳи маълумотнокӣ шахсияти шахси ғасби гаравгонро содирнамуда унсури муҳим мебошад. Гарчанде мавҷуд будани сатҳи баланди зеҳнӣ, надоштани майлу рағбатҳои зиддиҳуқуқиро кафолат намедиҳад. Зеро чи тавре, ки таҷрибаи нишон медиҳад саводнокӣ ва дониш барои таъсир ёфтани шахсият ва рафтори ӯ дар оянда таъсири калон мерасонад. Умуман таъқидҳои криминологӣ исбот мекунанд, ки сатҳи маълумотнокӣ шахси ғасби гаравгонро содирнамуда, назар ба ҷабрдидагон аз ҷунин ҷиноят паст мебошад.

¹ Учебно-методические материалы по «Криминологии» для слушателей факультета №2 – Академии МВД СССР, 1988. С.55.

² Малков В.Д. Криминология. Учебник. 2-е изд. М., 2006. С. 82.

Мувофиқи натиҷаҳои тадқиқотҳои муаллифоне, ки бо ин проблема кор мекунанд, ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бештар содиркунии ғасби гаравгон дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон мардҳо 97,8% ва 2,2% занҳо мебошанд. Сохтори сину соли маҳкумшудагоне, ки барои ба ҷиноятҳои танҳо бо ғасби гаравгон марбут буда чунин аст:

1) 16-20 сола 10,7%; 21-25 сола 31,2%; 26-30 сола 40,1%; 31-40 сола 16,5%; 41 сола ва аз он боло 1,1%¹.

Бо сатҳи маълумотнокии шахсе, ки ғасби гаравгон содир намудааст ин тавр тақсим мешаванд:

1) Маълумоти ибтидоӣ 4,2%; Маълумоти миёнаӣ нопурра 31,6%; Миёна 59,6%; Миёнаӣ махсус 3,8%; Олӣ 1,1%.

Хусусиятҳо ва сифатҳои шахсии дар боло дида баромадаро ба эътибор гирифта тавсифи криминологии шахси ғасби гаравгон содирнамударо чунин ифода кардан мумкин аст.

а) Бештар шахсоне, ки ҳамин ҷиноятро содир намудаанд, ҷинси мардро ташкил медиҳанд; б) Миқдори бисёри содиршавии ҷинояти мазкурро ҷавонон ташкил медиҳанд аз 26 то 30 сола; в) Ҳиссаи бузурги ҷинояти мазкурро содирнамуда шахсони маълумоти миёна дошта ташкил медиҳанд; г) Дар соҳти умумии ҷиноятҳои шабех (монанд) ба ғасби гаравгон шахсоне, ки даромади доимӣ надоранд, бартарӣ доранд.

Ҳамин тавр, шахсияти ҷинояткорро ҳамчун намунаи иҷтимоӣ ва психологие, ки хислатҳои зиддиҷамъиятии ба ҷинояткор мансуб, муносибати манфӣ ба арзишҳои маънавӣ ва майлу рағбат ба интиҳоби кирдорҳои ба ҷамъият хавфнок барои қонсгардонии талаботҳои худ, ё ин, ки таъсири нарасонидани зарурӣ барои пешгирии натиҷаи манфӣ дорост, муайян намуд.

Омӯзиши шахсияти шахсоне, ки ғасби гаравгон содир намудаанд, барои ошкор намудани механизми рафтори ҷиноятӣ, муайян намудани сабабҳои ҷинояткорӣ ва ҷораҳои пешгирии он, ҷорӣ намудани асосҳо ва меъёрҳои ҷавобгарии ҷиноятӣ ва талаботҳои таъини ҷазо зарур аст.

КРИМИНОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЛИЧНОСТИ ПРЕСТУПНИКА НА ПРИМЕРЕ ЗАХВАТА ЗАЛОЖНИКА

Ключевые слова: личность преступника, захват заложника, криминологическая характеристика.

В статье анализируются компоненты личности лица, совершившего преступление захват заложника.

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CRIMINAL PERSONALITY IN TERMS OF HASTAGE-TAKING

Keywords: identity of the criminal, hostage-taking, criminological characteristics.

The article analyzes the individual components of the person who committed a crime by hostage-taking.

¹ Раҳимов Р.Х. Криминологическая характеристика и уголовно-правовые меры противодействия захвату заложника. Автореф. дис... канд. юрид. наук. – СПб: Санкт-Петербургский университет МВД России, 2004. С. 13.

ОРГАНИЗАЦИЯ ВОЕННЫХ ДЕЛ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ В XVIII – XIX ВВ.

Келдиёров Б.С.*

Власть светских и духовных феодалов как в Бухарском ханстве, так и в Кокандском, опиралась на вооруженные силы. Организационная структура кокандских войск во второй половине XVIII столетия пока исследована недостаточно, о бухарских же войсках в местных и русских источниках имеются весьма ценные сведения¹. В частности, Ф. Ефремов в 70-х годах служивший в их рядах, писал, что «по большей части у них (у бухарцев) разных народов»², то есть в их составе были не только узбеки, но и таджики, туркмены, афганцы³. Таджики из Каратегина, Дарваза, Матчи и других мест также находились в составе кокандских войск⁴.

Как свидетельствуют источники, во второй половине XVIII столетия бухарское

войско состояло только из конницы, пехоты в нем тогда еще не было. Конница подразделялась на нукер-навкаров (служивших людей) и кара-чариков (народных ополченцев)⁵.

Нукеры числились на службе у своего господина (феодала, хана, аталыка или эмира), за что постоянно получали определенное им вознаграждение натурой и деньгами, а также были освобождены от несения разных повинностей за исключением военной. Они имели оружие, питались и вооружались за свой счет, но ездили на казенных лошадях. Согласно роду оружия нукеры делились на мерганов (стрелков) и найзадастов (копийщиков). Число нукеров было ограничено, гораздо больше было кара-чариков, которых комплектовали в армию в военное время, куда направлялась основная масса мужского населения⁶.

За неимением надобности в них кара-чариков распускали по домам, чтобы «не было вреда населению». Они несли службу на своих лошадях, и не все имели оружие, но кетмени и лопаты обязательно. Бухарские войска подразделялись на

*Келдиёров Б.С. – методист–преподаватель учебной части факультета №4 Академии МВД Республики Таджикистан.

¹ Вахидов Ш. Военные звания и должности в Кокандском ханстве и Бухарском эмирате. – Ташкент, 1996. – 36 с.; Вахидов Ш., Халикова Р. Государственное управление в государствах Центральной Азии. – Ташкент: Янги аср авлоди, 2006. – 80 с.

² Ефремов Ф. Десятилетнее странствование Российского унтер-офицера Ефремова, ныне коллежского ассесора, десятилетнее странствование и приключения в Бухарии, Хиве, Персии и Индии, возвращение отсюда через Англию в Россию, писанное им самим. – СПб, Изд. 3-е, Казань, 1811. – С. 32.

³ История таджикского народа. Т. IV. – С. 301.

⁴ Рейснер И.М. Развитие феодализма и образование государства у афганцев. – Москва, 1956. – С. 79.

⁵ Иванов П.П. Восстание китай-кыпчаков в Бухарском ханстве 1821-1825 гг. // Труды Института востоковедения. Т.28. – Москва-Ленинград, 1937. – С. 41-42.

⁶ Иванов П.П. Восстание китай-кыпчаков в Бухарском ханстве 1821-1825 гг. – С. 41-42; он же. Очерки по истории Средней Азии. – С. 133; Вяткин В.Л. Каршинский округ, организация в нем войска и события в период 1215-1217 (1800-1803) годов // Известия Среднеазиатского отделения Российского Географического общества, т. XVIII, Ташкент, 1928. – С.15-16.

полки, роты и т.д., причем полком, состоящим из более 100 человек, командовали токсаба, ротной сотник (юзбоши)¹. Были еще пятидесятники (панджохбоши), десятники (дахбоши). В 70-х годах XVIII в. бухарские войска имели 5 девятифунтовых медных пушек (туп), 2 пятифунтовых, 8 трехфунтовых, и 5 мортир(тупи джазаил)².

Реформы эмира Шах-Мурада (1785-1800) коснулись и военного дела, он ввел в армии более жесткую дисциплину и в каждое подразделение назначил муллу³.

До него численность бухарских войск составляла 10 тысяч человек⁴, он же довел ее до 60 тысяч, при нем личному составу армии стало регулярно выдаваться жалованье⁵. Каждого рядового, по данным Ефремова, ежегодное жалованье составляло 2 червонца (6 руб.) деньгами и по 4 батмана⁶ джугары и пшеницы. А по данным Бурнашева – 2 тилло (около 12 руб.) деньгами, 7 батманов (около 56 пудов) пшеницы и, сверх того, вознаграждение в военное время⁷. Капрадам (младшим командирам до юз-башей) в год выдавалось жалованье: 2,5 червонца (7 руб. 80 коп.) деньгами, по 4,5 батмана пшеницы и джугары; сержантам - 3,5 червонцев (10 руб. 50 коп.) деньгами, по 6,5 батманов пшеницы и джугары.

Начиная с юз-баши, кроме денег и одежды, каждому выдавалась земля в качестве «танхо», причем размер этого феодального пожалования зависел от чина и занимаемой должности. По Ефремову например, имевшему чин юз-баши (сотник) бухарское правительство давало землю, с которой «собиралось в год до 300 червонных таможенных, кои в России меняются по 3 рубля⁸». В бухарских

войсках играли весьма важную роль русские пленные, а также дезертиры и разного рода мигранты, один из них даже получил пост главнокомандующего⁹.

Во главе бухарских войск стоял тупчибашии лашкар (начальник артиллерии), хотя временами возглавлял войска эмир, либо его аталык¹⁰. Помощником же тупчибашии лашкара был накиб, который во время похода ведал вопросами движения и расположения войск¹¹. Войска играли весьма существенную роль не только в охране государства и власти, но и в борьбе между наследниками и претендентами за престол, за должности в центральном правительстве с феодалами-сепаратистами, а также в борьбе с внешней агрессией и в захвате чужих территорий.

В первой половине XIX в. развитие военного дела в Бухарском ханстве прошло два этапа: период до организации и формирования регулярных войск (до середины 70-х гг.), и период после их организации в 1837 г.¹².

На первом этапе порядок мобилизации войск в военное время был следующим. Имена воинов записывались в реестр, и в нужное время эмир собирал их через оповещение глашатая (джарчи). Указывалось только место сбора, а о его целях солдаты не знали. Воинам полагалось являться с запасом провизии за 10-12 дней и на своих лошадях. Тот, у кого не было лошади, обязан был купить ее. По возвращении из похода лошадей распродавали. «Дабы казну не истощить. Запасным воинам ежегодно давали весьма малое количество жалованья, которого хватало только для одевания». Рядовые воины получали в год по семь тенга и по несколько батманов хлеба. Но чаще всего они не получали и этого мизерного содержания. Так, в 1810 году после голода и народных волнений в Бухаре, когда эмир

¹ Бурнашев С.Т. Путешествие от Сибирской линии до города Бухары в 1794 г. и обратно в 1796 г. // Сибирский вестник, издаваемый Гр. Спасским. – СПб, 1818, ч. 3. – С.100-101.

² Ефремов Ф. Десятилетнее странствование. – С. 133.

³ Григорьев В.В. Россия и Азия. Сборник исследований и статей по истории, этнографии и географии, написанных в разное время. СПб, 1876. – С. 50.

⁴ Ефремов Ф. Десятилетнее странствование. – С. 32.

⁵ Григорьева В.В. Россия и Азия. – С. 50.

⁶ Батман – 8 пудов.

⁷ Бурнашев Т. Указ. раб. С. 101.

⁸ Ефремов Ф. Десятилетнее странствование. – С. 23, 32, 32.

⁹ Там же. – С. 38.

¹⁰ Там же. – С. 33.; Бурнашев Т. Путешествие от Сибирской линии до города Бухары в 1794 г. и обратно в 1796 г. – С. 102.

¹¹ Семенов А.А. Бухарский трактат о чинах и званиях и об обязанностях носителей их в средневековой Бухаре // Советское востоковедение. Т. V. – Москва-Ленинград. 1948. – С. 140.

¹² История таджикского народа. Т. IV. – С. 301.

Хайдар собирался в поход против Коканда, казалось, что он «войску своему нисколько жалования в выдачу не производил, а приказал, чтобы всякий приготовил обед за свой счет». В результате этого солдаты не могли купить лошадей и три тысячи человек последовали за эмиром верхом на ослах. Эмир был вынужден отложить свой поход и возвратиться в Бухару.

В случае нужды эмир мог набрать армию от 30 до 50 тысяч человек. Определенное количество воинов (до 15-20 тысяч) могли выставить правители отдельных областей (Самарканда, Ура-Тюбе (Истаравшана), Худжанда, Каратегина, Гиссара). В организации войск эмира, по сравнению с прошлым столетием почти никаких изменений не произошло¹. В числе командного состава эмирской армии упоминаются должности накиба, мир-и асада и другие². По свидетельству Южанина, вооружение войск составляли сабли (шаф, шамшир), ружья без замков (пилта милтик), копья (найза) и стрелы (тиру камон)³.

Судя по всему никакого устава, военной, внутренней и караульной службы не существовало. Служба в армии и участие в военных походах были основаны на средневековых одатах (обычаях). Так, иранский посол о бухарских войсках периода правления эмира Насруллы (1826-1860 гг.) пишет следующее: «В каком бы направлении войска ни отправлялись, их поход не должен продлиться более сорока дней. Эмир даже не имел права продлить этот период хотя бы на пять дней. Независимо от последствий похода, т.е. независимо от победы или поражения, солдаты расходились кто куда. Посол добавил, что этот обычай соблюдают не только солдаты Бухары, но и Коканда, и Хорезма. Еще одно правило существовало в период военных действий: крепость, т.е. осажденный город должен был быть завоеван в течение семи дней. В противном случае войска его оставляли. По всей

вероятности, в этом сказывалась слабость войск среднеазиатских ханств⁴.

В Бухаре артиллеристов насчитывалось 200 человек, им командовал (в 1843-1844 гг.) Абдулсамад-хан из Тебриза, ранее служивший в афганской армии, у эмира Бухары и участвовавший в походах на Джизах и Ура-Тюбе⁵. В управлении войск существовали неписанные правила. Так, государь имел право посылать военных в поход по очереди. Об этом пишет автор XVIII в. Мирза Бадиъ Диван: «Если (государь) намерен посылать военных в поход по очереди, а тому примеров много, то к данному делу нужно отнестись внимательно»⁶.

В целом, к середине XVIII в. среднеазиатские ханства распались на мелкие феодальные владения. В Фергане обособляется самостоятельное Кокандское ханство. Больше того, воспользовавшись тем, что Бухарское ханство, потеряв свою национальную независимость, подпало под власть иранского правителя Надир-шаха Афшара, правитель Коканда Рахим-бий (1734-1750 гг.) совершил поход на территорию Бухарского ханства и дошел до Катта-Кургана.

Во второй половине XVIII в. большое влияние приобретает племя юз, самое многочисленное в Мавераннахре, которое проживало на обширной территории от низовья Сырдарьи до Ура-Тюбе, Джизаха, Зомина, Кундуза (на северном Афганистане) и до Хивинского ханства. Влиятельным представителем его был правитель Ура-Тюбе (Истаравшана) Фазил-бий сын Содикбия.

Фазил-бий за все время своего правления в Ура-Тюбе (Истаравшан) оставался противником Бухары, против которой выступал неоднократно. Один из своих походов он предпринял в 1749 г., когда бухарское ханство переживало тяжелый политический и экономический

¹ Будрин В. Русские в Бухаре в 1820 (записки очевидца). очевидца). // Справочная книжка Оренбургской области на 1821 г. – С. 40.

² Семенов А.А. Бухарский трактат. – С. 141.

³ Будрин В. Русские в Бухаре в 1820. – С. 40.

⁴ См.: История таджикского народа. Т. IV. – С. 301.

⁵ Абдулгафур Сафарномаи Бухоро (1844). – Ташкент, 2003. – С. 65-66. (Перевод на узбекский язык И.Бекчана).

⁶ Мирза Бадиъ Диван. Маджмаъ ал-аркам (предписания (предписания фиска) приёмы документации в Бухаре XVIII в. / Факсимиле рукописи. Введение, перевод, примечания и приложения А.Б. Вильдановой. – Москва: Наука, 1981. – С. 56.

кризис при Нодиршахе Афшаре. Фозил-бий счел этот момент подходящим и решил организовать антибухарскую коалицию, куда вошли правители Нураты, Кштута, Ургута, Гиссара и Шахрисабза. Однако союзники большого успеха не достигли. Правителю Бухары Рахим-хану удалось разгромить союзников, один из них правитель Шахрисабза был уведен в Бухару и казнен.

Следующим правителем, с которым Рахим-хан решил расправиться был вышеуказанный Фазил-бий. Для захвата Ура-Тюбе (Истаравшана) хану необходимо было иметь союзников, и он сумел привлечь на свою сторону Кокандского хана Ирдоабия (1751-1770 гг.), племени кипчак и правителя Карши. В 1754 г. они двинулись к стенам Ура-Тюбе с войском в 20 тысяч человек. По требованию эмира из мест в Бухару прибывали три тысячи солдат, из них правитель Шахрисабза поставил 600 человек. Шибиргана, Балха, Майманы, Андхуя, Сарипула и Дехнава вместе - две тысячи четыреста.

На их вооружении имелась и артиллерия, часть которой оставалась еще со времени похода Надир-шаха на Бухару. Орудия были громоздкими, для перевозки каждого требовалось восемь быков. Будрин видел в Бухаре несколько чугунных пушек, негодных к употреблению. Но были и другие. Например, в 1810 г., собираясь в поход против кокандцев, эмир проводил свое войско пальбой из 15 малокалиберных пушек, укрепленных на верблюдах. Орудия еще меньшего калибра перевозили на колесах, «заправленных в одну лошадь»¹.

Дальность полета ядра, сила и поражаемость цели, были ничтожными. Орудия больше наводили страх на необученных солдат противника, чем поражали цель. Очевидец писал об огне этих пушек: «Обессиленные дальним полетом ядра падали на землю, едва оставляя след на сухой почве. В конце их полета скорость была до того мала, что можно было видеть летящие ядра и увернуться от них, в случае если бы ему пришла фантазия лететь прямо на вас»².

После организации регулярной армии артиллеристы стали получать жалованье (три рубля серебром в месяц) и носить форму, отличаясь от пехоты черным цветом курток. В середине пятидесятых годов число орудий разных калибров достигло 80, 30 из них находились в Шахрисабзской области, а 50 - в Бухаре, на дворцовой площади³. Кроме того, несколько медных пушек имел Гиссарский бек⁴.

Слабость регулярной армии и ее вооружения чувствовалась при каждом столкновении с противниками. Временами поражения в войнах с Хивой и Кокандом приводили эмира к мысли о необходимости военной реформы. Толчком к этому послужил и приезд в Бухару русских казаков, сопровождавших миссию барона Негри (1821 г.). Но в двадцатые годы создать регулярную армию не удалось. Потому, что помешали в этом восстания китай-кипчаков, смена правителей и борьба сыновей эмира Хайдара за власть.

Первыми инструкторами по обучению регулярного войска в Бухаре были русские пленные. По словам Чернецова, эмир Насрулла был крайне любопытен, старательно расспрашивал всех о Европе, особенно о России. Больше всего его интересовали русские войска, о которых он имел некоторое представление, видя солдат и казаков в Бухаре с Негри, находившихся при нем нескольких бухарцев, он заставлял подражать ружейным приемам русских пленников. Причем вместо ружей применяли деревянные колья, потому, что солдатских ружей в Бухаре достать было нельзя⁵.

В 1837 г. эмир Насрулла приступил к формированию регулярной армии. Прежде всего, заведена была пехота. Её солдаты (сарбазы) в военное время носили форму определенной модели и цвета, а в свободное от службы время - халаты. Официальный костюм пехотинцев состоял из красной куртки, белых панталон и персидской меховой шапки. В 1837 г. эмир

Туркестанской области // Русский вестник, №3. 1868. – С. 95.

³ История таджикского народа. Т.IV. – С. 302. – С. 303.

⁴ Хамраев М. Очерки истории Гиссарского бекства конца XIX-начала XX века. – Сталинабад, 1959.

⁵ История таджикского народа. Т.IV. – С. 302. – С. 303.

¹ Цитата по: История таджикского народа. Т.IV. – С. 302.

² Зиновьев М. Осады Ура-Тюбе и Джизага. Воспоминания об осенней экспедиции 1866 г. в

организовал и батальон артиллеристов (тупчи). К середине пятидесятых годов у каждого из 2500 солдат были ружье со штыком, сабля и пистолет¹.

Начальник гарнизона г. Бухары, носивший звание тупчибаши лашкар, т.е. начальник войсковой артиллерии, являлся вместе с тем начальником всех командиров воинских частей ханства, поэтому он нередко именовался также военным министром (вазири харб).

Сарбазы стали первым регулярным войском, а настоящая военная реформа являлась новшеством в истории военного дела Средней Азии. Такое нововведение вызывало определенное недовольство в некоторых сословиях правящего класса, особенно среди глав узбекских племен, отнюдь не заинтересованных в укреплении центральной власти. Учитывая все это, эмир обошел их, набрав солдат из числа пленных персов, русских и добровольцев из местных жителей. Сарбазы постоянно жили в своего рода казармах со всем семейством². Им выдавалось жалованье из казны по три рубля серебром в месяц.

Из числа военных званий и должностей в Бухаре можно называть: куш/кушунбеги (командующий военной ставкой, лагерем), мири хазора (мингбоши – тысячник), тупчибоши, понсад (пятисотник), юзбоши (сотник), панжохбоши (пятидесятник), унбоши (десятник). Обладатели звания бек, тугбеги, дадах, тупчи также имели функции военнослужащего. Имевшие эти звания чиновники (от десятника до мири хазора) могли командовать войсковыми соединениями от десяти до тысячи воинов или батареи. Самый низшим чином из числа военных был сарбаз, навкар, аламон, ходим, чокар/шотир. Профессии и должности курбаши, курчи, керак-яракчи, найзабардор, туфангсоз и десятки других также считались военными.

Очевидец в своих записках «О военных силах Бухарского эмира» писал в 1856 г., что здесь нет регулярной кавалерии, но конное войско регулярное, постоянно находится в боевой готовности

и насчитывает до 13 тысяч человек³. Кавалеристы жили внутри города в своих домах и в мирное время, как и пехотинцы, занимались хозяйством и прочими делами, не получая из казны никакого содержания.

В военное время им платили жалованье по 2-3 тилло в месяц. Кроме того, в случае падежа собственной лошади замена ее обеспечивалась за счет казны. Кавалеристы назывались «галабатырами» и «касабадорами» (обладателями селений). Каждый был вооружен длинной пикой, саблей и винтовкой. На время войн собиралось еще и конное ополчение. Каждая область высылала свой контингент, имевший соответствующие названия племен: «мангыты», «кипчаки». Глава племени считался командующим отрядом. Ополченцы эти получали жалованье наравне с постоянной кавалерией, а в случае падежа собственной лошади получали казенную. Наконец, в военное время набирали особую рабочую команду своего рода саперов, снабжавшуюся топорами, мотыгами и лопатами. Команда производила осадные работы и возводила полевые укрепления⁴. В первой половине XIX столетия регулярная армия еще полностью не сформировалась. В эмирских походах кара-чериков часто использовалось больше, чем сарбазов. Сарбазы и тупчи служили бессрочно.

Сарбазы и артиллеристы в свое время считались грозной силой и не раз наводили страх на врагов, обеспечивая эмиру победу.

Чеканка эмирами монеты, провозглашение их имени на общественной пятничной молитве и содержание им собственной армии придавали эмирам внешний вид независимых мусульманских владетелей. Армия эмира носила декоративный характер, и хотя ее численность и достигала 10-11 тыс. человек различных родов оружия, но она не представляла серьезной военной силы и не имела реального значения, вызывая лишь излишние, обременительные для населения, расходы. Командированные в 1881 г. в Бухару, по просьбе эмира

¹ Там же.

² *Троицкая А.Л.* Военное дело в Бухаре в первой половине XIX в. // Труды АН Тадж. ССР. Т.17. – С. 211-217.

³ История таджикского народа. Т.IV. – С. 302. – С. 303.

⁴ *Бейсембиев Т.* «Таърих-и Шахрухи» как исторический источник. – Алмата: Ёлим, 1987. – С. 67,95.

Музаффера, русские офицеры обучили бухарские воинские части русскому военному строю, сформировали новые воинские части и ввели русскую команду (был переведен также военный устав русской армии на таджикский язык¹). Тем не менее, боеспособность бухарской армии нисколько не повысилась, только личный конвой эмира состоявшей при ней конной батареей был хорошо вооружен, имел воинскую выправку и был обмундирован по типу терского казачьего войска. Все остальные воинские части, особенно в провинции, по обмундированию и выучке представляли собою беспорядочную толпу; существовали еще ружья конца XVIII в. или начала XIX в., заряжавшиеся с дула (даханпур). Артиллерия была самая первобытная; офицерский состав, вербовавшийся из нижних чинов или из прислуги эмира, не имел никакого образовательного ценза, среди офицеров было немало людей неграмотных².

Большое внимание уделял вооруженным силам своего ханства и эмир Абд ал-Ахад (1885-1910). Еще в молодые годы, будучи беком Кермине, он лично занимался муштровкой своего гарнизона и содержал керминскую крепость в отличном состоянии, что отмечали навещавшие его русские офицеры. Во время одного из таких визитов эмир пожелал видеть построение казачьего конвоя, сопровождавшего русское посольство, имея в виду перенять русский опыт. Возвращаясь из поездки в Россию в 1893 году, в Ашхабаде эмир увидел туркменскую милицию, обученную русскими, и ни в чем не уступавшую по выучке казакам. Именно тогда, по его собственным словам, ему пришла в голову мысль о необходимости реорганизации бухарской армии, которую он и осуществил два года спустя. И в дальнейшем эмир делал многое для

улучшения военной подготовки и вооружения своего войска: например, в обход решений российского правительства, наложившего ограничения на поставки в Бухару стрелкового оружия, эмир покупал винтовки для своих солдат через русских купцов³.

В Петербурге, из соображений политических, царь уделял эмирской армии лестное внимание. Эмиру по его просьбе дарились для его армии то винтовки в числе нескольких тысяч, то орудийные конные батареи с боевыми припасами (передавались и пушки дунболопур). Представления туркестанского генерал-губернатора об отклонении просьб эмира относительно отпуска ему оружия не принимались во внимание, так как эмир в бытность свою в Петербурге всегда лично добивался от царя соответствующего указа как в этом, так и в других делах⁴.

Таким образом, с организацией регулярной армии, властные структуры Бухары получали постоянную вооруженную поддержку в проведении своей политики и для подавления выступлений народных масс. Войска помогали сборщикам податей собирать налоги и наблюдали за выполнением крестьянами феодальных повинностей. Самое главное армия при Бухарском монархе служила оплотом деспотического режима и орудием угнетения народных масс.

СОЗМОНДИҲИИ УМУРИ НИЗОМӢ ДАР АМОРАТИ БУХОРО ДАР ҚАРНҲОИ XVIII - XIX

³ См.: *Гаспринский И.* Точный перевод дневника его светлости эмира Бухарского. – Казань, 1894; *Джиджихия А.* О последних событиях в Бухаре (9-12 января 1910 г.) // Военный сборник. – СПб., №5, 1910-12; *Крестовский В.В.* В гостях у эмира бухарского. – СПб., 1887. – С. 417-419; *Логофет.* В забытой стране. Путевые очерки по Средней Азии. – Москва, 1912. – С.154; *Остроумов Н.П.* Вырезки из Туркестанских газет преимущественно 1913, 1914 и 1916 гг. (библиотека СПб.ФИБ РАН); *Семенов А.А.* Очерк устройства центрального административного бухарского ханства позднейшего времени // Труды АН Тадж.ССР, т.25. Материалы по истории таджиков и узбеков Средней Азии, вып. 2, – Сталинабад, 1954. – С.9; *Шубинский П.П.* Очерки Бухары П.Шубинского. – СПб., 1892. – С.5, 15, 19-29. Из <http://www.nevedsky.boom.ru./books/Bukhara.htm#list>

⁴ История Народов Узбекистана. Том 2. – С. 793.

¹ Одна копия этого устава хранится в фондах ИВ АН РУз. имени Абу Райхана Беруни.

² История Народов Узбекистана. Том 2. От образования государства Шейбанидов до Великой Октябрьской Социалистической Революции. / Под редакцией: чл.-корр. АН СССР, заслуж. деятеля науки УзССР С. В. Бахрушина и кандидатов исторических наук В.Я. Непомнина и В. А. Шишкина. – Ташкент: Изд-во АН Уз ССР, 1947. – С. 793.

Калидвожаҳо: қўшунҳои Бухоро, қарачирик, хизмат, муҳимот, ислоҳоти низомӣ

Дар мақолаи мазкур таърихи ҳарбии Аморати Бухоро дар нимаи дуюми асри XVIII ва аввали асри XIX мавриди тадқиқ қарор дода шудааст. Дар ин давра рутбаҳо вазифаҳо, мансабҳои ҳарбӣ ва дастмузди ҳарбиён ба таври гуногун ифода мегаштанд, ки дар мақола шарҳ дода шудааст.

**ORGANIZATION OF MILITARY AFFAIRS
IN THE EMIRATE OF BUKHARA IN XVIII -
XIX CENTURIES**

Keywords: military of Bukhara, weapons, military reform

The second half of the XVIII century and the beginning of the XIX century of the history of Emirate of Bukhara was investigated. In this period ranks, positions (job descriptions), military posts and salaries which were paid differently, are all explained in this article.

**БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚУ ӮҲДАДОРИҲОИ ЧАБРДИДА
ҲАМЧУН ИШТИРОКЧИИ ҲУҚУҚИ МУРОФИАВИИ МАЪМУРИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Муллобоев М.Р.*

Муайян намудани доираи иштирокчиёни муурофия, ин яке аз масъалаҳои ҳуқуқи муурофиявии маъмурӣ ба ҳисоб меравад. Мутобиқи моддаи 30 Кодекси муурофиявии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 июли 2013 яке аз иштирокчиҳои муурофияи маъмурӣ шахси ҷабрдида маҳсуб меёбад. Таҳлили фарҳанги тафсири забони ҳозираи тоҷик ба таври зайл ифода шудааст: «ҷабрдида» аз вожаи арабии «ҷабр» гирифта шуда маънои зулм, ситам, зӯрӣ ба сифати феълии дида сохта шуда, калимаи мураккаби типӣ тобеъ аст, ҳамчун «ситамкаш», «мазлум», «ситамдида», «зарардида» ва «ранҷдида» шарҳ дода мешавад¹.

Доир ба ҷабрдида олимони ва кормандони амалии соҳаи ҳуқуқшиносии ватанӣ ва хориҷӣ ба таврҳои гуногун шарҳ додаанд. Ҳамин тавр, ба ақидаи олими рус Ю.М. Козлов ҷабрдида шахсе эътироф мешавад, ки аз ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ба вай зарари маънавӣ, ҷисмонӣ ва моддӣ

расонида шудааст². Д.Н. Бахрах, Б.В. Россинский ва Ю.Н. Стариков шарҳ медиҳанд, ки оид ба парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, ҷабрдида шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ ба ҳисоб меравад, ки ба онҳо бо содир намудани кирдори (амал ё беамалӣ) хусусияти ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ зарари ҷисмонӣ, моддӣ ва маънавӣ расонида шудааст³. Х.Ойев, ҷабрдидаро маънидод карда, зикр менамояд, ки ҷабрдида шахси воқеӣ ё ҳуқуқие доништа мешавад, ки ба вай дар натиҷаи содиршавии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ зарари ҷисмонӣ, моддӣ ё маънавӣ расонида шудааст⁴. Х.Ойев дар дигар асараш ҷабрдидаро чунин шарҳ додааст: «шахсони воқеӣ ё ҳуқуқие ҷабрдида доништа машавад, ки ба онҳо дар натиҷаи содиршавии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ зарари ҷисмонӣ, молумулқӣ ё маънавӣ расонида шудааст⁵.

Дар моддаи 266 Кодекси РСҶ Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз соли 1986 мафҳуми шахси ҷабрдида оварда шуда буд ва аз мазмуни он мавқеи ҳуқуқии шахси ҷабрдида бармеомад, яъне дар он

*Муллобоев М.Р. – сардори кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва фаъолияти маъмурии МКД факултети №4 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия.

¹ Фарҳанги тафсири забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 2010. С. 597-598.

² Козлов Ю.М. Административное право. – М.: Юристъ, 2002. С.104.

³ Бахрах Д.Н., Россинский Б.В., Стариков Ю.Н. Административное право. - М.: Норма, 2007. С. 630.

⁴ Ойев Х. Ҳуқуқи муурофиявии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2013. С.248.

⁵ Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. Душанбе, 2013. С.501.

хуқуқҳои вай ба таври маҳдуд зикр гардида буд, лекин дар бораи ӯҳдадорӣҳои шахси ҷабрида мафҳуме оварда нашуда буд. Кодекси номбурда мафҳуми шахси ҷабридар ба таври пурра дарбар нагирифтааст, вале аз мазмуни қисми якуми ин модда онро муайян кардан мумкин буд: «Шахсе ҷабрида мебошад, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии маъмури ба вай зарари маънаӣ, қисмонӣ ё молумулкӣ расонида шудааст»¹. Моддаи мазкур тақмили худро талаб мекард. Дар моддаи 30 Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 22 июли соли 2013 қабул гардидааст, мафҳуми «ҷабрида» дуруст маънидод карда шудааст, яъне «ҷабрида шахси воқеӣ ё ҳуқуқие доништа мешавад, ки ба вай дар натиҷаи содиршавии ҳуқуқвайронкунии маъмури зарари қисмонӣ, моддӣ ё маънаӣ расонида шудааст»².

Чӣ хеле, ки маълум аст, ҳар як шаҳрванд дорои ҳуқуқ ва вазифаҳост. Ин муқаррарот дар боби дуюми Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон сабт ва мустақкам карда шудааст, яъне ҳар кас ҳаққи зиндагӣ дорад (м.18), ҳар кас қафолати ҳифзи судӣ дорад (м.19). Ғайр аз ин дар Тоҷикистон ҳар шахс вазифадор аст, ки Конститутсия ва қонунҳоро риоя кунад, ҳуқуқ, озодӣ, шаъну шарафи дигаронро эҳтиром намояд (м.42) ва ҳифзи Ватан, ҳимояи манфиати давлат, таҳкими истиқлолият, амният ва иқтисодии муқаддасии он вазифаи муқаддаси шаҳрванд аст (м.43)³.

Дар соҳаи ҳуқуқи маъмури бошад, субъекти ҳуқуқи маъмури шахсе эътироф мегардад, ки дорои қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маъмури бошад. Қобилияти ҳуқуқдорӣ маъмури-ин қобилияти доштани ҳуқуқ ва ӯҳдадорӣҳо дар соҳаи идораи давлатӣ фаҳмида мешавад. Қобилияти амалкунии маъмури-ин қобилияти амалӣ кардани ҳуқуқҳо ва ба даст овардани

ӯҳдадорӣҳо дар соҳаи идораи давлатӣ мебошад⁴.

Навоарӣ дар Кодекси амалкунанда оид ба ҷабрида, ин овардани мафҳуми «ҷабрида» ва бо таври васеътар муайян кардани ҳуқуқҳои мурофиавии вай мебошад, яъне дар қисми 2 моддаи 30 Кодекси мазкур пешбинӣ шудааст «ҷабрида ҳуқуқ дорад, мутобиқи Кодекси мазкур бо ҳамаи маводҳои парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури шинос шавад, баёнот диҳад, далелҳо пешниҳод кунад, дархост ва раддия изҳор намояд, аз ёрии ҳуқуқӣ истифода барад, ба қарори қабулшуда шикоят намояд ва аз дигар ҳуқуқҳои мурофиавӣ истифода барад», лекин ин муқаррароти модда аз назари мо таҳлил ва тақмили худро меҳақад. Қонунгузор дар моддаи мазкур ҳуқуқҳои ҷабридаро муайян карда оид ба ӯҳдадорӣҳои вай маълумоте на додааст, ки ин бар хилофи талаботи қобилияти ҳуқуқдорӣ ва амалкунии маъмури мебошад, аз ин лиҳоз пешниҳод карда мешавад, ки қисми 3-и моддаи мазкур бо таҳрири нав қабул карда шавад, яъне «ҷабрида ӯҳдадор аст бо даъвати судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор), ки парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури дар пешбурди ӯ қарор дорад, дар мӯҳлати муқарраргардида ҳозир шавад ва баёноти дуруст диҳад, ҳамаи маълумотеро, ки вобаста ба парванда ба ӯ маълум аст, хабар диҳад, ба саволҳои гузашташуда ҷавоб диҳад ва бо имзоаш дар ҳуҷҷатҳои (протоколи) дахлдор дурустии нишондоди худро тасдиқ намояд, ҳангоми пешбурди парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури тартиботро риоя кунад».

Дар асоси гуфтаҳои боло, пешниҳод карда мешавад, ки муқаррароти қ. 3 моддаи 30 КМҲМ Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қ.4 ҳамин модда иваз карда шавад. Дар қисми 4 модда қонунгузор пешбинӣ намудааст, ки «ҷабрида мумкин аст мутобиқи Кодекси мазкур ба сифати шохид пурсида шавад». Бояд қайд намуд, ки

¹ Кодекси РСС Тоҷикистон дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури. – Душанбе: Ирфон. 1986. С. 101.

² Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмури Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2013.

³ Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе: «Ирфон», 2009. - С.8, 11- 12.

⁴ Раizzoқов Б.Ҳ. Ҳуқуқи маъмури Тоҷикистон: Курси мухтасари лексия. -Душанбе: «Озар», 2013. - С.16.

истилоҳ ва мазмуни ҷабрдида аз шохид фарқияти калон дорад, конунгузор мафҳуми онро дар қ.1 м.30 КМҲМ Ҷумҳурии Тоҷикистон аниқ шарҳ додааст. Ба сифати шохид дар пешбурди парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ шахсе пурсида мешавад, ки ба ӯ ягон ҳолати барои парванда аҳамият дошта маълум аст (қ.1 м.31). Чӣ хеле, ки аз матни зикршуда бармеояд, шохид ин шахсе, ки оид ба парванда танҳо маълумоте дорад ва он бо сабаби ба парванда аҳамият доштан зарур аст, лекин ба вай дар натиҷаи содиршавии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ягон намуди зарари дар боло зикршуда расонида нашудааст. Ҷабрдида бошад, аз амали ғайриқонунӣ зарар дидааст. Аз ин лиҳоз, ҷабрдида набояд ба сифати шохид пурсида шавад, зеро симо, таъинот ва мавқеи ҳуқуқии вай тағйир меёбад. Аз ин хотир, хуб мешуд, ӯро ба сифати танҳо як намуди иштирокчии муурофия, яъне ҷабрдида пурсида ҳуқуқу ӯҳдадорихояш фаҳмонида шавад, на чун шохид. Бо дарназардошти ин гуфтаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки муқаррароти қ.4 моддаи 30 КМҲМ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз эътибор соқит доништа шавад.

Дар асоси гуфтаҳои боло пешниҳод карда мешавад, ки дар қ.1 м. 30 КМҲМ Ҷумҳурии Тоҷикистон пас аз калимаҳои «зарари ҷисмонӣ, моддӣ ё маънавӣ расонида шудааст» калимаҳои «Судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), ки парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар пешбурди онҳо қарор доранд дар бораи ҷабрдида эътироф кардани шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ баъди муайян кардани ҳодисаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва воқеияти бар асари ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ расонидани зарар ғавран қарор мебароранд, суд таъинот» илова ворид карда шавад.

Ҷабрдида вобаста аз намуд ва андозаи зарари аз амали ғайриқонунӣ ба вай расонидашуда ба судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), ки парванда дар истехсолоти онҳо мебошад, бо ариза мууроҷиат намуда талаб менамояд, ки зарари расонидашуда нисбат ба ӯ, талофӣ карда шавад.

Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 21 на танҳо ҳифзи ҳуқуқи ҷабрдидадаро аз ҷинойт, балки ҳифзи судӣ ва ҷуброни зарарро низ кафолат додааст¹⁰.

Чӣ хеле, ки маълум аст, дар муурофияи граждани ҳар як баҳс аз ду тараф иборат аст, ки вобаста ба предмети баҳс мавқеи гуногунро ишғол мекунанд. Баҳсе, ки дар суд мавриди баррасӣ қарор гирифта ҳалли худро меёбад, инчунин аз ду тараф иборат аст. Яке аз тараф даъвогар (шахсе, ки барои ҷимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худ даъво пешниҳод кардааст), дигар - ҷавобгар (шахсе, ки аз рӯи даъво ба ҷавобгарӣ кашида мешавад)¹. Дар истехсолоти даъвогӣ тарафи ғайбӣ ин даъвогар мебошад.

Даъвогар - шахсе, ки ҳуқуқҳои ӯ новобаста аз тарафи кӣ ё манфиатҳои бо қонун ҳифзшаванда вайрон шудааст, ҳаракати ҷимояи судӣ дорад, эътироф мешавад. Тарафи дигар, ҷавобгар – шахсе эътироф мешавад, ки дар назди суд ҷавоб медиҳад ва манфиати худро ҷимоя мекунад².

Даъвогари граждани дар муурофияи ҷинойтӣ - шахрванд, муассиса, корхона ё ташкилот мебошад, ки аз ҷинойт зарари моддӣ дида, барои ҷуброни он даъво пешниҳод кардааст. Барои он, ки шахси аз ҷинойт зарари моддӣ дида иштирокчии муурофияи ҷинойтӣ гардад, бояд шахс бо таъиноти суд ё қарори судя, муфаттиш ё шахси таҳқиқбаранда даъвогари граждани эътироф гардад³.

Даъвогари граждани дар муурофияи судии ҷинойтӣ - шахси воқеӣ ва ҳуқуқие эътироф карда мешавад, ки ба вай аз ҷинойти содиршуда зарар расидааст, барои ҳамин дар рафти муурофияи судӣ оид ба талофи намудани зарар даъво пешниҳод мекунад. Ба ҳамин муқаррароти иштирокчии номбурда таъя намуда, таърифи васеъ додан мумкин аст:

¹ Советский гражданский процесс // Под ред. А.А.Добровольского. - М.: Изд-во Моск. ун-та.1979. С.40.

² Советский гражданский процесс / Под ред. К.И. Комиссарова и В.М. Семенова.-2е изд., перераб. и доп.-М.:Юрид.лит.,1988, с.81.

³ Уголовный процесс / Под ред. В.П.Божьева.- М.:Спарк, 1998, с.140-141.

а) ба сифати даъвогари граждани эътироф кардан мумкин аст, агар зарар аз чинояти содиршуда бевосита расонида шуда бошад;

б) зарар мумкин аст моддӣ (молӣ) ё маънавӣ бошад;

в) даъвогари граждани дар муурофияи чиноятӣ мумкин аст шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ бошад;

г) ҳамчун субъекти муносибатҳои муурофияи чиноятӣ будан бо баровардани қарори муурофиявӣ оид ба эътироф кардани шахс ба сифати даъвогари граждани, ҳисобида шавад¹.

Даъвогари граждани дар муурофияи чиноятӣ ин шахрванд, идораю корхона, муассиса, ташкилот мебошад, ки аз чиноят зарари моддӣ дида, товони он зарарро талаб кардааст².

Чӣ хеле, ки дар боло қайд карда шуд ҳар як шахрванд, ки аз амали ғайриқонунӣ зарар мебинад, барои ҷуброн намудани он ҳуқуқи даъво карданро дорад, лекин Кодекси муурофиявии ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати муурофияи юрисдиксионии маъмурий онро ба тариқи мухтасар батанзим надаровардааст.

Аз натиҷаи баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий аз ҷониби судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) қарор бароварда мешавад, ки дар он маълумотҳо дар бораи сана ва маҳалли баррасии парванда, шахсе, ки дар ҳаққи ӯ парванда баррасӣ гардидааст; ҳолатҳое, ки зимни баррасии парванда муқаррар карда шудаанд, ҳавола ба моддаи КҲМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгарии маъмурий ё асосҳои қатъи истехсолоти парвандаро пешбинӣ менамояд, мӯҳлат ва тартиби арзу шикоят нишон дода мешаванд.

Дар сурати зарурӣ, дар қарор маълумот дар бораи қабулқунандаи ҷарима ва тартиби интиқоли маблағи он, ҷуброни зарари молу мулк, мӯҳлат ва тартиби пардохти он, ҳалли масъалаҳои молу мулк ва ҳуҷҷатҳои ситонидашуда

ва молу мулки ба ҳабс гирифташуда, баргардонидани молу мулк ва ҳуҷҷатҳое, аз муомилоти граждани гирифта нашудаанд, инчунин баргардонидани онҳо ба соҳиби қонуниашон ва ғайра дарҷ мегардад³.

Маҳз бо мақсади дар давраи тафтиши парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурий ё аз тарафи субъекти юрисдиксияи маъмурий баррасӣ кардани парванда ҷуброн кардани зарар, инчунин қонуни ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳои муурофиявии даъвои ҷабрдида хуб мешуд судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), ки парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурий дар пешбурди онҳо қарор дорад, барои ҷабрдида ва даъвогари граждани эътироф кардани шахси воқеӣ ё ҳуқуқӣ қарори алоҳидаи муурофиявӣ бароварда дар он ҳодисаи ҳуқуқвайронкунии маъмурий (вақт, ҷой, тарз, вазъият ва дигар ҳолатҳои содир намудани кирдори ношоям), намуд ва андозаи зарар, ҳуқуқи ӯҳдадорихои ӯ ва дигар маълумотҳоро нишон дода, онҳоро ба сифати ҷабрдида пурсида (ҳуҷҷати дахлдор) тартиб дода барои амалан ҷуброн намудани он чора андешанд.

Ба фикри мо хуб мебуд ба Кодекси муурофияи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйиру иловаҳо ворид намуда, моддаи 30¹ дар таҳрири зерин ворид карда шавад:

«Моддаи 30¹ Даъвогари граждани

1. Даъвогари граждани шахси воқеӣ ё шахси ҳуқуқие эътироф карда мешавад, ки ба ӯ дар натиҷаи содир шудани ҳуқуқвайронкунии маъмурий зарари ҷисмонӣ, моддӣ ё маънавӣ расонида шуда, оид ба рӯёнидани он даъво пешниҳод кардааст. Дар бораи эътироф кардани даъвогари граждани судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор) қарор қабул мекунанд ва суд таъинот мебарорад.

2. Барои ҷимояи манфиатҳои ноболиғон, инчунин шахсоне, ки бо тартиби муқарраргардида ғайриқобили амал эътироф шудаанд, даъвои граждани аз тарафи намояндагони қонунии онҳо метавонад пешниҳод шавад.

¹ Уголовный процесс / Под ред. В.П.Божьева.- 3-е изд., испр.и доп.- М.:Спарк, 2002, с.131-132.

² Раҳматҷонов А., Оқилова М. Муурофияи чиноятӣ. Курси лексия. Қисми умумӣ (Маводи таълим). Нашри дуюм, бо қоркард ва иловаҳо.- Хучанд: Хуросон».2006. С.92.

³ Ойев Х. Ҳуқуқи маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми 1. Душанбе, 2013. С.523.

3. Даъвогари граждани ҳуқуқ дорад:

- даъвои гражданиро дастгирӣ кунад ё аз даъво даст кашад;
- далелҳо оварад;
- дархост ва раддия изҳор намояд;
- бо забони модариаш сухан кунад ё забони дигаре, ки онро медонад нишондод диҳад;
- аз кӯмаки ройғони тарҷумон истифода барад;
- намоянда дошта бошад;
- бо маводҳои, ки бо иштироки ӯ сурат гирифтаанд, шинос шавад;
- бо иҷозати дар амалҳои тафтишии мутобиқи дархости ӯ ё намояндааш доиршаванда иштирок кунад;
- пас аз анҷоми тафтиш бо маводи оид ба даъвои граждани шинос шавад ва аз он маълумоти заруриро навишта гирад;
- аз амал ва қарорҳои мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор) ва суд, судья шикоят намояд;
- қарорҳои судья, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), таъиноти суд, дар қисмати марбут ба даъвои граждани шикоят кунад;

4. Даъвогари граждани ӯҳдадор аст:

- бо даъвати судья, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), ки пешбурди парванда дар истехсолоти ӯ қарор дорад ҳозир шавад;
- ба суд, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), пешниҳод кардани нусхаҳои аризаи даъворо мутобиқи шумораи ҷавобгарони граждани таъмин намояд;
- бо талаби мақомоти пешбурди мурофиаи судӣ, ашӯ ва ҳуччатҳои дошташро пешниҳод намояд;
- ба амри қонунии мақомоти пешбурди мурофиаи судӣ итоат намояд;

5. Даъвогари граждани ҳуқуқҳояшро истифода бурда, ӯҳдадорҳои ба зиммааш гузошташударо шахсан ё ба воситаи намояндаи худ иҷро менамояд.

6. Аз даъво даст кашидани даъвогари граждани дар тамоми марҳилаҳои мурофиаи то аз тарафи суд баровардани қарор ҷой дошта метавонад. Аз даъво даст кашидан боиси қатъ гардидани пешбурди он мегардад».

Амалия нишон медиҳад, ки ҷабрдида баъд аз бо ариза ба мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор) барои андешидани чораи қонунӣ нисбати шахси ҳуқуқвайронкунанда муроҷиат намудан дар оянда худро аз тафтиш қанор гирифта барои ба мақомот ҳозир шудан бо ҳар гуна баҳонаҳои гуногун саркашӣ мекунад ё омада нишондоди бардурӯғ медиҳанд, ё ин ки нишондод додан намехоҳанд, ки ин барои исбот намудани гуноҳи шахси ҳуқуқвайронкунандаи маъмури содир карда, монегӣ мешавад.

Шаҳрванд Отиулиева С. бо аризаи худ ба қисми навбатдории ШВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд муроҷиат карда хабар додааст, ки санаи 13.05.2013 сол, тахминан соати 23:00 дақиқа ӯро шахси номаълум дар дохили маркази дилхушии «Садбал», воқеъ дар маҳаллаи 31 шаҳри Хучанд лату кӯб кардааст. Ҳангоми тафтиш муайян карда шудааст, ки Отиулиева С. умуман суроғи дар ариза нишондодааш ш.Хучанд, маҳаллаи 31, бинои-15, ҳучраи-11 истиқомат намекунад, бо ин амалаш ба мақомот маълумоти бардурӯғ дода пинҳон шудааст, бо ҳамин сабаб шахсияти ӯро аниқ қардан ғайриимкон гаштааст, ки барои пурра, ҳаматарафа ва холисона тафтиш намудан монегӣ хоҳад кард.

Лекин шахсони мансабдор вазифадоранд, ки аз иштирокчиёни парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмури нишондодҳои дуруст, ҳуччатҳо, далелҳо ва дигар маълумотҳое, ки оид ба парванда зарур мебошад талаб намуда, санҷанд ва баҳои дурусти ҳуқуқӣ диҳанд, то ки талаботҳои м.2 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва м.2 Кодекси мурофиаи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷро гардад. Лекин, таҷриба нишон медиҳад, ки на ҳама вақт он талаботҳое, ки дар Кодекс пешбинӣ шудааст иҷро мегарданд. Ҳангоми бе сабабҳои узрнок ба даъват ҳозир нашудани ҷабрдида ба мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахсони мансабдор), ки парванда дар истехсолоти онҳо қарор дорад барои маҷбуран овардан чораҳо андешида шавад, зеро ҳозир нашудан ва мавҷуд набудани нишондоди ӯ ба пешбурди

парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ, исбот намудани гунаҳгории шахси ҳуқуқвайронкунандаи маъмурӣ монеагӣ мекунад.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки ба қоидаи қисми якуми м. 65 Кодекси муурофияи ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо таҳрири зайл омадааст «Дар ҳолатҳои пешбининамудаи Кодекси мазкур нисбат ба шахси воқеӣ ва ё намояндаи шахси ҳуқуқие, ки нисбати ӯ парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ пеш бурда мешавад ё нисбат ба намояндаи қонунии шахси ноболиғи ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидашаванда, инчунин нисбат ба шохид чораи маҷбуран овардан татбиқ карда мешавад» тағйиру иловаи зерин пас калимаҳои «нисбат ба шохид» агар калимаҳои «**ё ҷабрдида**» илова карда мешуд хуб буд. Дар асоси гуфтаҳои зикршуда пешниҳод карда мешавад, ки (қисми 4 м.30 КМҲМ) бо таҳрири нави зерин «**Ҷабрдида хангоми ба даъват бе сабабҳои узрнок ҳозир нашуданаш маҷбуран оварда мешавад**» қабул карда шавад.

Тарафи дигари масъала, ин додани нишондоди бардурӯғ аз тарафи ҷабрдида дар пешбурди парвандаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ё зимни баррасии парванда монеагӣ хоҳад кард, яъне дар амалия ҳолатҳои ба миён меояд, ки баъди содир шудани ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ шахси ба ҷавобгарии маъмурӣ кашидашаванда бо мақсади аз ҷавобгарӣ эмин мондан ба ҷабрдида барои додани нишондоди бардурӯғ мурочиат намуда хоҳиш мекунад ё пайвандон мебароянд ё ҳолатҳои дигар мешавад, ки ҷабрдида барои тағйир ва додани нишондоди бардурӯғ розӣ мешавад.

Аз ин лиҳоз, хуб мешуд, ки ба диспозитсияи м. 534 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Нишондоди бардурӯғи шохид, тавзеҳоти мутахассис, хулосаи коршиноси судӣ ё дидаю доништа нодуруст тарҷума намудан» тағйироту иловаи зерин пас калимаҳои «нишондоди бардурӯғи шохид» калимаи «**ҷабрдида**» илова ворид карда мешуд.

Мутобиқи Кодекси муурофияи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон шохид (м.31 КМҲМ), коршинос (м.34 КМҲМ), тарҷумон (м.35 КМҲМ) ӯҳдадоранд бо даъвати судя, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) ҳозир шаванд ва дар бораи ҳолатҳои кор нишондоди дуруст дода, ба саволҳои гузошта ҷавоб диҳанд, маводи пешниҳодшударо дуруст тарҷума намоянд. Аз нишондоди шахсони номбаршуда, хулосаву тарҷумаи онҳо барқарор намудани ҳолатҳои кор вобаста аст. Лекин, дар амалия ҳолатҳои бавучуд меоянд, ки шохид, ҷабрдида, даъвогар ва ҷавобгар нишондод додан намехоҳанд, ки ин барои барқарор намудани ҳолатҳои кор мамониати чиддӣ мерасонанд ва ба фаъолияти мӯътадили мақомот таъсири манфӣ мерасонанд. Аз ин лиҳоз, пешниҳод карда мешавад, ки ба қоидаи қисми якуми м. 528 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Барои беҳурмати нисбат ба суд, яъне қасдан ба суд наомадани даъвогар, ҷавобгар, шохид, ҷабрдида ва шахсе, ки ба ҷавобгарии маъмурӣ кашида шудааст, инчунин дигар шахсон ё итоат накардани онҳо ба амри судя ё рия накардани тартибот хангоми маҷлиси судӣ, ҳамчунин барои аз тарафи шахс содир намудани кирдоре, ки аз безътиноии ошкоро ба суд ё қоидаҳои дар суд муқарраршуда шаҳодат медиҳанд» тағйиру иловаи зерин пас аз калимаҳои «нисбат ба суд» калимаҳои «**мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор)**» ва пас аз калимаҳои «яъне қасдан ба суд» калимаҳои «**мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор)**» илова ворид карда шавад. Ғайр аз ин, пас аз калимаҳои «инчунин дигар шахсон ё» калимаҳои «**нахостани додани нишондод аз тарафи шохид ё ҷабрдида**» илова ворид карда шавад.

Дар асоси гуфтаҳои зикршуда пешниҳод карда мешавад, ки қисми 5 м. 30 КМҲМ дар таҳрири зерин илова ворид карда шавад: «**Ҷабрдида барои беҳурмати нисбат ба суд, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор), яъне қасдан ба суд, мақомоти ваколатдори давлатӣ (шахси мансабдор) наомадани даъвогар, ҷавобгар, шохид,**

чабрдида ё нахостани додани нишондод аз тарафи шохид ё чабрдида ва барои нишондоди бардурӯғ тибқи моддаҳои 528 ва 534 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии Ҷумҳурии Тоҷикистон б ҷавобгарӣ кашида мешавад». Инчунин, пешниҳод карда мешавад, ки ба моддаи мазкури Кодекс қисми 6 дар таҳрири зерин илова ворид карда шавад: «Давлат ба чабрдида дастрас будани адолати судӣ ва ҷуброни зарари расонидашударо кафолат медиҳад».

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРАВ И ОБЯЗАННОСТЕЙ ПОТЕРПЕВШЕГО КАК УЧАСТНИКА АДМИНИСТРАТИВНО - ПРАВОВОГО ПРОЦЕССА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Ключевые слова: права и обязанности, потерпевший, административный процесс.

В статье рассматривается правовой статус потерпевшего в рамках административно-правового процесса Республики Таджикистан.

SOME PROBLEMS OF VICTIM'S RIGHTS AND DUTIES AS MEMBER OF ADMINISTRATIVE LEGAL PROCESS OF TAJIKISTAN

Keywords: rights and responsibilities, the victim, the administrative process.

The article deals with the legal status of the victim in the framework OF the administrative and legal process of the Republic of Tajikistan.

ПАДИДАИ ХУДИДОРАКУНИИ МАҲАЛЛӢ: МАФҲУМ ВА ТАБИАТИ СИЁСИВУ ҲУҚУҚИИ ОН

Мухторов К.Т.*

Истилоҳи «худидоракунии маҳаллӣ» дар давлатҳои гуногун, дар ҳар давраи замони аз ҷониби муаллифони соҳаҳои мухталиф ҳархела маънидод карда шудааст. Мафҳуми «худидоракунии маҳаллӣ» ҳамчун зухуроти мушкили гуногуншакли маҷмаавӣ аз бисёр шароитҳои объективии таърихӣ, иқтисодӣ ва сиёсии дар давлатбуда вобастагӣ дорад. Хусусан, табиати сиёсиву ҳуқуқии ин падида аз анъанаҳои хоси давлатию миллии ташкили ҳокимияти оммавӣ муайян карда мешавад.

Аввалин маротиба истилоҳи «худидоракунии маҳаллӣ» дар замони шӯравӣ дар қонуни ИҶШС «Дар бораи асосҳои умумии худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар ИҶШС» ба гардиши ҳуқуқӣ ворид гардида, минбаъд дар ҳамаи заминаи банаҷми қонунгузорию ҷумҳуриҳои иттифоқӣ интиқол дода шуд. Ҷунончи дар асоси қонуни ҶТ аз 25 декабри соли 1991 ба боби 14 Конституцияи соли 1978 таъйири илова дароварда шуда, ба низоми худидоракунии маҳаллӣ вазъи конституционӣ бахшида шуда буд. Аввалин қонуни танзимкунандаи ташкил

ва фаъолияти худидоракунии маҳаллӣ дар ҶТ ин Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар ҶШС Тоҷикистон» ба ҳисоб меравад, ки 23 феввали соли 1991, тахти №349 қабулкарда шудааст.

Мутобиқи моддаи 1 Қонуни ҶТ «Дар бораи худидоракунии маҳаллӣ ва хоҷагии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (1991) худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун шакли ҳокимияти халқӣ «ҳуқуқи шаҳрвандон ва иштироки воқеии онҳо дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоию иқтисодии рушди ҳудуд ва масоили аҳамияти маҳаллидошта» маънидод гардидааст. Дар қисми 3-юми ҳамаин модда бошад, муқаррар карда шудааст, ки «Худидоракунии маҳаллӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бевосита аз ҷониби шаҳрвандон ё худ мақомоти интихобнамудаи онҳо бо назардошти манфиатҳои аҳоли ва хусусиятҳои тақсимоии маъмурию ҳудудии ҷумҳурӣ дар асоси қонун ва сарчашмаҳои моддио молиявӣ ба амал бароварда мешавад»¹.

Ҷи тавре ки аз мазмуни ин меъёр муайян мегардад, худидоракунии маҳаллӣ аз як тараф тахтифаъолияти бевоситаи аҳоли ва аз тарафи дигар бошад, ба воситаи мақомоти интихобнамудаи худ ба амал бароварда мешавад.

*Мухторов К.Т. - мудири кафедраи ҳуқуқи конституционии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ.

¹ Вedomостҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1991. № 8. М. 144.

Ин мафҳум ҳарчанд дар қонунҳои минбаъда аз 1 декабри соли 1994, №1094 «Дар бораи мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳа»¹ (ин ҷо ва минбаъд Қонуни №1094) ва аз 5 августи соли 2009, №549 «Дар бораи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот»² (ин ҷо ва минбаъд №549) дар шакли «худидораи шаҳрак ва деҳа» ё худ «худидоракунии шаҳрак ва деҳот» оварда шуда бошад ҳам, вале мазмунан яхела ифода ёфтааст. Чунончи, мувофиқи моддаи 1 Қонуни 549 мафҳуми худидоракунии шаҳрак ва деҳот ин «фаъолияти аҳолии шаҳрак ва деҳот бевосита ё ба воситаи мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот тахти масъулияти худ барои ҳал намудани масъалаҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии аҳамияти маҳаллидошта, бо назардошти манфиатҳои умумичамбиятӣ, анъанаҳои миллӣ ва хусусиятҳои маҳаллӣ» маънидод гардидааст.

Иштирок дар ҳаллу фасли ин масъалаҳо ва бо ин роҳ бештар гардонидани некӯахлоқии зиндагии аҳоли, таъмини иҷрои қонунҳо ва санадҳои мақомоти давлатӣ ва ба роҳ мондани иҷрои марзи худидора ҳадафҳои асосии ташкили мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот мебошанд³.

Моҳият ва афзалиятҳои худидоракунии маҳаллӣ пеш аз ҳама дар ғайримарказонидани ҳокимияти давлатӣ, таъмини пурраҳокимиятии халқ, сафарбарнамоии бештари аҳоли барои иштирок дар идоракунии давлат ва ҷомеа, ҷалби маблағгузориҳои ихтиёрии шаҳрвандон барои ободу хуррамгардонии маҳал ва ба ин монанд имкониятҳои ҳуқуқдорӣ ба ҷашм мерасанд.

Яке аз бартариятҳои муҳими худидоракунии маҳаллӣ ин ҷой доштани усули танзими иҷтимоӣ дар он мебошад. Рафтори одамон на танҳо бо қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, балки бо меъёрҳои (воситаҳои) дигари иҷтимоӣ (ғайриҳуқуқӣ) аз қабилӣ ахлоқ, одатҳо, дин, меъёрҳои корпоративӣ, эстетикӣ ва

м.и. низ танзим карда мешаванд, ки ба ақидаи Сотиволдиев Р.Ш. «дар баъзе соҳаҳои ҳаёт нақши онҳо ҳатто нисбат ба ҳуқуқ нуфузи баландтар доранд»⁴.

Олими рус Л.А. Велихов бошад, чунин афзалиятҳои асосии худидоракунии маҳаллиро муайян намудааст:

«Якум, эҳтиёҷоти маҳаллӣ беҳ аз ҳама шинос ва бештар аз ҳама наздик ба ҳуди аҳоли мебошанд, ки онҳо бевосита манфиатдорони фаъолияти бомуваффақияти худидоракунии маҳаллӣ мебошанд.

Дуввум, худидоракунии маҳаллӣ дар шаҳрвандон худфаъолиятӣ, нерӯ ва ташаббускориро инкишоф дода, дар маҷмӯъ нерӯи ҷамъиятиро тақвият мебахшад. Бо ин васила аҳоли одати ҳама чизро аз давлат мунтазир шуданро кам карда, ба нерӯ ва имкониятҳои худ низ така мекунад.

Саввум, бо мавҷудияти худидоракунии маҳаллӣ ҳаёти ҷамъиятӣ дар тамоми ҳудуди давлат баробар тақсимгардида, бо роҳҳои сунъӣ муттамарказонидани ҳокимият ва беқудрат кардани маҳалро пешгирӣ менамояд.

Чорум, худидоракунии маҳаллӣ маъмуриятро бо халқ алоқаманд мекунад. Баробари манфиатҳои хусусӣ дар шахс манфиатҳои ҷамъиятӣ низ пайдо мешаванд.

Панҷум, худидоракунии маҳаллӣ шиносии аввалинро бо корҳои ҷамъиятӣ оғоз мекунанд.

Ва ниҳоят, шашум, худидоракунии маҳаллӣ ин мактаби тайёри барои кормандони давлатии дараҷаи олии мебошад»⁵.

Табиати сиёсиву ҳуқуқии худидоракунии маҳаллӣ аз ҷониби олимони ва намояндагони макотиби гуногуни ҳуқуқӣ гуногун баҳо дода шудааст, ки моҳияти он дар муқаррар намудани вазъи ҳуқуқии он дар низоми ҳокимият ифода меёбад.

Масалан, олими олмонӣ Г. Еллинек чунин мешуморад, ки «худидоракунии – ин идоракунии давлатист, ки бевосита аз

¹ Ведомостҳои Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 1994. № 23-24. М. 450

² Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2009. № 7-8. М. 503.

³ *Имомов А.* Мақомоти ҳокимияти давлатии Тоҷикистон. Душанбе. 2007. С. 370.

⁴ *Сотиволдиев Р.Ш.* Назарияи ҳуқуқ ва давлат. Китоби дарсӣ. Душанбе, 2000. С. 216.

⁵ Ниг.: *Велихов Л.А.* Основы городского хозяйства. Обнинск, 1995. С. 115.

чониби худи шахсони манфиатдор, ки шахсони мансабдори касбии давлатӣ маҳсуб намеёбанд ба амал бароварда мешавад»¹.

Бо ҳамин маъно В.П. Безобразов қайд намудааст, ки «худидоракуни дар маҷмӯъ як ҷузъи таркибии ҷисми ягонаи идоракунии давлатӣ мебошад»².

Дар муносибат ба мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳоти Тоҷикистон Б.Ҳ. Раззоқов ишора намудааст, ки «унсури таркибии идораи маҳаллӣ ҷамоатҳои шаҳрак ва деҳот баромад мекунад, ки мақоми худидоракунии маҳаллӣ тавсиф ёфта бошанд ҳам, тавре таҳлили меёрҳои конститутсионӣ ва қонунгузори ҷорӣ собит месозад, сохтори иҷроиявишон ба механизми ташкили ҳокимияти иҷроия пайваست аст»³.

Ин мавқеъ аз ҷониби дигар олимони ватанию хориҷӣ ба монанди А.И. Черкасов⁴, Н.М. Коркунов⁵ ва дигарон низ ҷонибдорӣ гардидааст.

Муҳолифи ин мавқеъ гурӯҳи дигари олимони (Н.И. Лазаревский⁶, П.Н. П.Н. Кропоткин⁷, К.Н. Холиқов⁸) як ҷузъи ҳокимияти оммавӣ будани худидоракунии маҳаллиро нишон медиҳанд, ки дар муносибат бо ҳокимияти давлатӣ худмухтор (истилоҳи В.А. Шепачев⁹) мебошад. Масалан, В.А. Шепачев овардааст, ки «худидоракунии маҳаллӣ дар доираи ваколатҳои худ мустақил буда, дар муносибат бо ҳокимияти давлатӣ худмухтор мебошад. Бешубҳа худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун асоси ҳокимияти халқӣ яке аз падидаҳо

ва ҳамзамон яке аз механизмҳои ташкили ҷомеаи шаҳрвандӣ маҳсуб меёбад»¹⁰.

Фикр мекунем, ки асос барои инкори ҳарду консепсия вучуд надорад, зеро ҳарду ҳам моҳияти худидоракунии маҳаллиро аз ҳар ҷониб маънидод намудаанд.

Ғайр аз ин ду мавқеъ боз тарафи сеюм – ҷонибдорони консепсияи дуалистӣ (М.А. Краснов, Н.В. Постовой, Г.Н. Чеботарев)¹¹, яъне мувофиқати унсурҳои ҷамъиятӣ ва давлатӣ дар худидоракунии маҳаллӣ вучуд дорад. Ба ақидаи С.А., «худидоракуни дар худ ду асосро дорад: аз як тараф шакли давлатии худидоракуни, аз тарафи дигар – худидоракунии ҷамъиятӣ»¹². Н.В. Постовой бошад, қайд менамояд, ки «дар дунё ду консепсияи худидоракунии маҳаллӣ мавҷуд аст, ки фарқи онро бо давлат нишон медиҳанд: англосаксонӣ – тибқи он худидоракунии маҳаллӣ аз функцияҳои давлатӣ озод мебошад; аврупоӣ континенталӣ – аз рӯи он худидоракунии маҳаллӣ барои татбиқи функцияҳои давлатӣ равона карда мешавад»¹³.

Фикр мекунем, ки мавқеи саввум бисёртар ба табиати сиёсату ҳуқуқи худидоракунии маҳаллӣ мувофиқ меояд. Зеро аз як тараф агар падидаи худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун сатҳи махсусгардонидашуда ва ғайримарказонидашудаи ҳокимият (*бе функцияҳои сиёсӣ*) баромад кунад, аз ҷониби дигар он дорои якчанд умумиятҳо (*худуди худидоракунии маҳаллӣ марзи ягонаи давлатӣ мебошад, аҳолии он шаҳрвандони ҳамин давлат маҳсуб меёбанд, фаъолияти мақомоти худидоракунии маҳаллӣ ҳамчун асоси сиёсати ягонаи давлатӣ бароҳ монда шудааст ва ғ.*) бо ҳокимияти давлатӣ мебошад.

Табиати сиёсату ҳуқуқи худидоракунии маҳаллӣ баробари

¹Еллик Г. Общее учение о государстве, право современного государства. СПб., 1908.

²Безобразов В.П. Управление, самоуправление и судебная власть. СПб., 1882. С. 7.

³Раззоқов Б.Ҳ. Ҳуқуқи маъмури Тоҷикистон: Курси мухтасари лексионӣ барои бакалаврҳо. Душанбе: «Озар», 2013. С. 29.

⁴Черкасов А.И. Сравнительное местное управление: теория и практика. М., 1998. С. 13.

⁵Коркунов Н.М. Русское государственное право. Т. 2. Часть особенная. СПб., 1909. С. 491.

⁶Лазаревский Н.И. Самоуправление, мелкая земская единица. СПб., 1903. С. 51.

⁷Иктибос аз: Антология русской классической социологии. М., 1995. С. 143.

⁸Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: Шарқи озод, 2009. С. 417.

⁹Ниг.: Шепачев В.А. Местное самоуправление в современной России. Оренбург: ОАО «ИПК «Южный Урал», 2010. С. 159.

¹⁰Шепачев В.А. Ҳамон китоб. С. 159.

¹¹Муфассал ниг.: Труды Юридического факультета: В 50 т. М.: Правоведение, 2008. С. 111.

¹²Авакьян С.А. Состояние, проблемы и перспективы местного самоуправления в России / Местное самоуправление в России: состояние, проблемы и перспективы. М., 1994. С. 46.

¹³Постовой Н.В. Местное самоуправление. Проблемы и перспективы. М., 2002. С. 5.

сарчашмаҳои илмӣ дар қонунгузори баъзе давлатҳо ба монанди ИМА, Олмон, Федератсияи Россия, Арманистон, Гурҷистон, Озарбойҷон, Украина ва Қирғизистон низ муқаррар карда шудааст. Масалан, дар қисми 2 моддаи 28 Конституцияи Ҷумҳурии Федеративии Олмон омадааст, ки ба ҷамоаҳо дар доираи қонун ва тахти масъулиятшон бояд, ки ҳуқуқи ҳалли масоили маҳаллӣ дода шавад. Дар ИМА бошад, принсипи худидоракунӣ (home rule) амал мекунад, ки он маънои идоракунӣ қорҳои маҳаллӣ ва фаъолияти мақомоти муниципалиро бе дахлати мақомоти қонунгузор ё дигар мақомоти иёлот дорад. Тибқи моддаи 12 Конституцияи Федератсияи Россия бошад, муқаррар карда шудааст, ки «мақомоти худидоракунӣ маҳаллӣ ба низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ дохил намешаванд».

Дар Қонуни №549 ҳарчанд чунин муқаррарот бевосита дарҷ наёфта бошад ҳам, вале баъзе нишондоди он, масалан, ваколати *мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ*, ки мутобиқи санадҳои меъри ҳуқуқӣ ва ё дар асоси шартномаи тарафҳо ба ихтиёри Ҷамоат... вогузошта мешавад (м.1); *мақомоти ҳокимияти давлатӣ* дар ташкил, инкишоф ва фаъолияти самараноки мақомоти худидоракунӣ шаҳрак ва деҳот шароити зарурии ҳуқуқӣ, ташкилӣ, моддӣ, молиявӣ муҳайё намуда, барои амалишавии ҳуқуқи шаҳрвандон ба худидоракунӣ маҳаллӣ мусоидат мекунад (м. 6); бо мақсади... назорати иҷроӣ қарорҳои Ҷамоат, шӯроӣ Ҷамоат ва *мақомоти ҳокимияти давлатӣ* Ҷамоат аз ҳайати вакилони Ҷамоат комиссияҳо таъсис медиҳад (м. 18) ва ҳамчунин нишондоди моддаи 43-юм, ки дар қиёс бо Қонуни №1094 ҳуқуқи бекор кардани санадҳои Ҷамоатро танҳо ба суд додааст, вазъи мақомоти худидоракунӣ шаҳрак ва деҳотро мустақил аз мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва дар муносибати ҳамкорӣ бо он нишон медиҳад.

Муқаррароти дигари қонуни мазкур ба монанди «Номзадҳои раис, муовини ӯ (муовинони ӯ) ва котиби Ҷамоат бояд ба талаботи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» мувофиқат намояд» (қ.

4 м. 19) ва ҳамчунин нишондоди қ. 2 моддаи 6 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 марти соли 2007, №233 «Дар бораи хизмати давлатӣ»¹, ки шахсони мансабдори мақомоти худидоракунӣ шаҳрак ва деҳотро ба хизматчиёни давлатии маъмурӣ баробар меҳисобад, ҷораҳои муваққатии (рушди зина ба зина) ташкили худидоракунӣ дар ҷумҳурӣ буда, заминаҳои мусоидро барои ташкили низоми нисбатан мустақили мақомоти он фароҳам меоранд.

Дар Конституция ва қонунгузори Тоҷикистон ҳарчанд меъёри муайяне оид ба давлатӣ ва ё ғайридавлатӣ будани худидоракунӣ маҳаллӣ муқаррар нашуда бошад ҳам, вале дар Тафсири илмӣ Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон² «ба низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ шомил нагардидани» мақомоти он талфиф гардидааст, аз лиҳози усул ин намуди ташреҳ хилофи усулҳои герменевтикаи конституционӣ мебошад. Мувофиқи назарияи герменевтика агар муносибати муайян дар меъёри қонунгузорӣ муқаррар нашуда бошад, онгоҳ ҳангоми тафсир аз доираи мазмуни меъёри муайян баромадан ё худ меъёри нава эҷод намудан ҷои нест³.

Ҳамин тариқ, худидоракунӣ маҳаллӣ – *ин шакли махсуси ғайримарказонидани ҳокимияти давлатӣ мебошад, ки аз як тараф аз ҳокимияти давлатӣ мустақил буда, аз тарафи дигар аз он вобастагии муайяно дорад.*

Дар маҷмӯъ метавон тазаккур дод, ки падидаи давлатӣ, ғайридавлатӣ ва ё дорои табиати духӯра будани худидоракунӣ маҳаллӣ дар назарияҳои илмӣ исботи худро ёфта, чунин муқарраркунӣ метавонад барои мавқеъгирии худидоракунӣ маҳаллӣ дар низоми ҳокимияти оммавӣ дар давлат нақши муҳимро бозад.

¹ Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2007. №3. М. 166; 2007. №6. М. 429, 2010. №3. М. 158.

² Тафсири илмӣ оммавии Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе: Шарқи озод, 2009. - С. 417.

³Кряжков В.А., Лазарев Л.В. Конституционная юстиция в Российской Федерации. М., 1998. - С. 309.

**ИНСТИТУТ МЕСТНОГО
САМОУПРАВЛЕНИЯ: ПОНЯТИЕ И ЕЕ
ПОЛИТИКО-ПРАВОВАЯ ПРИРОДА**

**INSTITUTE OF LOCAL GOVERNMENT:
THE CONCEPT AND ITS POLITICAL AND
LEGAL NATURE**

Ключевые слова: местное самоуправление, правовая природа, гражданское общество.

Keywords: local government, legal nature, civil society.

В статье автор попытался раскрыть понятие и политико-правовую природу института местного самоуправления.

The author tries to clarify the concept and the nature of political and legal institutions of local self-government.

**ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОР ЗА СОБЛЮДЕНИЕМ ПРАВ И СВОБОД
ЧЕЛОВЕКА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН ПРИ ОСУЩЕСТВЛЕНИИ ОПЕРАТИВНО-
РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

Парфёнов А.А.*

В юридической литературе в последнее время значительно возрос интерес к исследованиям как оперативно-розыскной деятельности в целом, так и отдельным ее составляющим. На современном этапе состояние преступности характеризуется не только ее количественным ростом, но и совершенствованием профессионализма преступных формирований. Правоохранительные органы и спецслужбы все чаще сталкиваются с еще более изощренными приемами и способами сокрытия преступлений, а также с активным противодействием со стороны преступников. Одним из наиболее эффективных средств борьбы с преступностью была и остается оперативно-розыскная деятельность, которая должна осуществляться исключительно на основе законодательных предписаний.

Проблемы обеспечения законности в оперативно-розыскной деятельности при реализации функции прокурорского надзора присутствуют в работах Ю.С. Блинова, Н.С. Железняк, В.И. Капканова,

В.Ф. Луговика, В.Н. Осипкина, В.И. Рохлина, Т.А. Фролова и др. Констатируя значительные достижения в исследовании данной проблемы, следует признать, что в целом ее разработка еще далека от завершения.

Общеизвестно, что законность является неотъемлемой составляющей правового государства и гарантией его развития. Соблюдение законности обеспечивает верховенство закона, закрепляет принципы и формы деятельности государственного аппарата и главную общественную ценность - права и свободы человека и гражданина. Принцип законности требует безусловного соблюдения законодательства всеми элементами государственного механизма и общества, а также является приоритетным конституционным принципом оперативно-розыскной деятельности. Она реализуется в подчинении закону всей деятельности оперативных подразделений.

Содержание законности достаточно широко трактуется как в толковых словарях русского языка, так и учеными-юристами, в частности, С.С. Алексеевым, Н.Г. Александровым, В.В. Борисовым, М.С. Строговичем и др.

Например, по мнению С.С. Алексеева, «законность – это не только требование соблюдения норм запретов и обязывающих юридических норм, но и требование надлежащей реализации предоставленных населению прав и

**Парфёнов А.А.* - старший преподаватель кафедры уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Российско-Таджикского (славянского) университета.

свобод»¹. Согласно Н.Г. Александрову, «законность - неуклонное и точное соблюдение (исполнение) норм права всеми субъектами общественных отношений»². Другими словами, законность - это неуклонное исполнение законов и подзаконных актов всеми государственными органами, общественными организациями, должностными лицами и гражданами. Законность по отношению к оперативно-розыскной деятельности предполагает точное и неукоснительное исполнение законов и подзаконных нормативных правовых актов (различных постановлений, приказов, распоряжений, правил, инструкций и положений) всеми субъектами оперативно-розыскной деятельности. Соблюдение законности правоприменитель обеспечивает путем возложения такой обязанности на оперативные подразделения, а также вследствие осуществления общего и ведомственного контроля, и прокурорского надзора за оперативно-розыскной деятельностью.

Ныне действующий Закон Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» не обошел вниманием сферу прокурорского надзора. Статья 21 этого Закона регламентировала прокурорский надзор за органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, указав, что надзор за исполнением Закона Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» осуществляют Генеральный прокурор Республики Таджикистан и подчиненные ему прокуроры в пределах своих полномочий. Появление понятия «подчиненные прокуроры в пределах своих полномочий» предопределило ограничение круга прокуроров, надзирающих за законностью в сфере оперативно-розыскной деятельности. Такое ограничение связано со спецификой тактических приемов, методов и средств, применяемых при осуществлении указанной деятельности, сведения о

которых составляют государственную тайну.

Перед назначением на должность, связанную с надзором за оперативно-розыскной деятельностью, прокурорам в установленном порядке оформляется допуск к сведениям, составляющим государственную тайну. В случае если прокурор в силу установленных законом причин не может быть допущен к сведениям, составляющим государственную тайну, к осуществлению надзора за оперативно-розыскной деятельностью он не допускается.

Деятельность прокуроров, осуществляющих надзор за оперативно-розыскной деятельностью в равной степени должна способствовать как обеспечению гарантий соблюдения прав и свобод человека и гражданина, так и выполнению задач оперативно-розыскной деятельности по выявлению, предупреждению, пресечению и раскрытию преступлений, изобличению виновных и розыску лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда либо уклоняющихся от уголовного наказания, а также розыску без вести пропавших граждан. Иначе говоря, прокурор должен принимать все необходимые меры для того, чтобы ни одно преступление не осталось нераскрытым и ни одно виновное лицо не избежало установленной законом ответственности. Прокурорский надзор должен быть занят не только проверкой законности действий субъектов оперативно-розыскной деятельности, но и оказанием им со стороны прокуратуры необходимой помощи.

Проверка исполнения субъектами оперативно-розыскной деятельности закона может проводиться:

- в случаях обращений граждан, юридических и должностных лиц;
- по результатам изучения материалов уголовных дел о нераскрытых преступлениях или при поступлении информации о ненадлежащем реагировании на поручение следователя, руководителя следственного органа, органа дознания или определение суда по уголовным делам, находящимся в производстве данного субъекта, а также в связи с ненадлежащим исполнением

¹ Александров Н.Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма. - М.: Госюриздат, 1961. - С. 269.

² Алексеев С.С. Проблемы теории права. - М., 1997. - С. 436.

требований и поручений уполномоченного прокурора;

- в плановом порядке, в том числе по указанию вышестоящего прокурора;

- в других случаях, с учетом состояния законности в этой сфере деятельности и отсутствия положительных результатов по выявлению подготавливаемых, совершаемых или совершенных преступлений, при раскрытии преступлений, розыске обвиняемых или подозреваемых по уголовным делам и лиц, без вести пропавших.

Закон предусматривает определенные исключения из прокурорского надзора:

- сведения о лицах, внедренных в организованные преступные группы, о штатных негласных сотрудниках органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, а также о лицах, оказывающих содействие этим органам на конфиденциальной основе, представляются соответствующим прокурорам только с письменного согласия перечисленных лиц, за исключением случаев, требующих их привлечения к уголовной ответственности;

- законность привлечения граждан к содействию на конфиденциальной основе и соблюдение при этом принципа добровольного сотрудничества с органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, проверяются исключительно при наличии жалоб граждан;

- оперативно-служебные документы (оперативные материалы) об осуществлении органами оперативно-розыскных мероприятий можно истребовать только в случаях проведения проверок в порядке надзора по поступившим в прокуратуру материалам, информации и обращениям граждан, свидетельствующим о нарушении этими органами законодательства Республики Таджикистан;

- сведения об организации, тактике, методах и средствах осуществления контрразведывательной и разведывательной деятельности органов безопасности в предмет прокурорского надзора не входят.

Сведения об осуществлении оперативно-розыскной деятельности, как правило, отражаются в соответствующих

делах оперативного учета. Поэтому уполномоченные прокуроры в ходе надзора обязательно должны проверять законность, обоснованность и соблюдение установленного порядка заведения дел оперативного учета, сроков и правил их ведения. В практической деятельности встречаются также факты несоблюдения сроков прекращения ведения дел оперативного учета, что является нарушением: согласно Закону Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности», оперативная проверка должна быть прекращена в случае решения конкретных задач оперативно-розыскной деятельности или при установлении обстоятельств, свидетельствующих об объективной невозможности их решения.

Кроме того, предметом прокурорского надзора являются:

- соблюдение обязательной регистрации дел оперативного учета и других оперативно-служебных материалов, законность постановки и снятия с оперативного и иных видов учета лиц, в отношении которых заводились такие дела и материалы;

- наличие полномочий у лиц, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, а также принимающих решения о заведении, продлении сроков и прекращении ведения дел оперативного учета и иных оперативно-служебных материалов, проведении оперативно-розыскных мероприятий, представлении результатов оперативно-розыскной деятельности следователю, руководителю следственного органа, органа дознания или в суд;

- отсутствие фактов, свидетельствующих об укрытии преступлений и незаконном освобождении от уголовного преследования.

При проведении надзора следует учитывать, что, в отличие от возбуждения уголовного дела, факт заведения дела оперативного учета в отношении конкретного лица не является основанием для ограничения его конституционных прав и свобод, а также законных интересов.

Осуществляя надзор за законностью проведения оперативно-розыскных мероприятий, прокурор должен обращать внимание на соответствие оперативно-

розыскных мероприятий целям и задачам оперативно-розыскной деятельности, законность и обоснованность решений об их проведении или прекращении. Выявленные в ходе проверки нарушения должны немедленно пресекаться, а виновные в их совершении - привлекаться к ответственности. Поэтому, осуществляя надзор, прокурор должен видеть конкретную цель проведения оперативно-розыскного мероприятия, не забывая проверять и обоснованность прекращения того или иного мероприятия.

Кроме перечисленного, прокурор должен следить за тем, чтобы органы, осуществляющие оперативно-розыскную деятельность:

- не проводили оперативно-розыскные мероприятия в интересах какой-либо политической партии, общественного или религиозного объединения;

- не принимали негласного участия в работе органов государственной власти и органов местного самоуправления, а также в деятельности зарегистрированных в установленном порядке и незапрещенных политических партий, общественных и религиозных объединений в целях оказания влияния на характер их деятельности;

- не разглашали сведения, затрагивающие неприкосновенность частной жизни, личную и семейную тайну, честь и доброе имя граждан, которые стали известными в процессе проведения оперативно-розыскных мероприятий, без согласия граждан, за исключением случаев, предусмотренных законами.

В соответствии со ст. 8 Закона Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» прокурор должен следить за тем, чтобы обследование помещений, зданий, сооружений, участков местности и транспортных средств, контроль почтовых отправлений, телеграфных и иных сообщений, прослушивание телефонных переговоров и снятие информации с технических каналов связи не проводились по следующим основаниям:

- для допуска к сведениям, составляющим государственную тайну;

- для допуска к работам, связанным с эксплуатацией объектов, представляющих

повышенную опасность для жизни и здоровья людей, а также для окружающей среды;

- для допуска к участию в оперативно-розыскной деятельности или доступа к материалам, полученным в результате ее осуществления;

- для установления или поддержания с лицом отношений сотрудничества при подготовке и проведении оперативно-розыскных мероприятий;

- для выдачи разрешений на частную детективную и охранную деятельность.

Прокурор должен проверять законность и обоснованность изъятия в ходе проведения оперативно-розыскных мероприятий предметов, материалов и сообщений, а также фактов прерывания услуг связи. Прерывать предоставление услуг связи допустимо в случае возникновения непосредственной угрозы жизни и здоровью лица, а также угрозы государственной, военной, экономической или экологической безопасности Республики Таджикистан.

Согласно ст. 7 Закона Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности», к основаниям проведения оперативно-розыскных мероприятий относятся в том числе:

- поручения органа дознания, следователя, прокурора или определения суда (судьи) по уголовным делам, находящимся в их производстве;

- запросы других органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность;

- запросы правоохранительных органов иностранных государств или международных правоохранительных организаций в соответствии с международными договорами Республики Таджикистан.

Следует отметить, что нарушения сроков исполнения таких запросов и поручений типичны практически для всех органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Указанные нарушения прокурор должен решительно пресекать.

Для фиксации результатов оперативно-розыскных мероприятий нередко используются информационные системы, видео- и аудиозапись,

фотосъемка, а также другие технические и иные средства. Обязательным условием дозволенности применения указанных средств является их безвредность для жизни и здоровья людей, а также для окружающей среды. Вопрос о том, не наносят ли используемые технические средства вреда людям, в том числе сотрудникам правоохранительных органов, также должен находиться в поле зрения прокурора.

Заслуживают внимания некоторые отдельные вопросы прокурорского надзора за законностью использования результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовных делах. Повторим, что полученные с нарушением закона результаты оперативно-розыскной деятельности не удовлетворяют требованиям, предъявляемым УПК РТ к доказательствам в части допустимости, и поэтому, согласно ст. 84 УПК РТ, не могут использоваться в уголовном судопроизводстве. Мнение о допустимости использования незаконных результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовном процессе, высказанное некоторыми авторами, было осуждено как учеными, так и практическими работниками. Однако нужно иметь в виду, что указанное ошибочное мнение было растиражировано в учебной литературе по оперативно-розыскной деятельности, на которой выучились оперативники, искренне убежденные в возможности представления в уголовное дело незаконно полученных результатов. В связи с этим прокурор, осуществляя надзор, должен тщательно проверять, соблюдены ли установленные Законом Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» правила получения результатов оперативно-розыскной деятельности и не допущено ли фальсификации указанных результатов.

К названной проблеме тесно примыкают поднадзорные прокуратуре вопросы законного представления результатов оперативно-розыскной деятельности в уголовный процесс. Так, копия постановления о представлении результатов оперативно-розыскной деятельности в обязательном порядке должна храниться в соответствующем деле

оперативного учета, а в случае его отсутствия - в материалах специального номенклатурного дела.

В соответствии с Приказом Генпрокуратуры РТ, прокурор в пределах своих полномочий в ходе и по результатам проведения проверок, а также при восстановлении нарушенных прав и свобод граждан и устранении иных нарушений закона, допущенных должностными лицами органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, обязан в том числе:

- знакомиться с подлинными оперативно-служебными документами, включая дела оперативного учета, материалы о проведении оперативно-розыскных мероприятий с использованием оперативно-технических средств, учетно-регистрационную документацию и ведомственные нормативные правовые акты, регламентирующие порядок проведения оперативно-розыскных мероприятий;

- получать объяснения от должностных лиц и сотрудников органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, по поводу выявленных нарушений закона;

- предъявлять требования и давать поручения по делам оперативного учета и иным оперативно-служебным материалам об устранении нарушений закона;

- решать вопрос об опротестовании незаконных и необоснованных постановлений руководителей органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность;

- ставить вопрос об отмене незаконных и необоснованных постановлений следователя (органа дознания) о возбуждении уголовного дела, вынесенных в порядке реализации результатов оперативно-розыскной деятельности;

- решать вопрос об опротестовании противоречащих закону правовых актов руководителей органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность;

- решать вопрос о внесении представлений об устранении нарушений закона, допущенных сотрудниками и должностными лицами органов, осуществляющих оперативно-розыскную

деятельность, с требованием их отстранения от дальнейшего участия в проведении оперативно-розыскных мероприятий по конкретным делам оперативного учета и иным оперативно-служебным материалам, а также прекращения проведения оперативно-розыскных мероприятий, ведения дел оперативного учета и иных оперативно-служебных материалов;

- при выявлении в ходе проверки повода и основания для возбуждения уголовного дела, предусмотренных ст. 140 УПК РТ, ставить вопрос о вынесении мотивированного постановления о направлении соответствующих материалов в следственный орган или орган дознания для решения вопроса об уголовном преследовании по фактам допущенных нарушений уголовного законодательства.

Прокурорам надлежит, используя предоставленные им полномочия, пресекать нарушения прав и законных интересов физических и юридических лиц при осуществлении оперативно-розыскной деятельности, принимать своевременные меры к их восстановлению, возмещению причиненного вреда и (при наличии оснований) привлечению виновных должностных лиц и сотрудников к установленной законом ответственности.

В случаях незаконного отказа от выполнения требований прокуроров, в зависимости от обстоятельств, следует рассматривать это как невыполнение требований прокурора или воспрепятствование его законной деятельности. Прокурор в такой ситуации, при наличии оснований, должен принимать меры для привлечения виновных к предусмотренной законом ответственности.

В ходе надзора прокурору приходится решать не только вопросы о законности проведения оперативно-розыскных мероприятий и ведения дел оперативного учета. В практической работе встречаются случаи обращения к прокурору и сотрудников органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность. Например, согласно ч. 5 ст. 16 Закона Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» время выполнения упомянутыми

сотрудниками специальных заданий в организованных преступных группах, а также время их службы в должностях штатных негласных сотрудников указанных органов, подлежит зачету в выслугу лет для назначения пенсии в соответствии с законом. В случае неправильного исчисления пенсии сотрудники обращаются с жалобой к надзирающему прокурору.

Теперь нам хотелось бы обратить внимание на следующее.

Рассмотренные выше требования Закона Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» и Приказа Генпрокуратуры о прокурорском надзоре за оперативно-розыскной деятельностью в практической работе постоянно вызывают вопросы, а иногда и конфликты. В основе этих конфликтов лежит, прежде всего, проблема пределов прокурорского надзора и полномочий прокурора при осуществлении оперативно-розыскной деятельности.

Мнения, а точнее сомнения, оперативных сотрудников относительно пределов прокурорского надзора сводятся к нескольким основным пунктам.

Во-первых, профессионально подготовленный прокурор в ряде случаев может вычислить лицо, от которого получена информация о преступлении, иначе говоря, установить лицо, оказывающее содействие органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность. Таким образом, прокурорский надзор может нарушить один из главных принципов оперативно-розыскной деятельности - конфиденциальность взаимоотношений между органом, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, и лицом, оказывающим ему содействие. Последствия такой ситуации комментарию не требуют.

Во-вторых, по мнению оперативников (а это мнение основано на Конституционном Законе Республики Таджикистан «Об органах прокуратуры Республики Таджикистан»), задача прокурора заключается именно в надзоре за соблюдением законов. Если нарушения закона нет, то прокурор не вправе как-либо реагировать на имеющиеся недостатки в

работе, так как реагирование на упущения в работе - прерогатива руководства субъектов оперативно-розыскной деятельности.

В-третьих, среди уполномоченных прокуроров редко встречаются люди, понимающие все механизмы и нюансы оперативной работы. Это иногда приводит к недопониманию между прокурорами и сотрудниками, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность.

Однако рассматриваемая проблема имеет и обратную сторону.

Во-первых, имеется достаточно фактов нарушения законов в ходе проведения оперативно-розыскной деятельности. Эти факты выявляют главным образом именно сотрудники прокуратуры. Отсутствие прокурорского надзора или недостаточная принципиальность прокурора может привести и приводит к нарушению прав человека, противоправным деяниям и даже преступлениям со стороны оперативников. Опыт объективно свидетельствует о том, что, как только пропадает надзор со стороны, сразу появляются серьезные нарушения¹. Для выявления таких фактов прокурору необходимо иметь возможность достаточно полно ознакомиться с материалами оперативно-розыскной деятельности.

Во-вторых, прокуратура осуществляет надзор за законодательством. В законодательство входят и ведомственные приказы, и инструкции, с которыми прокурор имеет право знакомиться. Если грубо нарушаются ведомственные приказы, допустимо ли вмешательство прокурора? Если, согласно данным опросов прокуроров, по некоторым делам оперучета в органах внутренних дел работа вообще не ведется, требует ли это прокурорского реагирования? Если дело оперучета состоит лишь из постановления о его заведении и плана работы, а ведомственный контроль фактически не

осуществляется, должен на это реагировать прокурор?².

В-третьих, в некоторых вопросах эффективность прокурорского надзора по-прежнему невелика. Так, в ряде субъектов оперативно-розыскной деятельности стала распространенной практика увольнений по собственному желанию оперативных сотрудников, якобы причастных к совершению противоправной деятельности. Прокурор должен решительно пресекать порождаемые подобными увольнениями факты нарушений закона. Если оперативные сотрудники виновны в совершении преступлений, то необходимо принимать меры по их привлечению к уголовной ответственности. Если же сотрудники невиновны либо их вина не доказана, необходимо ставить вопрос о привлечении уволивших их лиц к ответственности, в том числе и уголовной. Практика рассмотрения прокурорами подобных случаев пока недостаточна.

Таким образом, в Закон Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» необходимо внести дополнительные статьи, четко регламентирующие статус прокурора по надзору за оперативно-розыскной деятельностью. Аналогичные изменения следует внести и в Конституционный Закон Республики Таджикистан «Об органах прокуратуры Республики Таджикистан», поскольку положения Законов должны соотноситься между собой. Подготовить указанный законопроект требуется не внутри какого-либо одного ведомства, а с помощью межведомственной комиссии.

**НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ОИД БА
РИОЯИ ҲУҚУҚУ ОЗОДИҲОИ ИНСОН
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ҲАНГОМИ АМАЛИГАРДОНИИ
ФАӮОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶУӢ**

Калидвожаҳо: конуният, фаӮолияти оперативӢ-ҷустуҷуӣ, назорати прокурорӣ.

¹ Значению прокурорского надзора и опыту его проведения посвящены следующие работы: *Рохлин В.И.* Избранное. СПб., 2001; Он же. Прокурорский надзор: защита прав человека. СПб., 2001; Он же. Прокурорский надзор и государственный контроль: история, развитие, понятие, соотношение. СПб., 2003.

² *Луговик В.Ф.* Прокурорский надзор за оперативно-розыскной деятельностью: тотальный контроль или надзор за исполнением законов / Вестник Сибирского юридического института МВД России. - 2009. - № 3. - С.129.

Дар мақолаи мазкур таҳлили як қатор моддаҳои қонунгузорӣ гузаронида шудааст, ки назорати прокурориро оид ба фаъолияти мақомотҳои амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба амал мебароранд.

PROSECUTION SUPERVISION FOR THE HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS LOYALTY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN DURING IMPLEMENTATION OF INVESTIGATION ACTIVITIES

Keywords: legality; investigation activities, prosecutor's supervision.

This article analyzes the legislative norms, the implementation of prosecutorial supervision of bodies, performing operative and investigative activities.

БАЪЗЕ ПРОБЛЕМАҲОИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР БОБИ ЭЪТИРОФИ ҚОНУНИИ НИКОҲӢ ДИНӢ

Саидов З.А.,*
Хайруллоев Ф.С.**

Ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ ба Тоҷикистон имконият дод, ки масъалаи қонунҷодкуниро мустақилона ҳал намояд. Имрӯз Тоҷикистон қонунҳоро қабул карда истодааст, ки таҷрибаи ҷаҳонӣ аз онҳо огоҳ нест, ба монанди, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹ (минбаъд Қонун «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо»), Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълим ва тарбия фарзанд»² (минбаъд Қонуни «Дар бораи масъулияти падару модар») ва дигар, ки дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ нақши муҳимро мебозанд. Албатта, дар раванди қонунҷодкунӣ манфиати миллий ва минтақавӣ, инчунин созишномаҳое, ки Тоҷикистон аъзои онҳо мебошад, низ аз назар дур нестанд.

Дар баробари ноил шудан ба дастовардҳои муайян дар самти

қонунҷодкунӣ боз ҳам баъзе проблемаҳо дар қонунгузори амалкунандаи миллий ба ҷашм мерасанд, ки аксарияти онҳо, бо андешаи мо, бо сабаби ба инобат нагирифтани арзишҳои назарияи ҳуқуқи табиӣ ба миён омадаанд. Яке аз чунин проблемаҳо *эътибори қонунӣ надоштани никоҳи динӣ* ба ҳисоб меравад. Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки қонунгузори амалкунандаи миллиро оид ба ин масъалаи мубрам таҳлил намуда, ба баъзе хулосаҳои илмӣ биёем.

Дар ҳақиқат, тибқи қисми 3 моддаи 1 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон³ (минбаъд КО ҶТ) дар ҷумҳурии мо никоҳе эътироф мешавад, ки дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳравандӣ ба ҷо оварда шудааст ва ҳамзамон никоҳе, ки бо тартиби динӣ сурат гирифтааст, *эътибори қонунӣ надорад*.

Дар чунин ҳолат зарур аст бифаҳмем, ки чаро «никоҳи динӣ»⁴ дар назари қонунгузор то ҳол эътибори қонунӣ надорад. Таҳлили қонунгузори амалкунанда нишон медиҳад, ки қонунгузор дар масъалаи муҳокимашаванда мавқеи ноустуворо ишғол карда истодааст. Тибқи моддаи 9 Қонун «Дар бораи анъана ва ҷашну маросимҳо» яке аз маросими маъмули динӣ - «хатна», ки на танҳо ба пайравони

* Саидов З.А. – сардор факултаи № 5 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия.

** Хайруллоев Ф.С. – сардори кафедраи фанҳои ҳуқуқӣ-граждани факултети № 2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, подполковники милитсия.

¹ Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон 2007 год, №6, ст.428, 2008 год, №6, ст.448.

² Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011 год, №8, ст. 222.

³ Ахбори Маджлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон 1998г., №22, ст.303; Закон РТ от 25.03.2011 г. №710; Закон РТ от 26.12.11г., №791.

⁴ Дар баъзе давлатҳо никоҳи диниро никоҳи қалисой низ мегӯянд.

дини Ислом хос аст, танзими мушаххаси худро ёфтааст. Дар қонуни мазкур инчунин дигар анъана ва маросимҳои динӣ, ки бо ақди никоҳ (моддаи 10), ҷаноза (моддаи 11), ҳаҷ (моддаи 12), маросими «мавлудхонӣ» (моддаи 13) алоқаманданд, низ мавриди танзим гардиданд. Инчунин, тибқи сархати 14 моддаи 8 Қонун «Дар бораи масъулияти падару модар» тартиби иштироқи кӯдакон дар фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ ва таълим дар муассисаҳои динӣ¹ муқаррар шудааст, ки ин имконият медиҳад оид ба муҳим будани баъзе институтҳои динӣ дар танзим ва рушди ҷомеа ва эътибори қонунӣ додан ба онҳо аз ҷониби давлат, хулоса барорем. Дар байни онҳо, бо андешаи мо, ҷойи махсусро институти ақди никоҳи динӣ ишғол мекунад.

Дар дебочаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки халқи Тоҷикистон **озодӣ ва ҳуқуқи шахсро муқаддас шумурда**, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор медиҳад. Баъдан дар моддаи 5 ин ақида афзуда, дар он чунин қайд мешавад – **ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд** ва тибқи қисми 3 моддаи 14 Сарқонуни ҷумҳурӣ **махдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд танҳо ба мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурӣ раво дониста мешавад**. Суол ба миён меояд, ки то чӣ андоза эътирофи қонунии никоҳи динӣ ба ҳуқуқ ва озодиҳои дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи сохти конституционӣ, ва зиёда аз ин, ба тамомияти арзии ҷумҳурӣ хатар дошта метавонад?

Бисёр ҳайратангез аст, ки ақди никоҳе, ки бо расму оини динӣ сурат гирифтааст, тибқи мазмуну моҳияти қонунгузори амалкунанда, **ба кирдори мамнӯъ дохил нест** ва ягон хел ҳуқуқвайронкунӣ низ ҳисоб намешавад. Илова бар ин, тибқи моддаи 16 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бақайдгирии давлатии асноди ҳолати

шаҳрвандӣ»² аз ҷониби падару модар бастании никоҳи динӣ барои бақайдгирии давлатии тавлиди кӯдаки онҳо ва додани шаҳодатномаи таваллуди ӯ монеа буда наметавонад. Инчунин, дар ҳолати банду баст кардани ҷинояти бо моддаи 170 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон³ – Дузанагӣ ё серзанагӣ, воқеаи (факти) зинагӣ қардан бо пешбарии хоҷагии умумӣ байни марду зан, ки дар натиҷаи никоҳи дуҷум ё **никоҳи динӣ** ё дигар шакли ҳамзистӣ ба миён омадааст, яке аз далелҳои дар амалҳои шахс мавҷуд будани аломатҳои ҷинояти дар боло нишондодашуда, шаҳодат медиҳад. Дар ин радиф боз **суол ба миён меояд, ки чи тавр амале, ки эътирофи қонунӣ надорад, метавонад ҳамчун далел дар исботи содир кардани ин ё он ҷиноят истифода бурда шавад**. Пас, амалан («де-факто»), тахмин қардан мумкин аст, ки дар Тоҷикистон никоҳи динӣ эътирофи қонунӣ дорад ва дар ҳолатҳои ба давлат зарур, аммо дар қонун («де-юре») никоҳи динӣ эътироф намешавад, ки чунин ҳолат шубҳанок мебошад.

Бояд қайд кард, ки аксарияти давлатҳои муосири пурқудрат, ба монанди, ШМА (баъзе штатҳо), Британияи Кабир, Испания, Изроил, давлатҳои Шарқи Наздик (Арабистони Саудӣ, АРА, Қатар ва ғайра) дар баробари ақди никоҳи дунявӣ никоҳи диниро низ эътироф намудаанд ё онро ҳамчун шакли расмӣ ба ҷо овардани никоҳ донистаанд. Чунин ҳолат ба рушду тараққиёти ин кишварҳои номбаршуда монеагӣ намекунад. Дар солҳои охир ба ҷо овардани ақди никоҳ дар Қазоқистон паҳн шудааст, дар Россия масъалаи никоҳи динӣ ва эътирофи қонунии он яке аз масъалаҳои мубрани илмӣ ба ҳисоб меравад, ва ин, бо ақидаи мо, набояд аз назари олимони ватании тоҷик ва қонунгузори имрӯзаи Тоҷикистон низ дур бошад.

Дар идомаи таҳлили қонунгузори амалкунандаи Тоҷикистон, овардан лозим аст, ки дар Конститутсия оила

¹ Яъне онҳо метавонанд дар тамоми маросимҳои динии аз ҷониби иттиҳодияҳои динӣ гузаронда, иштирок намоянд.

² Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2006 год, №4, ст. 201; Закон РТ от 25.03.11г., № 711; Закон РТ от 28.06.11г., № 733.

³ Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 1998 год, №9, ст. 68; Закон РТ от 16.04.2012г., №808; Закон РТ от 03.07.2012г., №844.

хамчун асоси чамъият баррасӣ мешавад, ки давлат онро таҳти ҳимояи худ қарор додааст (моддаи 33). Аммо боз суоли навбатӣ пайдо мешавад, ки оё ба оилаҳое, ки дар натиҷаи никоҳи динӣ бунёд шудаанд, ҳимояи давлатӣ паҳн мешавад ё не, дар ҳоле, ки давлат никоҳи диниро қонунан эътироф намекунад? Мо фикр мекунем, ки акнун вақти баррасӣ кардани масъалаи ҳимояи давлатии оила фаро расидааст, чунки он дар раванди қонунигардонии никоҳи динӣ муҳим мебошад.

Аз ваъдаи умумии ҳимоя намудани оила, ба таври назариявӣ, метавон дилхоҳ аъзои оиларо ҳимоя кард. Аммо дар амал, масалан, дар вақти барҳамхӯрии оила ва қатъ гаштани никоҳ, чунин ҳимояро танҳо кӯдакон эҳсос карда метавонанд. Ин ҳам дар ҳоле муяссар мешавад, агар падари кӯдак аз падарӣ даст накашад, дар акси ҳол зарур аст, ки алоқаи ҳешигариро бо волидайн бо тартиби судӣ исбот кард, ки ин муурофияи начандон тез ва осон ҳисоб мешавад. Дар шароити Тоҷикистон ва хусусан дар шароити деҳоти он исбот кардани падарӣ кори хеле душвор мебошад. Лекин боз як гурӯҳи осебпазир низ дар парвандаҳо оид ба талоқ ба чашм мерасад, ки занҳо мебошанд. Аксаран баъди барҳам хӯрдани оилае, ки дар асоси никоҳи динӣ бунёд шуда буд, чи тавре, ки дар амалия мушоҳида кардан мумкин аст, занҳо аз ҷиҳати молу мулкӣ тамоман ҳифз карда намешаванд. Шояд ба ин кор талаботи моддаи 10 КО ҚТ низ мусоидат менамояд, ки дар он қайд карда шудааст: «Ҳукуку уҳдадорихои зану шавҳар аз лаҳзаи дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ ба қайди давлатӣ гирифтани ақди никоҳ ба миён меояд». Аз ин бармеояд, ки занҳое, ки дар никоҳи динӣ қарор доранд аз ҷиҳати молу мулкӣ ягон хел ҳуқуқ дар молу мулки яқҷояи ҳамсарӣ дошта наметавонанд, ҳуқуқ ба ҳаққи баробар дар молу мулки яқҷояи ҳамсарӣ низ надоранд, инчунин ҳуқуқ ба мероси ҳамсари худ дошта наметавонанд, ҳуқуқ ба гирифтани алимент аз ҳамсари худ дар сурати муваққатан гум кардани қобилияти меҳнатӣ надоранд, созишномаи никоҳии онҳо безътибор аст, чунки асоси он, яъне

никоҳи динӣ эътибори қонунӣ надорад ва ғайра.

Эътибори қонунӣ надодан ба никоҳи динӣ як навъ ба таври сунъӣ тақсими тамоми оилаҳо дар Тоҷикистон, аз лиҳози ҳимояи ҳуқуқӣ, ба оилаҳои комил ва нокомил ҳисоб мешавад. Дар оилаи комил аъзоёни он имконияти осони ҳимояи ҳуқуқи худро доро мебошанд, зеро қонун (тибқи моддаи 10 КО ҚТ) аллакай инро қафолат додааст. Лекин дар оилаи нокомил, аъзоёни оила ҳақиқати худро бояд исбот намоянд, чунки қонун асоси бунёди оилаи онҳоро эътироф намекунад.

Имрӯз эътироф шудааст, ки оила ва иттиҳодияҳои чамъияти унсурҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ ба шумор мераванд, ки дар ғояи он ҳалли баъзе масъалаҳои чамъиятӣ аз ҷониби институтҳои шаҳрвандӣ дида мешавад. Барои ҷӣ мо метарсем, ки баъзе функцияҳои давлатиро ба зиммаи институтҳои шаҳрвандӣ вогузорем ва бо ҳамин муҳити боварио байни давлат ва чамъиятро, ки дар шароити муосир хеле мубрам аст, ба вучуд биёрем. Аз ин рӯ, давлат набояд нисбати оилаҳое, ки бо расму оини динӣ барпо шудаанд, безътино бошад.

Бо эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафии дини ислом дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон, чи тавре, ки дар дебочаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии вичдон ва иттиҳодияҳои динӣ»¹ омадааст, ҳамзамон, қонунгузор, бо назардошти таҳлили то ин ҷо суратгирифта, ба никоҳи динӣ эътибори қонунӣ надода, онро бо ҳамзистии бемасъули оддӣ баробар карда истодааст ва нақши арзишҳои диниро дар рушди Тоҷикистон инкор менамояд. Дар натиҷаи чунин ҳалли масъала никоҳи динӣ, новобаста аз ҷиддияти худ, ва бо «кӯмаки қонунгузор», яъне эътибори қонунӣ надоштани никоҳи динӣ, дар дасти ҷавонони имрӯза як навъ усули мувофиқи ҳамзистӣ ва талоқи бемасъулу осон яроқ гардидааст. Дар ин боб Муҳаммад ал-Ғазолӣ дуруст қайд мекунад, ки «аксарияти ҷавонон аз

¹ Ахбори Маджлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2009 год, №3, ст. 82; Закон РТ от 28.06.11г., №739.

никоҳ даст кашида истодаанд, зеро онҳо берун аз никоҳ бо осонӣ метавонанд талаботи шахвонии худро қонеъ гардонанд, аммо, дар баробари ин, институти оила барҳам хӯрда истодааст»¹.

Аммо институти никоҳ ва оила дар дин яке аз институтҳои муҳим ва ҷиддӣ мебошанд, ки мақсади бунёди оила ва аҳамияти никоҳ дар ҷомеа, ҳуқуқи уҳдадариҳои зану шавҳар, волидону фарзандон ва дигар аъзоёни оиларо мушаххас муқаррар намуда, бо ҳамин асоси ҷамъиятро ба низом дароварда, дар умум ба ҷамъияту давлат дар танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ хизмат мерасонад. Дар сарчашмаҳои асосии динӣ² ба масъалаи никоҳу оиладорӣ бениҳоят меъёрҳои зиёди характери ҳуқуқидошта бахшида шудааст, ки дар рушди инсоният ва танзими ҳаёти ҷомеа нақши калон ва муҳимро мебозанд. Мисол, «талаби никоҳ кунед ба моли худ дар ҳоле, ки ифғат талабкунандаед, на шахватронанда» ва «Ва Худованд офарид барои шумо аз чинси шумо занонро ва офарид барои шумо аз занҳоятон писарону наберагонро ва ризқу рузии ҳалолу пок дод шуморо, оё (баъди ин ҳама) ба ақидаи ботил муътақид мешаванд ва ба неъматҳои Худо ношукрӣ менамоянд?» (Қуръон, 4:24 ва 16:72) ё ин ки «Насл гузored ва заминро серодам намоед» (Таврот, Оғоз 9:1) ё ин ки «Охир дар ин ҷаҳон инқадар фиқру фасод аст, пас хуб мешавад, агар ҳар як мард бо зани худ ва ҳар як зан бо шавҳари худ ҳамсар бошанд. Шавҳар бояд вазифаҳои худро дар ҳаққи зан иҷро намояд ва зан бошад вазифаҳояшро дар ҳаққи шавҳари худ» (Инҷил, 1 Ба коринфиҳо 7:2-3) ё ки дар қисми охири Забур – «Достони Сулаймон», бо мақсади мустаҳкам кардани муносибати ҳамсарӣ ва никоҳ, барои нишон додани ишқу муҳаббати поки зану шавҳар, инчунин дурӣ ҷустани ҳамсарон аз хиёнат бисёр калимаҳои маҷозӣ, ба монанди, «мева», «ангур», «буи хуш»,

«боғҳо», «оҳу» ва ғайра истифода мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар сарчашмаҳои динӣ меҳру муҳаббат ва муносибати ҳамсарӣ ҳамчун неъматҳои муқаддас, пок ва зебои Худованди қарим васф мешаванд ва чи тавре, ки маълум мешавад, никоҳи динӣ ягон ҳатар надорад. Баръакс, арзишҳои динӣ ба никоҳ ва оила аҳамияти калон дода, ба тамоми ҷизе ки ба оила ва никоҳ ҳатар дорад, бо эҳсос назар мекунад, чунки оромӣ ва сулҳу субот дар оила, бо андешаи мо, оромӣ ва сулҳу суботи давлат мебошад. Эътирофи қонунии никоҳи динӣ дар ҷомеа аз нигоҳи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ҳуқуқӣ муҳим аст. Хусусан, оид ба яке аз шартҳои никоҳи динӣ, яъне **ҳатмӣ додани тӯҳфа ба зан**³ дар вақти ба ҷо овардани ақди никоҳ, қайд кардан лозим аст. Тӯҳфаи арусӣ дар ҳудуди кишвари мо, бинобар қонунан эътироф накардани никоҳи динӣ, моҳияту таъиноти худро барои ҳамсарони оянда гум кардааст. Масалан, дар давлатҳои Шарқи Наздик тӯҳфаи арусӣ («махр») бо назардошти моҳияти ҳақиқии худ яке аз воситаи муфиди ҷимояи ҳуқуқи молу мулкӣ занҳо, ҳам дар вақти никоҳ ва ҳам баъди талоқ, ба ҳисоб меравад. Агар ба назар гирем, ки дар Тоҷикистон проблемаи бастанӣ созишномаи никоҳӣ (брачный контракт – аз муаллифон), асосан, бо ташаббуси мардон, бинобар аз ҷиҳати молу мулкӣ талаф надодан ҳангоми талоқ, мавҷуд аст, пас, бо андешаи мо, қонунгардонии ақди никоҳи динӣ дар Тоҷикистон ба ҳатмӣ будани бастанӣ созишномаи никоҳӣ бояд мусоидат намояд. Пешниҳоди мазкур ба принципи озодии шартнома муҳолиф нест. Зеро, аввал, ҳатман бастанӣ созишномаи никоҳӣ маъноӣ ҳатман имзо кардани созишномае, ки пешакӣ шартҳои он муқарраранд, надорад, яъне тарафҳо шартҳои созишнома бо хоҳиши худ ва мустақилона дар созишнома муайян намоянд. Дуюм, таҷрибаи бастанӣ созишномаи никоҳӣ дар Тоҷикистон аллақай арзи ҳастӣ дорад, масалан, бастанӣ ақди никоҳ бо унсури хориҷӣ. Аз ин лиҳоз, барои Ҳукумати

¹ *Муҳаммад ал-Ғазолӣ*. Ҳуқуқи инсон дар Исломи. Москва: ИПЦ «Андалус», 2006.

² Бениҳоят маводи ғанӣ оид ба масъалаҳои оила ва никоҳ дар адабиёти исломӣ, хусусан, адабиёт оид ба фиқҳ ба ҷашм мерасад.

³ Тӯҳфаи арусӣ – «махр» (дар Қуръон, 5:5), «фидияи никоҳ» (дар Таврот, Итмом 22:16-17).

Тоҷикистон масъалаи ҳатмӣ будани бастанӣ созишномаи никоҳӣ дар сурати ба ҷо овардани ақди никоҳ дар баробари «танзими масъалаи авфи шаҳрвандон ва шахсони ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон бинобар қонунигардонии молу мулк» яке аз масъалаи аввалиндараҷа ҳисоб шавад.

Моҳи майи соли 2010 дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ – Кумитаи кор оид ба дин дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон¹ таъсис дода шуд, ки он фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ, мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, мақомоти худидораи шаҳрак ва деҳот, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва дигар ташкилотҳоро оид ба масъалаҳои сиёсати давлатӣ дар соҳаи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ, танзими анъана ва маросимҳои динӣ ҳамоҳанг месозад. Ғайр аз ин, бояд қайд кард, ки аз 2 ноябри соли 2007 Донишкадаи исломии Тоҷикистон бо номи Имоми Аъзам – Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит², ки аз соли 2010 зерсохтори Кумитаи кор оид ба дин ба ҳисоб меравад, таъсис дода шуд. Кумитаи кор оид ба дин дар ҷараёни мувофиқа намудани масъалаи интиҳоби имомхатибон ва имомони масҷидҳо (**аксаран хатмқунандагони муассисаи таълимии дар боло нишондодашуда** – аз муаллифон) функсияҳои назоратиро амалӣ месозад, ки ин, бо андешаи мо, назорат кардани фаъолияти масҷидҳои оиди бақайдгирии ақди никоҳи динӣ ва аз ҷониби онҳо додани шаҳодатномаи ақди никоҳ тибқи тартиби пешниҳодгардидаи қонунгузории амалқунандаи Тоҷикистон, имконият медиҳад. Лекин тартиби одиро низ ҷорӣ кардан мумкин аст, яъне новобаста аз ҳолати кор барои никоҳи динӣ ба миён овардани оқибатҳои ҳуқуқие, ки тибқи моддаи 10 ҚО ҚТ барои никоҳи муқаррарӣ пешбинӣ шудааст, низ зарур меояд.

¹ Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Кумитаи кор оид ба дини назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон» (дар таҳрири Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29.05.2010 с. №301).

² Пештар бо номи Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ба номи Имом ат-Тирмизӣ амал мекард, ки соли 1997 таъсис дода шуда буд.

Таҷрибаи ҳамсоии худро, яъне Қазоқистонро низ ба инобат бояд гирифт. Масалан, муносибатҳои оилавӣ дар ин давлат бо Кодекси никоҳ (ҳамсарӣ) ва оила ба танзим дароварда мешаванд. Аз номи санади меъёрии ҳуқуқии номбаршуда маълум шуда истодааст, ки амали он бениҳоят васеъ аст, яъне ҳам ба оилаҳое, ки дар натиҷаи бақайдгирии ақди никоҳ дар мақомоти САҲШ бунёд шудаанд, паҳн мегардад ва ҳам нисбати ҳамагуна ҳамсарӣ, ки асоси он ҳамзистии зану мард ё никоҳи динӣ ва ғайра мебошанд, амалӣ шудааст.

Албатта, пешниҳоди эътирофи никоҳи динӣ бо шартҳои муайян ва бо назардошти талаботи қонунгузории амалқунандаи Тоҷикистон бояд сурат гирад. Муҳим он аст, ки қонунгузории амалқунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон меъёрҳои духӯра ва бо ҳам номувофиқро, ки ба моҳияти Сарқонуни Тоҷикистон муҳолиф мебошад, аз эътибор соқит намояд. Қонунигардонии никоҳи динӣ набояд ба табиати дунявии мамлақати мо муқобил бошад. Баръакс, қонунигардонии никоҳи динӣ, бо андешаи мо, метавонад боз ҳам ваҳдати миллиро устувор ва зиёд намояд, боварии байни давлат ва ҷомеаро мустаҳкам мекунад, муҳити мусоидро барои амалӣ гаштани санадҳои меъёрии ҳуқуқии дахлдор фароҳам биёрад, инчунин барои амалигардонии созишномаҳо оид ба ёрии ҳуқуқӣ (дар соҳаи ҳуқуқи оилавӣ) миёни Тоҷикистон ва давлатҳое, ки қонунгузории онҳо ба сарчашмаҳои динӣ (Арабистони Саудӣ, Қатар, АДА, Афғонистон, Ирон, Изроил, Испания ва дигар) асос меёбад, мусоидат мекунад, маданият ва шуури ҳуқуқии аҳолиро баланд месозад, ҳисси масъулиятшиносии ҳамсаронро барои оилаи бунёдкарда, падару модаронро дар таълим ва тарбияи фарзандон зиёд мекунад. Инчунин, дар назар аст, ки эътирофи қонунии никоҳи динӣ содир кардани амалҳои бадахлоқ ва зиддиҳуқуқиро, ки дар солҳои охир дар ҷомеаи мо зиёд шудаанд, ба монанди, зӯроварии хонаводагӣ, фиску фасод, пешгирии намуда, шумораи талоқро³ дар ҷумҳурӣ ба пастӣ меорад ва ғайра.

³ Мувофиқи омор, дар соли 2011 дар Тоҷикистон 4,440 никоҳ бекор карда шуд, дар соли 2012 ин

Дар раванди қонунҷодкунӣ донишмандони мазмуни қонунгузори амалқунанда шартӣ асосӣ мебошад, зеро қабули қонуни нав набояд ба моҳият ва мақсадҳои қонунҳои дахлдори амалқунанда муҳолифат намояд. Дар акси ҳол арзишҳои ҳуқуқӣ, ахлоқӣ ва маънавии дар давлат пойдорбуда ба нестӣ меоянд, қувваи қонун ноқис мегардад. Қонуни имрӯза бояд ба замона ҳамқадам бошад. Дар ин радиф суол ба миён меояд, ки оё ба қонунгардонии ақди никоҳи динӣ дар Тоҷикистон мо омода ҳастем ё не? Чавоб ба саволи мазкур он аст, ки зиёда аз 90% оилаҳои тоҷик дар асоси никоҳи динӣ бунёд мешаванд ва ин ҳақиқати ҳол аст, аммо бе асоси илмӣ баҳогузори нодуруст додан ба бархе аз арзишҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла, никоҳи динӣ, ба эътироф накардани никоҳи динӣ дар қонунгузори Тоҷикистон оварда расонидааст, ки ин ҳам ҳақиқати ҳол аст. Бояд фаромӯш накард, ки қонун мақсади танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳо ва манфиати қонунии шаҳрвандонро дорад, на ин ки тезу тунд сози оромии ҷомеа ва маҳдуд намудани ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон дар он ҷое, ки ягон асоси илмӣ ва ҳуқуқӣ барои чунин маҳдудсозӣ мавҷуд набошад. Муҳим ба ёдоварист ва хурсандиовар мебошад, ки Президенти ҷумҳурии мо, Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ аз 26 апрели соли 2013 ба Маҷлиси Олӣ қайд карданд, ки «мо дар баробари арҷгузори ба арзишҳои волоии таърихиву фарҳангӣ **ба арзишҳои динии худ низ эътибори ҷиддӣ медиҳем**». Умед ва боварӣ дорем, ки ин сиёсати хирадмандонаи пешгирифтаи сарвари давлатамон ба қонунгузори имрӯза дастури нишондоди кофӣ барои қонунан эътирофи никоҳи динӣ дар Тоҷикистон сабаб мешавад.

**НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН ПО ЗАКОННОМУ
ПРИЗНАНИЮ РЕЛИГИОЗНЫХ БРАКОВ**

Ключевые слова: религиозный брак, законное признание, законодательство Республики Таджикистан.

В статье авторы анализируют одну из важных проблем семейного права – бесосновательное законодательное непризнание религиозного брака в Таджикистане.

**SOME PROBLEMS OF LEGISLATION OF
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN ON
LEGAL RECOGNITION OF RELIGIOUS
MARRIAGES**

Keywords: religious marriage, legal recognition, the legislation of the Republic of Tajikistan.

In the article the authors analyze one of the most important problems family law - unfounded legislative rejection of religious marriage in Tajikistan.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҶО ОИД БА ТАШКИЛИ ФАЪОЛИЯТИ МУФАТТИШ ВОБАСТА БА МУАЙЯН НАМУДАНИ САБАБ ВА ШАРОИТҶОЕ, КИ БА СОДИР НАМУДАНИ ҶИНОЯТ МУСОИДАТ МЕКУНАНД

Хокироев А.Ю.*

Муътадил гардидани вазъияти ҷамъиятию сиёсӣ, иҷтимоӣ-маънавӣ ва паस्त намудани сатҳи содиршавии ҷинояткорӣ, - натиҷаи меҳнати фидокорона ва бузурги Ҳукумат, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва тамоми мардуми шарифи Тоҷикистон ба шумор меравад. Раванди ташаккулёбии давлати демократӣ, ҳуқуқбунёд ва соҳибистиклоли Тоҷикистон, ҷуноне ки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зикр намудааст «Дар шароити басо душвор, мураккаб ва вазнини ҷамъиятӣ-ву-сиёсӣ оғоз гардида, дар як вақт таи солҳои охир қорҳои мушаххас баҳри ташаккулёбии давлатдорӣ навини Тоҷикистони соҳибистиклол анҷом дода шуд»¹.

6-уми ноябри соли 1994 ба таври раъйпурсии умумихалқӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шуд, ки баҳри рушди ҷомеаи демократӣ заминаи ҳуқуқӣ фароҳам овард. Мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва иҷроияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тӯли 22 соли охир баҳри рушди давлати ҳуқуқбунёд кӯшиш ба

харҷ дода, барои мустаҳкам намудани заминаи ҳуқуқӣ дар самти мубориза алайҳи ҷинояткорӣ як қатор қонунҳо қабул кард. Аз ҷумла, Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 майи соли 1998, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи силоҳ» аз 19 марти соли 2013, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» аз 17 майи 2004, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25 марти 2011, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» 16 ноябри 1999 ва ғайраҳо мебошанд.

Яке аз мақсадҳои асосии мақомоти тафтишотии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ин муайян намудани сабаб ва шароитҳое, ки ба содиршавии ҷиноят мусоидат мекунад ва андешидани чораҳо баҳри баргараф намудани онҳо мебошад.

Ҳолатҳои зикргардида зарурияти илмӣ – назариявӣ ва муайян сохтани моҳияти фаъолияти муфаттишони мақомоти қорҳои дохилӣ, мафҳум, вазифа, мақсад, принцип ва заминаҳои истифодабарии ҳуқуқӣ, инчунин шаклҳои ҳуқуқии татбиқи чорабиниҳо баҳри муайян намудани сабаб ва омилҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда ва андешидани чорабиниҳо барои баргараф намудани онҳоро тақозо мекунад.

Барои возеҳ намудани масъалаи мазкур зарур аст, ки истилоҳи «сабаб» ва

*Хокироев А.Ю. - и.в. сардори кафедраи фаъолияти оперативӣ – ҷустуҷӯии факултети № 4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия.

¹ Раҳмон Э. Таджикистан на пороге будущего. – М., 1997. С.24.

«шароит» муайян карда шаванд. Ҳамин тавр, «сабаб» - ин ҳодисае, ки баҳри содир гардидани дигар ҳодиса шароит фароҳам оварда, асос ва сарчашма баҳри ягон амалиёт мебошад. Истилоҳи «шароит» бошад – ҳолатҳое, ки аз он ягон чиз вобаста мебошад, вазъияте, ки дар он ягон ҳолат содир гардида истодааст, амалӣ карда мешавад, ба ҳисоб меравад.

Дар илми криминология ҳамчун мафҳуми ҷиноякорӣ ҳамаи он омилҳои манфии иҷтимоӣ ва ҷараёнҳо мавриди тадқиқот қарор гирифта, бо дарназардошти ташаккулёбии ҷомеа сарчашма мегирад ва ҷинояту ҷиноякориро тавлид мекунад¹.

Ба назари мо, пеш аз ҳама, мувофиқи мақсад аст, ки шартҳо ва шаклҳои асосии омилҳои ҷиноякориро муайян сохта, баъдан моҳияти онҳоро муқаррар намоем. Ин шартҳо ва шаклҳо ҷунинанд:

а) банақшагирии босифати ҷорабиниҳои мурофиавӣ ва ғайримурофиавӣ оид ба ҳар як парвандаи ҷиноятӣ, ки баҳри муайян сохтани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда равона карда шудаанд;

б) муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда бояд дар ҳамаи марҳилаҳои то судии мурофиаи ҷиноятӣ (марҳилаҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ, тафтишоти пешакӣ) бо истифодаи тамоми воситаҳои пешбиниамудаи қонунгузори мурофиаи ҷиноятӣ;

в) ташкили комплекси ҳамкориҳои муфаттишон бо мақомоти таҳқиқ, Ҳимоячгарон, шӯъбаҳои ташхисӣ ва ҷомеа.

Банақшагирии фаъолияти муфаттишон оид ба муайянсозии сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда

Муфаттиш аз вақти қабул намудани қарор оид ба оғози парвандаи ҷиноятӣ, дар рафти тафтишоти пешакӣ ва қабул намудани қарор бо парвандаи ҷиноятӣ бояд нақшаи умумии тафтиши парвандаи ҷиноятиро тартиб дода, самти

фаъолиятро оид ба муайян сохтани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда муайян созад. Дар ин маврид, ӯ бояд ду самти оғоз намудани фаъолиятро ба назар гирад:

1) имконияти муайян сохтани сабаб ва шароитҳо ҳамчун фаъолият, ки то ва ё баъди муайян сохтани дигар ҳолатҳо, ки исбот намудани онҳо зарур аст ва ё дар марҳилаи муайяни тафтишот ғайриимкон бошад;

2) мавҷуд будани сабаб ва шароитҳои муайян ба воситаи далелҳое, ки дар рафти тафтишот ба даст оварда мешаванд, яъне бо ҳамон тартиби мурофиавие, ки дигар ҳолатҳо низ муайян карда мешаванд, ба амал бароварда мешаванд. Ҳолатҳое, ки ба сабаб ва шароит таалуқ дошта, барои содиршавии ҷиноят мусоидат намудаанд, дар рафти гузаронидани амалҳои тафтишотӣ, ки дар як вақт барои муайянсозии дигар ҳолатҳо равона карда шудаанд ва ё маҳз бо мақсади муайян сохтани сабаб ва шароитҳо равона карда шудаанд, мебошад.

Маълум аст, ки муайянсозии сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткарда, бо иҷроиши нақшаи умумии тафтиши парвандаи ҷиноятӣ ба роҳ монда шуда, тартиб додани нақшаи алоҳидаро талаб намекунад. Дар як вақт, имконияти тартиб додани нақшаи махсус оид ба бартарафсозӣ ва ё пешгирии ҷиноят аз ҷониби муфаттиш, дигар бахшу воҳидҳои ҳифзи ҳуқуқ, корхонаҳои муҳофизатшаванда ва намояндагони ҷомеа мавҷуд аст.

Маҳз банақшагирии дуруст ва саривақтӣ шартӣ бевоситаи мақсадноки пешгирии ҷиноят мебошад. Банақшагирии муайянсозии сабаб ва омилҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда аз рӯи ҳар як парвандаи ҷиноятӣ бояд тамоми ҷорабиниҳоро (тафтишотӣ, фаврӣ – ҷустуҷӯӣ, ташкилӣ – методӣ) дарбар гирад. Маҳз ҳамкориҳои саривақтии ҳамаи бахшу воҳидҳо бо муфаттиш ва тақсимои дурусти вазифаҳои онҳо, мӯҳлати иҷроиши он, ки дар нақшаи тафтишоти парвандаи ҷиноятӣ нишон дода шудааст, назорати ҳаматарафа ва назорати прокурорӣ ба назари мо, шартӣ мақсадноки пешгирии

¹ Толковый словарь русского языка. С.603, 839.

² Криминология: Учебник / под ред. проф. Малкова В.Д. – М.: ЗАО Юстицинформ, 2004.

чинояткорӣ дар марҳилаи то судӣ мебошад.

Банақшагири баҳри бартараф намудани нобаробарӣ, кам кардани вазнинии қор, бартараф намудани беҳаракатӣ мусоидат намуда, барои ба шакли дуруст даровардани чараёни фаъолият ва беҳтар гардидани сифати тафтишотро таъмин мекунад.

Баҳри боз ҳам амиқтар ба нақша гирифтани дар самти муайянсозии сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда ба фикри мо, дуруст мебуд, агар ҳамаи ҳолатҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунандаро ба ду гурӯҳ ҷудо намоем:

1. ҳолатҳои ба тарафи берунии кирдори субъекти чиноят алоқамандбуда;

2. ҳолатҳои ба тарафи дохилӣ-руҳии субъекти чиноят алоқамандбуда;

Аз рӯи чунин тақсимот бо мақсади муайян намудани объект, тарафи объективӣ, субъект ва тарафи субъективии таркиби чиноят, амалҳои тафтишотӣ ва фаврӣ – ҷустуҷӯӣ гузаронида мешавад, мутобиқат мекунад.

Ҳангоми банақшагирии амалҳои тафтишотӣ баҳри муайян намудани ҷой, вақт, тарз, вазъият, олот ва воситаи содиршавии чиноят, хусусият ва миқдори зарар муфаттиш бояд дар доираи амалҳои тафтишотӣ ва тартиби гузаронидани онҳоро ҷунун ба нақша гирад, ки дар вақти муайян намудани тарафи берунии кирдор барои содиршавии чиноят сабаб ва шароит фароҳам овардандаро низ муайян созад.

Сабаб ва шароитҳои субъективӣ ва объективӣ, ки ба ташаккулёбии ахлоқӣ алоқаманд мебошанд, зери таассуроти онҳо дар фаҳмиши субъекти чиноят зиддият бар муқобили ҷомеа пайдо мегардад. Бештар дар вақти гузаронидани амалҳои тафтишотӣ, ки баҳри муайян намудани ҳолатҳои гунаҳкорӣ айбдоршаванда, мақсади содиркунии чиноят, ҳолатҳое, ки ба дараҷа ва хусусиятҳои ҷавобгарӣ, инчунин дигар ҳолатҳое, ки муносибати рӯҳии айбдоршавандаро таҷассум

мекунад, муайян кардан ҳатмӣ мебошад¹.

Барои муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда махсусан омӯзиши шахсияти айбдоршаванда нақши калон дорад.

Вобаста ба ин, профессор А.А. Герцензон қайд намудааст, ки муваффақият дар самти муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда дар бисёр ҳолатҳо аз он вобаста мебошад, ки муфаттиш ва суд то ҷӣ андоза метавонанд шахсияти айбдоршавандаро омӯзанд². Нақшаи тафтишот бояд, муайян намудани доираи васеъро оид ба шахсияти айбдоршаванда, шароити зиндагӣ, тарбия ва гирду атрофи ӯро ба назар гирад, ки онҳо низ ба содиршавии чинояти мусоидат намуданашон аз имкон дур нест.

Ҷуноне, ки маълум аст, тафтишоти парвандаи чиноятӣ аз рӯи ҳолатҳои ҷудогонаи фаъолияти чиноякорона ва ё нисбати шахсияти муайян, ки дар содиршавии чиноят иштирок намудааст, ба нақша гирифта мешавад. Бо ин сабаб, ба назари мо баҳри муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда ҳангоми банақшагирии тафтишот ҷунун ҳолатҳоро ба инобат гирифтани зарур мебошад:

1) Муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда, агар чиноят яктаркиба (сода) ё бисёртаркиба (мураккаб)³ бошад ва дар ҷойҳои гуногун содир шуда бошад дар истехсолоти як парвандаи чиноятӣ тафтишот бурда шавад;

2) Муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда нисбати ҳар як иштирокчиҳои чиноят.

Муфаттиш дар асоси фақат як ҳаракати тафтишоти мушаххас наметавонад, оид ба сабаб ва шароитҳои

¹Герцензон А.А. Об изучении и предупреждении преступности «Советское государство и право № 7. С.70.

²Дар ҳамин ҷой. С.97.

³Ҳусейнов С.Ҳ. Таркиби чиноят (дастури таълимӣ). – Душанбе: «ЭР-граф», 2013. – С. 24.

ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда тасаввурот пайдо намояд. Тасаввуроти пурра дар ин бора фақат дар ҳолати баҳо додан ба маҷмӯи далелҳои ҷамъ овардашуда ва санчиши ҳамаи фарзияҳои вобаста ба сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда имкон дорад¹.

Муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда, ба назари мо баҳри муайян намудани сабаб ва шароитҳои содиршавии чиноят мусоидаткунанда зарур аст, ки шартҳои зерин ба инобат гирифта шавад:

1) Сари вақт муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда;

2) Ташкили дурусти тарзи гузаронидани амалҳои тафтишотӣ ва мурофиавӣ, пурра ва объективона муайян кардани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда.

Дуруст аст, ки ҳамчунин амалҳои саривақтии муфаттишро дар ҳамаи марҳилаҳои мурофиаи то судӣ, ки баҳри муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда равона шудааст, мефаҳмем. Ба ақидаи мо, зарур аст, ки ҳар як марҳилаҳои тафтишоти пешакиро муайян намоем, то ки зарурияти ҳар якеро дар муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда нишон диҳем:

- дар марҳилаи оғоз намудани парвандаи чиноятӣ (қабул намудани қарор оид ба оғоз намудани парвандаи чиноятӣ ё рад намудан аз оғози он);

- дар рафти тафтиши парвандаи чиноятӣ;

- қабул намудани қарор оид ба парвандаи чиноятӣ (қатъ намудан, боздоштан, пешинҳод намудани парвандаи чиноятӣ ба прокурор баҳри ба суд ирсол намудан).

Яке аз шартҳои асосии беҳтар намудани сифат ва баланд бардоштани таъсирнокии пешгирии чиноят дар марҳилаи ибтидоии мурофиаи чиноятӣ татбиқ намудани он мебошад, зеро маҳз

дар ҳамин марҳила маводҳо оид ба ҳуқуқвайронкунӣ ҳалли худро меёбанд. Дар чунин маврид муайян намудани марҳилаҳои оғоз шудани фаъолияти муфаттиш баҳри муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии чиноят мусоидаткунанда зарур мебошад.

Зарурияти муайян намудани ҳолатҳои чиноятӣ дар марҳилаи оғози парвандаи чиноятӣ ба он алоқаманд аст, ки дар вақти санчиши пешакии ариза ва хабар оид ба чиноят бисёр ҳолатҳое, муайян карда мешаванд, ки дар рафти тафтишоти пешакӣ «бинобар гузаштани вақт ва ё дигар сабабҳо» муайян намуданашон ғайриимкон мебошад. Маълумотҳои оид ба сабабҳои содиршавии чиноят, омил ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда равшаниандозандаро бояд бо тарзи мурофиавие, ки мутобиқи қонун дар марҳилаи оғози парвандаи чиноятӣ ва ё рад намудан аз оғози парвандаи чиноятӣ пешбинӣ шудааст, тартиб дод. Мувофиқи моддаи 182 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон то вақти оғоз намудани парвандаи чиноятӣ мумкин аст, ки азназаргузаронии ҷои ҳодиса амалӣ карда шавад. Ғайр аз ин, дар худикроршавӣ, аризаи шифохӣ, баёнотҳо ва дигар маводҳои зарурӣ оид ба сабаб ва шароитҳои содиршавии чиноят маълумот мавҷуд буда, бояд ба парвандаи чиноятӣ ҳамроҳ карда шаванд. Онҳо дар чараёни тафтишоти пешакӣ аз рӯи парвандаи чиноятӣ ҳамчун дигар далелҳо манфиат дошта, манбаи далелҳо эътироф карда мешаванд. Агар шахси баёнот ё аризадиханда маводҳо ва ё ҳуҷжатҳои гуногунро имзо гузошта ба сифати шохид пурсида шаванд, суръати кор дигар нахоҳад шуд. Дар қисми 1 моддаи 144 КМҶ Федератсияи Россия чунин муқаррарот пешбинӣ шудааст: «хангоми ариза ё хабар дар бораи чиноят, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва прокурор ҳуқуқ доранд, ки санчиши ҳуҷжатҳо ва ревизия талаб намоянд ва барои ин иштироқи коршиносонро таъмин намоянд», ки онро мусбӣ меҳисобем.

Бояд ба назар гирифт, ки муайян накардани сабабҳои содиршавии чиноят ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда дар ҳолати аз ҷониби муфаттиш қабул

¹ Зуйков Г.Г. Выявление в процессе расследования причин и условий, способствовавших совершению преступлений и принятие мер по их устранению. - М. 1964. С. 20.

карда шудани қарор оид ба рад намудан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ, на танҳо ба қонунӣ будани қарор таъсир мерасонад, балки амалан сабабҳои содиршавии ҷиноят ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда бартараф нашуда мемонанд.

Ҳолатҳои дар боло зикргардида оид ба муҳим будани муайянкунии ҳолатҳое, ки ба содиршавии ҷиноят мусоидат намудаанд, дар марҳилаи оғози парвандаи ҷиноятӣ гувоҳӣ медиҳад.

Муайян карда шудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда аз ҷониби муфаттиш вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки боздошт ва ё қатъ карда мешаванд, диққати махсусро талаб мекунад. Дар адабиётҳои ҳуқуқӣ ба ин масъала кам равшанӣ андохта шудааст, чунки диққати асосӣ ба парвандаҳое, ки ба итмом расонидашуда барои баррасӣ ба суд ирсол карда мешаванд, равона гардидааст. Ин ҳолат дар байни қормандоне, ки ба тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ машғуланд, бо таври зарурӣ баҳо дода намешаванд. Қайд кардан зарур аст, ки ба камбудихои дар рафти тафтишоти пешакӣ аз тарафи муфаттиш роҳ дода вобаста ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки ба суд ирсол карда мешаванд, дар вақти муруфияи судӣ бо роҳи аз ҷониби судҳо баровардани таъинотҳои хусусӣ бартараф намудан мумкин аст, ҳол он ки аз рӯи парвандаҳои ҷиноятӣ қатъ кардашуда сабаби қирдор ва ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда фақат аз ҷониби муфаттиш ва прокурор тафтиш карда мешаванд.

Ғайр аз ин, муайян намудани сабаб ва шароитҳо баҳри қабул намудани қарори қонунӣ оид ба қатъ кардани истехсолоти парвандаи ҷиноятӣ мусоидат намуда ба талаботи қонун оид ба ҳаматарафа, пурра ва объективона муайян намудани ҳолатҳои қор, ҷавобгӯ мебошад.

Сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда

дар ҳамаи марҳилаҳои тафтиши парвандаи ҷиноятӣ бо тамоми ҳаракатҳои муруфиявӣ, ки қонунгузори муруфиявӣ – ҷиноятӣ пешбинӣ намудааст, муайян карда шавад. Дар вақти муайян намудани сабаб ва шароитҳои ба содиршавии ҷиноят мусоидаткунанда, муфаттиш ба роҳбарони ташкилотҳо, муассисаҳо ва қорхонаҳо бо талаби андешидани чораҳои зарурӣ баҳри бартараф намудани ин ҳолатҳо, мактуби дархостӣ ҳамчун пешниҳод ирсол менамояд, ки ин роҳбарон вазиқадоранд оид ба ислоҳи камбудихои қойдошта чораҳо андешанд ва аз натиҷааш тариқи хаттӣ дар мӯҳлати дар қонун пешбинӣ гардида ҷавоб гардонанд.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ, СПОСОБСТВУЮЩИЕ ОРГАНИЗАЦИИ РАБОТЫ СЛЕДОВАТЕЛЯ ПО УСТРАНЕНИЮ ПРИЧИН И УСЛОВИЯ СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

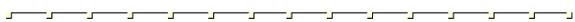
Ключевые слова: следователь, причина, условия, объективная сторона, субъективная сторона, процессуальный, следственный, уголовное дело, способствующий.

В данной статье автор приводит некоторые проблемы, способствующие организации работы следователя по устранению причин и условий совершения преступлений.

SOME CASES WHICH ASSIST AN INVESTIGATOR TO ORGANIZE AN INVESTIGATION TO ELIMINATE CAUSES AND TERMS OF CRIMES.

Key words: Investigator, cause, terms, objective side, procedural, investigative, criminal case, facilitation.

In the given article, the author presents some cases which assist an investigator to organize an investigation to eliminate causes and terms of crimes.

**НАЗАРИЯ ВА ТАҶРИБА ОИД БА ҶАЗОИ ҚАТЛ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН:
ТАРАФДОР ВА ЗИДДИ ТАӢИН ВА ТАТБИҚИ ОН**

Ҳақбердиев Н.О.,*
Абдуев А.Л.**

Дар қонунгузорию ҷиноятии бисёр кишварҳои дунё, аз он ҷумла Тоҷикистон ҷазои қатл асосан барои ҷиноятҳои махсусан вазнин муқаррар карда шудааст.

Оид ба муаммоҳое, ки дар ҷомеаи мо мавриди баррасӣ қарор мегиранд, татбиқи ҷазои қатл ҷои намоёнро ишғол менамояд. Оё татбиқи ин ҷазо чун воситаи паст намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин баромад карда метавонад ё не? Оё ҷазои қатл ҳамчун вайронкунандаи ҳуқуқи инсон ба ҳаёт баромад карда метавонад? Ба ин саволҳо ва бисёр дигар саволҳо олимони ҳуқуқшиносон, кормандони амалияи судӣ – тафтишотӣ, муҳбирон ва дигар шахрвандон ба таври гуногун ибрози ақида менамоянд. Якешон таӢин ва татбиқи ҷазои қатлро дастгирӣ намуда, оид ба он назарияи худро пешниҳод менамоянд, дигар гурӯҳи олимону ҳуқуқшиносон бошанд, бар зидди татбиқи он баромада, ҳамчунин назарияҳои худашонро пешниҳод менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон, гарчанде ҳамчун давлати соҳибхитӣ, демократӣ,

ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона таърихи ҷавон дошта бошад ҳам, вале инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои онро арзиши олий меҳисобад ва кӯшиши худро ба ҳимояи он сарфа менамояд. Ҳамчунин Президенти кишвар Эмомали Раҳмон дар Суханронии худ бо ҷамъомади кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои низомии мамлакат ба муносибати 80-солагии Прокуратураи Тоҷикистон 24-уми декабри соли 2004-ум чунин қайд намуда буд: «Дар тамаддуни инсонӣ аз ҷониби давлат татбиқ кардан ё накардани ҷазои қатл, дар қадом шакле, ки набошад, пеш аз ҳама ба башардӯстӣ, шафқат ва пешрафти ҷомеа вобаста аст».¹

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, гарчанде ҷазои қатл муваққатан татбиқ карда нашавад ҳам², лекин он дар қонунгузорию ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои 5-намуди ҷиноятҳои махсусан вазнин муқаррар карда шудааст:

1. Қисми 2-юми моддаи 104 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон 15 намуди одамқушӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда.

2. Қисми 3-юми моддаи 138 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷовуз ба номус бо 5-ҳолати махсусан вазнинкунанда:

а) таҷовуз ба номусе, ки нисбат ба

*Ҳақбердиев Н.О. – омӯзгори факултети № 4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия.

**Абдуев А.Л. – омӯзгори факултети № 4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия.

¹ Садон мардум № 158 28-декабри соли 1998.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи боз доштани татбиқи ҷазои қатл» 15-июли соли 2004 // Ахбори Маҷлиси Олии ҶТ, 2004, №7.

духтари баръало ба синни чордахсолагӣ нарасида ё хеши наздик;

б) таҷовуз ба номус дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок;

в) таҷовуз ба номус аз чониби гурӯҳи мутташаққил;

г) таҷовуз ба номусе, ки бо истифода аз вазъияти бадбахтии умумӣ ё дар чараёни бетартибҳои оммавӣ ё ба оқибатҳои вазнин оварда расонида бошад;

д) таҷовуз ба номусе, ки бо истифодаи яроқ ё таҳдиди истифодаи он ё предмети, ки ба сифати яроқ хизмат мекунад, содир шуда бошад.

3. Қисми сеюми моддаи 179 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон терроризм, ки чор ҳолати махсусан вазнинкунандаро пешбинӣ намудааст, чунин омадааст: 3) кирдори пешбини намудаи қисми якум, дуҷуми ҳамин модда агар он;

а) аз чониби гурӯҳи мутташаққил;

б) дар алоқамандӣ бо таҳдиди истифодаи яроқи қатли ом, маводи радиоактивӣ ё иҷрои дигар кирдоре, ки ба ҳалокати оммавии одамон оварда мерасонад;

в) дар ҳолати ретсидиви махсусан хавфнок содир шуда бошад;

г) аз безаҳтиётӣ боиси марги инсон ё ин ки дигар оқибатаҳои вазнин гардида бошад.

4. Моддаи 398 Кодекси Ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон – генотсид: кирдорҳое, ки ба пурра ё гисман ма[в сохтани гурӯҳи миллӣ, этникӣ, наҷодӣ ё динӣ бо роҳи пурра ё қисман гир кардани онҳо, зероварона монё шудан ба таваллуди кедак равона гардидаанд ё аз як гурӯҳи одамон ба дигаре додани кедак, расонидани зарари вазнин ба саломатии онҳо ё фароҳам овардани чунин шароити зиндагӣ, ки ба нобудкунии ҳисмони аъзои ин гурӯҳ нигаронида шудаанд.

5. Моддаи 399 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон-биотсид: истифодаи яроқи зарравӣ, нейтронӣ, химиявӣ, биологӣ (бактериологӣ), иқлимӣ ё яроқи дигари қатли ом бо мақсади нобуд кардани мардум ва муҳити зист¹.

Бисёре аз тарафдорони таъин ва татбиқи ҷазои қатл моддаҳои зикргардидаро дастгирӣ менамоянд ва ҳатто баъзе аз олимони соҳаи ҳуқуқ ба монанди профессор Ҳ.С.Сангинов қайд менамояд, ки хуб мешуд, агар моддаи 305 (хиёнат ба давлат)-ро низ ба гурӯҳи ин ҷиноятҳое, ки нисбати онҳо ҷазои қатл пешбинӣ карда шудааст, дохил карда шавад. Ҳамчунин Сангинов Ҳаким Сангинович қайд менамоянд, ки вақто шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон ба давлати хориҷӣ, ташкилоти хориҷӣ ё ба намоёндагони онҳо дар фаъолияти душманонашон ба зарари истиклолият, дахлнопазирии арзӣ, иқтисодии мудофиавӣ ва амниятии берунии Ҷумҳурии Тоҷикистон ёрӣ медиҳад ё сирри давлатиро ба онҳо медиҳад, пас аз ин шахс дигар чӣ умед кардан мумкин аст.

Инчунин, Ҳ.С. Сангинов назарияи худро оид ба ҷазои қатл бо чунин ибора иброз менамоянд: «око за око, зуб за зуб» (ба ҷуз бад набошад мукофоти бад), яъне агар касеро ба қатл расонӣ, дон, ки худро низ ба қатл расондаи.

Қобили зикр аст, ки қариб ҳамаи олимону ҳуқуқшиносони ҷомеаи мо тарафдори татбиқи ҷазои қатл мебошанд. Шахсони тарафдори таъин ва татбиқи ҷазои қатл мисолҳои асосноккунандаи назарияи худашонро асосан аз таҷрибаи истифодаи мебаранд.

Тӯраев Тоҷиддин Тӯраевич (собиқ прокурори вилояти Суғд) ва Аҳмедов Н.И. (номзади илмҳои ҳуқуқ, дотсент) дар рисолаи худашон ба номи «Ҷазои қатл ва тартиби иҷрои он» таъин ва татбиқи ҷазои қатлро нисбати баъзе ҷиноятҳои махсусан вазнине, ки нисбати шахсият равона карда шудааст, тарафдорӣ намуда, чунин қайд менамоянд: «Ба фикри мо нисбати ҷинояткороне, ки ҷиноятҳои вазнин ва махсусан вазнинро бо тарзҳои хавфнок содир кардаанд, даст кашидан аз истифодаи ҳукми қатл дар назди рӯҳ ва хоҳири ҷабрдидагон гуноҳ аст» ва фикри худашонро бо чунин мисол асоснок менамоянд: «Асомеддинов М.Н., ки истиқоматкунандаи ш.Фафуров бо мақсади содир намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин гурӯҳи устувори мутташаққили муттаҳид дар ҳайати Усмонов М., Раҳмонов А. таъсис

¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Матни расмӣ, Душанбе, 2004.

медихад. Ин ташкилот санаи 1-уми Октябри соли 2001 бо яроқи сард мусаллаҳ шуда, боғотнишини шахрванд Умаров М. рафта, бо мақсади соҳиб шудани 2-сар моли калони шохдор ва 3 сар гӯсфанд Умаров М. ва ҳамсарашро бо бераҳмии махсус ба қатл расониданд. Пас аз куштани 2-шахс ҷинойткорон 2-сар ғуночин ва се сар гӯсфандро бо тарзи роҳзанӣ тасарруф намуданд.

Мушовираи судӣ оид ба парвандаҳои ҷинойтии суди вилояти Суғд судшавандагон Асомиддинов М.Н., Усмонов М.С ва Раҳмонов А.С-ро бо моддаи 104 қисми 2 банди «а», «е», «к», «и», «м», «п» ва 249 қисми 4, бандҳои «б» ва «в» Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷазои қатл маҳкум намуд.

Аз таҷрибаи тафтишотию судии вилояти Суғд чунин мисолҳоро бисёр овардан мумкин аст¹.

Зикр кардан ба маврид аст, ки соли 2000-ум аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ду нафар ҷинойткоре, ки нисбати онҳо ҷазои қатл таъин карда шуда буд, ин ҷазо ба мӯҳлате, ки қонун муайян кардааст ба маҳрум сохтан аз озодӣ иваз карда шуд. Оид ба ин баҳшиш саволҳои пурмаънӣ ба гӯш мерасад: «Ва баъд чӣ мешавад?». Дар ҳақиқат баъди ин саволгузориҳо моҳи майи соли 2000-ум дар шаҳри Душанбе оид ба муаммои татбиқи ҷазои қатл семинар баргузор гардид, ки дар ин семинар олимони соҳаи ҳуқуқ ва коркунони мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ иштирок намуда оид ба таъин ва татбиқи ҷазои қатл назарияҳои худашонро пешниҳод намуданд, ки баъзеяшон таъин ва татбиқи ҷазои қатлро дастгирӣ менамуданду дигарашон баръакс².

Дар семинари зикргардида коркуни мақомоти Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон М.Х. Хайруллоев баромад карда, тарафдорӣ таъин ва татбиқи ҷазои қатлро нисбати ҷинойтҳои махсусан вазнине, ки нисбати шахс ҷоҳилона содир шудааст, дастгирӣ менамояд. М. Х. Хайруллоев зикр менамояд, ки дар ҳолатҳое, ки ҷинойт нисбати номус ва ҳаёти шахс равона карда мешавад, ғайр аз ҷазои қатл дигар

ҷазо интиҳоб карда нашавад. Ҷ фикири худро бо чунин мисол асоснок менамояд: «Шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон Х.Д., ки қабл барои ҷинойти махсусан вазнин суд шуда буд, аз ҷои маҳруми аз озодӣ гузашта иттиҳодияи ҷинойтӣ ташкил намуда, 10-нафар шахсро аз ҳаёт маҳрум намуд, ки 7-нафарашон оилаи Т. истиқоматкунандаи вилояти Хатлон ба ҳисоб мерафт. Баъди ба қатл расонидани 7-нафар аъзои оилаи Т ду нафар духтарчаи ноболиғи ўро ба ҷои беодам бурда бо роҳи фишор ва истифодаи зӯрии ҷисмонӣ ба номуси онҳо тачовуз намуданд. Баъди ин ба мӯҳлати якчанд вақт аз болои онҳо таҳқир менамуданд»³.

Дар семинаре, ки моҳи майи соли 2000-ум дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, судьяи Суди ноҳияи Роҳи охани ш. Душанбе К.Алиев таъин ва татбиқи ҷазои қатлро дастгирӣ намуда, чунин баромад намуд: «Ман 20 сола собиқаи кориамро дар мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ ба асос гирифта қайд менамоям, ки барои бисёре аз ретсидивистҳои маҳруми аз озодӣ ё дар озодӣ будан фарқиате надорад ва барои баъзеяшон дар ҷойҳои маҳруми аз озодӣ зиндагони намудан беҳтар ва азизтар мебошад»⁴.

Ҳамчунин, дар семинари зикргардида нафароне буданд, ки муқобили таъин ва татбиқи ҷазои қатл баромад намуданд. Аз қабилӣ чунин нафарон мудири кафедраи ҳуқуқӣ ҷинойтии Донишгоҳи андоз ва ҳуқуқ, дотсент С.О.Юсупова баромад карда чунин қайд намуд, ки ҷазои қатл барои шахсе, ки ҷинойти одамкуширо содир намудааст, ҳамчун марги оддӣ ба ҳисоб меравад. Агар нисбати чунин шахсон ҷазои маҳруми аз озодӣ ба мӯҳлати дуру дароз таъин карда шавад ва нисбати онҳо кам намудани мӯҳлати ҷазо ё ягон хел баҳшиш нашавад, аз рӯи адолат мебуд.

Дар бюлетени ахборотии созмони судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон мақолае бо номи «Омилҳои таъин кардани ҷазои ҳукми қатл» аз тарафи созмони судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда шуд. Дар ин мақола сабабҳои таъин ва татбиқи ҷазои қатл дар Тоҷикистони тозаистиклол фикру ақида баён карда

¹ Эҳёи Аҷам № 4. Хучанд. 2002. С.77-78.

² Общество и смерная казнь. Душанбе 2000. - С.4.

³ Ҳамон ҷо.- С.6.

⁴ Общество и смертная казнь. Душанбе, 2000. - С.23.

шудааст ва сабаби онро чунин арзёбӣ намудаанд: «Аз бесарусомонӣ ва бесалоҳиятии солҳои то 2002 баъзе нафарон сӯистиғода карда даст ба ҷиноятҳои вазнин заданд, ки боиси татбиқи ҷазои вазнинтарин гаштааст». Ҳамчунин, Созмони судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асл бекор кардани таъин ва татбиқи ҷазои қатлро тарафдор мебошанд. Онҳо дар чунин ақида мебошад ва чунин ибораро зикр намудаанд: «Дар урфият мегӯянд, ки хунро бо хун намешӯянд, хунро бо об мешӯянд»¹.

Созмони судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамаи судяҳои Ҷумҳуриро ба инсондӯстӣ ва адолатпарварӣ даъват менамоянд ва ҳамчунин қайд менамоянд, ки албатта судя инсон аст ва дар муносибатҳои гуногуни ҷамъиятӣ мебошанд. Вақте, ки мақомоти тафтишотӣ муқаррар мекунад, ки ҷиноят ба муқобили аҳли ҷамъият равона карда шуда, бо як услуби даҳшатовар содир шудааст ва илова бар он ҷабрдидаҳо зерӣ таъқиби ҷисмонии ғайриинсонӣ ва золимона қарор доштанд, ҳар яки мо оташин шуда ҷонибдори ҷабрдидаҳо мегардем. Ҳар қадаре, ки дар мо эҳсосоти олиҳимматона зиёд бошад, ҳамон қадар ақидаи нодуруст дар мо голиб меояд ва бар замми он ҳашму ғазаб моро ҳар чи бештар нобино месозад. Бинобар он, зимни интишори ҳукми судӣ ба ақли солим ва қонун бояд асос кард, ки аз ин гуна хатогиҳо ҳаёти инсонро эмин нигоҳ дорем².

Воқеан ин гуна ғалатфаҳмии фалокатовар ба хатогиҳои нобахшиданӣ оварда мерасонад. Бале, мисолро оид ба хатогиҳои судӣ аз таҷрибаи судии Хитой ба маврид меҳисобем. Ҳамин тариқ, моҳи январӣ соли 1994 завҷаи Шэ Сянлин бедарак ғойб шуд ва моҳи апрели ҳамон сол аз назди обанбори деҳае, ки Шэ Сянлин истиқомат мекард, ҷасади бечони як зан ёфта шуд. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар он ақида буданд, ки ин ҷасади зани гумшудаи Шэ Сянлин мебошад ва ӯро ба қотилӣ айбдор доништа ҳабс намуданд. Моҳи октябри соли 2004-ум бо ҳукми суд

нисбати ӯ ҷазои қатл таъин карда шуд ва суди болоӣ парвандаро нопурра ҳисобида, ҳукмро бекор намуд. Соли 1998 Шэ Сянлин айбдор доништа шуда, нисбати ӯ 15-соли маҳрумӣ аз озодӣ таъин карда шуд. 28-уми март соли 2005-ум завҷаи Шэ Сянлин ёфта шуд-ӯ зинда ва саломат буд, хабар медиҳад РИА «Новости». Чи хеле, ки маълум гашт ин солҳо Шэ дар дигар вилояти Хитой аз озодӣ маҳрум буд. Баъди ёфт шудани завҷааш парвандаи ӯ аз нав дида баромада шуда, ҳукми судии нисбати ӯ баровардашуда хато доништа шуд. Шэ бегуноҳ доништа шуда озод шуд³.

Аз воқеаи болозикргардида бармеояд, ки аз тафтишоти пешакии нопурра ва бесалоҳиятии судя нисбати шахси бегуноҳ ҷазо таъин карда шудааст. Хурсандибахш аст, ки суди болоӣ босалоҳият буда, нопурагии парвандаро дарк намуда, ҷазои қатлро бекор намудааст, агар бекор намекард чӣ мешуд? Ҷавоб ҳамин, ки шахс «бегуноҳ аз ҳаёт маҳрум» карда мешуд.

Як чизро бояд зикр кард, ки барои чӣ танҳо аз санксияи 5-моддае, ки дар моддаи 59 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст, ҷазои қатл хориҷ карда нашудааст? Бале, дар ҳақиқат ин панҷ ҷиноят, ҷиноятҳои махсусан вазнин мебошанд. Махсусан хавфнокии ин ҷиноятҳоро таҳқиқ намудан ба маврид мешуморем. Оид ба одамқушӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда инро қайд намудан зарур мешуморем, ки инсоне, ки ду ва зиёда шахсро аз ҳаёт маҳрум сохт ё куштани зане, ки ҳомиладорӣ ӯ ба ҷинояткор маълум буд, оё ба ҷомеа зарур аст? Мисоле, ки коркуни мақомоти Прокуратураи Генералии Ҷумҳурии Тоҷикистон М. Х. Хайруллоев 7-нафар оилаводаи Т. инсонро ба таачҷуб меорад, ки оё ин кори фарзанди инсон аст?

Қисми сеюми моддаи 38 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷовуз ба номусро бо 5-ҳолати махсусан вазнинкунанда нишон медиҳад, ки нисбати онҳо ҷазои қатл низ пешбинӣ карда шудааст.

Вақто ки инсон ин 5-ҳолати вазнинкунандаро аз варақ мехонад, инсон ба он аҳмият намедиҳад, баъде, ки

¹ Бюлетени ахборотии Созмони судяҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. №5. 2003.

² Бюлетени ахборотӣ № 5 2003. С. 8.

³ CRIME - инфо. № 15. 14.04. 2005. - С. 6.

дар таҷриба вомехӯрад, ақл барои қабули он заифии худро нишон медиҳад. Инсоне, ки ба номуси модар, хоҳар ва ё духтари барало ноболиғи аз 14-сола хурд таҷовуз мекунад, дигар нисбати ӯ чӣ чои бахшиданист? Дар ин ҷо боз мисоли М. Х. Хайруллоевро меорем, ки 7-нафар оилаводаи Т.-ро ба қатл расонда, ду нафар духтари ноболиғи ӯро бурда ба номусашон таҷовуз намуда, мӯхлати зиёд дар ҳоли онҳо тамасхур мекарданд¹.

Оид ба терроризм гуем, терроризм-ин ҷинояте мебошад, ки ба якчанд объект равона карда шудааст, вай ба амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти мӯътадили мақомоти ҳокимият, ҳамчунин ба ҳаёт ва саломатии шаҳрвандон, ходими ҷамъиятӣ ё намояндаи ҳокимият таҷовуз мекунад. Бо таъсири ваҳмангези худ ё ба доираи васеи шаҳрвандон ва чун қоида ба доираи номаълум, баъзан ба аҳолии тамоми шаҳрҳо ва ноҳияҳо ё ба ашхоси мансабдори мушаххас ва мақомоти ҳокимият, ки дорои ҳуқуқи қабул кардани қарорҳои ташкилӣ-идоракунии мебошанд, равона карда шудааст². Терроризм дар мақоми худ аз ҳама ҷинояти вазнинтарин ба ҳисоб меравад ва муаммои байналмилалӣ мебошад³.

Президенти кишвар Эмомали Раҳмон дар бисёр баромадҳои худ дар минбарҳои байналхалқӣ ҷинояти хавфнок будани терроризмро арзёбӣ намуда, оид ба ҳамаи чораҳои мубориза бар зидди он заруриро меандешад, ҳамчунин 21-апрели соли 1997 Фармони Президенти кишвар «Оид ба чораҳои пурзӯр намудани мубориза бар зидди терроризм» ва 16-ноябри соли 1999 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мубориза бар зидди терроризм» қабул карда шуд⁴. Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд шартномаҳои оид ба мубориза бар зидди терроризм ба имзо расонидааст.

Дигар ҷинояте, ки нисбати он ҷазои қатл пешбинӣ карда шудааст-ин Генотсид мебошад. Бале, хавфнокии ин

ҷиноят дар он зоҳир мегардад, ки дар вақти ба амал баровардани ин ҷиноят шояд гурӯҳи одамон аз рӯи пӯст, миллат, наҷод ё дин пурра ё қисман несту нобут карда шаванд. Генотсид – қабехтарин вайронкунандаи меёрҳои миллӣ ва байналхалқӣ доир ба ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ба ҳисоб меравад⁵.

Инчунин, дигар ҷинояте, ки нисбати он ҷазои қатл нишон дода шудааст ин биотсид мебошад. Дар вақти ба амал баровардани ин ҷиноят яроги зарравӣ, нейтронӣ, химивӣ, биологӣ (бактериологӣ), иқлимӣ ё яроқи дигари қатли ом бо мақсади нобуд кардани мардум ва муҳити зист, истифода бурда мешавад⁶.

Дар ҳақиқат ҷиноятҳои дар боло зикргардида ҷиноятҳои мебошанд, ки ба манфиати шахс равона карда шудаанд ва барои бекор кардани ҷазои қатл нисбати онҳо бояд аҳамияти ҷиддие зоҳир намуд.

Хабарнигори рӯзномаи «Садои мардум» Аъзам Мӯсоев дар мақолаи худ бо номи «Ҷои иҷроӣ ҷазо танҳо паси панҷара нест», ки 21-уми феввали соли 2006-ум нашр шудааст, ҷазои қатлро ҷазои ғайриодилона ҳисобида, зикр менамояд, ки ҷазои қатл ҳамчун азияту шиканча моҳиятан дорои хусусияти ғайриодилона мебошад ва аз ин рӯ қисми зиёди давлатҳои дунё аз қонунгузориҳои худ ин намуди ҷазоро хорич кардаанд ё доир ба он моратория эълон намудаанд⁷.

Ҳамчунин, ҳуқуқшиноси «Бюрои Ҷумҳуриявӣ доир ба ҳуқуқи инсон ва риояи қонунии он» Зафар Аҳмедов ҷазои қатлро ҷазои ғайриинсонӣ ҳисобида, чунин қайд менамояд: «Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯро арзиши олий меҳисобад ва кӯшиши худро барои беҳтар намудани ҳуқуқҳои инсон равона менамояд. Ҷазои қатл ин ҷазои ғайриинсонӣ мебошад. Бояд қайд намуд, ки тарафдорон ва зидди таъин ва татбиқи ҷазои қатл дар ҷомеаи кунунии Тоҷикистон кам нестанд.

Бо дарназардошти ҳолатҳои зикргардида, асосҳои бекор кардани

¹ Общество и смертная казнь. Душанбе, 2000. – С.6.

² Маҷмуаи қарорҳои Пленуми Суди Оли Ҷумҳурии Тоҷикистон (1992-2003), Душанбе, 2003 - с.483.

³ *Имомов А.* Терроризм – форма организованный преступности. Душанбе, 2003.- С. 25.

⁴ *Имомов. А.* Терроризм форма организованный преступности, Душанбе, 2003.-С.24.

⁵ Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Москва, 1999. – С.271.

⁶ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2004.

⁷ «Садои мардум» № 22-21 феввали соли 2006. сах. 3

чазои қатро чунин шарҳ доданро ба маврид шуморидем:

1. Тамаддуни инсоният дар замони муосир ва инкишофи зеҳнии ӯ инро дарк намуд, ки ҳаёти шахс муқаддас мебошад.

2. Бекор кардани ҳукми қатл аз системаи чазоҳои ҷиноятӣ нишонаи башардӯстист.

3. Чазои қатл ҳамчун кафолатдиҳандаи тартиботи ҷамъиятӣ баромад карда наметавонад.

4. Бо ёрии чазои қатл муваффақ гаштан ба мақсади чазо доир ба дар роҳи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ғайриимкон аст.

5. Бекор кардани чазои қатл, ки дар Конститутсияи аксарияти кишварҳо мустаҳкам карда шудааст, кафолати раванди демократикунонӣ мебошад.

Итминони комил дорем, ки чазои қатл оянда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра бекор карда мешавад, ки ин аз сиёсати пешгирифтаи имрӯзаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон далолат медиҳад. Чуноне, ки Президенти кишвар, Эмомалӣ Раҳмон дар **Паёми худ ба Маҷлиси Олии ҶТ аз 26 апрели соли 2013 зикр намуд**: «Воқеан, ҳаёти инсон асоси ҳастӣ ва неъматӣ бебаҳо буда, маҳрум кардан аз он маънии қатъ гардидани мавҷудияти фард, шахсият ва узви ҷомеаро дорад. Дар тамаддуни инсон аз ҷониби давлат татбиқ накардани чазои қатл, пеш аз ҳама, чун нишонаи башардӯстӣ, шавқат ва пешравии ҷамият эътироф карда мешавад. Аз ин лиҳоз, вақти он расидааст, ки масъалаи мазкур бо назардошти афкори ҷомеа мавриди баррасии мақомоти дахлдор қарор додашуда, аз натиҷаи он ҷиҳати муайян намудани мавқеи давлат нисбат ба ҳукми қатл пешниҳод карда шавад¹.

ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ПО СМЕРТНОЙ КАЗНИ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: ЗА И ПРОТИВ НАЗНАЧЕНИЯ И ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ

Ключевые слова: уголовное право, наказание, смертная казнь, теория, практика, законодательство, применение, гуманизм, гуманность, принцип, история.

В статье авторы рассматривают теорию и практику, назначение и применение смертной казни как уголовного наказания в Республике Таджикистан.

THEORY AND PRACTICE FOR THE DEATH PENALTY IN TAJIKISTAN: FOR AND AGAINST ITS PURPOSE AND USE

Keywords: criminal law, punishment, death penalty, theory, practice, legislation, use, humanism, humanity, principle, history.

In this article the authors examine the theory and practice, purpose and use of the death penalty as a criminal punishment in the Republic of Tajikistan.

¹ Қонун ва ҷомеа. №18 аз 2 майи соли 2013. С.5-6

ФАНХОИ ЧАМЪИЯТӢ ВА ИЛМХОИ ТАБИӢ ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

МАҚОМИ ИНСОН ДАР «НАЗАРИЯИ ЭКСТРАСЕНСОРИИ» ҚОБИЛИЯТ

Аминов Ф.А.*

Дахсолаҳои охир мувоҳисаҳо дар бораи қобилияту истеъдоди инсон то ҳаде авҷ гирифтааст, ки на танҳо муҳаққиқони воқеию илмӣ ин проблема, балки алоқамандону муҳлисони истеъдоду қобилиятҳои инсон дар матбуоти даврӣ низ паҳлӯҳои алоҳидаи онро муҳокима менамоянд. Ҳукмҳои ғайристандартӣ муаллифони ин мақолаҳо ба хотири тақвияти андешаашон доир ба тавзеҳи идеяи қобилиятҳои ғайриталаботию берунафаъолиятӣ моҳирона истифода мегардад. Қобилияти олимони шинохта дар фаҳмиши ин публитсистон натиҷаи хусусиятҳои экстрасенсорӣ мағзи сари онҳо буда, мактабу маориф, муҳити ҳаётии таълуму тарбия фақат халалрасони кушода шудани ин истеъдодҳо будааст. Нақши талаботҳои

таърихӣ тарзи фаъолияти ин олимону ихтироъкорон дар роҳи ташаккули қобилияти онҳо қомилан ба эътибор гирифта нашуда, баръақс гӯё монеаи нерӯи ботинию «экстрасенсорӣ» онҳо будааст.

Яке аз муҳаққиқони ин проблема Д. Кулаков мебошад, ки дар роҳи таҳқиқи қобилиятҳои инсон танқиди аввалро ба сиёсати дар Иттиҳоди Шӯравӣ пешгирифтаи барномаи давлатии таълуму тарбияи насли наврас равона сохтааст. Таҳқиқотҳои оламшумули қобилиятшиносӣ файласуфону равоншиносони Иттиҳоди Шӯравӣ дар фаҳмиши ӯ ба як ҳукми волюнтаристии бемантиқу бебунёд баҳогузӯрӣ гаштааст. Масалан: «Ҳеҷ нубуғияте вучуд надорад, меҳисобиданд дар Иттиҳоди Шӯравӣ. Ҳама одамон баробаранд. Ҳама гуна гуфтугузӯр дар бораи ким – кадом «истеъдоди тӯҳфашуда» ин таассуби зараровари буржуазӣ аст, ки ҳадафи идеологии асоснок намудани чамъияти буржуазиро дошта, ба хотири исботи ногузир будани истисморӣ инсон аз тарафи инсон равона

*Аминов Ф.А. – старший преподаватель
общеуниверситетской кафедры философии
Таджикского национального университета.

гардидааст»¹. Муаллифи мақола маълумот надорад, ки дар Иттиҳоди шӯравӣ марказҳои бешумори илмию таълимӣ ва таҳқиқотӣ фаъолият доштанд, ки доир ба қобилияту истеъдоди инсон дахҳо назарияҳои мухталиф, аз ҷумла идеяи ирсӣ будани истеъдоду қобилиятро низ пешниҳод мекарданд.

Д. Кулаков ҳадафи инкор намудани раванди таълим ва фаъолияти меҳнатиро дар ташаккулу инкишофи қобилиятҳои инсон ихтиёру интиҳоб намуда, бо оҳанги тамасхӯр ва мутанаффур ба муқарраротҳои замони шӯравӣ назар месозад: «...Маълумот! Ва комилан таҷрибаи меҳнатӣ, - ҷавоб меоданд идеологҳои шӯравӣ... Аммо, новобаста ба зӯрзании қаҳрамонона, ки ба хоҳири исботи ин тезис сарф мешуд, бо роҳи маорифу маълумот аз «одами оддӣ» нобига сохтан ҳеҷ муяссар намегашт»², ҳукм мекунад аз ҷониби худ Д. Кулаков. Дар замони шӯравӣ аз одамони оддӣ шояд қаҳрамони асотир, фолбину экстрасен, ҷодугару супермен насохта бошанд, аммо аз миллионҳо одамони муқаррарӣ шахсиятҳои донишманду боистеъдод ва олимони бузурге ба арсаи илму фарҳанги ҷаҳонӣ боло баромаданд, ки амсолашро таърихи прогресси ҷаҳонӣ ёд надорад. Аммо барои исботи андешаи Д. Кулаков «нобиғае» лозим аст, ки дар танҳои маҷрои пешрафти илму техникаи ҷаҳониро дигар карда бошад. Сабаби зуҳур накардани чунин «нобиғаро» Д. Кулаков дар монё шудани мактабу маориф ва системаи таълим мебинад, ки гӯё маҳз ин низоми таълим қобилиятҳои ирсӣ ва ё истеъдоди худованд «тӯҳфакардаро» паҳш мекардааст. Ҳатто дар мактаб шогирдони болаёқатро нашинохта, онҳоро сарфи назар мекунанд, идао дорад Д. Кулаков: «Илмро «дилетантҳо (хаваскорон) мекунанд», одамоне, ки чун қоида дар мактаб онҳоро «кундзехни ашаддӣ» меҳисобанд»³.

Чойи баҳс нест, ба ягон – ягон хонандаи қобилиятдоштау

соҳибфаъолияте дар мактабе тавачҷӯх накунанд, ин ҳаргиз далели ба таври оммавӣ дар муассисаҳои таълимӣ эътибор надоштани соҳибистеъдодҳоро надорад. Вақте Д. Кулаков арз медорад, ки илмро «дилетантҳо мекунанд, бояд эътироз намуд: илми муосирро на дилетантҳо (дар сурати дилетант ба муҳити илмӣ ворид шуданаш, имконияти эҷодии ӯ низ дахчанд мегардад), балки фаъолияти коллективии ҳазорон муҳаққиқон муштарақан анҷом медиҳанд. Ғайр аз ин агар Д. Кулаков дар мактабу донишгоҳҳо кор мекард, эҳсос менамуд, ки ҳар омӯзгор бо пирӯзии шогирдаш дар олимпиадаю конкурсҳо ва конференсияҳо ифтихор дошта, маҳз ба шарофати муваффақиятҳои шогирдаш шӯҳратманд мегардад. Ин анъана маҳз дар замони шӯравӣ ба расмият ворид шуда ва то имрӯз идома ёфта истодааст. Мушоҳида мекунем, ки Д. Кулаков низоми тақомули қобилиятро дар Иттиҳоди Шӯравӣ танҳо ба мутлақ гардондани «маълумот ва таҷрибаи меҳнатӣ» нисбат дода, ҳама таҳқиқотҳои проблемаи қобилиятро ришханд зада, ба сифр баробар кардани мешавад. Ноқисӣ ва камбудии муҳими муайянияти экстрасенсории қобилият он аст, ки онҳо сифату хосияти муҳими истеъдоду қобилият – моҳият ва мундариҷаи иҷтимоию таърихӣ ва моҳияти фаъолиятию талаботии қобилият фаромӯш гашта, нақши таълиму маълумоти системавӣ агар ёдовар ҳам шавад чун омил монёсозанда.

Д. Кулаков ба эътибор намегирад, ки агар омилҳои фаъолияти, муҳити ҳаётӣ, муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муқарраротҳои иҷтимоию арзишӣ, ҳукукию сиёсӣ ва ғайра сарфи назар шавад, низоми эҷодшудани қобилиятҳои инсонӣ ҷамъиятию фарҳангиро комилан ба нестӣ хоҳад рафт. Дар ҳолати сарфи назар кардани фаъолияти эҷод сохтани истеъдоду малака ва қобилиятҳои инсонӣ, ки баръакс олимони шӯравӣ дар таҷрибаҳои ҳаётӣ аз он истифода бурдаанд, аз ҷониби Д. Кулаков як амали ноидагирӣ ба дастовардҳои бузурги илми инсоншинсии он замон, аз қабилӣ файласуфон, психологу педагогҳои қарни гузашта аст. Моҳияти фаъолиятию предмети эҷод шудани

¹ Кулаков Д. В ожидании гения // Свет. (Ежемесячный общественно – политический и научно – популярный иллюстрированный журнал для народного чтения). №10, 1999. С. 18.

² Ҳамон ҷо. С. 18.

³ Ҳамон ҷо.

қобилиятҳои инсониро ҳанӯз солҳои 60 – уми қарни 20 муҳаққиқони шӯравӣ дар мактаб – интернати нобиноёну гунгу қарҳои Загорск (ҳоло Сергиев Посад) исбот сохта, аз тифлакони ночору нобиноу гунгу қар шахсиятҳои ҷамъиятӣ эҷод сохта, воқеан аз миёни тифлони нобиноу қару гунги мактаб – интернати Загорск бо роҳи таълиму омӯзиш кормандони илм ва ходимони фарҳангро ба ихтиёри ҷомеа гузоштанд¹. Дар тадқиқотҳои муҳаққиқони замони шӯравӣ, алаҳусус он муҳаққиқоне, ки ҷиддану воқеан ба омӯзиши қобилияти инсон машғул буданд, як ё ду омили алоҳида дар нисбати ташаккули қобилиятҳои инсонӣ мутлақ гардонидани нашудааст. Бузургтарин муҳаққиқони қобилияти инсон, аз қабилҳои Л.С. Выготский, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубинштейн, Э.В. Ильенков, В.В. Давыдов, Е.А. Климов ва даҳҳо дигарон дар бораи шароитҳои муҳталиф ва омилҳои гуногуни ташаккули қобилият ҳарф задаанд, ки онҳо фаъолияти воқеии ҳаёти дар ҷои аввал меистад. Ҳаргиз набояд «маълумоту таҷрибаи меҳнатӣ» - ро аз раванди гуногунсамт ва муҳталифҷодаи ташаккули инкишофи қобилияти истеъдод сарфи назар кард, ҷуноне ки онро Д. Кулаков дур меандозад. Воқеан ҳам қобилият феномени алоҳидае дар табиату руҳонияти инсон нест, ки танҳо ба шахсияти ҳуди ӯ тааллуқ дошта бошад.

Қобилияти инсонӣ алоҳида дар ҷодаи ба пеш ҳаракаткунандаи қобилиятҳои иҷтимоию фарҳангии умумиинсонӣ эҷод шуда, маҳз дар ҳамин ҷода инкишоф ёфтаю татбиқ мегардад. Дар гузашта ҳам, ки як инсонӣ соҳибқобилият ба нуқтаи баландтари қобилият (дар нисбати замони ҳеш) ноил мегашт ва кашфиёти алоҳидаи илмию техникаро эҷод мекард, ҳаргиз ин кашфиёту комёбиру дур аз ҷамъият ва фаъолияти меҳнатии ҳаёти, берун аз имконияту зарурият ва талаботи ҷамъиятию таърихӣ анҷом надодааст. Муҳаё набудани лабораторияҳо, вучуд надоштани иттиҳодияҳои илмӣ ва

имкониятҳои ҷалб шудани давлату гурӯҳҳои иҷтимоӣ албатта доираи фаъолияти шахси эҷодкорро маҳдуд мекард ва ба назар ҷунин мерасид, ки гӯё кашфиётгару соҳибқобилият антиподи ҷамъият буда, амалу фаъолияти ӯ зиддичомеа аст. Д. Кулаков «дар роҳи интизории нобиға» («в ожидании гения»), ки ҷисмонияти авлоди инсонӣ «озод аз идеологияи шӯравӣ» - ба хотири тамкину тасаллияти ӯ қадом рӯзе хоҳад «офарид», ноумед гашта, ба хулоса меояд, ки «Дар ҳадди охир расман эътироф шудааст, ки замони олимони нобиғаи танҳо гузаштааст»².

Бале, замони «олими танҳо» барвақт гузаштааст ва инро дар қиёс ба Д. Куликов ду садсола пештар Иоханн Гёте низ мушоҳида намуда буд: «беҳтарин кашфиётҳои аҷоибу олиро на одамон, балки замони онҳо эҷод мекунад; ана барои ҷӣ муҳимтарин қорхоро аксаран дар як вақт ду нафар ва ё теъдоди зиёди мутафаккирони таҷрибадор анҷом медиҳанд»³. Аммо «муҳаққиқи асрори нобиғаҳо» бо ибрази назари баённамудаи худ низ ҳеҷ тасалло намеёбад ва боз ба ҳолати шигифтию «гумону шубҳа» гирифта мешавад: «Шояд хулосаи осон ин бошад: кашфиёте нест, аз сабаби онки ҳар каси қобил ба кашфиётро ба илм роҳ намедиҳанд?»⁴. Ин муаллиф фаромӯш кардааст, ки охири қарни 20 ва ибтидои қарни 21 марҳилаи навини инқилоби илмию табиатшиносӣ буда, ҳар рӯзу ҳар соат ҳазорҳо кашфиётҳои ҷузъию қуллии илмию техникаӣ дар саросари ҷаҳон рӯй медиҳанд ва он бошад натиҷаи фаъолияти алоҳидаи як олимони танҳо набуда, балки маҳсули раванди таърихӣ тамадунии инкишофи прогрессии илмию техникаист. Ҳоло дар замони пешрафти илму иттилоот каси қобил ба кашфиётро на танҳо ба илм роҳ медиҳанд, балки барои дарёфти ӯ барномаҳои илмию таҳқиқотӣ месозанд.

² Ҳамон ҷо, с. 19.

³ Гёте И.В. Избранные сочинения по естествознанию. Перевод, послесл. и коммент. И.И. Канаева. - М.: Издательство Академии Наук СССР, 1957, с. 369.

⁴ Кулаков Д. В ожидании гения // Свет. (Ежемесячный общественно – политический и научно – популярный иллюстрированный журнал для народного чтения). №10, 1999, с. 19.

¹ Мещеряков А.И. Познание мира без слуха и зрения// Природа, 1972, №2, с. 78 - 85; Э. В. Ильенков. Психика человека под «лупой времени» / Природа, 1970. - №2. С. 88 – 89.

Д. Кулаков ба хотири «ҳақ нигоштани» андеша дар хусуси он ки олимону кашфӣётгарони забардаст аслан саводи мактабӣ надошта, бо амри нерӯи экстрасенсории қобилият ва интуитсия инкишофёфтаи фавқулинсонияшон ба муваффақиятҳо ноил шудаанд, доир ба зуҳури қобилиятҳои ирсӣ дар ниҳоди се мутафаккиру олими табиатшинос далел меорад. Даъво мекунад, ки ин олимони дар танҳои, берун аз таълиму маориф ва муҳити эҷодӣ ба офаридани кашфӣётҳои илмӣ ноил гаштаанд. Масалан, гӯё М. В. Ломоносови «базӯр навиштаю хонда метавонист»¹, аммо берун аз маорифу таълиму муҳити фарҳангӣ тавонистааст ба олими забардасте табдил ёбад... Чунин андешаи Д. Кулаков, ки М. Ломоносов берун аз воқеияти ҳаётию таълиму омӯзиш яку якбора ба илм дода шуда бошад, ба ягон ҷаҳорҷубаи назарияи илмӣ онтараф истад, ба ҳади ақли солим низ рост намеояд. Муаллифи мақола фаъолияти ҳаёти ва таҷрибаи рӯзгордории Михаил Ломоносови ҷавонро, ки ҳанӯз дар 10 – 12 солагӣ ба сафарҳои баҳрӣ баромада, муқобили табиати саркашу маргосо рӯ ба рӯ гаштааст, сарфи назар мекунад ё аз ин рӯзгор огоҳӣ надорад. Михаил наврас бо ҳамроҳии падари моҳигираш аз соҳилҳои пурталотуму хатаровари Баҳри Сафед то ба ҷазираҳои Соловецкий шино карда, мушкилиҳои сафари баҳрӣ дар таҷрибаи умри ҷавонаш алаққай дида буд. Дар сафарҳои ҳанӯз дар кӯдакӣ анҷомдодаи Ломоносов мушоҳидаю андешаҳои ӯ нисбати хусусияти мадду ҷазру боду туфон, таъсири баҳр нисбат ба минтақаҳои хушкии замин, сардию гармӣ, ҷилои ҷаҷри кутбӣ (северное сияние) таҳия гашта, нерӯи ҷисмонӣ ва рӯҳонияти ӯро таҳким бахшидааст.

Таълими хуби хондану навиштанро ӯ аз ҷониби ходими хурди калисои Дмитровский С.Н. Сабельников гирифта буд, ки ба ӯ «Грамматика» - и Мелетей Смотрицкий, «Арифметика» - и Л.Ф. Магнитский ва ғайраро хело хуб омӯзонда буд. Барои ҷавони ятиммонда сӯҳбату сабақҳои ходими калисо Дмитровский (ходиме, ки риёзиётро хуб

дониста, ба илмҳои табиатшиносӣ ошноии хуб дошт) мактаби таълиму таҳсиле гашт, ки на ҳар мактаби расмӣ (бо сабаби ҳузури хонандагони миқдоран зиёд) дода метавонад. Бо тавсияи муаллими худ дар китобхонаи монастири Заиконоспаский адабиётҳои моҳияти ғайридинӣ дошта – асарҳои физикию математикӣ ва философию хонда, ҳанӯз қабл аз Москва рафтаниш ба доираи фаъолияти таълимию проблемаҳои ҳаёти ворид гаштааст. Баъди фаро гирифташуданиш ба асосҳои илмҳои риёзиёт ва табиатшиносӣ ӯ эҳсос намуд, ки танҳо дар марказҳои илмию таълимӣ метавонад ба пояи шахсияти шинохтаю мустақил бирасад ва аз эҳтиёҷоти зиндагии саҳту рӯзгори пурмашаққаташ раҳо ёбад. Дар ин мавзӯ даҳҳо таҳқиқотҳои хостанд, ки беҳтар мебуд Д. Кулаков ба онҳо шинос мегашт². Воқеан, матни ҳусни хатти дар 14 – солагӣ иншо намудаи М. Ломоносов то ҳол боқист ва гуфтан мумкин аст барои навраси аввали асри 18 хело мумтоз аст ва иддаои Д. Кулаков, ки гӯё Ломоносов базӯр менавишт, фақат афсонаи бофтаи ӯ ҳасту ҳалос.

Сафар намудан ба Москва барои ҷавони 19 солае, ки аз даҳҳо хатари сафарҳои баҳрӣ раҳой ёфтааст, мушкиле набуд ва таҳсил дар академияи славянӣ – юнонӣ – латинии Москва низ дар муқоиса ба азобҳои модарандар додаш (зани сеюми падараш) тоқатфарсо буд. Ломоносов дар академияи Киевск – Могилянск, Университети назди Академияи Илмҳои Россия таҳсил карда, сипас бо гурӯҳи донишҷӯёни пешқадам шомил гардида, ба Германия ва Голандия рафта, боз ҳам амиқтар физика, химия, геология, металлургия ва ғайраро меомӯзад. Яъне, қобилияту истеъдоди М. Ломоносов дар ҷои хушқу холи не, дар таркиботи экстрасенсорӣ не, балки дар рафти фаъолияти мушкили ҳаёти замони зист, омӯзишу таълими муназзам, талаботу эҳтиёҷҳои ҳаётии ӯ, имконияту заруриятҳои ҷамъиятии

² Морозов А.А., Ломоносов М.А. Путь к зрелости. Л.: Издательство АН СССР, 1961. – 576 с.; Е.М. Лебедев. М. В. Ломоносов. Ростов – на – Дону, М. : Феникс: Зевс, 1997. – 640 с.; Г. И. Стагина. Княгина и ученый: Е.Р. Дашкова и М.В. Ломоносов (К 300 летию со дня рождения М.В. Ломоносова). – СПб.: Росток, 2011. – 416 с.

¹ Ҳамон ҷо, с. 20.

ҳамон марҳилаи таърихӣ ва боз даҳҳо омилҳои дигар, эҷод шудааст. Аз ин рӯ ақидаи Д. Кулаков тамоман қобили қабул нест, ки гӯё Ломоносови «базӯр навиштаю хонда метавонист» яку якбора ба олими забардаст табдил ёфтааст ва дар ин чода гӯё озод будани ӯ аз монеаҳои мактабу маориф, таълиму тадрис накши асосӣ бозида бошад.

Д. Кулаков Майкл Фарадейро (1791 – 1867) низ мисол меорад, ки дар мактаб нахонда, ҳамин тавр якуякбора олими бузурге шудааст: «Дар мактаб қариб нахондааст. Расман ба он хотир, ки оилашон кашшоқ буд, ғайрирасмӣ – беҳад хонандаи кундзехн буд. Ба хотире дар гардани волидайн нашинад, ӯ газета паҳн месохт»¹. Бояд зикр кард, ки мактабу маориф ва фаъолияти эҷодии ҳаётӣ ҳаргиз аз зиндагии Майкл Фарадей дур набудаанд. Мактабе, ки Майкл Фарадей мехонд аслан мактабе барои камбағалон буд, ки сифати таълим ончо воқеан ҳам дар сатҳи паст буд. Фарадей то 13 солагӣ дар мактаб таълим гирифта, на ба сабаби кундзехнӣ, балки бар асари эҳтиёҷи оила мактабро тарк мекунад. Мактабро тарк намуданаш ҳаргиз ӯро аз омӯзишу таълим дур насохта, баръакс имконияти нави маърифату омӯзишро муҳаё сохт. Корро дар мағозаи китобфурӯшии эмигранти франсуз Рибо (дар Лондон) оғоз мекунад. Эмигрант марди серталаб, ҷиддӣ ва донишманде буд, ки пеши корманди наврас дархостҳои маърифатӣю донишмандӣ пеш мегузорад. Рӯзҳои роҳат комилан ба омӯзиши китобҳои ба ихтиёраш афтода машғул мешавад. Ғайр аз ин ӯ ба корҳои муқовасозӣю саҳифабандӣ низ машғул шуда, ҳамеша дар олами китоб қарор гирифта буд.

Маълумотҳо мавҷуданд, ки доир ба электричества ва химия китобҳои нодирро аз магазин пайдо кардаю омӯхта, мутобиқи нишондоди ин китобҳо таҷрибаҳо мегузаронад. Соли газетапахнсозиаш ӯро мавзӯҳои сенсатсионӣ, ки аксаран ба проблемаҳои ихтирооту кашфиётҳо дахл доштанд, ҷалб месозад. Зеро он замон газетапахнсозанда бояд аз мухтавои рӯзномаҳои паҳнсохтааш огоҳ бошад, то

бо овози баланд моҳияти мухтасари мавзуотро бо лафзи буррою азёдкардашуда, ба алоқамандони ахбори нодир ва дӯстдорони кашфиётҳои бар асари инқилоби дуҷуми саноатии охири қарни 18 ва аввали қарни 20 ба вуқӯъпайваста, бирасонад. Магар дар мағозаи китобфурӯшӣ фаъолият доштан ва ба газетафурӯшӣ машғул шудани Майкл Фарадей барои ӯ мактаби омодагӣю омӯзиш, наметавонист бошад. Даҳҳо далелҳои ҳастанд, ки мутафаккирону олимони аз сахнаи мағозаю нашрияҳои китоб ва роҳравҳои газетапахнсозӣ, аз маҷрои воқеии ҳаётӣ бо фарогирии кулли талаботҳои эҳтиёҷҳои ҷамъиятиаш, ба чодаи маърифати илмӣю эҷодӣ ворид шудаанд. Барои Майкл Фарадей имконияти дигаре муҳаё шуд: ин имконият итминону эътирофи падару бародараш дар нисбати кӯшишҳо ва шавқу завқи ӯ ба илму техника. Аҳли оилаи хоксорона зиндагӣ дошташ ӯро рӯҳбаланд сохта, кӯмаку дастгирии камтарини моддию маънавиашонро аз ӯ дарег намедоштанд. (Ин ҳам яке аз омилҳои пешрафти фаъолияти маърифатӣю омӯзишии ӯст).

Ҷамъияти шахрии фалсафӣ (1810 – 1811) ташриф оварда, лексияҳои илмиро оид ба физика, астрономия бодикқат гӯш карда, вориди мувоҳисаҳо мегардад. Онҳо музикант Уилям Денс билетӣ ташрифотӣю цикли лексияҳои химик ва физики машҳур, кашшофи чандин элементҳои химиявӣ Гемфри Дэви дар Институти шоҳӣ ба ӯ тӯҳфа мекунад. Баъди муқовабандӣ намудани чанд лексияи Гемфри Дэви, олими машҳур ба ҳайси котиб Майкли ҷавонро ба сафарҳои илмиаш, ба дигар кишварҳои Аврупои ҳамроҳ мебарад.

Муҳити дигаргунсозиҳои нави илмӣ ва фаъолият дар маҳфили бонифузи илмӣ нерӯю фаҳмиши илмӣю техникаи ӯро боз ҳам қувват бахшида, ӯро комилан ба чодаи тадқиқоту кашфиёт сафарбар намуд. Ғайр аз ин талаботҳои ҳаёти иҷтимоӣю иқтисодӣю аввали қарни 19 ба навоариҳои техникаи илмӣ то ҳақде афзоиш ёфта буд, ки ҳама гуна кашфиёт як сенсатсия ҳисобида шуда, ғайри иқтисодӣю шӯҳрати ҷаҳонӣ меовард. Яъне Майкл Фарадей низ дар чодаи фаъолияти ҳаётию талаботҳои замони ба маҷрои

¹ Кулаков Д. В ожидании гения. С. 20.

тадқиқотҳою кашфиётҳо ворид шуда, фарзанди замони бозсозӣҳои технологӣ ва гуфтан мумкин аст натиҷаю маҳсули марҳилаи дуоми инқилоби табиатшиносию техникӣ ва табодулотӣ саноатии охири қарни 18 ва аввали асри 19 дар Англия аст. Сабаби дастовардҳои Майкл Фарадейро набояд дар табиати биологии ӯ ва на дар дур будани ӯ аз таълиму мактаб (чуноне, ки Д. Кулаков тасвир месозад, ҳарчанд Фарадей ҳамеша ба омӯзишу таълими мустақилона дода шуда буд), балки дар фаъолияти ҳамешагии таълимию таҷрибавии ӯ ва имкониятҳои илмию технологияи Англияи аввали қарни 19 бояд ҷӯст¹. Д. Кулаков чунин ҳукмгузорию нисбати Томас Алви Эдисон низ раво мебинанд, ки берун аз муносибатҳои ҷамъиятӣ, дар танҳои ба комёбиҳои илмию техникӣ ноил гаштааст: «Ҷамъа дар мактаб хело бад мехонд. Муаллимаи ӯ баъдтар эфирро мекунад, ки дар ҳаёташ мисли ӯ чунин шогирди кундзехи надоштааст. Модар дар ҳадди охир ӯро аз мактаб гирифта, ҷӣ тавре метавонист, ҳамон тавр маълумотнок намуд. Ӯ ба электротехника шавқманду ҳавасмандӣ карда, кӯшиш намуд газета нашр созад, алифбои Морзеро омӯхт», менависад дар ҳамин саҳифа Д. Кулаков. Акнун мо, баръакси Д. Кулаков зиндагии наврасии Эдисонро аз дигар самт таҳлил мекунем.

Томас Алви Эдисон (1847 – 1930) тифлии худро дар шаҳри бандарии Майлан (штати Огайо) гузаронида, табиист, ки ба доираи муносибатҳои истеҳсолию ҷамъиятии ҳамонзамонаи шаҳри наздибахри фаро гирифта шуда буд. Модари ӯ Нэнси Элиот фарзанди рӯхонӣ тарбия ва маълумоти хуб дошта, то издивоҷ касби муаллимагиро бар дӯш доштанд (баъдҳо таваллуди фарзандон имкон надод, то ба фаъолияти омӯзгорӣ машғул шавад) ва меҳри омӯзишу тадқиқотро дар андешаи Томаси ҷавон ханӯз дар наврасӣ ҷой карда буданд. Оилаи онҳо дар панҷсолагии Томас маҳали Венаи Канадаро ташриф

меоранд ва ӯ ба дидори бобои худ, капитан - иштирокчии ҷанги англисию америкой Самуэл Эдисон мушарраф мегардад. Бобои хушсӯҳбати ӯ онқадар саргузаштҳои аҷоибро ба Томас нақл мекунад, ки шавқу ҳаваси ӯро ба дигаргуниҳои ҷаҳон ва асрори ҳодисоти олам беандоза зиёд мекунад. Сипас, марҳилаи кунҷковии ӯ дар нисбати олами ӯро фарогиранда оғоз мегардад. Мушоҳидаҳои ӯ доир ба ҳаракати пароходу баржаҳо, амали устакоронаи плотникҳо, ҳолати ба об сар додани лодка, омӯзиши хусусият ва нерӯи оби баҳр ва даҳҳо шароитҳои замону муҳити зисташ қадами нахӯстини маърифати илмию технологияи ӯ буданд. Баъдҳо ин кашфиётгари машҳур ба хотир меорад, ки соатҳо дар кунҷе нишаста, навиштаҳои болодарии амборхоро ба шакли намунавие, нуханависӣ мекардааст.

Баъди ба Порт – Гурон (шаҳре дар қисми ҷанубии кули Гудзон, Штати Мичиган) кӯчида омаданашон, воқеан ҳам ҳамагӣ се моҳ мактаб рафта, онро тарк мекунад. Баъди таълимҳои модари соҳибмаълумот, сӯҳбатҳои омӯзишию шавқовари бобои донишманд ва мушоҳидаҳои амалии ҷараёни воқеии прогресси технологӣ магар дарси қолабию барномаи асримиёнгагии муаллимаи муқаррарӣ ӯро қонеъ карда метавонад? Акнун модараш шахсан ба таълими писараш машғул шуда, ба таври инфародӣ ӯро дарс мегӯяд. Бо тавсияи модараш ба Китобхонаи мардумии Порт – Гурон аъзо шуда, онҷо то синни дувоздаҳсолагӣ асари Гиббон «Таърихи болоравӣ ва таназзули империяи Рим», Д. Юм «Таърихи Британия Кабир», Бертон «Таърихи реформатсия» хонда, ҳатто дар сини 9 – солагӣ аввалин китоби илмӣ «Фалсафаи табиӣ ва экспериментали» - и Ричард Грин Паркерро мутолиа намудааст, ки хонандагони мактабҳои муқаррарӣ хело кам иттифоқ меафтад, ки чунин асареро хонда бошанд. Дар асари номбурда ба таври возеҳу равшан ҳама маълумотҳо доир ба таҷрибаҳои илмӣ ҳамон замони гирд оварда шуда буданд. Тайёрии назариявии Эдисон, мӯҳтоҷии ӯ ба пул ва аз тарафи дигар шароити имкониятҳои амалии шаҳри савдоию бандарӣ, ки ба ҳама навоариҳои

¹ Кудрявцев П.С. Фарадей. – М.: Просвещение, 1969. – 169 с.; Уитткер Э. История теории эфира и электричества. Глава 6. Фарадей. – М.: Регулярная и хаотичная динамика, 2001. – 512 с.; Шаховская Н. Шик М. Повелитель молний: Майкл Фарадей. – М.: Молодая гвардия, 1968. – 174 с.

технологӣ эҳтиёҷ дошт, ҳамон омилҳое буданд, ки (дар баробари даҳҳо шароитҳои омилҳои дигар) фаъолияти эҷодию истеҳсолии Эдисонро ба зинаи комилтару сафарбар мекард. Дар 13 солагӣ ба хоити дастгирии оила дар қатораҳои поезди самти Порт-Гурон ва Детройт фурушандаи газетаҳо мешавад.

Газета хабархоро дертар мерасонад, телеграф лозим буд, ки ахбори очил тезтар дар хатҳои роҳи оҳан паҳн гардад. Ва ӯ ба паҳн сохтани хабарҳо тавассути телеграф шуруъ мекунад. Баъди аз дами поезди тезрав халос кардани писари сардори стансияи поезд, сардор чун арзи миннатдорӣ ба ӯ нозуқиҳои телеграфро меомӯзад. Ҳамин тавр Томас Эдисон комилан ба амвоҷи раванди воқеии фаъолияти ҳаётӣ, шароити имкониятҳои истеҳсоли, заруриятҳои таърихӣ, эҳтиёҷҳои рӯзгору ифтихороти касбӣ ва даҳҳо омилҳои дигар фаро гирифта шуда, чун ихтироъкору пешбарандаи технологияи навин арзи ҳастӣ кард. Фаъолияти шабонарӯзии Эдисон (то 19 соат дар шабонарӯз кор мекарданд), тоқатпазирӣ (материали мувофиқро барои риштаи тафсони лампаи электрикӣ ӯ аз байни шаш ҳазор номгӯи маводҳо кофтаю санҷида, сипас бамбуки карбонизацияшударо интихоб мекунад) ва талаботу имкониятҳои замони зиндагӣ ва имкониятҳои таърихро ба эътибор нагирифтани Д. Кулаков проблемаро ба як маҷрои доғмакардашудаи он партофтааст¹.

Дар ин мақола Д. Кулаков тақрибан боз ба сӯи нобиға будани камсавадони ихтироъкор майл намуда менависад: «ба хулосае меояд, ки ҳамаи дастовардҳои дилетантҳои каммаълумот аз ниҳоди қобилиятҳои экстрасенсорӣ, аз интуитсияи инкишофёфтаи фавқулинсонии онҳо манша мегирифтааст»². Чунин «кашфиёт» ҳаргиз набояд мавриди пазируфтаи қарор гирад, зеро онҳо фаъолияти

созандаи инсон, шароитҳои ҳаётӣ, зарурияти талаботҳои таърихӣ истеҳсоли ба эътибор гирифта намешавад. Ғайр аз ин инсон танҳо, дур аз таълиму омӯзиш, берун аз доираи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва сатҳи мувофиқи инкишофи қувваҳои истеҳсолкунанда наметавонад дар алоҳидагӣ аз худ чизеро эҷод созад онро дар таҷриба татбиқ намояд. Қашфиётгари алоҳида зодаи замони ҳеш буда, амали ӯ бошад дар доираи имкониятҳои истеҳсолию фарҳангии марҳилаи муайяни таърихӣ тарҳрезӣ мегардад.

Чунин назари Д. Кулаков, ки «... илм ҳамеша кори олимони танҳоест, ки тарҳи дигари ақл ва характер доранд» (с. 20) наметавонад ҷавобгӯи воқеии раванди эҷоду ташаккули қобилиятҳои инсонӣ бошад. «Тарҳи дигари ақл ва характер» маҳз дар ҷодаи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва фаъолияти ҳаётӣ ҳамон «танҳоён» пайдо шудаву, инкишоф ёфтааст. То фаъолияти ҳаётӣ ва берун аз муносибатҳои истеҳсолии моддию маънавӣ ва талаботу имкониятҳои замони ҳеҷ як характеру ақлу дониш пайдо нахоҳад шуд ва онро дар табиати биологӣ интуитсия ва хусусиятҳои экстрасенсорӣ чустан – шароитҳои воқеии ҳаётӣ ба эътибор нагирифтааст. Дар адабиёти психологию фалсафии замони шӯравӣ ҳаргиз шароитҳои ҳаётӣ сарфи назар накардаанд ва имкониятҳои яқхелаю баробари ташаккули қобилиятро низ талқин насохтаанд. Ва ҳукми дигари Д. Кулаков, ки «Эҳтимол дорад, фақат бояд интуит (қобилиятҳои модарзод) таваллуд шуд, агар ҷи танаффурангезе ба назари пайравони баробарии умумӣ садо надихад ҳам»³. Чунин ҳукми беадолатонаи Д. Кулаков дар нисбати садҳо муҳаққиқони замони шӯравӣ, ки ба омӯзиши ташаккули воқеии шахсият сару кор гирифта, шӯҳрати ҷаҳонӣ ба даст овардаанд, камоли беэҳтиромӣ ва носипосӣ баҳогузори мегардад. Ғайр аз ин кашфиётҳои технологию илмӣ дар кишвари шӯроҳ анҷомдодашуда ҳаргиз дар домани як «нобиғаи» танҳою аз мактаб дур монда эҷод нашуда, захмати коллективонаю меҳнати наслҳои гуногун

¹ Белькин Л.Д. Томас Альва Эдисон, 1847 – 1937. – Научно – библиографическая серия. М.: Наука, 1964. – 325 с.; Надежин Н.Я. Томас Эдисон: «Человек изобретающий», Издатель Майор (Осипенко А.И.), 2010. – 191; М.Я. Папилов – Скобло. Эдисон. – Жизнь замечательных людей. – Молодая Гвардия, 1960. – Т. 305. – 252 с.

² Кулаков Д. В ожидании гения. С. 21.

³ Кулаков Д. В ожидании гения. С. 21.

аст, ки то ҳол шӯҳрати оламгири хешро гум накардааст.

Ба назари Д. Кулаков инсон феномени алоҳидаи берун аз муносибатҳои ҷамъиятиест, ки муносибатҳои муқарраргаштаи ҷамъияти баръакс фишанги ташаккули ӯ гашта, халалрасони роҳи интихобнамудаи ӯянд: «Аммо шароитҳои берунӣ, афзалиятҳои ҷамъият, шаклҳои иҷборан ҳукм намудаи низоми эътирофшудаи маориф, наметавонад чунин имкониятро ба соҳибқобилият диҳанд, ӯро маҷбур месозанд то роҳи инкишофи «инсонӣ муқаррари» - ро интихоб намояд. Баъд бошад баргаштан номумкин хоҳад буд – фурсати иқбол гузашт. Хамин тавр нобиға касест, ки аз аввал ба муқобили фишори ба ӯ расондаи ҷамъият, аз ҷумла мактаби миёна ва олий, омода бошад»¹. Дар фаҳмиши Д. Кулаков инсон қабл аз он ки ба ҷамъият ворид мешудааст, сифату хусусиятҳои маънавию маърифатӣ, қобилиятҳои интеллектуалиро алаққай соҳиб буда, танҳо ҷамъият монеи ҳамин афзалиятҳо мешудаасту нерӯи қобилиятии ӯро беадолатона «пахш» мекардааст. Муаллиф ҳеч ба эътибор гирифта намехоҳад, ки гений худ зодаи ҳамон ҷамъиятест, ки ба қавли ҳамин муаллиф (Д. Кулаков) ба ӯ «фишор» овардааст. Танҳо дар ҷамъият инсон метавонад «одами муқаррарӣ» гашта, тиннати биологии хешро тағйир дода, сифатҳои инсониро соҳиб гардад. Мактабу маориф ва таълиму тарбия воситаи такомули шахсият буда, ҳаргиз монеаи инкишофи наврас нахоҳанд гашт.

Албатта фарқияти сифатиро талаботҳои таълим, имкониятҳои кадрӣ дар ҳар мактабу минтақаи маориф тафовут доранд, аммо ҳадафи мактабу маориф на ишкели афзоиш ёфтани истеъдод, балки эҷодкунандаи инкишофдиҳандаи ҳамин қобилияту истеъдодҳост, ки Д. Кулаков онро иштибоҳан маҳсули табиати биологӣ медонад. Дар мақолаи Д. Кулаков ба ҳамин монанд чанд андешаи дигар аст, ки қобилиятҳои фаъолиятбори инсонро дар доираи муҳити ҳаёти ҷамъияти ба шубҳа гузошта, ҷамъияту мактабро

монеаи «зуҳур ёфтани» қобилиятҳо тасвир месозад. Ҳоло ҳозир муҳокимаи проблемаи имкониятҳои потенциалӣ ва қобилияту малакаи инсон дар барномаҳои муҳталифи радиою телевизион ва матбуоти даврӣ ба қавле «мӯд шудааст».

Дар фаҳмиши доктори психология, профессори институти Калифорниягии таҳқиқотҳои интегралӣ ва институти психологияи трансперсоналӣ Натали Роджерс низ одамон берун аз сахнаи муносибатҳои ҷамъияти ва раванди прогресси таърихӣ қарор доранд ва ӯ ҷомеаеро, ки онҳо инсонҳо эҷод шудаанд, монъеъсозандаи инкишофи эҷодии одамон баҳогузори мегардад: «Чӣ таассуф! Ҷомеаи мо ҳама шарбатҳоро аз ғалаёни эҷодии аксари шахрвандони хеш кашида гирифтааст»². Дар роҳи таъиноти инсон набояд ҳузури фардияти инсонро аз ҷамъият берун сохт. Дар таҳқиқи қобилиятҳои инсон муҳаққиқи воқеӣ даҳҳо омилҳои мусоидаткунандаро³ ба эътибор гирифта, миллиард шароитҳои гуногуни шахсиятшавиро⁴ аз мадди назар дур накунад. Ин омилҳо ва ин шароитҳо аз воқеияти ҳаёти инсонҳо баромада, мундариҷаи фарҳангӣ, моҳияти иҷтимоию фаъолияти ва натиҷаю маҳсули зарурияти имкониятҳои таърихӣ мебошад. Ба хусусияти экстрасенсории инсон ҳавола кардани қобилиятҳои иҷтимоию эҷодии ӯ дур шудан аз таҳлили илмию воқеии қобилияту сифатҳои инсон аст.

МЕСТО ЧЕЛОВЕКА В «ЭКСТРАСЕНСОРНОЙ КОНЦЕПЦИИ» СПОСОБНОСТЕЙ

Ключевые слова: гений, способность, человек, трудовая деятельность, интуиция, экстрасенсорная способность, «общее равенство».

Статья посвящается анализу «экстрасенсорной концепции»

² Роджерс Н. Фасилитация творчества // Вопросы психологии. 2007, № 6, с. 69.

³ Брунер Дж. Психология познания: за пределами непосредственной информации. (Пер. с англ. К.И. Бабицкого, предисл. и общ. ред. чл. АПН СССР А.Р. Лурия). - М.: Прогресс, 1977. - 412 с.

⁴ Ильенков Э.В. Что такое личность? // С чего начинается личность. - М, 1984, - 360 с.

¹ Ҳамон ҷо.

способностей, нашедшей неоднозначную трактовку, особенно в понимании Д. Кулакова.

MAN`S PLACE IN "PHYSIC CONCEPTION" ABILITIES

Keywords: genius, ability, people, work, intuition, psychic ability, "general equality."

Article is dedicated to the analysis of "psychic conception" ability, which found ambiguous interpretation, especially in understanding D. Kulakov.

РОЛЬ МИРОВОГО СООБЩЕСТВА В УСТАНОВЛЕНИИ МИРА В АФГАНИСТАНЕ

Асламов Б.С.*
Самихов Б.С.**

Происходившие события в последнее время в Афганистане доказали, что кризис и продолжающаяся кровавая война в Афганистане были следствием влияния факторов международного характера, и вмешательство некоторых заинтересованных стран во внутренние дела Афганистана. Постепенно факторы международного характера усилили свое влияние и это стало одной из причин усиления напряженности и дестабилизации обстановки в Афганистане. Поэтому восстановление мира, ее укрепление в Афганистане зависит от позиций соседних и некоторых зарубежных стран.

Бесспорно то, что основные факторы всех происходящих социальных явлений и событий связаны с внутренней жизнью любого общества, но с другой стороны усиление, углубление и расширение социальных явлений может быть связано с внешними факторами. Афганистан в этом отношении может служить ярким примером подтверждения этой истины.

*Асламов Б.С. – заместитель начальника факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции.

**Самихов Б.С. – преподаватель кафедры общественных дисциплин факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, капитан милиции.

Для выяснения влияния внутренних и внешних факторов на процесс усиления кризиса в Афганистане, а затем на процесс решения афганского кризиса, создания условий для установления прочного мира, мы должны совершить краткий экскурс и историю последних трех десятилетий.

После того, когда политические и дипломатические связи между Пакистаном и Афганистаном были прерваны в 1961 году, в период премьер-министра Мухаммед Дауда по причине поддержки Афганистаном борьбы пуштунских племен проживающих за «линией Дюранда» (особенно их требование создания независимого государства) каждое из государств усилило контроль по обе стороны этой линии. В результате Пакистан объявил о прекращении транзита афганских товаров по своей территории, это действие поставило Афганистан период большими трудностями. Такая ситуация привела к сближению позиций Афганистана с Советским Союзом, почти во всех сферах экономического, торгового и военного сотрудничества предпочтение было отдано СССР. Добро соседние связи между Афганистане и СССР были сохранены и после ухода М. Дауда с поста премьер-министра в 1964 году. С усилением недовольства широких масс населения проводимой политикой властей в последние годы существования монархического строя, особенно в 1969-1972 годах, когда страна испытывала большие трудности в

обеспечение населения необходимыми товарами, в силу происходящей а Афганистане в течение ряда лет засухи, Мухаммад Дауду удалось с помощью НДПА (Народно-демократическая партия Афганистана), особенно ее крыла «Парчам», патриотические настроенных офицеров в армии совершить государственный переворот 26 саратана 1352 года (17 июля 1973 года). В результате переворота не только был положен конец правлению Мухаммад Захир-шаха, но и была перевернута страница истории монархического правления в Афганистане, Афганистан была объявлена Республикой. Став главой государства М. Дауд, под давлением руководства НДПА, еще больше сблизился с Советским Союзом. Постепенно в период осуществления своих общений, изложенных в «Воззвание к афганскому народу», М. Дауд убедился в невозможности или преждевременности некоторых своих общений, и он изменил курс своего правительства. Отход М. Дауда от «генеральной линии» соглашений с НДПА вызвал сильное недовольство руководства этой партии. Противостояние между М. Даудом и НДПА закончилось тем, что многие представители крыла «Парчам» были выведены из состава правительства и направлены на дипломатическую работу за рубежом.

Отстранение «левых сил», входивших в правительства М. Дауда от власти, стало причиной усиления позиций «правовых сил» в правительстве, которые в итоге убедили М. Дауда изменить свое отношение с СССР и начать курс сближения с Западом и мусульманскими странами. М. Дауд в ходе своего визита в страны Запада, затем во время поездки в Египет выдвинул новые инициативы в целях сближения с западными странами и с Ираном, который в то время являлся ближайшим союзниками США, М. Дауд этими своими действиями вызвал серьезного беспокойство руководства тогдашнего СССР.

Новый курс М. Дауда вынудило НДПА и верные ей круги в армии совершить новый государственный переворот, который успешно был

осуществлен 7 саура 1357 года (27 апреля 1978 года) с помощью аппарата военных советников Советского Союза в Афганистане. М. Дауд и многие члены его семьи пали жертвой событий 7 саура и в стране установилась власть просоветской системы.

СССР поддерживая власть НДПА начал широко масштабное вмешательство во все сферы жизни афганского общества - экономической, политической, военной и т.д. В декабре 1978 года между СССР и ДРА был подписан новый договор по которому афганская сторона имела возможность в случае необходимости просить об оказании военной помощи со стороны СССР. Руководство Кремля не хотело возникновению ситуации в Афганистане, угрожающей интересам СССР. Поэтому Советский Союз был вынужден оказать помощь и защищать власть НДПА. После падения шахского режима 1979 году в Иране и образования исламской Республики Иран возросло беспокойство руководство СССР по поводу вероятности повторения этих событий в Афганистане, которое усиливалось отсутствием единства внутри правящей партии а Афганистане. Внутрипартийная борьба еще более усилилась после прихода партии к власти. Которая стало причиной смены её руководства в сентябре 1979 года, вместе Нур Мухамедда Тараки все важнейшие посты государства занял Хафизулла Амин. Попытки Х. Амина показать себя политиком не зависящего от позиций Москвы еще более усилили сомнение Руководства СССР по поводу дальнейшего сохранения его интересов в Афганистане. Очень много мнений существует по поводу того, почему Советский Союз в конце декабря 1979 года встал на путь открытого вмешательства в деле Афганистана, по свидетельству очевидцев самым главным аргументом можно считать опасение руководства этой страны в случае закрытия южных границ, опасность изоляции южных рубежей. Другими аргументами также можно считать оказание помощи Соединенным Штатами Америки исламскому движению. Угроза её гегемонического курса и её присутствие в Афганистане,

сложность ситуации в самом Афганистане, примирение и установление близких отношений между Пекином и Вашингтоном, которые вызвали серьезное беспокойство руководства Кремля¹.

Действительно результатом открытого военного вмешательства во внутренние дела Афганистана было не только смена её руководства, вместо убитого Хафизулла Амина к власти пришел Бабрак Кармаль, но и усиление напряженности и кризисной обстановки в стране, создание условий для вмешательства других стран. Которое стало причиной всенародной борьбы против СССР и его режима. Эта всеобщая война против советского военного присутствия продолжалась до 15 февраля 1989 года, до тех пор пока последний советский солдат не покинул афганскую землю.

Просоветский режим в Афганистане смог удержать власть в стране до апреля 1992 года. Трехсторонний союз между Исламским обществом Афганистана, руководимой профессором Бурханидином Раббани и легендарным полководцем Ахмад-шахом Масудом, Партией исламского единства Афганистана во главе Абдул Али Мазари, некоторыми военными начальниками недовольных политикой руководства партии «Ватан» во главе с Абдулрашидом Дустум положил конец власти Наджибуллы, почти без кровопролития власть перешла в руки моджахедов, новой главой государства был избран профессор Сибгатулла Моджадади.

Поскольку правительства моджахедов больше чем любое другое правительство Афганистане было сформировано под воздействием иностранных стран, в первую очередь западных стран, возглавляемых США, имело поддержку и соседних государств- Пакистана и Ирана, оно не могло стать централизованным и единым и положить конец

продолжавшейся много лет кровавому кризису.

В новых условиях продолжалось широкое вмешательство западных стран. А также Пакистана во внутренние дела Афганистана. Не все руководители военного – политические группировок были согласны позицией Ахмад-шаха Масуда, который действовал прежде всего в интересах независимого Афганистана. Эти круги начали борьбу в целях дестабилизации обстановки внутри страны. Которая еще более усилила кровавый кризис в стране. Было ясно, что никогда ни Запад и ни Пакистан не были заинтересованы в создании подлинно народного правительства в Афганистане, их поддержка моджахедов была только средством достижения своих целей в борьбе с Советским Союзом. При этом конечно следует отметить, что подход Пакистана к проблемам Афганистаном отличался от подхода западных стран-США и Великобритания, но все же эта страна подходила к решению афганской проблемы только с учетом сохранения и защиты своих интересов в Афганистане.

О степени вмешательства официального Пакистана во внутренние дела Афганистана существуют много доказательств и самом Пакистане. Так, один из высокопоставленных офицеров ISI (Межвойсковая разведка Пакистана) полковник Юсуф впоследствии утверждал: Я работал в качестве начальника афганского отдела ISI, отвечал не только за обучение и вооружение моджахедов, но и руководил их операциями внутри Афганистана... Наше дело заключалось в том, чтобы превратить Афганистан во Вьетнам для Советов...необходимо было постепенно втягивать Афганистан в пламя войны... мы в течение 1983 года поставили примерно 10000 тонн вооружения и боеприпасов, а к 1987 году до 65000 тонн... Большая часть этого оружия мы получали из Китая, Египта, затем и из Израиля. Единственным средством удержания моджахедов в нужном направлении было поставка вооружения в необходимых количествах и их обучение... до 1987 года, т.е. в течение четырех лет не менее 80 тыс. моджахедов прошли военную подготовку в

¹ *Марсден Питер* Толибон (джанг, мазхаб ве низом-е навин дар Афгонистон). Перевод на фарси Н. Хандак. Тегеран. Из-во МИД Ирана 1379 (2000).-С. 30-31.

Пакистане, не меньшее количества моджахедов прошли обучение в самом Афганистане. Генерал Ахтар (начальник ISI) также был убежден в этом, наша цель заключалась в том, чтобы превратить Кабул в руины¹.

Цель руководства Пакистана заключалась не только в том чтобы силами афганских моджахедов сдерживать продвижение советов в осуществлении своих целей, главная цель Пакистана заключалась в ослаблении Афганистана с тем, чтобы страна постоянно нуждалась в помощи Пакистана. В нужный момент превратилась в надежную базу для осуществления своих стратегических целей. Генерал Зия-ул-хак, Президент Пакистана еще в 1979 году поставил перед генералом Ахтар Абдулрахман, задачу «Превратить Афганистан в пламя войны», в течение последующих лет все силы этой страны были направлены на осуществление этой задачи.

Не только Пакистан и его государственные деятели были враждебно настроены против Афганистана, рассматривая нашу страну как базу для достижения своих стратегических целей в регионе, особенно в борьбе против Индии. Другие страны также рассматривали Афганистан как плацдарм для осуществления своих целей в регионе.

После того как Советская Армия была введена в Афганистан, вся государственная машина, западных стран, в том числе США было проведена в действие для усиления своего влияния в Афганистане. Вся мощь ЦРУ была направлена на то, чтобы превратить Афганистан в ожесточенный фронт борьбы, в поле деятельности спецслужб мира.

В своих воспоминания полковник Юсуф подтверждает, что деятельностью ЦРУ в Афганистане руководил лично директор этой службы Уильям Кейси в течение 80-х годов часто посещал Пакистан, встречался с генералом Ахтар и другими высоко поставленными

офицерами ISI по вопросам касающихся положения в Афганистане².

Многократное посещение Пакистана Директором ЦРУ У. Кейси свидетельствует о том, что западные страны проводили политику широкого вмешательства во внутренние дела Афганистана, для осуществления своих неокOLONиальных целей, все глубже вовлекали нашу страну в пучину хаоса и войны. Другим свидетельством вмешательства западных стран, прежде всего США в деле Афганистана явилось то, что эта страна предоставляла моджахедам самые современные виды оружия, в том числе новейшие комплексы зенитных установок «Стингер», которые впервые был использован 25 сентября 1986 года вблизи Джалалабадского аэропорта, на востоке Афганистана.

В этот день афганские моджахеды использовали против советских вертолетов МИ-24 5 ракет «Стингер», которыми сбили три вертолета. По заказу американских спецслужб момент атаки на советские вертолеты был снят на камеру и был показан лично Президенту США Рональду Рейгану³.

Александр Ляховский, один из видных военачальников Советской Армии в Афганистане отмечал: «США для противостояния с Советским Союзом в Афганистане, создали послушный режим для себя в регионе».

Афганские оппозиционеры находилось в полной материальной зависимости от стран-членов НАТО и ортодоксальный исламских режимов.

Вместе с США самую активную роль в деле оказания всесторонней помощи и защиты антигосударственных сил в Афганистане сыграли Пакистан, Китай, Иран, Саудовская Аравия и некоторые страны Западной Европы.

Главное направление оказания помощи афганским оппозиционерам стояло из вооружения, участия военных советников и инструкторов в обучении моджахедов и создания условий для вывоза советских солдат из Афганистана.

¹ Юсуф М., Адкин М. Шикаст-е рус. Перевод Н. Самад. Тегеран. -1385 (2006). С.3.

² Юсуф М., Адкин М. Шикаст-е рус. Перевод Н. Самад. Тегеран.-1385 (2006).С. 90-91.

³ Там же. - С. 196-198.

Интересно в этом отношении информация китайских спецслужб от декабря 1983 года, в которой отмечалось: недавно США, страны Западной Европы и Египет совместно с Пакистаном открыто заявили о расширении помощи афганским контрреволюционерам. В целях организации контроля за этой деятельностью в Исламабаде начало работу Координационная группа, в состав которой входят работники Генерального штаба и Межвойсковой разведки Пакистана, Посольств США, Великобритании и Египта... Германия больше занимается обучением специалистов по подрывным делам и террору, в этой стране с конца 1980 года действуют центры по обучению афганцев и пакистанских военных методам ведения партизанской войны¹.

Даже после падения просоветского режима в Кабуле и прихода к власти правительства моджахедов, не только не прекратилось иностранное вмешательство в деле Афганистане, но и усилилось противостояние между военно-политическими группировками моджахедов, Кабул лежал в руинах, война продолжалась во всех уголках страны.

Отсутствие власти, способной контролировать ситуацию в стране, отсутствие закона и порядка стали причиной установления всеобщего хаоса и продолжения войны.

Паралич власти, открытая коррупция, грабеж населения со стороны вооруженных банд и групп, создали в стране атмосферу всеобщей ненависти и нестабильности. В таких условиях Пакистан при поддержке некоторых западных стран, особенно США, а также Саудовской Аравии, при активном участии ряда крупных финансовых компаний мира заложили основу нового движения-«Талибан», одной из самых консервативных движений в истории человечества.

Многие исследователи утверждают что целью формирования этого консервативного движения было не

создание централизованного и сильного государства, новое движение должно было создать условия и подготовить почву для обеспечения присутствия США в Афганистане. Несмотря на то, что интересы США и Пакистана во многом совпадали в вопросе создания нового движения, высшее руководство Пакистана надеялось создать в Афганистане режим, отвечающий его интересам. В этом отношении интересы Пакистана совпали с интересами двух арабских стран-Саудовской Аравии и Объединенных Арабских Эмиратов. Факт признания власти движения «Талибан» этими государствами является ярким свидетельством этому.

После распада СССР и его союзников по социалистическому лагерю, которые в прошлом противостояли западному блоку во главе с США, руководство Белого Дома в последнее десятилетие прошлого века столкнулось с новыми явлениями, представляющие угрозу для США-исламом и на национализмом.

К примеру, многие арабские страны, которые следуют за США, были бы объединены вокруг идей арабизма или ислама, могли представлять серьезную угрозу интересам США.

Именно по этой причине США после распада СССР начали проводить курс на ослабление и уничтожение тех сил, которые были созданы для борьбы с Советским Союзом, они в первую очередь приступили к ослаблению режима моджахедов в Афганистане, который мог стать крупным центром объединения исламских стран.

Победа движения моджахедов в Афганистане и установление их власти, имеющее огромный опыт ведения военных действий, крупные запасы современного вооружения и техники, стала причиной беспокойства не только соседних стран, но представляла серьезную угрозу стратегическим целям США в регионе.

После 1992 года гражданская война в Афганистане еще больше расширилась, эта война привела к ликвидации режима моджахедов в Афганистане и установления власти нового движения-Талибан.

¹ Ляховский А. Туфан дар афгонистон Т.1. Перевод А. Ариянфар.- Пешовар «Майванд»1378 (1999).- С. 237-238.

Установление власти движения талибов в большей части территории Афганистана постепенно превратила страну в центр подготовки международных террористов и крупнейшего производителя наркотиков в мире. Талибы с помощью пакистанской армии, огромной финансовой помощи Саудовский Аравии и Объединенных Арабских Эмиратов создали самый отсталый режим террора, мракобесия и тирании, не имеющий аналогов в истории.

Ненависть большинства населения Афганистана к режиму талибов, протест мирового сообщества по поводу проводимой политики талибов в стране, призыв международный организаций не быть безразличным к судьбе многострадального народа Афганистана, с другой стороны создавали условия для осуществления стратегической цели США обеспечения присутствия США в Афганистане. После совершения террористических актов 11 сентября 2001 года в Нью-Йорке и Вашингтоне, в совершении которых США обвинили международную террористическую организацию «Аль-Каида» и скрывающегося в Афганистане террориста № 1 Усами Бен Ладена, США под предлогом борьбы с международным терроризмом в Афганистане начали борьбу для обеспечения своего военного присутствия в нашей стране.

Этим путем США удалось достичь многих своих целей: были поставлен под сомнение ценности джихада и скомпромитированно само движение джихада а Афганистане; режим талибов был представлен всему миру как исламский режим; достижение стратегических целей в регионе-превращение Афганистана в базу вооруженных сил и обеспечения военное-политического присутствия США и т.д.

Как было отмечено выше, на усиление напряженности и конфликта в Афганистане оказывали сильное влияние военные факторы выражающиеся вмешательстве в ряде соседних и других стран дела Афганистана. Таким же образом, процесс урегулирование ситуации внутри и вокруг Афганистана, перехода к миростроительству также во

многим зависел от международного сообщества.

Прежде чем говорить о роли мирового сообщества, прежде всего США в установлении мира и спокойствия в Афганистане, мы считаем необходимым коротко освещать положительную роль и добрые намерения соседних с Афганистаном государств, тех стран, которые не были заинтересованы в разрастании масштабов кризиса в Афганистане, рассматривая это как угрозу своим национальным интересам, которые видели в движении «Талибан» опасного источника дестабилизации ситуации в регионе.

Среди стран сыгравших положительную роль в урегулировании ситуации в Афганистане-России, Индии, Ирана и Таджикистана, особенно хочется отметить вклад Ирана и Таджикистана в разрешении проблем вокруг Афганистана. Эти страны были связаны с Афганистаном вековыми узлами дружбы и добрососедства, общей истории и культуры. Руководства Таджикистана с первых дней существования этой страны как независимого государства, занимало самую нейтральную и беспристрастную позицию, с приходом консервативного движения «Талибан» к власти, Таджикистан заявил о своей тревоге по поводу усиления напряженности и углубления кризиса в соседней стране, готовности оказать содействие в разрешении конфликта.

Еще до начала широкомасштабной операции антитеррористической коалиции по ликвидации режима талибов в Афганистане, Таджикистан оказывал моральную и материальную поддержку Северному Альянсу-главной силы антиталибского движения в стране, несмотря на то что ситуация в самом Таджикистане была сложной и страна находилась на начальной стадии пост конфликтного развития.

Поэтому можно с уверенностью утверждать, что принципиальная позиция Таджикистана и ее руководство создало предпосылки для установления мира и спокойствия в Афганистане.

По нашему мнению впервые идея о защите интересов всех народов

Афганистана, поддержка их борьбы против тиранического строя талибов, международных террористических организации, в первую очередь «Аль-каиды», их зарубежных покровителей получила широкую поддержку высшего руководства Таджикистана, Таджикистан и его Президент Э. Рахмон предоставил свою материальную и моральную помощь военно-политическим группировкам, ведущих борьбу против талибов и отстаивающих интересы народов страны. Это происходило в условиях, когда Афганистан стал жертвой открытого вооруженного вмешательства Пакистана, о некоторые зарубежные страны, международные консорциумы не жалели огромных финансовых средств для утверждения власти талибов во всем Афганистане. В этих условиях Таджикистан и его руководитель Э.Рахмон протянули руку братской помощи народом Афганистана, выступил против распространения власти талибан, препятствовали дестабилизации обстановки в регионе Э. Рахмон никогда не отделял мира и спокойствие в Афганистане, не только от безопасности Таджикистана и региона, но и мира. Он по этому поводу корреспонденту «Независимой газеты» говорил: Все предпринимаемые международным сообществом шаги, способствующие улучшению положения в Афганистане, отвечают национальным интересам Таджикистана и не только укрепляют региональную безопасность, но и стабилизируют ситуацию в мире».

Только после событий 11 сентября 2001 года мировое сообщество, прежде всего США поняли всю глубину кризиса в Афганистане, и какую угрозу может представить режим талибов всей системы международной безопасности.

Только после сентябрьских событий внимание ведущих мировых средств массовой информации было обращено на проблемы Афганистана и западные страны убедились в том, что их «детище»-движение талибов уже представляет угрозу не только региону, но им самым.

После того, когда международные террористических организации начали представляет непосредственную угрозу

США, антитеррористическая коалиция приступила к осуществлению военных операций по ликвидации режима талибов и террористической организации «Аль-каиды», по завершению которой в Афганистане появились условия для прекращения многолетней гражданской войны и мирного строительства. Убийство Ахмад-шаха Маъсуда, легендарного борца за свободу и независимость народов Афганистана вынудило руководство Исламского Государства Афганистан обратиться с просьбой к США для оказания военной помощи в борьбе против международных террористов, нашедших убежище в Афганистане.

США для достижения своих целей в начале направили одного из видного военного начальника пуштунских племен Абдул Хака и Хамида Карзая для склонения вооруженных пуштунских племен и умеренных руководителей движения Талибан к сотрудничеству, заключения перемирия и создания проамериканского правительства, имеющего поддержку большинства пуштунских племен востока, юга-востока и юга Афганистана. Этим путем американцы хотели отстранить Объединенный антиталибский фронт-Северный альянс от участия в будущем политическом устройстве Афганистана.

Убийство Абдул Хака талибами и неспособность Хамида Карзая выполнить возложенную на него миссию - объединение пуштунских племен вокруг себя, вынудило американцев сотрудничать с Северным альянсом в вооруженной борьбе против талибов. В результате провидения военной операции с воздуха силами военно-воздушных сил США, на земле вооруженными формированиями Северного альянса за короткий срок режим талибов пал и это создало условия для установления мира в многострадальной земле Афганистана, в достижении которого большую роль сыграло международное сообщество во главе с США.

Вторым важным шагом восстановления мира а Афганистане было проведения Международной конференции в Бонне, которая начало

свою работу 27 ноября 2002 года. В работе конференции приняли участие представители ведущих военных - политических группировок, всех этнических групп страны, международных организаций - ООН, ОБСЕ и др. В ходе ожесточенных дискуссий стороны пришли к выводу о необходимости формирования временной администрации во главе с Хамидом Карзаем для передачи всей полноты власти в Афганистане в ее руки сроком на шесть месяцев.

Несмотря на серьезные недостатки в работе конференции, игнорирование интересов части интеллигенции Афганистана, находящиеся за рубежом, особенно недопущение для участия в работе конференции представителей левого демократического движения Боннская конференция было поворотным этапом в истории трех последних десятилетий Афганистана.

Значение Боннской конференции заключалось в том, что в ней не только были определены основные параметры будущего строя в Афганистане, но и начался процесс перехода от хаоса и нестабильности к установлению законности и правопорядка. Мировая общественность в лице ООН участвуя в работе мирной конференции по Афганистану показало бессмысленность продолжающегося в течение трех десятилетий войны и озабоченность мира по поводу дальнейшей судьбы начавшегося мирного процесса в Афганистане. Одновременного Боннская конференция укрепила веру народов страны в возможность завершения войны, восстановлению мира и безопасности, отрезвляющие повлияла на тех сил, которые выступали за сохранение обстановки напряженности, продолжения военного противостояния в Афганистане.

Третьим важным шагом мировой общественности по пути установления и укрепления мира в Афганистане было проведение Токийской конференции по Афганистану стран доноров, в которой были определены основные направления оказания Афганистану финансовой помощи для восстановления разрушенного войной экономики страны. Страны доноры выразили

готовность оказать Афганистану финансовую помощь в объеме 4,4 млрд.долларов США в этих целях. По сути желание стран мира оказать финансовую помощь имело не только экономическое значение, это имело огромное значение для восстановления мира и ее укрепления в Афганистане.

Четвертым важным шагом в деле укрепления мира в Афганистане является ввод в страну миротворческих сил. Общеизвестно, что кризис в Афганистане явился результатом вмешательства ряда стран во внутренние дела этой страны и пока все еще сохраняются внешние факторы, оказывающие дестабилизирующие влияния на события внутри Афганистана. Страна еще не полностью преодолела последствия войны, все еще сохраняются причины, порождающие конфликт в Афганистане, не преодолено обстановка недоверия между народами и этническими группами, населяющие страну.

В этих условиях сохранение международных миротворческих сил в Афганистане становится жизненной необходимостью, которые могут способствовать установлению безопасности и укреплению мира в стране.

Другим важным шагом международного сообщества по укреплению мира и безопасности в Афганистане является проведение разоружения военное-политических группировок и населения.

В деле укрепления мира в Афганистане большое значение имело проведение двух Всеафганских собраний старейшин, вождей племен, представителей всех народов и этнических групп (Лойя Джирга), в которых были обсуждены и утверждены Устав Временной администрации Афганистана и Основной Закон страны. Эти Великие собрания были проведены в сроки, определенных еще в Мирной конференции по Афганистану в Бонне, они являются важнейшими мероприятиями, проведенных международным сообществом в целях восстановления и укрепления мира в Афганистане.

События произошедшие в Афганистане после проведения Мирной конференции по Афганистану в Бонне показали, что международное сообщества, руководствуясь добрыми намерениями, прилагает максимум усилий для восстановления мира, создания условий для мирного развития Афганистана в будущем, восстановления экономики и инфраструктуры в стране.

Таким образом, проблема установления мира в Афганистане остаётся некрещённым до наших дней, несмотря на все усилия международного сообщества. Единственный путь достижения мира в Афганистане остаётся диалог между самым афганцам.

**НАҚШИ ЧОМЕАИ БАШАРӢ ДАР БА
ДАСТ ОВАРДАНИ СУЛҲИ САРОСАРӢ
ДАР АФҒОНИСТОН**

Вожаҳои калидӣ: омил ва зухуроти иҷтимоӣ, ҳати Дюран, режим, эътилофи шимол, Созмони миллалӣ Муттаҳид, конфренсияи сулҳи Афғонистон, чомеаи башарӣ, терроризми байналмилалӣ.

Дар мақола нақши чомеаи башарӣ барои ба даст овардани сулҳи саросарӣ дар кишвари Афғонистон, ки таи даҳсолаҳо бо даҳолати хоричиён ба гирдоби ҷанги дохилии қашида шудааст инъикос ёфтааст.

**ROLE OF INTERNATIONAL COMMUNITY
PEACE IN AFGHANISTAN**

Keywords: sotsialney factors and phenomena Durand line mode, the revolt of the north, the UN, the World Regional Conference of Afghanistan, the world community, international terrorism

The article explores the role of the international community in promoting peace throughout Afghanistan, where over the last decade through the intervention of foreign rebel war broke out.

**ОИД БА МАҲҶУМИ ҶОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ ВА ТАЪРИХИ
ТАШАККУЛИ НАЗАРИЯВИИ ОН**

Баҳромбеков Д.*

Мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» чун дигар мафҳуми илмӣ баррасиҳо ва фаҳмишҳои гуногун дорад. Аз ин рӯ дар ҷаҳорҷубаи муайяни таърифӣ ҷой додани он ғайриимкон аст. Маъмулан дар сотсиология ду ҷиҳати мазмунӣ он муайян шудааст:

- ҷомеаи шаҳрвандӣ-ҳамчун таҷассумкунандаи ҳақиқате, ки новобаста аз шуури мо вучуд дорад;

- ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун шиор ё ғояе, ки барои барқарор ва бунёди он

дар ҷомеаи башарӣ насли тафаккури фалсафӣ-илмӣ ва пешқадамдошта, кушиш мекарданд. Аз ин рӯ масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ, хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи он дар олами муосир ба яке аз муҳимтарин масъалаи асрӣ табдил ёфтааст. Таърих гувоҳ аст, ки ҷомеаи инсонӣ аз замони пайдоиш то ба имруз марҳила ба марҳила инкишоф ёфта, зинаҳои гуногуни низоми сиёсӣ иқтисодӣ ва давлату давлатдориро аз сар гузаронидааст. Масалан, агар дар миёнаҳо ва охири асри XX масъалаи ташаккули низоми демократии давлатдорӣ ва умуман ҷомеаи демократӣ дар ҷои аввал меистод ва тавачҷӯҳи аксари кишварҳои мутараққӣ ва инкишофёфтаҳо ба худ ҷалб менамуд, пас дар охири солҳои 90-уми асри XX

масъалаи ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ, сатҳи олии инкишофи демократия ба ҳисоб меравад, тавачҷӯҳи ҷомеаи ҷаҳониرو ба худ ҷалб менамояд.

Ҳанӯз аз замони қадим оиди масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ, хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи он мутафаккирон ва донишмандон фикру андеша ва ақидаҳои гуногун иброн намудаанд. Хусусан, мутафаккирони Юнони Қадим - Афлотун ва Арасту паҳлуҳои гуногуни ин масъаларо таҳлилу тадқиқ, намуда, нуқтаи назари ҷолибро баён намудаанд. Афлотун дар рисолааш «Давлат» ба масъалаи мазкур дахл намуда мегуяд, ки асоси ҷомеаи шаҳрвандиро қонун гардонидани талаботу манфиатҳои одамон гашкил медиханд. Сипас, масъалаи мазкурро мутафаккири бузурги Рими Қадим-Ситсерон баррасӣ намудааст. Таҳлили возеҳӣ амиқтари масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ аз тарафи мутафаккирон ва равшанфикрони Замони Эҳё ва давраи Нав аз ҷумла Николло Макиавелли, Томас Гоббс ва дигарон сурат гирифтааст.

Дар олами муосир, ки муносибатҳои сиёсӣ давлатдорӣ хеле инкишоф ёфта, ба як низоми муайян даромадааст ва сатҳи маданияти сиёсӣ фаҳмишу дарки шаҳрвандияти мардум то андозае пеш рафтааст, зарурият ба ташаккули демократия ва ҷомеаи шаҳрвандӣ пеш меояд. Аз ин ҷост, ки аксари давлатҳои мутаммадин, маҳз давлатҳои демократие мебошанд, ки то андозае дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ ва пиёдаасозии масъалаҳои он

*Баҳромбеков Д. – мудири кафедраи сотсиологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои сотсиология, дотсент.

дар ҳаёти сиёсию муносибатҳои ҷдмбӣягӣ муваффақ гаштаанд.

Аксари масъалаҳо марбут ба инкишофи ҷомеаи инсонӣ ва ҳаёти сиёсии ҷомеа таҳлилу тасдиқ ва омузиши ҳамаҷонибаи илмиро тақозо менамоянд. Масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ низ, хусусан дар олами мутамаддин диққати аҳли илм ва донишмандону таҳлилгарони улуми ҷомеашиносиро ба худ ҷалб намудааст. Аз сабабе, ки он масъалаи актуалӣ ва муҳим мебошад, баррасиҳои хосро талаб менамояд. Масъалаи хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ дар низоми илмҳои ҷомеашиносӣ ва алаҳхусус сотсиология мақоми хоса дорад.

Оиди паҳлуҳои гуногуни хос ба масъалаи ҷомеаи шаҳрвандӣ аз тарафи муҳаққиқону пажӯҳишгарони ҳаёти сиёсии ҷомеа дар матбуоти даврию маъхазҳои илмӣ тадқиқотҳои мухталиф гузаронида шуда, асарҳои гуногуни илмиву назариявӣ ва мақолаҳои зиёд ба таъб расидаанд, ки сатҳи омӯзиш ва таҳлилу таҳқиқи масъаларо то андозае осон мегардонанд.

Ба масъалаи мазкур бештар муҳаққиқону ҷомеашиносони Ғарб диққат додаанд. Сабаб дар он аст, ки сатҳи инкишофи низоми давлатдорӣ ва маданияти сиёсӣ дар Ғарб то андозае ба сатҳи зарурии инкишофи хеш расидааст. Дарку фаҳмиши ҳаёти ҷамъиятию сиёсии одамон дар ин кишварҳо ба он имкон медиҳад, ки ҳар чӣ зиёдтар масоили марбут ба инкишофи ҳаёти ҷамъиягӣ дар «ҷомеа бештар аз ҷиҳати илмӣ таҳлилу тасдиқ шуда, илман асоснок карда шаванд».

Аз ин ҷост, ки оиди мафҳум ва назарияи ҷомеаи шаҳрвандӣ, хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи он таълимот ва ҷараёнҳои гуногуни илмӣ вучуд дорад, ки ҳар яке аз онҳо талош ба он доранд, ки ҷомеаи шаҳрвандиро аз нигоҳ ва диди худ шарҳу эзоҳ дода, роҳу воситаҳои асосии ташаккулу инкишофи онро нишон диҳанд. Ҳамчунин, дар олами муосир марказҳои илмӣ ва пажӯҳишгоҳҳои махсусе вучуд доранд, ки масъалаҳои ҷомеаи шаҳрвандиро омӯхта, раванди ташаккул ва роҳҳои бунёди онро тарҳрезӣ менамоянд.

Бояд қайд намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон акнун қадамҳои устуворонаи

хешро дар роҳи бунёди ҷомеаи демократӣ гузошта истодааст ва кушиши ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дорад. Аз ин ҷост, ки масъалаи мазкур, ҷиддӣ мавриди баррасиҳо ва таҳқиқоти илмӣ бояд қарор гирад ва хусусиятҳои ташаккул ва инкишофи он дар Тоҷикистон муайян карда шавад.

Ғарҷанде мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» дар улуми ҷомеашиносии тоҷик ба таври васеъ мавриди истифода аст, вале ҳатто тарҷумаи мафҳуми русии «гражданское общество», ки албатта таҳтуллафзӣ тарҷума гардидааст мавриди баҳс мебошад. Дар ин робита хуб мебуд, варианти тарҷумаи улуми ҷомеашиносии форсир истифода мекардем. Онро ҳамчун «ҷомеаи маданӣ» тарҷума намудаанд, ки фикр мекунам қобили қабул аст. Зеро мафҳуми мазкур воқеан, ҳадафҳо ва мазмуни раванди ҷамъиятиро инъикос менамояд. Мафҳуми «ҷомеаи маданӣ» моҳиятан дархост, талаботу манфиатҳои инфиродӣ, маҷмӯи муносибатҳо ва таркиботи байнишахсӣ, гурӯҳӣ, оилавӣ, иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, динӣ, этникӣ ва ғайраҳоро фаҳмонида новобаста аз тобеияти давлат ва бе даҳолати давлат инкишоф ёфтанд, барои худамалшавии одамон шароит муҳайё намудандро таҷҷасум менамояд.

Ташаккулу инкишофи ҷомеаи маданӣ дар шароити Тоҷикистон махсусиятҳои зиёдеро касб намудааст. Онҳоро дар сатҳи гуногун тавсиф ва таҳлил намудан мумкин аст. Бештари онҳо ба давраи рушди ҷомеаи тоҷикистонӣ пайвасти ногусастанӣ доранд. Вазъи умумии инкишоф чӣ гуна аст? Тамоюлҳои асосии инкишофи мамлакат чӣ гунаанд? Чунин саволҳо ва сатҳи андешарониҳо омили дарёфти самтҳо ва хусусиятҳои инкишофи ҷомеаи маданӣ дар кишвари мо мегарданд.

Авзои ҷомеаи имруза дар таҳаввул қарор дорад ва Тоҷикистон аз он канор будан наметавонад. Дар ҳоле, ки давраи гузариро ҳануз паси сар накардааст.

Маъмулан чун мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ (маданӣ)» мавриди таҳқиқ қарор гирад бе муҳобот фаъолияти Иттиҳодияҳои ҷамъиягӣ ва ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ мавриди назар қарор мегиранд. Ҳол он ки доираи васеи масоили ҳаёти ҷамъиягӣ таркиби ин

мафхуманд. Аз ҷумла маҷмӯи масоили муносибатҳои ғайрисиёсиро маҳз ҷомеаи шаҳравандӣ баррасӣ менамояд.

Масъалаҳои мухталифи инкишофи тамаддуни муосир, аз ҷумла ҷомеаи шаҳравандӣ диққати аксари муҳаққиқон ва ҳама шахсони соҳибзавқро ба худ ҷалб менамояд. Одамон баҳри воқеӣ гардидани ормонҳои ҷомеаи озоду демократӣ кушишҳои зиёде ба ҳарч медиҳанд. Фаҳми амиқу ҳамаҷонибаи моҳияту хусусиятҳо, падидаҳо ва ҳодисаҳои мушаххаси инкишоф зарурати тасдиқ ва таҳлили паҳлуҳои гуногуни назария ва амалияи ҷомеаи шаҳравандиро ба миён меорад. Бинобар ин, омузиши ташаккул ва инкишофи таълимотҳои гуногун оиди пайдоиши мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» хеле зарур мебошад.

Аслан, мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» дар асри XVII пайдо гаштааст. Дар аввал мафҳуми мазкурро Т.Гротсий ва Т.Гоббс истифода намудаанд. Онҳо мафҳуми ҷомеаи шаҳравандиро барои инкишофи таърихии ҷомеаи инсонӣ, гузариши инсон аз мавҷудоти табиӣ ба ҳолати мутаммадин истифода бурдаанд. Баъдтар, донишмандони зиёде ру ба он оварда, тавассути он маъниҳои гуногунро истифода намудаанд ва тадриҷан онро инкишоф додаанд. Дар аввал, мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» аз мафҳуми «давлат» ё «ҷомеаи сиёсӣ» ҷандон тафовути ҷиддӣ надошт. Аммо дар ҳеҷ сурат дар маконе ё замоне ҷомеаи шаҳравандиро дар маънии давлат истифода набурдаанд. Зиёда аз он, ин ду мафҳум, асосан дар муқобили якдигар истифода шудаанд.

Мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ»-ро аслан, мутафаккироне мавриди истифода қарор додаанд, ки тарафдори таълимоти «шартномаи ҷамъиятӣ» ва «ҳуқуқи табиӣ» буданд. Асоси онро озодии ирода ташкил медод, яъне одамон иттиҳодияҳои сиёсиро ихтиёран мувофиқи иродаи хеш таъсис дода, ба он итоат менамоянд. Мутафаккирони пешин бар андешае буданд, ки ҳар гуна мутлақгардонии ҳокимият маънои инкори ҷомеаи шаҳравандиро дорад, зеро он бо зурӣ асос ёфтааст.

Ҷазаи аввали мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» ҷандон содда набуд. Он низ

дори низоми муайяни таркиботӣ буд. Аз ҷумла, шартнома, таҷассум, баҳисобгирии манфиату талаботи шаҳравандон ва ҳимояи онҳо унсури таркиботиро такмил медоданд ва барои мафҳуми «давлати ҳуқуқбунёд» замина гузоштан. Ҳамин тариқ, истифодаи мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» таърихи тулонӣ дорад. Вале ҳануз ҳосияти мушаххасро пайдо накардааст. Ташаккули таълимот ва назарияи ҷомеаи шаҳравандӣ, ки маҳсули афкори мутафаккирони макону замони гуногун аст, ба анъанаи бузурги инкишофи ақлонӣ таъя менамояд. Дар ташаккули афкору таълимоти ҷомеаи шаҳравандӣ халқҳо, кишварҳо ва минтақаҳои гуногун саҳм гирифтаанд. Аз ҷумлаи он андешаҳои зер ҷолиби таваҷҷӯҳанд.

1. Таълимоти ҷомеаи шаҳравандӣ ба анъанаи аврупоӣ баҳримӯназамини табдил ёфтааст. Он аз Юнони Қадим оғоз ёфта, дар Замони Эҳё комил мегардад.

Яке аз мутафаккироне, ки дар аҳди қадим ба масъалаи ҷомеаи шаҳравандӣ дахл намудааст, Афлотун мебошад. У дар рисолааш «Давлат» назари хешро оид ба масъалаи мазкур иброз намудааст. Ба назари Афлотун асоси ҷомеаи шаҳравандиро қонун гардонидани талаботу манфиатҳои одамон ташкил медиҳанд. Афлотун ҷомеаи шаҳравандиро ба масъалаи дигар-таксими меҳнат дар байни аъзои иттиҳодияи муташаккили сиёсӣ пайваст менамояд. Таксими меҳнат, ки принсипи асосии ташаккули давлат аст, дар таксими аҳли ҷомеа ба се табақа: ҳокимон-файласуфон, ханговарон ва ҳунармандон мушаххас гардонидани мешавад.

«Ба табақаҳои қадимаи худо намудани одамон ва ба меҳнате, ки талаботҳои қонун мегардонад, Афлотун соҳаеро худо месозад ва он баъдтар «Ҷомеаи шаҳравандӣ» ном гирифтааст» навиштааст сотсиологи рус Кравченко А.И.

Дар Юнон ва Рими қадим инчунин оиди ҷомеаи шаҳравандӣ, моҳияту хусусиятҳои он дар ғояҳо нисбати «полис»-и Арасту, «ҷомеаи шаҳравандӣ»-и Ситсерон ва ғояҳои ҳуқуқи табиӣ намудор мегарданд. Онҳо мафҳуми «ҷомеаи шаҳравандӣ» ва «ҷомеаи сиёсӣ» (давлат)-ро бо ҳам наздик медонистанд.

Кулли муҳаққиқони назарияи сиёсии давраи қадим бар он ақидаанд, ки мутафаккирон мафҳуми «сиёсӣ»-ро нисбати ҳамаи ҷабҳаҳои ҳаёт истифода менамоянд. Мафҳуми «сиёсат» аз ҷумлаи дин, оила, маориф, маданият ва ғайраҳо фаро мегирад. Аъзои ҷомеаи сиёсӣ будан ин маънои шахрванд - аъзои давлатро надорад. Шахсе новобаста аз хоҳишаш тамоми қарордодҳо ва низоми мавҷударо риоя менамояд.

Баъдтар, анъанаи замони Юнони Бостонро дар сатҳи нисбатан комилтар Н.Макиавелли инкишоф додааст. Таълимоти Н. Макиавелли аз сохтор ва муносибатҳои шахр-ҷумҳуриҳои итолиёвии Замони Эҳё маншаъ мегирад.

Н. Макиавелли се арзиши пурқиммати ҷомеаи шахрвандиро ошкор месозад: сулҳ, ва амнияти шахрвандон; истифода ва роҳат ёфтани аз маводҳо ва боигарии хеш; ҳуқуқи ҳар кас ба эътиқод ва ҳошоияи он.

2. Решаҳои таърихӣ, анъанаи аврупоию баҳримиёназаминӣ бо анъанаҳои хоси аврупой, ки аслан дар зери таъсири тамаддуни немисӣ инкишоф ёфтаанд, пайвасти мегардад.

Дар тамаддуни немисӣ дар омузиши назарияи ҷомеаи шахрвандӣ хизмати В. Фон Гумболдт назаррас аст. У оиди паҳлуҳои мухталифи масъала ибрази андеша намудааст. Аммо ҳулосаҳои у бештар нисбати муносибатҳои мутақобилаи давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ қобили тавачҷӯҳи хосанд. У диққати асосиро ба тафовути байни онҳо ҷалб менамояд. Дар асараш «Таҷрибаи таъсиси ҳудуди ғайридавлати давлат» мутафаккир ба таносуби инсон, шахсият ва муносибаташон ба давлат андешаҳои пурқиммат баён менамояд. Ба андешаи В. Фон Гумболдт тафовути асосии байни давлат ва ҷомеаи шахрвандиро се ҷиҳат ташкил медиҳанд:

1. Системаи мусолиҳаи миллӣ ва ҷамъиятӣ, ки аз поён тавассути ғайридавлати одамон ташаккул меёбанд ва инчунин системаи институтҳои давлатӣ;

2. Ҳуқуқи табиӣ, умумӣ ва ҳуқуқи позитивӣ, ки давлат интишор менамояд;

3. Низоме, ки инсон ва шахрвандро фаро мегирад.

В. Фон Гумболдт ба андешаи муҳим меояд, ки гавҳари таълимоти сиёсӣ ҳуқуқи уро ташкил медиҳад: «Сохти давлатӣ мақсади асосӣ набуда, фақат воситаест бари инкишофи инсон». Мутафаккир талаботи манфиатҳои инсонро дар мадди аввал мегузорад. Давлат фақат воситаест, ки дар қонеъ гардонидани талаботи инсон нақши асосӣ мебозад.

В. Фон Гумболдт натавонистааст, ки моҳияту хосиятҳои ҷомеаи шахрвандиро ба пуррагӣ нишон диҳад. Аммо саҳми уро дар омузиши масъала қадр бояд қард. Гузориши масъала маҳсули афкори ўст ва хизмати босазое дар ҷомеа-шиносӣ ва хоҳу нохоҳ масъала ба миён гузошта шудааст, дер ё зуд худро меёбад. Ҳамин тавр, ҳам шуд. Мутафаккирони баъдина тавонистанд масъаларо то ба сатҳи зарурӣ омузанд ва асрори онро ошкор созанд.

Дар омузиши назарияи ҷомеаи шахрвандӣ олими немис Ф.Гегел саҳми босазо гузоштааст. Барои мутафаккир ҷомеаи шахрвандӣ шароити моддӣ ҳаёт ва маҳсули зарурати табиӣ ба ҳисоб меравад. Гегел ҷомеаи шахрвандиро бештар дар асараш «Фалсафаи ҳуқуқ» мавриди таҳлилу тасдиқ қарор дода, онро бо давлат пайвасти мегардонад. Ў аввал ҳам оила ва ҳам ҷомеаи шахрвандиро аз давлат афзалтар медонад. Дар воқеъ, Гегел давлатро аввал ҳисобида, ба таври махсус қайд менамояд, ки давлат фақат дар доираи оила, ки дар ҷомеаи шахрвандӣ инкишоф меёбад, амал менамояд. Дар воқеъ, Гегел яке аз аввалинҳо шуда, ҷомеаи шахрвандиро аз давлат ҷудо ҳисобида, муस्ताқилияти ҷомеаи шахрвандиро эътироф менамояд. Аз ҷониби дигар ба андешаест, ки ҷудоии байни онҳо хосияти шартӣ дошта, дар ҳар сурат ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчун қисми таркибии давлат боқӣ мемонад. Чунин муносибат бештар ба он ақидаи мутафаккир вобаста аст, ки давлатро «иродаи Худо» медонад. Ҳама ҷизро вобаста ба мақоми давлат шарҳу эзоҳ медиҳад. Яъне, дар ҳар сурат давлатро нисбати ҷомеаи шахрвандӣ аввал ва авлотар меҳисобад. Гегел ҳатто давлатро «низомии сиёсӣ» номида, онро бо ҷомеаи шахрвандӣ дар зиддият мебинад. Давлати сиёсӣ бо мақомоти конунбарор,

ҳоқимияти ихроия ва ҳоқимияти подшоҳ тақсим мегардад. Дар чунин сурат муносибатҳои ҷомеаи шахрвандӣ ва институтҳои он ҳамчун «контрагентҳо»-и давлат амал менамоянд. Аз ин хост, ки ба ҳам муқобил гузоштани давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ аз хониби Гегел дастгирӣ намеёбад. Гегел ҷомеаи шахрвандиро домани фарроҳи муборизаҳои манфиатҳои инфиродӣ ва хусусӣ медонад. ҷомеаи шахрвандӣ заминаӣ асосие ба ҳисоб меравад, ки одамон ба таври воқеӣ вучуд доранд. Ин алоқамандии шахсони мушаххас буда, хосияти феълӣ дораду халос. Хиҳати мазкурро Гегел ба сифати яке аз принципҳои ҷомеаи шахрвандӣ медонад.

Ба андешаи мутафаккир ҷомеаи шахрвандӣ аз муҳолифатҳо ва зиддиятҳо холӣ нест. Дар «ҷомеаи шахрвандӣ»-и Гегел муносибатҳои моликияти хусусӣ ҳукмфармоист ва аз руи зарурат аст. У озодии моликияти хусусиро шартӣ зарурии рушду нумуи ҷомеаи шахрвандӣ медонад. Агар моликияти хусусӣ мавҳуд набошад, оиди озодии шахс низ ҳоҳати андеша нест. Яъне моликияти хусуси меъёр ва кафили озодии одамон аст.

Гегел мавҷудияти моликияти хусусиро шартӣ зарурӣ ва яке аз принципҳои ҷомеаи шахрвандӣ медонад. Инунин, саҳми ӯ дар мушаххас гардонидани фаҳми принципҳои дигари ҷомеаи шахрвандӣ кам нест. Аз ҷумла, Гегел озодии шахсӣ: расмият ва баробарии умумӣ; озодона ташаккул ёфтани афкори чамъиятӣ; риояи одилона ва қатъии қонунҳоро ба сифати принципҳои асосии ҷомеаи шахрвандӣ медонист.

Аз чониби дигар, Гегел ба масъалаҳои ҷомеаи шахрвандӣ, аз ҷумла ба нақди хизбҳои сиёсӣ ва намояндагии хизбӣ дар мақомоти ҳоқимият чандон диққат намодааст. У намояндагии хизбро дар ҳоқимият ҳодисаи тасодуфӣ шуморида, дар амал чонибдори намояндагии иттиҳодиявӣ баромад намуда, онро асоси муносибатҳои байниҳамдигарии ҷомеа ва давлат медонад.

Дар таълимоти Гегел мақом ва ва нақдии инсон дар ҷомеаи шахрвандӣ баҷоят намоён гаштааст. Инсон, ки аъзои ҷомеаи шахрвандист нисбати он дар муносибати мутақобила қарор дорад.

Нисбати ҷомеа масъулият ва уҳдадорихоӣ зиёде дорад ва дар паи ихроӣ он аст. Аз чониби дигар, ҷомеаи шахрвандӣ низ дар назди шахс масъулияти зиёд ба душ мегирад. Пеш аз хама бояд ҳуқуқҳои инсон эътироф ва эҳтиром карда шаванд.

Назариётчиён ва саромадони асосгузори таълимоти диалектикаи материалистӣ дойр ба масъалаҳои ҷомеаи шахрвандӣ андешаҳои зиёд иброд доштаанд. Онҳо масъалаҳои ҷомеаи шахрвандиро ба масъалаҳои ташаккул ва инкишофи ҷомеаи навин пайваст менамуданд. К.Маркс аниқ, дарк намуда буд, ки тадқиқоти масъалаҳои муҳталифи давлат бояд дар заминаи таҳлили ҷомеаи шахрвандӣ ба амал оянд. Зеро на давлат ҷомеаро, балки ҷомеа давлатро ташаккул ва инкишоф медиҳад. Назари К.Маркс дар асосҳои муносибати синфӣ нисбати ҷомеаи шахрвандӣ ба вучуд омадааст. У ҷомеаи шахрвандиро ҷомеаи химояи манфиатҳои хусусӣ, ҷомеае, ки ба манфиати соҳибони моликият ва синфи доро хизмат менамояд, маънидод кардааст. Яъне, назари К.Маркс оиди ҷомеаи шахрвандӣ инъикоси ҳдмон моҳияту хусусиятҳои давлатест, ки дар заминаи он ташаккул ва инкишоф ёфтааст. Им маъниро Ф.Энгелс дар макрлаи «Карл Маркс» равшан нишон медиҳад. Ба андешаи Ф.Энгелс К.Маркс «Фалсафаи ҳуқуқ»-и Ф.Гегелро мутолиа ва таҳлил намуда, ба хулосае омадааст, ки на давлат, балки «ҷомеаи шахтзвандӣ» соҳааст, ки дар он асрори инкишофи таърихӣ инсоният ниҳон аст.

Ҷомеаи шахрвандӣ хеле васеъ аст. Он аз соҳаҳои гуногун таркиб меёбад. Унсурҳои гуногун аз ҷумла, иқтисодӣ, фарҳанг, идеология ва ҳаракатҳо (идтиҳодияҳо)-и чамъиятиро, ки дар заминаи инҳо мурағаб гардидаанд, фаро мегирад. Ҳамин тарик., ҷомеаи шахрвандӣ ҳамаи соҳаҳои муҳими ҳаёти инсонро фаро хоҳад гирифт.

Давлати сармоядориро К.Маркс воситаи химояи манфиатҳои синфи ҳукмрон ва табақаи доро медонист. Дар чунин давлат ба сифати шахрванд намояндагони синфҳо ва гуруҳҳои иҷтимоӣ доро мақом доранд. Давлати сармоядорӣ монетаи инкишофи шаҳе гашта, ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат фақат дар ҷомеаи коммунистӣ, ҷомеае, ки дар

он инкишофи озодии худро шахе ҳамчун шарти инкишофи хама гуна чомае доништа мешавад, имконпазир аст.

Масъалаҳои чомаеи шахрвандиро марксистони баъдина низ мавриди таъдиқ қарор додаанд. Бештар андешаҳри А.Грамши диктатчалбқунанда аст. У ба се қисми асосии чомаеи шахрвандӣ тавачҷӯх зоҳир менамояд: иқтисодӣ, сиёсӣ ва шахрвандӣ.¹ Он қисматҳое, ки дар маҷмӯъ вазифаҳои зуроварӣ ва ҳукмфармоии бевоситаро ташкил менамоянд, чомаеи сиёсӣ (давлат) меномад. Ба он мақомоти ҳарбӣ, ҳуқуқӣ ва қорҳои дохиларо ворид месозад. У иқро аст: Чомае, ки фақат аз ҳифзи низоми ҳамбиятӣ ва риояи қонунҳо таркиб ёфтааст, дар воқеъ вучуд надорад.

3. Анъанаи либералии англо-америкой ба сифати манбаи ташаккули таълимоти чомаеи шахрвандӣ аз ҷониби зумрае аз мутафаккирони ғамаддунӣ мазкур баён ёфтаанд: Чон Локк, А.Смит, Т.Пейн дар ташаккули инкишофи таълимоти чомаеи шахрвандӣ сахми босазо доранд¹. Андешаҳои Н-Локк бахусус арзёбӣ меёбад. У тавонистааст ба таври барҷаста ҳосият ва асосҳои чомаеи шахрвандиро нишон диҳанд. Зеро мутафаккир, ки ба сифати асосгузори Чараёни либерализм эътироф гардидааст, бори аввал мақоми шахсро аз чомае ва давлат боло гузоштааст. Озодиро бошад арзиши олий меҳисобад. Озодиро ба маънии даҳлат нақардан ба ҳаёти шахс аз берун ва маҳсусан, аз ҷониби давлат дар назар нашошта буд. Одамон, ки соҳибқанд байни худ ба муоҳида меоянд, яъне қрмеаи шахрвандиро бунёд месозанд. Дар навбати худ чомаеи шахрвандӣ таркиботи муайяно байни шахс ва давлат ташаккул медиҳад, ки ба мурағтаб ва ба низом овардани муносибатҳои қамбиятӣ ба фаъолияти онҳо пайваста аст. Дар саромади озодии инсон ва қафили мустиқлияти сиёсии он молиқияти хусусӣ қарор дорад. мутамаддин табдил ёфтанд. Ташаккул ва инкишофи назарияи чомаеи шахрвандӣ дар асосҳои либералӣ фақат аз амалҳои муғбат муғарабахш таркиб наёфтаанд. Инчунин, як қатор раванду ҳодисаҳои

низ воқеъ гаштанд, ки аслан ҳосияти ирғихоии онҳо дар инкишофи таърихӣ қандон пушида нестанд. Инкишофи чомаеи шахрвандӣ боиси ба ду қисмати бузург-сарватқандон ва қамбауалон худо гаштани одамон гардид. Аҳволи моддии заҳматқашон тадрихан бад гардид. Ҳуқуқу озодиҳои одамон бештар ҳосияти феълӣ пайдо намуданд. Раванди бегонашавии мардум аз ҳоқимият авҷ гирифт. Ҳоқимияти воқеӣ бошад, дар дасти қисми бойю нақандон қалони чомае қамъ омад².

Дар натиҳаи тағзодҳо ва муқовиматҳо, ки оқибати барқурди манфиатқерҳоянд, дар инкишофи чомае таъсири унсурони муғталифи сиёсии ихтимоӣ ба воқеъ омаданд. Иғтиҳодияҳои ихтиёрии қамбиятию сиёсии ҳосияти қапдошта, ташаккул ёфтанд. Яке аз зуқуроти он таъсису инкишофи қаракати сотсиал-демоқратӣ ба ҳисоб меравад. Қаракати мазкур, ки аксари кишварҳои аврупоиро фаро гирифта буд, ҳоло ҳам дар қулли кишварҳои муғамаддини олам таъсиру эътибори ҳосае қасб намудааст. Чунин аҳвол исботи он аст, ки ташаккули инкишофи чомаеи шахрвандӣ аз ғояҳо, таълимот ва воқеияти сотсиал-демоқратӣ баҳра мебардорад. Қаракати сотсиал-демоқратӣ мақсади бунёди чомаеоро дорад, ки ба принципҳои баробарии иқтимоӣ, озодии инфиродӣ, адолатноқӣ ва қамрағӣ асос ёфтааст.

Тағйироти қатъии эволюсионӣ, ки сотсиал-демоқратҳо онро ҳқнибдоранд ва воқитаи тарзи қалли масъалаҳост, тамоми қабҳоҳои ҳаёти қамбиятиро фаро мегиранд. Тағйироти қулли асосҳои иқтисодии тарзи қлассикии чомаеи шахрвандиро низ фаро мегирифтанд. На танҳо инкишофи молиқияти хусусӣ, балки рушду нумуи шаклҳои гуногуни молиқияти дастақамъӣ ҳосияти асосии иқтисодиёти кишварҳои муғамаддини оламо ташкил медиҳанд. Афқори сотсиал-демоқратӣ дар мазмуни чомаеи шахрвандӣ нақши сиёсатро фаъол мешуморад.

Яке аз намоёндағони барҳастаи қаракати сотсиал-демоқратӣ И.Шумпер мебошад, ки он ба чунин андешаест, ки давлат бояд дар таъмини фаъолияти

¹ Кравченко А.И. Концепция гражданского общества в философском развитии // Полис, 1991, №5.

² Кравченко А.И. Концепция гражданского общества в философском развитии // Полис, 1991, №5.

институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ пайваста хузур дошта бошад. Давлат кафили идораи демократи гашта, нагузорад, ки қисме аз унсурони ҷомеаи шаҳрвандӣ ба нуруи иртиҳой табдил ёбанд. Аз ин хотир сотсиал-демократҳо ҷонибдори танзими ҳатмии давлатии равандҳои иқтисодӣ, ихтимоӣ, мавҳудияти сатҳи ақалии кафолатнокии рузгузаронӣ, суурутаи одамон, моли амвол ва ҷайра мебошанд.

Яке аз олимони ҷомеаи шиносони маъруфи англис Ц. Кинг пешниҳод мекунад, ки ба масъалаи умумӣ даст задан лозим аст. Масъалаҳои тамаддуни олам, ки кули одамон ва кишварҳоро фаро мегирад, дар доираи масъалаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ қарор бигиранд. Ба хумлаи ҷунин масъалаҳои умумибашарӣ Ц. Кинг демократикунони ҷомеа, таносуби озодӣ ва итоати шахс ба ҷомеа, ташаккули навъи нави озодӣ-озодие, ки дар асоси хиради сиёсӣ назорат мешавад, мансуб меонад. Андешаҳои А.Мигранян низ ҷолиби диққатанд. Ӯ зери мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ» маҳмуи муносибатҳои гайрисиёсӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ, динӣ, миллӣ ва ғайраро мефаҳмид. Дар адабиёти илмӣ ва сиёсӣ бисёр андешаҳо пеш меоянд, ки бевосита ё тавассути чизе ҷомеаи шаҳрвандиро бо давлати ҳуқуқӣ ҳаммаъно меҳисобанд.

Онҳо ташаккули давлати ҳуқуқиро аз ҷомеаи шаҳрвандӣ вобаста меонанд. Андешаҳои зерин дар навиштаҳои В. Ступишин таквият меёбад.

Қариб ҳамаи муҳаққиқон ҳангоми таҳлили масъалаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ тавре амал менамоянд, ки ҳосиятҳои асосии он барҳаста намудор мегардад. Яке ба хизматҳои иқтисодӣ, дигаре ба ҳосиятҳои ихтимоӣ фарҳангӣ, сеюмӣ бошад ба аломатҳои ҷайрисиёсии он диққат ҳалб менамоянд. Дар асл бошад муносибати яктарафа ва канора наметавонад, моҳият ва маънии аслии равандро ошкор созад. Аз ин хотир, кулли муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки аз доираи таркиботи давлат берун баромадааст, ба сифати тарафҳои мухталиф ё эҳтимолии ҷомеаи шаҳрвандӣ доништа шаванд, беҳтар мебошад.

Дар адабиёти сиёсӣ ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун маҳмуи муносибатҳои ҷамъиятӣ ва институтҳои аз давлат канор монда, ки арзишҳо, манфиатҳо ва

талаботҳои гуногуни одамонро тачассум менамояд доништа мешавад. Ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар заминаи муносибатҳои гуногуни амъияти, ки асосан сиёсати давлатиро муайян месозад ва тачассуми иродаи ақсарияти бошандагони ҷомеанд, ба амал меояд.

Агар ба таври фишурда ақидаҳои сершумори дар адабиёти ихтимоӣ фалсафӣ ва сиёсии дар замони ҳозира баёншударо ифода намоем, он гоҳ бо баъзе истисно метавон оиди ду навъи маънидодкунии мафҳуми ҷомеаи шаҳрвандӣ сухан гуфт.

Ҷонибдорони усули аввал ба мундариҷаи ҷомеаи шаҳрвандӣ кулли муносибатҳои ҷамъиятии берун аз доираи давлат бударо дохил мекунад. Усули дуввуми маънидод намудани ҷомеаи шаҳрвандӣ ҳамчун падидаҳои мушаххаси тамаддуни имруза, ки дар асари рақобату таъсири мутақобилаи ҷомеаи бозорию демократии ҳамдигарро пурра менамоянд, ба ҳисоб меравад.

Умумияти ҳар ду усул дар тақсими ҳадгузори аниқи ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат ифода меёбад. Вале на ҳама вақт он чиро, ки дар доираи фаъолияти давлат аст, ба соҳаи шаҳрвандӣ мансуб донистан мумкин аст. Масалан, ҷамъияти кишоварзони Шарқ дар асрҳои миёна, ки ҳаёти дохилии он аз тарафи давлат назорат карда намешуд, нишонаҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ дошт. «Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар натиҷаи инкишофи моликияти хусусӣ, тавсеа ёфтани тартиботи бозорӣ бо назардошти ҳимояи афроди муҳтоҳ дар назди умумияти ягона (бигузур он дар ҷамъият, миллат ё давлат бошад) ва табдили онҳо ба шаҳрвандони озод, аз лиҳзи модди ва ҳуқуқӣ соҳибхитӣро, дороии моликият ва ҳуқуқи уҳдадорихои муайян ба вуҷуд меояд».

Ҳамаи ин гуфтаҳои болоро ҳулоса намуда, мафҳуми «ҷомеаи шаҳрвандӣ»-ро ҷунин шарҳ додан мумкин аст: ба назари мо ҷомеаи шаҳрвандӣ - системаи ҳудро ба танзимдорандаи муносибатҳои ҷамъиятии ба таври табиӣ, дар натиҷаи таъсири мутақобилаи иттиҳодияҳои ихтиёрии озод, баробарҳуқуқ ва аз лиҳзи ҳуқуқӣ нисбат ба ҳамдигар ва давлат мустақили шаҳрвандон ба ҳисоб меравад.

**О ПОНЯТИИ ГРАЖДАНСКОЕ
ОБЩЕСТВО И ИСТОРИИ ЕГО
ТЕОРЕТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Ключевые слова: гражданское общество, поэтапное его развитие, история гражданского общества.

В статье определяется гражданское общество как система отношений, в которой равноправные индивиды и их организации в соответствии с их свободным волеизъявлением на основе права реализуют свои интересы.

**ON THE CONCEPT OF CIVIL SOCIETY
AND THE HISTORICAL THEORETICAL
DEVELOPMENT**

Keywords: civil society, its gradual development, Istria civil society.

The article defines civil society as a system of relationships in which individuals are equal and their organizations in accordance with their free will of the law on the basis of realizing their interests.

ҚАТРОН ВА ШЕЪРИ МАСНҮЪ

Бобобеков А.М.*

Дар луғату фарҳангҳои машҳури асримиёнагӣ маънии луғавӣ ва истилоҳии мафҳуми «маснӯъ» шарҳу эзоҳ наёфтааст. Аммо шарҳу маънидоди маънии луғавӣ ва истилоҳи мафҳуми маснӯъро дар луғоту фарҳангҳои муосир вохӯрдан мумкин аст. Агарчи аксари ин фарҳангҳо танҳо ба тавзеҳи маъноӣ луғавии маснӯъ қаноат карда бошанд ҳам, фарҳангҳои низ ҳастанд, ки маънии истилоҳии маснӯъро шарҳ додаанд. Ҳаминро қайд карданием, ки дар қисми зиёде аз ин фарҳангҳо дар шарҳу маънидоди истилоҳи маснӯъ якрангӣ дида шуда, баъзеи онҳо аз доираи маводи луғатҳои машҳури давр, ба монанди «Луғатнома»-и Деххудо ва «Фарҳанги Муъин» фаротар наарафтаанд.

Доктор Анварӣ дар китоби «Фарҳанги фишурда» маънии луғавӣ ва истилоҳи мафҳуми маснӯъро чунин баён кардааст: «Маснӯъ: сохташуда, вижагии насрӣ, ки дар он ороияҳои бадеӣ ба кор рафтааст, насри маснӯъ, офаридашуда, маҷмӯи он чӣ сохта шудааст, маснӯӣ вижагии он чӣ ба дасти инсон ва фикри ӯ сохта мешавад: абрешими маснӯӣ, дандони маснӯӣ, ғайривоқеӣ, хандаи

маснӯъ...»¹. Чунонки аз ин иқтибос маълум гашт, муаллиф маънии истилоҳии маснӯъро танҳо вижагии насрӣ медонад.

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» доир ба ин мавзӯ дахл карда менигоранд: «Маснӯъ, эҷодкардашуда, сохташуда, сохташуда бо санъат, сухани ба санъати нафис перосташуда»: «Мавлоно Ҳотифӣ китоби «Темурнома»-и манзума чун дурри шохвор ва луолии обдор маркуми қалами гавҳарбор ва хомаи бадеёсор гардонид, муштамил ба чаҳор ҳазор байти маснӯи матбӯъ»².

Роҷеъ ба ин масъала дар «Фарҳанги Муъин» чунин омадааст: «Маснӯъ: сохташуда. «Агар гӯянд, ки маснӯъ чист? Гӯем он, ки мураккаб аст аз ҳаюло ва сурат, маснӯъ аст» (Ҷомеъ-ул-хикматайн). Маснӯот, маснӯба: «Рашиди котиб чун хост, то дақоқи ашъори тозӣ ва порсӣ баён кунад ва дар ҳақоқи маснӯоти он таълифе созад, бинои китоби «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоқиқ-уш-шеър» ниҳод»³.

Ба назари мо, ягона фарҳанге, ки ба маънии луғавӣ ва истилоҳии маснӯъ нисбат ба соири фарҳангҳои дигар маълумоти зиёд ва пурарзиш баён кардааст, «Луғатнома»-и Деххудо мебошад. Дар луғат-номаи мазкур доир

¹ Фарҳанги Фишурда. Доктор Анварӣ. Ҷилди 2.-Техрон, 1382. С. 937.

² «Фарҳанги забони тоҷикӣ». Иборат аз ду ҷилд. М., 1969. С. 642.

³ Муҳаммад Муин. Фарҳанги форсӣ. Ҷ. 6 ҷилд. Ҷ. 5. –Техрон, Амири Кабир, 1360. С. 418.

*Бобобеков А.М. - муаллими кафедраи забони тоҷикӣи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология.

ба ин масъала чунин баҳс рафтааст: «Маснӯъ сохташуда, ихтироъ шуда, ки бо дасту фикри башар сохта шуда бошад. Муқобили табиӣ, офаридашуда, офаридаи Худо: «Агар гӯянд маснӯӣ чист? Гӯем он, ки мураккаб аст аз ҳаюло ва сурат, маснӯист:

Сонеъу маснӯъро ту бошӣ фарзанд.

Пас чу падар шав кариму одилу фозил¹.

Истилоҳи бадеъ назди булағо он аст, ки аз санъате пероста гардад, ки табъ бад-он тартиб ба сабаби муурооти қавоиди он бад-он сифат майл кунад, чӣ баъзе саноеъ матбӯъанд, чун тарсеъу таҷнису ихому хаёл ва баъзе номатбӯъ, чун таҷнису мутарраф ва мақбул².

Чунон ки аз иқтибосоти овардаи мо дар ин бахш маълум гашт, сахми луғатнигорони муосир дар шарҳу маънидоди маънии луғавӣ ва истилоҳии маснӯъ хеле калон аст.

Дар «Тарҷумон-ул-балоға»-и Муҳаммад ибни Умари Родуёнӣ ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр фӣ дақоиқ-уш-шеър»-и Рашидаддини Ватвот, ки аз нахустин осори назарии ба забони тоҷикӣ таълифшуда мебошанд, истилоҳи маснӯъ шарҳу эзоҳ наёфтааст.

Истилоҳи маснӯъ дар «Алмӯъчам фӣ маъойирил ашъорил аҷам» номи яке аз баҳрҳои бистуякгонаест, ки арӯзиёни аҷам, ба монанди Баҳромии Сарахсӣ, Бузургмеҳри Қоинӣ ва монанди инҳо эҷод кардаанд. Шамси Қайси Розӣ ба ин баҳрҳо чандон назари нек надорад ва ин баҳрҳо «фасодии таҳриҷи бутлони сайи он ҷамоат» медонад: «...дар ин мавзеъ тамомати бухури бистуягонаи мустахдас дар се доираи он боз намоем, он гоҳ аз абёти бухури як доира он чи хафифтар бинависем, то боқии абёти бухур бар он қиёс карда ояд ва фасодии таҳриҷу бутлони сайи он ҷамоат аҳли табъро равшан гардад»³.

Баъд аз ин Шамс Қайси Розӣ асомии ҳамаи бухури мустахдасро бо афоилу давоири онҳо зикр карда, намунаҳои шеърӣ ҳам меорад. Шамс Қайси Розӣ дар боби шашуми китоби худ, ки «Дар зикри маҳосини шеър ва

тарфе аз санооти мустахсан, ки дар назму наср ба кор доранд», унвон дорад доир ба шеъри мутақаллиф изҳори андеша кардааст, ки аз рӯи таъриф ва намунаҳои шеърие, ки аз ашъори шоироне чун Натанзӣ, Рашидии Самарқандӣ ва Мучири Байлақонӣ дар санъатҳои гуногуни лафзӣ меорад ба истилоҳи маснӯъ наздикӣ дорад. Барои исботи ин гуфта андешаи Шамси Қайси Розиро иқтибос меорем, «...агар шоире илтизом кунад, ки чанд маънии мухталиф дар шеъре андак биорад, ё чанд исми мутағойир дар назм баршуморад, ё хоҳад, ки шеъри ғарибу назме мушқил имтиҳони таъби хешро ё афҳоли яке аз аҳли даъвиго бигӯяд ва дар зимни он чизе аз қалбу тасҳиф ва истеъмоли ҳуруфи утл ё манкут лозим дорад, ҳароина аз навъи таъасуфе холӣ набошад»⁴. Ва ин абётро аз Мучирии Байлақонӣ (ваф 1190), ки барои адои санъати мучаррад (ҳуруфи утл, бенукта), суруда шудааст, ҳамчун намуна меорад:

Кӣ кард кори қарам мардвор дар олам?

Кӣ кард асоси мамолик мумахҳаду маҳкам?

Имоди олами адлу савори соиди мулк,

Асоси торами ислому сарвари олам.

Малики улувви Аторуд, улуми меҳри ато,

*Симоки Рамҳи Асад, ҳамлаву ҳилоли алам*⁵.

Агар ин абётро мо ба хати арабиасоси форсӣ нависем, маълум мешавад, ки дар ҷумлаи ин абёт ҳуруфи нуктадор истифода нашудааст:

که کرد کارکم مردوار در عالم ؟
که کرد اساس ممالك مههد و محکم ؟
عماد عالم عدل و سوار ساعد ملك .
اساس طارم اسلام و سرور عالم .
ملك علو عطارده علوم مهر عطا .
سماک رمح اسد حبله و هلال علم .

Атоуллоҳ Маҳмуди Хусайнӣ ҳам дар баҳси дуюми хотима оид ба ин масъала таваққуф карда менависад:

¹ *Алиакбари Деҳхудо*. Луғатнома. Техрон.-1334. С. 89.

² Ҳамон ҷо. С. 189.

³ *Шамси Қайси Розӣ «Алмӯъчам»*, Душанбе, 1991. С. 138.

⁴ *Шамси Қайси Розӣ «Алмӯъчам»*, Душанбе, 1991. С. 344.

⁵ *Шамси Қайси Розӣ «Алмӯъчам»*, Душанбе, 1991. С. 347.

«Мутакаллаф шеъреро мегӯянд, ки ба такаллуф бархам баста бошанд, баъзе абёте, ки мардум аз барои имтиҳон ё аз барои адои саноеъ гуфтаанд»¹.

Аз сарчашмаҳои назарии асримиёнагӣ мо ба шарҳу тавзеҳи истилоҳи маснӯъ танҳо дар «Бадоеъ-ул-афкор фӣ саноеъ-ул-ашъор»-и Хусайн Воизи Кошифӣ вомерем. Кошифӣ дар фасли сеюми китоби худ, ки «...Дар баёни ақсоми шеър» ном дорад, нигоштааст: «Маснӯъ шеъреро мегӯянд, ки санъате аз саноеъ дар он маръӣ (омада) бошад ва зидди онро сович хонанд»².

Ҳамин қадар аст фикри Хусайн Воизи Кошифӣ дар бораи истилоҳи маснӯъ, ки он ҳам аз тарафи худӣ ӯ бидуни тавзеҳи илмӣ мондааст. Новобаста аз ин фикри ин донишманд метавонад дар таъйин ва муайян намудани умдатарин хусусияти шеъри маснӯъ заминаи хубе бошад.

Мутолиаи начандон зиёди мо аз осори назарии донишмандонамон маълум шуд, ки истилоҳи маснӯъ дар осори назарии пешин бо номҳои гуногун ёд шуда бошад ҳам, аз рӯи таъриф ва намунаҳои шеърӣ ба ҳам наздиканд.

Бисёре аз муҳаққиқони муосир, ба монанди Забехуллоҳи Сафо, Зайнулобидини Мӯътаман, Евгений Эдуардович Бертельс, Аълоҳон Афсаҳод, Казокова Умринисо ва дигарон доир ба ашъори маснӯъ дар асарҳои худ дахле кардаанд. Бояд қайд кард, ки ақсоми ин муҳаққиқон роҷеъ ба қасоиди маснӯӣ Саид Зулфиқори Шарвонӣ, Салмони Соваҷӣ ва Аҳлии Шерозӣ баҳс кардаанд, ки такрори гуфтаҳо ҳам ба назар мерасад. Баъзе ҳам, ки дар омади гап чизе навиштаанд, аз доираи қасоиди маснӯъ фаротар нарафтаанд. Ақсоми муҳаққиқони муосир, хусусан, муҳаққиқони эронӣ ба ашъори маснӯъ чандон назари неқ надошта, сурудани ашъори маснӯъро кори «носудманд» медонанд. Дар сатрҳои зер мо андешаҳои муҳаққиқони муосирро перомунӣ ашъори маснӯъ баён мекунем. Ҷалолуддини Ҳумоӣ ақида

дорад, ки «ба қор бурдани саноеъ хоҳ дар назм, хоҳ дар наср, он гоҳ мустаҳсан аст, ки ба такаллуф ва бурудат наянҷомад ва аз сарҳади балоғат берун нарафта ва маънӣ фидои алфоз нашуда бошад, вагарна ҳеҷ арзиши адабӣ нахоҳад дошт»³.

Профессор Худой Шарифов дар китоби худ-«Каломи бадеъ» дар боби «Таърихи таҳқиқи каломи бадеъ», қасоиди маснӯъро монанди баъзе донишмандони дигар қасидаи бадеия номгузори карда, онҳоро ба гурӯҳи асарҳои назарӣ дохил мекунад. Ин ҷо овардани андешаи устодро зарур медонем, ки чунин аст: «Як навъ гузориши бадеъ таълифи қасидаи бадеия буд. Қасидаи бадеия ҳамон гуна асарест, ки ҳар байти он дорои ягон санъатест ва шоир ақсоми санъатҳоро дар он меорад. Ҳар як байти он ё чанд байти он ҳамчун намуна ё моли ҳамон санъат аст. Қадимтарин қасидаи бадеия ҳанӯз дар асри 12 аз тарафи Қавомии Ганҷавӣ навишта шуда, аз 85 байт иборат аст ва ҳар байти он дорои як санъат мебошад. Дар ҳамин аср Рашиди Ватвот, дар асрҳои 13-14, Саид Зулфиқори Шерозӣ, Шамси Фаҳри Исфаҳонӣ ва Салмони Соваҷӣ қасидаи бадеия навиштаанд. Мисол, чанд байт аз қасидаи бадеияи Ватвот дар санъати тачнис. Тачниси том:

*Қудро бурдӣ аз миён ба миён,
Бухлро қардӣ аз қанор ба қанор.
Тачниси ноқис:
Соиди мулки раҳиши давлатро
Ту саворию ҳиммати ту савор⁴.*

Дар иқтибоси боло як нуқтаи муҳим мавҷуд аст, ки тавачҷӯҳ ба он моро ба чунин ҳулоса овард, ки ашъори маснӯъӣ баъзе шоирон байни ҳам омехта шудаанд. Ба назари мо сабаби он маъруфият ва ё ҳунари будани он гуна ашъор аст. Ҳоло мехоҳем, сари ин масъала андешаи худро баён намоем. Мисолҳои шеъриеро, ки устод аз қасидаи бадеияи Ватвот медонад, аз дохили қасидаи маснӯӣ Қавомии Мутаарризӣ ё Ганҷавист. Шумораи саҳифае, ки дар зери мисолҳо оварда

¹ Атолло Маҳмуди Хусайнӣ «Бадоеъ-ус-саноеъ», Душанбе-1974. С. 203.

² Хусайн Воизи Кошифӣ. Бадоеъ-ул-афкор.- Душанбе.-2009. С. 67.

³ Ҷамолуддини Фақеҳ. Озарбойҷон ва неҳзати адабӣ. Аз аҳди бостон то рӯзгори Низомии Ганҷавӣ.- Техрон, 1346. С. 76.

⁴ Шарифов Х. Каломи бадеъ.- Душанбе, 1991. С. 52-53.

шудааст, ба саҳифаи 221 девони Рашиди Ватвот далолат мекунад. Мо дар асоси ҳамин шумора ба девони Рашид, ки ба саъй ва эҳтимоми Саид Нафисӣ ба нашр расидааст, мурочиат кардем ва ин қасида дар дохили девони Рашиди Ватвот мавҷуд аст. Аммо Саид Нафисӣ дар поварақ қайд мекунад, ки ин қасида дар дохили баъзе дасхатҳои девони Рашиди Ватвот ба назар мерасад, ки ба ҳокими Ганҷа Атобек Муҳаммад Шоҳ Қизил Арслон (582-587х) (1186-1991м) бахшида шудааст ва гумон, аст ки ин қасида ба Рашиди Ватвот тааллуқ дошта бошад. Ба ғайр аз ин ҳамаи он нафароне, ки аз қасидаи маснӯи Қавомии Ганҷавӣ намунаҳои шеъри овардаанд, байтҳои дохили иқтибосро моли Қавомӣ доништаанд. Аммо сарфи назар аз гуфтаҳои боло таваҷҷӯҳи касро гуфтаи дигари устод ба худ ҷалб мекунад ва ба фикр кардан водор месозад. Устод қасидаҳои маснӯро ва ба қавли худи эшон «қасидаҳои бадеия»-ро ба гурӯҳи осори назарии адабиётмон шомил карда, онро на яке аз навҳои шеър, балки асари комили назарӣ медонанд.

Ахиран муҳаққиқи тоҷик Казакова Умринисо андешае баён мекунад, ки чунин аст: «Дар шеъру шоирӣ вусъати осори маснӯ бо он фарқ мекард, ки қасида метавонист дар як навъи санъат навишта шавад. Аз ҷумла, чунин қасидаро дар навҳои ташбех, истиораҳо, маҷозҳо, ихомҳо, илтизомат, тарсеот, таҷнисҳо, сачъ ва ғайра навишта мешуданд. Зиёда аз он баъзе шоирон қасидаҳои маснӯе менавиштаанд, ки ҳар байти онҳо ба санъате вобаста карда мешуд»¹.

Иқтибосҳои овардаи мо шаҳодат медиҳанд, ки осори маснӯ то ҳол таваҷҷӯҳи ҳеҷ як донишмандони муосирро махсус ба худ ҷалб накардааст ва метавон гуфт, ки шеъри маснӯ, ки дар таърихи адабиёти тоҷик собиқаи дерина дорад, то кунун бидуни тавзеҳи илмӣ мондааст.

Шеъри маснӯ дар таърихи назми форсии тоҷикӣ аз нимаи дуоми асри шашуми ҳиҷрӣ арзи ҳастӣ карда, рӯ ба инкишоф намудааст. Дар луғатҳо

калимаи «маснӯ», ки лафзи арабист, ба маънии сохта, сохташуда, ғайривоқеӣ, ғайритабӣ ва монанди инҳо мебошад.

Дар истилоҳи адабӣ шеърро маснӯ мегӯянд, ки он аз як ё чанд санъати бадеӣ фароҳам омада бошад. Дар ашъори шоирони классикамон аз нигоҳи дар бар гирифтани санъат ба чанд навъи шеъри маснӯ вохӯрдан мумкин аст. Қисме аз ашъори маснӯ танҳо дар як навъи санъати бадеӣ, асосан санъатҳои лафзие, чун мувашшах, тарсеъ, муқаттаъ, мазил, мувассал, ҳафз (яке аз ҳарфҳо ҳазф мешавад, мисли алифу ҳарфҳои нуктадор), илтизом, афрод, суолу ҷавоб, таҷнисот, тавассул, тафсил, муқаттаъ ва мувассал (дар якҷоягӣ), зуқофиятайн, тарду акс, тазод ва ғайра эҷод шудаанд.

Қисми дигар аз ашъори маснӯ бошад, ҳар як байти он дар як ё ду ё се санъати бадеӣ суруда шудаанд. Дар баробари инҳо дар ашъори шоирон ба шеърҳои дучор шудан мумкин аст, ки шоир дар оғоз ё дар авсат ва ё дар охири шеър аз як навъи санъат зиёдтар истифода мекунад.

Дар адои вазн соҳибхитиёранд, яъне ашъори маснӯ метавонад, дар як ё ду вазн (зубаҳрайн) эҷод шавад. Дар аксари қасидаҳо, ки аз ҳар се ё чор байт як байти нав ҳосил мешаванд, байти ҳосилшуда вазни дигар дорад.

Шоирон аз оғози пайдоиши шеъри маснӯ ва баъд қариб дар ҳамаи анвои шеърӣ шеърҳои маснӯ эҷод кардаанд. Дар аввал танҳо сурудани қасоиди маснӯ маъмул буд, баъдтар шоирон дар дигар навҳои шеърӣ низ ашъори маснӯ сурудаанд, ба мисли китъа, рубой, ғазал ва маснавӣ. Шеъри маснӯ метавонад, дар тамоми мавзӯҳо эҷод шавад, вале мавзӯи асосии ашъори маснӯ дар аввал мадҳ буд. Гузашта аз ин ашъори маснӯ дар рубоӣҳо, ғазалҳо ва махсусан маснавиҳои маснӯ мавзӯи ишқро ҳам касб кардаанд. Инчунин, тибқи анъанаи неке, ки дар адабиётмон ривож дорад, шоирон дар дохили маснавиҳои худ боборо дар насихати фарзанди худ мебахшанд. Ин анъана дар маснавиҳои маснӯ низ дида мешавад. Дар ҳамин асос метавон гуфт, ки шеъри маснӯ дар мавзӯи ва андарз ҳам эҷод шудааст.

¹ Казакова Умринисо. Таҳаввули қасида дар аҳди муғул (асрҳои 14-15). – Душанбе: Ирфон. - 2005. С. 11.

Фахрушшуаро, Шарафуззамон Абӯмансур Қатрони Шодиободии Табрэзӣ низ дар таърихи инкишофи шеъри маснӯъ нақши бориз дорад.

Қатрон аз шоирони ширинсухан, латифбаён ва тавонотабъ буда, тавоноии табъи ӯро қасидаҳои маснӯи вай, ки дар девонаш мавҷуд аст, собит мекунад. Хонанда ҳангоми мутолиаи девони Қатрон мушоҳида мекунад, ки ӯ дар эҷоди шеър аз тамоми навъҳои санъатҳои бадеии маълуми замонаш фаровон истифода кардааст. Аз миёни анвои санъатҳои бадеӣ, қисме аз онҳо чун тачнису тазоду лаффу нашр ва илтизом диққати ӯро бештар ба худ кашидаанд. Аммо истифодаи зиёди Қатрон аз санъатҳои бадеӣ, баръакси шоирони дигари мутасаннеъ, дар шеъри ӯ ҳеҷ гоҳ боиси лакнат ва хастагии хонанда нашудааст. Устодии Қатрон дар ин росто ба ҳадест, ки хонандагон «фирефта ва шефтаи баёни фиребо ва лаҳни сеҳрангеzi вай гардида шояд дар нахустин назар бад-он такаллуфот пай набаранд»¹.

Ҳамаи он донишмандоне, ки дар бораи Қатрон ё ашъори вай чизе гуфтаанд, ҳамеша ӯ ва шеъри ӯро сутудаанд. Рашиди Ватвот аз бузурғтарин шоири мутасаннеъ менависад: «Ман дар рӯзгори худ Қатронро дар шоирӣ мусаллам медонам ва боқиро шоир медонам аз роҳи табъ на аз роҳи илм»². Рашиди Ватвот бо вучуди шоири тавоно будан, дар эҷоди шеъри маснӯъ аз Қатрон таъсир пазируфтааст.

Муҳаммад Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» чунин мегӯяд: «Қатрон, ки ҳама шуаро қатра буданд ва ӯ баҳр, ҷумла фузоло зара буданд, ӯ хур, ашъори ӯ дар камоли санъант ва устодӣ ва латоифи ӯ маҳази икром ва родӣ, аз аҳли Табрэз аст ва бар ақрон сабқат гирад. Қасоиди ӯ ҳама латиф ва ағлаб риояти ҷониби тачнис кардааст»³.

Донишманди маъруфи эрон Бадеъуззамони Фурӯзонфар навиштааст: «Ӯ дар ин қасоид бо он ки дақиқи

саноеи шеъриро риоят карда ва дар беҳин сурат чилва дода ва ночор мебоист ашъораш аз равнақ ва зебоии алфоз ва таносуби маъонӣ орӣ монад, мазомини латиф ва нукоти дилфиреб ғунҷонида ва низ салосат ва равонии иборат ва тавозуни афкорро аз даст надодааст»⁴.

Дар ин хусус Забехуллоҳи Сафо чунин менигорад: «Тамоили вай ба саноеъ аз қасоиди ӯ ошкор аст ва бо вучуди тасаннӯъ дар ашъор ҷониби латоиф ва равонии каломро ҳамвора риоят кардааст ва камтар қасоиди ӯст, ки аз маъонии ҷамил ва мазамини дилпазир холӣ бошад, хосса ғазалҳои ӯ, ки ба равонию дилангеzi мумтоз аст»⁵.

Аз овардани иқтибосоти боло ва мутолиаи ашъори Қатрон метавон гуфт, ки ӯ эроди саноеъро дар ашъори худ, ғолибан мабнии асосии истифодаи мазмунҳо ва овардани маънӣ қарор додааст.

КАТРОН СТИХОТВОРНЫЕ ПРИЕМЫ

Ключевые слова: сборник Катрона, история развития его стихов, рубаи.

В статье раскрывается роль стихов и Катрона, смысл и их сущность.

CATRON AND POEMS IAIS

Keywords: collection Catron, the history of his poems, Ruban.

The article explores the role of poetry and Catron, meaning and essence.

¹ *Девони Ҳаким*. Қатрони Табрэзӣ // Аз рӯи нусхаи Муҳаммад Нахичувонӣ. Техрон, 1362. С. 14.

² *Девони Ҳаким*. Қатрони Табрэзӣ // Аз рӯи нусхаи Муҳаммад Нахичувонӣ. Техрон, 1362. С. 20.

³ *Муҳаммад Авфӣ*. Лубоб-ул-албоб // Таснифи Муҳаммад Аббос. Техрон.-1036. С. 214.

⁴ *Девони Ҳаким* Қатрони Табрэзӣ // Аз рӯи нусхаи Муҳаммад Нахичувонӣ. Техрон, 1362. С. 14.

⁵ *Девони Ҳаким* Қатрони Табрэзӣ // Аз рӯи нусхаи Муҳаммад Нахичувонӣ. Техрон, 1362. С. 13.

**ТАШКИЛИ СИСТЕМАИ ЭТНОИҚТИСОДИИ МЕНЕҶМЕНТ
ДАР МОДЕЛИ НЕОИҚТИСОДИИ ҶАҶОНӢ**

Ғаниев Т.Б.*
Ғаниев Д.Т.**

Дар баробари ба зинаи ҷаҳонӣ баромадани модели неоиқтисодӣ моро зарур аст, ки хусусият ва унсурҳои асосии онро, яъне системаи этноиқтисодии менеҷментро таҳлилу баррасӣ намуда, баҳраварӣ ва таъсиррасонии ин моделро майян созем.

Аз нигоҳи менеҷмент системаи геоиқтисодӣ ин ҳамчун унсури неоиқтисодии замони муосир буда, шаклҳои паҳншавӣ ва ҷойгиршавии одамонро дар асоси талаботи тарнсансионалии этноиқтисодӣ меноманд.

Ташкили механизми идоракунӣ ва вазифагузории этноиқтисодӣ, таъмини рушди неруи инсонӣ дар ин система яке аз азифаҳои муҳими менеҷменти равонишиносии касбӣ мебошад. Рушди бемайлоии техники ва технологияи истехсолот ва афзиши системаҳои автоматикунонии ҷараёни истехсолӣ ва пайдоиши корпоратсияҳои бузургӣ тарнсансионалии дар авали асри XXI дар ҳислати ҷойгиршавӣ ва ҳаракати халқу миллатҳои дунё тағироти калонеро ба вучуд овардааст. Мувофиқакунонии

рушди устувори неруи инсонӣ ва ташкили шароити хуби зиндагонӣ одамон пеш аз ҳама вобастагӣ дорад ба рушди системаи этноиқтисодӣ дар таркиби модели рушёбандаи неоиқтисодӣ.

Системаҳои миллии ташкили фаъолияти касбӣ дар модели саноатӣ ва рушди илмию техникаӣ ба зинаи олии ҳеш расида, як муносибати навини касбиро дар ташкили фаъолиятҳои идоракунии меҳнатии менеҷмент пайдо намудааст. Рушди босурати техникаву технологӣ таъсири худро бевосита ба талаботи ҷои корӣ, кам шудани миқдори кормандон, фарҳанги касбӣ, дину оин, муҳити экологӣ ва ҳислати этномиллии инсонҳо расонидааст. Яъне мо шоҳиди тавлиди шаклҳо ва равишҳои нави фарҳангиву санъату дину оинҳое шуда истодаем, ки дар натиҷаи рушди бемайлоии саноати техногенӣ ба вучуд омада истодаанд.

Таърихи соҳибкории ҷаҳон гувоҳи он аст, ки пайдоиши шаҳру минтақаҳои давлатҳои калони саноатӣ солҳои 60 – 70 – уми асри гузашта ва мумкин пештар дар аксар давлатҳои Африқо, Ҳиндустон ва дигар давлатҳои Шарқ системаи этномилли қариб нобуд карда шудаанд ва ё ҷои асосии зиндагонии чандинасраи худро тарк карда, маҷбуран ба ҷои дигар кучонида шудаанд. Дар баъзе ҳолатҳо мардуми маҳалли бо сабаби рушди касбӣ надоштаншон ба корхонаҳои бузурги

*Ғаниев Т.Б. - мудири кафедраи идоракунии захираҳои инсонӣ, доктори илмҳои иқтисодӣ, професор.

**Ғаниев Д.Т. - устои ДИД Тоҷикистон.

саноати чалб карда нашудаанд ва ҳамчун «боғи милли» барои тамошои саноатчиён боқи мондаанд. Дар баъзе аз ҳолатҳо дар соҳаҳои хизматрасонии рушди саноатӣ барои мардуми бегона хизматгор мебошанд.

Яке аз натоиҷи рушди техногении неоиқтисодӣ ин пайдо гаштани мафҳуми «ҷомеаи иттилотии шаҳрвандӣ» мебошад, ки ҳамчун як «захираи иҷтимоӣ»-и этномилли аксари мардуми мамолики сустрошдэфта дар ватани худ бе шугли доимии касбӣ чун қувваи кори биологӣ мавҷуданд, ки дар аксар ҳолатҳо маоши миёнаи онҳо дар як руз ба 1, 7 доллари ШМА баробар мебошад.

Агар ба мисолҳои боло назар афканем маълум мегардад, ки рушди техногенӣ ва системаҳои этномилли бо ҳам муқобил мебошанд. Ин муқобилият имӯзҳо дар ҷаҳон ба муборизаҳои калони дохили миллатҳо ва байнимиллатҳо оварда аст. Сабаби асосии ҷангҳои дохилаи Суриё, Ироқ, Лубнону, Фаластину Изроил, Афғонистону дигар давлатҳо ҳамин омили геоиқтисодии ҷаҳони имрӯза мебошанд.

Аммо дар асл чунин нобаробарӣ наметавонад, ки доимо дар ҷомеаи инсонӣ вучуд дошта бошанд. Ҷомеаи инсонӣ як хислати хуби фарқкунандагии равонӣ доранд аз ҷомеаи ҳайвонҳо. Инсон метавонад, ки худро ба талаботи нав ба рушди касбӣ мувофиқ гардонидан, чунки имкони зеҳнӣ дорад. Пас дар ташкили фаъолияти равоншиносии касбии менечмент дар чунин як шароит моро зарур аст, ки оиди рушди касбии одамон, пеш аз ҳама одамони маҳалӣ андешаи муҳим дошта, барои таълиму омӯзиши баланди касбӣ маблағгузорӣ намоем. Аз дигар нигоҳ хислати системаи техногении имрӯза бояд этноиқтисодӣ боша два талаботҳои системаи этномиллиро пурра қаноатманд намоянд дар баробари такрористехсоли васеи саноатӣ.

Ташкили ситемаи этноиқтисодӣ мумкин ин равиши равонии навини касбӣ дар ташкили фаъолиятҳои менечмени муосир бад якҷанд қоидаҳои махсуси талаботии худро доранд:

1. Ин система хислати ҷомеаи давлатҳои пешқадами баъдисаноатӣ намебошад, балки ҷомеаи давлатҳои

суствараққикарда ва ё ру ба тараққиниходаи дунё мебошанд, ки аз дигарон қафо мондаанд. Ин система талаботу қоидаи махсуси худро доранд, ки мо онро системаи неоиқтисодии менечмент дар системаи этноиқтисодӣ меномем. Мақсади асосии ин модели ташкили фаъолиятҳои касбиро шакли нав ва ё фарҳанги нави ҷомеаи рушдбанда дар системаи геоиқтисоди фаҳмидан мумикин аст.

2. Пайваст кардани мардуми маҳали ба системаи саноатии рушд ва ташкили зина ба зина боло рафтани рушди неруи касбии онҳо дар менечменти муосир имкон медиҳанд, ки ин зиддияти оштинопазирӣ милли ба муқобили рушди саноатӣ паст гардонида шавад ва дар натиҷаи як синфи ҳунарманди милли ва одами нави миллии рушдэфтаи муосирро ба миён овардан мумкин аст, ки боз нишонаҳои хоси диниву фарҳангиву этикии ин миллатро дар шакли навин нигоҳ медорад. Яъне онҳо ҳамчун унсурҳои рушди этномилли дар системаи такрористехсоли васеи интернатсионалистӣ баромад мекунанд.

3. Таъмини устувори рушди иқтисодии милли дар доираи талаботҳои системаи этноиқтисодӣ бо риояи қонуни арзиш ва арзиши изофа ва қонуни меҳнат ва ҳавасмандкунии меҳнат. Дар таҷрибаи рушди системаи иқтисодии Тоҷикистон мо шоҳиди чандин ҳодисаҳои мебошем, ки ташкили системаи музди меҳнат ва шароити меҳнат барои кормандони ватанӣ тамоман пасту ночиз, вале барои шаҳрвандони хориҷи, ки дар ин ташкилотҳои интернатсионалӣ ва ё муштараки хориҷи чандин маротиба баланду тозаву фарқкунандаву соҳибимтиёз, ки ин хоҳ ноҳақ боз ҳамон зиддият ва муборизаҳои этномилли барои барқарор кардани адолати иҷтимоӣ ва ҳимояи манфиатҳои миллиро ба миён меоранд.

4. Менечменти муосири касбиро зарур аст, ки системаи этноиқтисодиро ҳамчун системаи мустақили иҷтимоие шиносад, ки барои дастгириву кумаки рушди неруи касбӣ ниёз доранд. Вазифаи асосӣ ва муҳими менечмент он аст, ки ин ҷӣ тавр ин мушкилии техногениро гузашта, ба системаи неоиқтисодӣ ворид

гаштани мардуми маҳалиро фаъол гардонем.

5. Андешаи дигари равонии ташкили фаъолиятҳои касбии менечменти муосир он аст, ки муайян бояд кард, ки чунин як тарзи ташкли системаи истехсолу фуруши молҳо ва умуман ташкили фаъолиятҳои касбӣ оё барои ин мардуми маҳалли бегона ва ё зараовару хатарнок намебошанд. Албатта асосноккунии ин муаммо боз вазифаи донишмандони соҳаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, файласуфону сиёсатмадорон ва олимону тадқиқотчиёни милли ва ҳокимиятдорони замон мебошад.

Аз нигоҳи илми менечменти муосир барои ташкили ҳалли самараноки ин муаммои панҷ роҳу равиши касбӣ мавҷуд мебошанд:

1. Равиши аввали ташкили роҳу равиш ба он вобастааст, ки оё чараёни такрористехсоли васеи истехсолие, ки дар доираи системаи иқтисодии ин ва ё он мамлакт ба вуқӯ мепаивандад ба талаботи рушди этноиқтисодии ҳамин кишвар мутобиқат дорад ва ё не? Агар не, пас чӣ бояд кард? дар ташкили фаъолиятҳои касбии менечмент кадом роҳу равишро пеша кард, ки хислатҳои миллиро аз байн набурда, аҳолии маҳалиро пурра ҷалб карда тавонад ва ҳуқуқи меҳнатии онҳо ҳимоя карда шаванд.

2. Ташкили алоқамандии зичи ҳамкориҳои корхонаҳои ананавии милли ба корхонаҳои нави саноатӣ ва истифода аз фарҳанги миллии касбӣ ва хизматрасониҳои касбӣ дар доираи ташкили системаи навини этноиқтисодӣ.

3. Ташкили модернунонии баъзе аз унсурҳо ва ё хислатҳои хоси ғайрифаволи этномиллии корхонаву муассисаҳои ватанӣ дар системаи навини иқтисодӣ ва аз байн бардоштани унсурҳои халалрасонанда барои рушди зеҳнии милли мамлакат дар шароити пайвастан ба системаи ҷаҳонии рушди геоиқтисодӣ.

4. Ташкили роҳҳо ва усулҳои ҳавасмандкунии ислоҳоти корхонаҳои ватанӣ ва ташкили корхонаҳои муштарак дар доираи нақшаҳо ва мақсадҳои стратегияи этномиллии ва манфиатҳои милли дар системаи навини техногенӣ геоиқтисодӣ.

5. Ташкили ҳамаҷонибаи таёр кардани кадрҳои баландиқтисоси маҳаллӣ дар доираи талаботҳои системаи рушди иқтисоди этномилли ва талаботҳои барномаи стратегияи навини системаи ҷаҳонии геоиқтисодӣ. Баландбардории фаълнокии касбии аҳолии маҳал дар системаи навини иқтисоодиву иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи иттилоотии касбӣ.

Дар фаҳмиши илмҳои иқтисодӣ низ таъмини чараёни такрористехсоли васеи иқтисодӣ ҳамчун талаботи қонуни арзиш ва рушди истехсолот баҳо дод шуда, онро ҳамчун зарурати беҳтар кардани дараҷаи зиндагонии аҳолии баҳо меоданд. Яъне дар истехсолотимолӣ, ки аз доираи иқтисоди милли аслан берун намебаромад омӯзиши ин масоил он қадар зарурат надошт.

Аз тарафи дигар истехсолот худ характери этномилли дошта, дар он хислатҳои менталитети милли, урфу одат, анана, тарзу усули хоҷагидорӣ ва фарҳанги таърихӣ миллат мушоҳида шуда, нишонаҳои интернационалистӣ хеле кам мушоҳида мешуданд.

Гарчанде, ки барои Тоҷикистони замони Шуравӣ таи зиёда 70 сол хислати хоҷагидорӣ мамлакат кулан ғайримилли буда, он дар натиҷаи революцияи болшевикон аз соли 1917 оғоз шуда, дар натиҷаи барномаҳои васеи коллективизатсия, индустриализатсия, барномаи маданияи шуравӣ, ки қисмати зиёди аҳолии донишманди маҳалӣ кушта шуда (зиёда аз 22000 олимону ходимони динӣ) ва қисмати зиёде фирорва қисмати зиёде бадарға шуда буданд, таи 50-60 сол, баъдан ин тарзи хоҷагидорӣ барои мардуми тоҷик маҷбуран бор карда шуда буд.

Аммо дар шароити имрӯзаи рушди иқтисодии аксари мамолӣ дунё, ки қисми таркибии системаи геоиқтисодмебошанд тақрибан чунин ҳолат мушоҳида мешаванд. Яъне маълум аст, ки чараёни такрористехсоли васеи иқтисодӣ аз доираи мамлакат берун баромада ба дигар муҳит ворид мешавад ва характери этномиллии худро кулан тағир медиҳанд.

Дар баробари ин ҳастанд давлату миллатҳои, ки омили этномиллии дар системаи геоиқтисодпуркуват буда,

мавқеи устувори ҳукмронӣ доранд ва фарҳанги милли худро камее модернизатсия карда ҷаҳонӣ карда истодаанд.

Бинобар ин моро зарур мебошад, ки нишонаҳои арзишҳои баланди этномиллиро омӯхта, онро ба рушди техногенӣ замони навин ва талаботи системаи геоиктисодӣ дар мувозинат гардонид, дар ҷараёни такрористехсолии молҳои ширкату корхонаҳои интернационалистӣ ва ё пурра хориҷи ҷаҳон гардонем. Асоси талаботи модели неоиқтисодии менечменти муосир низ ҳаминро талаб дорад.

Бояд гуфт, ки агар яке аз роҳҳои таъмини ин ҷараён бо тоҳи танзими давлатӣ, яъне дар шартномаҳои ташкилии дутарафаи ин ширкатҳои хориҷи ҳангоми ҷаҳолият ворид сохтани он талаботе, ки то 70 кормандонро аз коргарони милли мегиранд мебошад.

Лекин, аз нигоҳи илми равоншиносии менечмент, ин механизми доимиву судовар шуда наметавонад. Чунки дар ташкили ҷаҳолиятҳои касбӣ агар кадрҳои маҳалли соҳиби ихтисоси аниқу дорои ҳунари касбии баланди замонавии техникаву технологияи касбӣ набошад, пас онҳо монанди ғуломон корҳои «сиёҳ» - корхонаҳои хориҷиро иҷро карда, боз бо маоши пасту фаҳмиши паст аз рушди системаи ҷаҳонӣ техногенӣ ва системаи иқтисодии ҷаҳонӣ ақиб монда, баъди вақтро аз даст додану пурқуват гаштани ин корхонаҳову ширкатҳо дар кишвар дигар чунин кормандони бесаводу беҳунарро дар остонашон роҳ намедиханд.

Мо аллакай ин таҷрибаи талхро дар мисоли якчанд ширкатҳои хориҷии кишвар мушоҳида карда истодаем.

Маҳз талаботи системаи неоиқтисодӣ дар навбати авал талаботи онро дорад, ки дар ҷараёни такрористехсолии васеи ин ширкатҳо нишонаи асосӣ модели сармоявӣ истехсолий набуда, пеш аз ҳама ин таъмини сикли пурраи системаи этномилли мебошад, ки хатман бояд таъмин карда шаванд.

Яке аз камбудии асосии стратегии рушди системаи геоиктисоддар давлатҳои алоҳидаи милли низ ҳамин мебошад, ки ин омилро ё пурра ба назар

гирифта намешавад ва ё дидаву дониста ба масоили дуввумдараҷаву сеюмдараҷа партофта мешаванд, ки оқибати хуб надошта, дар баъзе ҳолатҳо ба ҷанги дохилаи милливу диниву мазҳабӣ оварда мерасонад.

Бадбахтона ин таҷрибаи талхро Тоҷикистон боз маротибаи 2-юм авваали солҳои 90 – уми асри гузашта аз сар гузаронидаем.

Таҳлилҳои иқтисодиву иҷтимоии рақобатпазирии менечмент дар системаҳои этноиктисодӣ нишон медиҳанд, ки масоили амалисозии механизми воридсозии этномилли дар ҷараёни такрористехсолии васеи ширкату корхонаҳои нав ва судоваргардонии он хеле ва хеле баҳсталабу мушкилу камҳаракату камҳавасманд мебошанд.

Чунки мақсади асосӣ ва вазифаи асосии менечменти муосир ин ташкили ҷаҳолияти самараноки ҷаҳолияти идоракунӣ бо мақсади таъмини устуворӣ рақобатпазирии корхонаву ширкатҳо ва баландбардории сифати ҷаҳолияти касбӣ дар ҳамин асос баланд бардоштани сифати мол ухизматрасониҳо ва таъмини сарфаю сариштакорӣ ва баландбардории дараҷаи даромаднокии корхона мебошад.

Аз дигар тараф ин ҳаст талабот ба ҳунари баланди касбӣ, истеъдоди тавонову қудратманди ба рақобати бозори ҷаҳонӣ ҷавобгӯй. Инчунин навоарӣ ва эҷодкории касбӣ дар ҷараёни такрористехсолии васеи молҳо мақоми аввалиндараҷа дошта, корманди қобилияти зехнии баланди навоару эҷодгарро тақозо дорад.

Мутаасифона, кормандони маҳалли, ки пештар дар дигар система қору ҷаҳолият ва зиндагонӣ мекарданд ба ин талабот ҳанӯз ҷавобгӯй нестанд. Яъне ин қобилиятро надоранд. Барои тайёр кардани кадрҳои маҳалӣ ба ин талабот ҳам сармояи калон лозим аст ва ҳам вақти зиёде, ки ҳардуи инро менечменти корхонаҳо пурра дошта наметавонанд. Пас чӣ бояд кард?

Аз тарафи дигар ҳуди кормандони маҳалӣ ва кадрҳои ҷавоне, ки падару модаронашон вақти муайян бекор мондаанду 10 -15 сол боз аз ҷаҳолияти касбии пештара дуранд дигар имкони молиявии тарбияи касбии фарзанди

худро надоранд. Ин фарзандони ҷавонимилли маҷуббанд, ки барои таъмини рушди физиологии худ ба муҳожирати меҳнатӣ бипардозанд ва дар кишварҳои дигари саноатӣ боз корҳои сиёҳро иҷро карда, ҳам вазъи саломатӣ ва ҳам имконоти вақтии аз худ кардани хунари касбии зеҳниро аз даст дода, дар натиҷа тамоми умр бемору нотавону сарсон саргардон бе ҳуқуқҳои одди инсонӣ, бе хонаву дару оила дар мамолики хориҷи мемонад.

Тасаввур кунед, ки ин қишри ғаёлӣ аҳолии миллат буда, бояд тақрористехсоли демографии инмиллатро таъмин созанд. Аммо вақте, ки 70 – 80 % ин ҷавонони сини соли хонадоршавӣ ба хориҷа мераванду бемор мешаванду мумкин солее як маротиба ба ватан бармегарданд, чӣ тавр метавонанд, ки масоили иҷтимоии оиладориву фарзанддорӣ худро таъмин созанд.

Аз гуфтаҳои боло маълум мегардад, ки имрӯз ҷомеаи ҷаҳон на танҳо ба муҳити рақобати иқтисодиву сиёсӣ балки боз ба рақобати калони этномилли низ гирифта гаштааст, ки зеро таъсири системаи бузурги геоиқтисодӣ аксари хулку миллатҳо ва фарҳангу нишонаҳои милли онҳо рақобати ҷаҳонишавиро бой дода, несту нобуд мешаванд ва дигари пурқувваттаре ғалаба карда ҳукмрон гашта, муҳити нави этноинтернатсионалӣ пайдо карда, қисми зиёди давлатҳои султараққикардаи дунёро зеро тассаруфи худ қарор медиҳанд.

Аз нигоҳи стратегии рушд агар назар афканем, мо бояд аз он таҳлилҳое, ки дар боло оварда шудаанд хулосаҳои аниқӣ касбӣ бароварда, дар доираи рушди системаҳои этноиқтисодӣ ин масоилро дар мадди аввал гузошта, дар ҷустуҷӯи роҳҳои тарзу усулҳои пурсамару саривақтии ин масоили муҳими тарихии тақдирсозӣ милли бошем, то ин ки миллат ва давлати милламонро аз тӯхфони пуршиддати ҷаҳонишавии иқтисодӣ нигоҳ дошта тавонем.

Маҳз нигоҳи стратегии ояндасозӣ судовари менеҷмент имкон медиҳанд, ки ширкатҳо дар якҷоягӣ бо органиҳои давлатӣ, донишгоҳҳои донишкадаҳои

дигар институтҳои рушди нури касбии инсонӣ дар асоси барномаҳои стратегии тамини рушди касбӣ ва талаботи ҷидди гузоштан дар назди падару модар, мактабу донишкадаву корхонаҳо барои таъмини таълими бефосилаи кадрҳои маҳалӣ ва бартарӣ додани қабули онҳо ба ҷойҳои кори нави баландиқтисосӣ кушиши баланд карда, дар як муҳлати кӯтоҳ халқу миллатро аз ин вартаи нобудшавӣ нигоҳдоранд. Дар назар дошта бошед, ки аз байн рафтани фарҳангу ахлоқудину оини милли ин қоқ шудани решаҳои сабзиши ҳар як халқу миллат буда, пойдевори ояндаи тақрористехсолии миллат мебошад.

Аз ин нуқтаи назар, имрӯз дар Тоҷикистон зарурати таърихӣ аст, ки ҳислати ташкилоту идораҳои байналмилалӣ муштараку хориҷиро аз бартарияти «**истехсоливу–сармоявӣ**» ба «**тақрористехсолии этномиллӣ**» баргардонидан зарур мебошад. Яъне вазифаву қоидаи асосӣ бояд таъмини эҳтироми рушди навини этноиқтисодии милли, диниву фарҳангӣ, ахлоқиву–этиқии милли ва дигар арзишҳои таърихӣ халқу миллат мебошанд. Ин арзишҳоро унсурҳоро бояд дар арзиши истеҳсолии молҳо ворид сохта, тақрористехсоли баланди демографиро онро таъмин кардан шартӣ асосӣ мебошад.

Маҳз фикрҳои равонии системаи стратегии судоварии баланди менеҷмент имкон дорад, ки роҳбарону кормандони одди ин арзишҳоро шиносанд, баҳо диҳад ва ба тақрористехсоли молӣ ворид созанд.

Агар аз нигоҳи таъсиррасонии рушди техногенӣ геоиқтисодӣ ба системаи этноиқтисодӣ ҳамчун омили маҳдудиятсози рушди нури инсонии этномилли назар афканем ин албатта хато мебошад. Чунки муаммои асосӣ дар рушди техногенӣ геоиқтисодӣ набуда, дар сатҳи як зина ва ё ду зина паст будани рушди ананавии касбии милли нисбат ба рушди иқтисодии ҷаҳони муосир. Вобаста аз ин ба ин зина тайёр набудани кормандону муттаҳасисини соҳаҳои мухталифи милли ва монополияи фаҳмишҳои муносибатҳои пешини истеҳсоливу фуруши молҳо дар системаи иқтисоди милли.

Аз тарафи дигари ин системаи геоиктисодӣ мухити пурқўввати системаи этномиллие амал карда истодааст, ки аллакай ин системаи техногеннии рушдро пурра аз худ карда ҳукмрони майдони геиктисодӣ мебошанд.

Барои ин қувваи тарафи дигари геоиктисодӣ осонтар он аст, ки унсурҳои милли худро ва фарҳанги техники худашонро ворид сохта, кадом гуруҳ ё қисми камее кормандоне, ки ба ин система ворид мешаванду фаъоланд ҳамроҳи худ гиранд ва қисме зиёде, ки имконоти равонии қабули системаи навро надоранд ҳамроҳ нагиранд. Ба ҷои онҳо системаи менечменти интернатсионалӣ ташкил карда, фарҳанги корпоративии навинро, ки қисман аз атрибутҳои маҳалии милли ва қисми зиёд аз хорича гирифта шудаанд, қабул доранд.

Дар ин ду алоқамандӣ шакли сеюми системаи этноиктисодпайдо мешавад, ки онро гузаштан аз иқтисоди ананавӣ ба неоиқтисод гуфта дар илми равоншиносии иқтисодии менечмент ташаккули системаи этноиктисодӣ меноманд.

Агар ба харитаи ҷаҳони имрӯза назар афканем, мебинем, ки то ҷӣ андоза косташавии фарҳангу дигар арзишҳои милли дар ин ё он кишварҳои сустрарақикардаи ҷаҳон мушоҳида мешаванд.

Дар дигар тарафи майдон бошад, системаи пурқуввати неоиқтисодии техникуву технологияи баланд аллакай фарҳанги ташаккулёфтаи навини давлатҳои пурқуввату пешвоӣ геоиктисодӣ бо сармояи калони моливу пули имконоти пурраи монополиро дошта, тамоми роҳу усулу хислати рушди навини иттилоотиву иқтисодиро аз худ карда, яке баробари 100 000 корманди миллии давлати агарарии милли қўдрату даромаднокӣ дошта, бо қуввату қудрати бузурги дастгирии сиёсии давлаташон метавонанд, ки на танҳои сарваатҳои руизаминӣ, балки сарватҳои зеризаминиву ба ҷашми оддиву равони одди имконнопазир ҳазорсолаҳо дар зери замин будаи давлати миллиро бо ивази камее ҳисса 75\25 ё 80\20 шартнома баста кашида мегиранду миллати соҳибватан аксар

маврид аз ватан берун барои ҷусуҷуи ноне, дар мамолики бегонае дар шароити вазнинӣ ғайрисанитариву ғайриэкологӣ бе ҳуқуқу имконоти соҳибмулки мегардад.

Аз ин нигоҳ моро зарур аст, ки халқу миллати худро ва худро дар минтақае пайдо созем, ки модели геоиктисодии пурқувватсозии этномилли амал намояд ва ҷараёни такрористехсоли моливу пули рушди миллиро таъмин карда тавонанд. Яъне ташкил намудани минтақаи этноиктисодии транснационалӣ ва фаъол будан аҳолии маҳал дар ин минтақаҳо яке аз вазифаҳои дигари муҳими менечменти равоншиносии касбӣ мебошад. Бо боварӣ гуфта мумкин аст, ки дар дохили ҳар гунна системаи интернатсионалии навин имконоти ташкили модели неоиқтисодии милли мавҷуд аст.

Барои мисол, дар давлатҳои Россия, Тайвань, малайзия ва ҷанде дигарон аллакай ин моделҳо ташкил карда шудаанд, ки мавқею арзишҳои милли ин давлатҳоро дар системаи геиктисодии ҷаҳони имрӯза хеле баланд бардоштааст. Ман боварӣ дорам, барои Тоҷикистони азизи мо низ ташкили ҷунин системаи неоиқтисодӣ мумкин аст. Ман ба тавонмандиву заковату хиради азалии миллати тоҷик боварии калон дорам ва муҳити геоиктисодии Тоҷикистон низ ин имконотро дорад.

Хусусияти хоси геоиктисодии ин ё он мамолик зарурати коркард ва асосноккунии илмӣ ин ё он модели рушди устувори кишварашонро ба миён мегузоранд.

Модели рушди устувори иқтисоди гуфта – модели системаи иқтисодиву иҷтимоиеро меноманд, ки талаботи имрӯзаи рушди одамонро бо назардошти таъмини зиндагонии хуби насли оянда таъмин сохта, ҳолати экологии кишварро солим нигоҳ медоранд.

Барои таъмини ин мақсади бузурги стратегияи иқтисодии замони муосир бояд дар стратегияи дарозмуддати милли ҳар як кишвар, равишҳо ва арзишҳои ворид карда, рушди техникуву технологие ворид карда шаванд, ки ба ин равишҳо мувофиқат намоянд.

Аз дигар нигоҳ «Рушди босуботи иқтисоди имрӯзҳо ҳамчун фаҳмиши васеи таъмини мувофиқасозии рушди бемайлони этномилли, техногени, этноиктисодӣ дар системаи геиктисодии ҷаҳони муосир баррасӣ кардан мумкин мебошад».

Ҳамин тариқ оиди масоили этноиктисодии рушди системаи геиктисодии ҷаҳони имрӯза дар ташкли равншносии менечменти корхонаҳо чунин фаҳмишҳои глобалӣ шартӣ зарурӣ мебошанд:

1. Ҷамъияти инсонӣ дар ин давраи рушди худ талаботҳои навини глобалии геиктисодиро ба майдон овардааст, ки марзу буми геиктисодӣ торафт васеътар шуда, аз рушди техногений пеш гузашта, тамоми курраи заминро фаро гирифта аст. Геиктисод мазмуну мундариҷаи навине пайдо кардааст, ки аз рушди иқтисодии пешина бо кулли фарқ карда, чандин зина боло рафта, зарурати ба он зина баромадани системаҳои этноиктисодиро ба миён гузоштаанд.

2. Системаҳои этноиктисодӣ ба сифати яке аз унсурҳои асосии модели неоиктисодӣ баромад карда, ҳамчун намунаи и модели ҷаҳонӣ бояд эътироф карда шавад. Далатҳои милли ва менечменти ширкатҳои миллиро зарур аст, ки дар ин равиш андешаронии стратегӣ дошта, дар як муддати кӯтоҳи вақт системаи иқтисодии миллиашонро ба системаи неоиктисодии ҷаҳонӣ мувофиқ гардонанд.

3. Мазмуну мундариҷа ва талаботи асосии рушди интернатсионализацияи иқтисодии ширкатҳои ватанӣ ва муштарак пеш аз ҳама бояд сиёсати этноистехсолӣ ё худ этномилли дошта бошад, на ин ки танҳо техногениву истехсоливу сармоявии хориҷӣ.

4. Мафҳуми таъмини «рушди босуботи иқтисодӣ» дар замони навини

геоиктисодӣ бояд пурра мазмуну вазифаву уҳдадорихои дигари рушди фарҳангиву иҷтимоӣ ва ахлоқиву этики системаи этномиллиро ба худ гиранд.

Дар ҷаҳони геиктисодӣ мавқеъ доштан ва нигоҳ дошта тавонистани арзишҳои этномилли ин равишҳои устувории давлатдориву миллатсозии замони навин ва нишонаи рақобатпазириву рушди касбии менечменти муосир мебошанд.

**ОРГАНИЗАЦИЯ СИСТЕМЫ
ЭТНОЭКОНОМИЧЕСКОГО
МЕНЕДЖМЕНТА В
НЕОЭКОНОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЯХ**

Ключевые слова: этноэкономика, неоэкономика, этнонациональная экономика, модель наоэкономика, глобализация, устойчивое развитие экономики, человеческий капитал, модель устойчивого развития экономики.

В статье рассматриваются важные всемирные экономические глобализации в появлении новых научных экономических терминов.

**THE ORGANIZATION OF ETHNIC
ECONOMIC MANAGEMENT IN NEO
ECONOMIC MODELS**

Keywords: ethnic economy neoeconomy, ethno national economy model of nanoeconomics, globalization, sustainable economic development, human capital, sustainable economic development model.

This article discusses the important global economic globalization in the new scientific economic terms.

ПРОБЛЕМЫ ДЕМОКРАТИЗМА В ТАДЖИКИСТАНЕ

Зокиров Г.Н.*

В Таджикистане в годы политической независимости произошли кардинальные перемены. Эти годы в истории страны войдут как начальный этап новой государственности. Обострившиеся в конце 80-х годов противоречия в общественных отношениях явились результатом усилившегося политического, экономического, социального и духовного кризиса общества. Нарушение целостности общественной жизни отражались на уровне благосостояния населения. Социально-политическая сфера жизни оказалась барометром, адекватно реагирующим на деформацию и коллизии политической системы.

Усилилось социальное расслоение в обществе, постепенно образовался новый правящий класс, прежде всего за счет роста и обновления государственного аппарата, путем развития торгового посреднического капитала и криминальных структур. Власть и собственность по существу начали перераспределяться. Нарушилась система социальной стратификации и механизмы социального отбора и распределения. Резко возросла роль этнической, местнической и региональной принадлежности как социально-дифференцирующего фактора.

*Зокиров Г.Н. – доктор политических наук, профессор кафедры политологии Таджикского национального университета.

Чувство социальной справедливости подверглось серьезным деформациям. Социальная неудовлетворенность стала перерастать в политическую напряженность, активизировались межличностные и групповые претензии, усилились обвинения и обиды. Социальная нестабильность в обществе и духовно-нравственная деградация личности стали главными причинами напряженности и конфликтов.

Процесс становления и развития политического суверенитета в Таджикистане столкнулся с началом гражданской войны. Но политическому конфликту предшествовали и другие процессы, такие как демократизация жизни, гласность, политический плюрализм и многое другое, что, безусловно, привело к небывалому росту национального самосознания представителей всех национально-этнических общностей. Подобный скачок в сознании и психологии людей объективно сопряжен с проявлениями на поведенческом уровне крайних суждений точек зрения и противоправных действий. Таджикское общество к такому повороту не было готово.

На политические отношения крайне отрицательное воздействие оказывал и до сих пор оказывает такое явление, как местничество. Наверное, в жизни современных таджиков нет явления более реакционного, чем местничество. Оно стало как часть политики различных

политических сил страны. Местнические отношения и плюс к этому регионализм выступают как основные факторы становления и развития конфликтогенной ситуации в стране.

Кроме того, к власти нередко приходят некомпетентные и малообразованные люди, представители маргинальных слоев, теневых и криминальных структур. Это и есть одна из закономерностей нестабильного периода развития общества. На этой почве произойдет утрата стимулов к труду у наиболее образованных слоев населения.

Нездоровые властолюбие и коррупционные отношения породили кланы и кланы по местническому и региональному принципу. Их поведение создало у людей искаженные понятия о морали и нравственности, породило представления о вседозволенности и безнаказанности. На этой социальной почве криминализация политических процессов стала реальностью. Политическая деятельность и политическое участие приобрели аморальную окраску.

Современный Таджикистан именуется демократическим и социальным государством. В соответствии с Конституцией Республики Таджикистан права и свободы человека являются высшей ценностью. Их признание, соблюдение и защита должны быть основной задачей государства. Таджикистан пытается наверстать упущенное в становлении и развитии демократического государства, создании цивилизованного сообщества. Необходимо адаптировать принципы свободного и демократического общества к сложившейся в стране системе общественных отношений.

Трансформация тоталитарной государственности в демократическую является сложной задачей. Поэтому Республики Таджикистан находится на уровне переходного периода развития. В этот непростой период основная задача государства, с точки зрения формы осуществления политики заключается в постепенном создании своей демократической структуры и способов политической деятельности. Существующий политический плюрализм,

многопартийная система, формирование совершенно новой политической элиты, существование политической оппозиции, действие независимых средств массовой информации, появление и развитие различных институтов гражданского общества, и многое другое свидетельствуют о желании и необходимости формирования и развития демократизма в Таджикистане.

Для построения демократического государства одного желания и ощущения необходимости недостаточно. Необходимо устранить множество недоработок и упущенный в большой политике и управлении государственным и общественными делами.

Поэтому неизбежен достаточно длительный переходный период тесного, часто противоречивого взаимодействия и взаимовлияния вновь сформированных органов демократического государства и институтов гражданского общества. Граждане по мере повышения их уровня политической культуры, приобретения управленческих навыков, компетенции в суждении о важнейших общественно-государственных проблемах будут через институты гражданского общества брать на себя все больше функций государственной власти и постепенно переходят к самоуправлению.

Не может быть до конца демократичным общество, если имущественная дифференциация значительно ограничивает политические права человека. Индустриальным странам Запада удалось создать политическую систему, в которой каждый гражданин имеет широкие демократические права и свободы. Вместе с тем действительное влияние, значимость человека в обществе в решающей степени зависят от уровня его благосостояния, финансовых возможностей. Так, простому американцу нельзя и мечтать о том, чтобы выставить свою кандидатуру на пост президента США, так как у него нет тех финансовых возможностей, которые в подобном случае используются на избирательную кампанию.

Подлинная демократия создает необходимые условия для свободной жизнедеятельности всех граждан. «Свобода

не только для привилегированных по рождению, по удачной судьбе, по должности, по образованию - но реальная свобода для всех, что предполагает определенный уровень жизни, определенное общее образование, определенное социальное равенство, определенное политическое равновесие»¹.

Неотъемлемая часть демократии является высокая степень сознательности и культурного развития общественного индивида. «Демократия возможна лишь тогда, когда имеются налицо носители ее: способные к политической деятельности, прошедшие известную школу, имеющие сознание своей ответственности, организованные массы. Без этих последних демократические установления становятся пустыми формами, которыми злоупотребляют для бонапартистских целей...»². Это, разумеется, не означает, что демократия равнозначна правлению всего народа. Так, в Великобритании в долгие годы среди рабочих были широко распространены подобные воззрения. Они считали, что только те решение демократично, которое принимается на общем собрании. Время быстро показало нежизнеспособность таких подходов, невозможность организации на подобном принципе общественного управления.

Поэтому во всем мире пришли к идее представительной демократии, выдвижению гражданами своих полномочных представителей в основных органы государственной власти. Когда говорится о широких социальных слоях как носителях демократии, то имеется в виду уровень их политической и гражданской культуры, компетентности в выборе и выдвижении таких представителей, наличие у них чувства ответственности за деятельность своих избранников. Вот чего сегодня не хватает, вот почему процесс становления и развития демократического гражданского общества в Таджикистане и в других сопредельных постсоветских государствах встречаются серьезные барьеры и разного рода затруднения.

При любой форме государственного правления политическая система только в том случае будет отвечать критериям демократизма, если станет функционировать на следующих принципах:

- наличие реально действующего механизма демократического формирования, контроля и сменяемости всех структур и субъектов политической власти, в частности государственной власти;

- признание народа как основного и единственного источника власти, т.е. функционирование политической власти только на принципах народовластия;

- признание равенства и свободы всех людей и их практического неукоснительного применения;

- права и свободы граждан будут надежно защищены все органы государственно-правовой системы;

- существование и оптимальное действие институтов гражданского общества;

- легитимный характер форма государственного правления.

Принцип легитимности государственной власти чрезвычайно важнее, так как без него нет прочной взаимосвязи гражданского общества и правового государства.

Нарушение принципа легитимности может поставить под удар весь модернизационный период развития Таджикистана и её переход к демократическому обществу. Если граждане станут областью лишь малой частью народного суверенитета, то у них неизбежно вновь возникнет чувство отчужденности от государства и его институтов. Наверху пирамиды власти тогда обнаружим, по меньшей мере, политическую касту, сильно удаленную от народа - единственного источника легитимности. По правилам политической игры политическая элита сосредотачивает в своих руках огромную власть и по своему усмотрению использует ее.

В этих обстоятельствах необходимо обеспечить общественный контроль над деятельностью государственного аппарата со стороны институтов гражданского общества, требовать кардинального

¹ Duverger M. Les parties politiques. – P., 1958. – P. 465.

² Гильфердинг Р. Капитализм, социализм и социал-демократия. – М.: Л., 1928. С.93.

обновления кадров, не желающих и не умеющих использовать современные демократические методы управления, максимально активировать борьбу с бюрократизмом и коррумпированными элементами. Важно в дальнейшем придать борьбе с этими явлениями системный характер, вести ее не с узко политических, а национально-государственных позиций, на основе глубоких научных разработок и при поддержке широкой общественности.

Как определить степень соответствия государственной власти потребностям демократического общества? Как известно, в Таджикистане, как в других странах, сначала восточного деспотизма, а потом коммунистического режима существовало проблемы отчуждение между народом и государственной властью, периодически создававшее их противоречивое, диалектическое единство, на основе которого столетиями шла эволюция таджикского общества.

Таким образом, получается определенная историческая закономерность: если во взаимоотношениях общественных и властных структур нет прочной основы, возникает реальная опасность уничтожения последних в результате социального взрыва. Чтобы этого избежать, надо, вероятно, исходить из возможности существующей государственно-правовой системы обеспечить реализацию гражданских прав таджикстанцев. Если законы, на основе которых опирается государство, не соответствуют правам человека, признанным мировым сообществом, то такое государство нельзя признать правовым, а гражданскому обществу трудно будет развиваться в рамках подобного государства. Если органы государственной власти своими действиями посягают на естественные права человека, ограничивают его свободу в ущерб интересам общества, грубо попирают принцип социальной справедливости, ведут себя антигуманно и безнравственно, то народ, объединенный в гражданское общество, имеет право на непризнание такого государства, так как является носителем высшего суверенитета. В этом случае неизбежен новый социальный, и прежде всего политический

конфликт. Если же народ признает обоснованность и законность государственной власти, то тем самым признается обоснованность и законность ее применения, деятельности в отведенной законом исторический период.

В данных обстоятельствах государство, являясь легитимным и пользуясь поддержкой, доверием народа, станет действовать в интересах своих граждан, обеспечив строгое соблюдение прав и свобод, признанных мировым сообществом и закрепленных соответствующими международными и национальными документами. При этом граждане обязаны не только пользоваться предоставленными им правами и свободами, но и выполнять ряд общественно необходимых обязательств, без которых гражданское общество и правовое государство не могут нормально развиваться.

В Таджикистане общественная собственность на средства производства преобразована в смешанную. Государство не выполняет прежней функции этатического, управления и финансирования народного хозяйства. Эту задачу решают новые субъекты политических процессов. В стране постепенно формируется новая социальная структура общества. Особое место в новой структуре должно занимать средний класс. Но пока среднего класса в реалии не существует. Все население страны подразделяется на бедных и богатых.

Руководство страны не в состоянии адекватно реагировать на положение населения, людей труда. Никто не знает реальной стоимости жизни в Таджикистане. Необходимо покончить с переделом собственности и как можно, скорее переходить к организации рыночных отношений. Нужно создать необходимые условия для перехода от купли-продажи к производству. Подобные меры можно осуществить только политическими методами, поскольку гражданское общество не сформировано, а политическое общество с своими атрибутами действует реально.

В политическом обществе существуют нормы, которые определяют деятельность субъектов политической

системы. В связи с этим актуальными являются вопросы противопоставления абсолютной и распределенной власти. Абсолютная власть опирается на волю политического лидера страны. Абсолютная власть в принципе является антидемократическим. Но у нее есть и позитивные стороны – возможность оптимального управления общественными и государственными делами. А распределенная власть является одним из характерных черт демократического политического режима. Свободное действие субъектов политики, реализации прав и свобод граждан, минимализации бюрократизма и многое другое являются основными его атрибутами.

В условиях Таджикистана одна из основных проблем, политической системы является проблема правотворчества. Власть разделена на законодательную, исполнительную и судебную. Основная цель разделение власти является уменьшения неизбежного произвола власти по отношению к своим гражданам. Этот принцип не всегда и не везде руководствуется. Воплощение принципа разделение власти не доходит до конца. До сих пор четко не разделены компетенции между ветвями власти. В частности, нет ясности во взаимоотношениях между органами центральной и местной власти. Вроде, местная власть имеет относительную самостоятельность, но с другой стороны руководители местной власти назначаются президентом.

Органы центральной исполнительной власти часто дублируют друг друга. Такое положение наблюдается в деятельности Исполнительного аппарата Президента Республики Таджикистан и правительство страны. Кроме того, исполнительная власть в Таджикистане намного расширилась. Это расширяет возможности работников исполнительной власти спекулировать служебного положения.

В стране действует профессиональный парламент. Несомненно, это заметное достижение в политическом процессе. Вместе с тем, его деятельность далеко от совершенства. Обществу необходимы законы и другие нормативно-правовые акты, которые адекватно регулируют новых отношений

между людьми, между государством и гражданским обществом.

Среди важнейших атрибутов демократического общества важное место занимает выборы. Выборы выполняют роль регулятора взаимоотношений политических институтов общества. В демократическом обществе основные органы управления, руководители учреждений, предприятий и других единиц должны избираться. К большому сожалению, до сих пор мы не научились использовать различные выборные системы с целью упрощения и узаконения власти, как на местах, так и в центре. В стране, в настоящее время руководители высшего и среднего звена назначаются.

В демократическом обществе существуют институты, которые контролируют государственных органов. Свобода соответствует правам, предоставленным людям и обществу. «Право людей судить о своем правительстве и распускать его является единственным средством, с помощью которого мы можем оградить себя от злоупотреблений политической властью»¹.

На политические процессы большое воздействие окажут кадровая политика правительства. Кадровая политика в Таджикистане далеко от совершенствования и контроль со стороны общества далеко от идеального. Практически, не существует правовые основы контроля. Законодательные органы имеют ограниченные возможности воздействия на формирование правительства и другие исполнительные органы власти. По Конституции Республики Таджикистан формирование правительства, назначение высоких должностных лиц, а также главы местных хукуматов являются в компетенции Президента.

Другая проблема связана с местом и роли политического меньшинства в политическом процессе Таджикистана. Политическое меньшинство на деле не замечается и ограничивается ее роль в развитии общественных отношений.

¹ *Поннеп К.* Открытое общество и его враги. – М., 1992. – С.277.

Демократические основы государственного строя в Таджикистане позволяет легально и официально действовать в политическом пространстве страны различным политическим партиям, политическим движениям и общественным объединениям. Многие из них воздействуют на политические развития Таджикистана. Анализируя партийные системы Таджикистана можно сделать вывод, что она еще не до конца сформированы и находятся в развитии. Политические партии Таджикистан в своем развитие не проходили основные этапы. Они появились и признавались как массовыми. Большинство их них четко не сформулируют свои стратегические цели, методы политической борьбы. Нет ясности в их политико-нравственные ценности. У большинства политических партии нет ясности в электорате. Лозунги, которые выдвигают в основном устаревшие и не отвечают потребностям и чаяниям большинство людей. Из-за таких неопределенностей народная масса активно не поддерживает подобных политических сил.

Политические партии и общественные объединения действуют на основе законов, которые недавно совершенствовались. Законы «О политических партиях» и «Об общественных объединениях» являются демократичными и отвечают всеми требованиями современной цивилизованной политической борьбы. Но партийно-политических и неформальных отношений среды населения развита слабо. Многие простые люди в совершенстве не вникают в суть новых взаимоотношения между государством, негосударственные политические институты и граждан. Поэтому они традиционно в лице новых политических партиях хотят видеть новых руководителей, которые должны привести страну к благополучию и процветанию. Кроме того, не все политические партии в Таджикистане активно влияют на политический процесс. Некоторые из них, вообще, бездействуют или с молчаливым согласием одобряют и восхваляют действие правительства.

Несмотря на происшедших качественных изменений в условиях

Таджикистана политический процесс остается закрытым, сосредоточенным в достаточно узком элитарном слое. В региональных элитах решают проблемы в узком кругу заинтересованных должностных лиц и стараются не прибегать к политической мобилизации широких масс. Кроме того населению Таджикистана, в политическом отношении, характерно immobile качество. Тяжелые последствия гражданской войны и отсутствие у большинства граждан надежд на нормальное и соответствующую мировым стандартом уровни жизни отрицательно влияют в развитии Таджикистана.

В Таджикистане в годы независимости в области политической элиты качественные изменения не произошли. Современная политическая элита Таджикистана не развита и далеко от совершенства. Отсутствие профессиональных чиновников – это только одна из причин слабости государства, другая же заключается в нюансах, специфике построения государства в послевоенный период в республике.

Формирование политической элиты Таджикистана в большей мере носит хаотический характер. Застой данного процесса в таджикской политике связан, с одной стороны, традиционным подходом в вопросе формировании политической элиты, то есть она формируется по принципам регионализма и личную преданности. Среди членов политической элиты часто встречаются люди с устаревшими мышлениями и видениями проблемами.

В последние годы очень часто говорится о роли и значении политического ислама в условиях независимого Таджикистана. Подобное отношение превратилось со своего рода в идеологию. Вычерчиваются геополитические схемы, составляются прогнозы на тему об исламско-фундаменталистской опасности. В Таджикистане, где и государственные работники разного ранга и другие люди очень часто прямо высказываются против религиозного фанатизма, да и действуют соответствующим образом, подобные

обобщения, по меньшей мере преувеличенное.

В суннитском направлении ислама глава духовенства не может быть носителем божественной субстанции, влияние его на верующих не выходит за рамки земного, материального, и поэтому исламский джихад не уместен в республиках, которые в течение полутора веков испытывали влияние другой культуры, особенно русской. Это приводит к мысли о том, что в Таджикистане на первом месте стоят местнический и национальный факторы, а не исламский.

Политический ислам является реальной силой в политическом процессе Таджикистана. Она начала свою деятельность в основном против коммунистического режима и многое добилась. Оппозиционные политические силы, в частности политический ислам, в определенном времени действуя организовано, приобрели много сторонников. Люди сразу не смогли разобраться в новых, разнообразных идеологических течениях и в связи с этим часто отождествляли бытовой ислам с политическим. По прохождению времени население ощутила истину и как бы осторожно относится к различным идеям. Сейчас политический ислам в Таджикистане конструктивно подходит к решению социально-политических проблем и в принципе соблюдает правилами политической борьбы.

Абсолютная власть, в какие бы формы она не проявилась, сегодня исторически изжила себя. Любые попытки ее реанимации, определения дальнейшего развития страны без учета лучших образцов мирового опыта обречены на провал, утопичны и реакционны.

С другой стороны, игнорирование конкретно-исторических условий Таджикистана, её традиций, социальной психологии таджикского народа ни в коем случае недопустимо. Возьмем, к примеру проблему свободы. Для западного человека свобода – это, прежде всего юридически оформленное право индивида осуществлять индивидуальную и общественную деятельность в соответствии с естественными правами человека. На понимание свободы в

Таджикистане огромное воздействие оказали условия обитания таджиков и других народов, исторических населяющих страны: горные местности невольно формировали искренность и открытость его мышления, а свобода понималась, как естественно-природный компонент. Кроме того, свобода всегда понималась таджиком предметно: «Ибо свобода, принципиально говоря, даётся человеку не для саморазнуздания, а для органически-творческого самооформления, не для беспредметного блуждания и произволения, а для самостоятельного нахождения предмета и пребывания в нем»¹.

Любая самая демократичная и социально значимая модель общественной системы, выдержавшая проверку в течение длительного времени в других странах, при механическом перенесении в Таджикистан может оказаться нежизнеспособной и станет причиной дисбаланса всего уклада общественной жизни. Поэтому каждая страна в зависимости от своих исторических условий создает институциональные механизмы, которые гарантировали бы совершенствование государственности. В этой связи копирование чужого опыта лишены смысла. Противоречие состоит в развитии адекватного демократического контроля, который позволил бы гражданскому обществу стать подлинным субъектом, с тем чтобы государство базировалось на подлинном согласии, а не на насилии и обычной пропаганде. Иначе говоря, желательны изменения в политической структуре общества, основанные на независимой организации социальных сил, которая заставила бы партии и государство искать компромиссы. Политическое общество станет институциональным пространством для осуществления требований, сформулированных активно действующими социальными силами.

В любом случае новые политические институты не могут успешно функционировать без поддержки широкими социальными слоями населения, без устойчивого закрепления в

¹ Ильин И.А. О русской идее // Русская идея. – М., 1992. – С.438.

политическом сознании граждан органов власти как демократических, действующих на основе закона, а не на основе актов мести своим политическим противникам.

Исходя из принципа гражданской солидарности, деятельность правительств, партий, массовых организаций, политических лидеров и т.д. оценивается с позиции практического признания ими гражданских прав и свобод. Общественное мнение формируется на основе принципов демократии, гуманизма, гражданственности, рациональности, антимонополизма, общечеловеческой морали. Все сегодня вынуждены считаться с этими ценностями, учитывать их при принятии тех или иных решений. Значит, гражданская солидарность становится мощной объединительной силой всех прогрессивных сил в деле обеспечения международной безопасности и общественного прогресса.

Демократическое общество – это общество консенсуса и гражданского согласия. Без гражданского согласия нельзя добиваться экономической, социальной и политической стабильности. Консенсус является единственно разумным способом достижения решения наиболее сложных проблем современного общества. Гражданское согласие на основе консенсуса усиливает легитимный характер политической системы, делает её более стабильной, укрепляет взаимосвязь с гражданским обществом.

Демократические системы не лишены недостатки. Диктат большинства – это попрание одного из основных постулатов демократии, постулата справедливости. Ведь предназначение демократии состоит в преобразовании различных волеизъявлений граждан в единую волю общества как составляющих многих волей, а не

ориентированную на преобладающую и наиболее сильную из них. История показывает, что неограниченная власть большинства может иметь опасные последствия, особенно для политического меньшинства. Но можно найти способы решения подобных проблем. Поиск взаимоприемлемого решения спорного вопроса опирается на здравый смысл, компетентность об обоснованность принимаемого решения. Необходимо проанализировать стоящие за разными позициями скрытые фундаментальные интересы сторон, найти основы для договоренности в области, не прикасающейся с линией противоборствующих политических сил.

МАСОИЛҲОИ ДЕМОКРАТИЗМ ДАР ТОҶИКИСТОН

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, демократия, аҳди шахрвандӣ, консенсус, муносибатҳои ҷамъиятӣ.

В статье рассматриваются проблемы демократических перемен, проходящие в современном Таджикистане.

DEMOCRACY PROBLEMS OF MODERN TADJIKISTAN

Keywords: Tajikistan, democracy, civic accord, consensus, public relations.

The given article researches and considers problems of current political changes in the modern Tajikistan.

ХИКМАТИ «ХАЙР»

Мирзоҳусайни Б.*

Асли калимаи «хайр» аз забони арабӣ буда, ба маънои «хубиву некӣ» мебошад. Ҳамчунин, ба маънои «фоида», «нафъ», «манфиат» меояд. Дар ибораи саволии «хайр аст?» як навъ оҳанги пурсиши саломатӣ ё изҳори ғамхорӣ, ки ба маънои чӣ шуд?, корҳо дуруст аст?, мушоҳида мешавад.

Дар ҷумлаи «Зикраш ба хайр бод» ҳам, маънии ба некиву хубӣ ёд кардани шахси вафотёфтаре дорад. Ибораи «Хайра мақдам», қадам ба хайр бод, хуш омадед, барои ташрифи меҳмон ё касе гуфта мешавад, ҳам мазмуни хайрхоҳӣ дорад. Хайрат-кори нағз, кори хуб, кори савоб, кори хайр, шакли чамъаш-хайрот, корҳои нағз, корҳои хуб корҳои савоб аст.

Умуман, аз ҷиҳати мазмун ва маъно ин калима маънои кори хайр, нек ва амали савобро дорад. Дар фаҳмиши имрӯза «хайр» амал ё кори ихтиёриест, ки баҳри дастгирӣ ва кӯмаки афроди заъифу нотавон, дардманду бечора, ятиму бекас, бепарастору маъюб ва аз ҷиҳати моддӣ ниёз дошта, анҷом дода мешавад. Мардуми мусулмон садақа, маъракаҳои худӣ ба мисли ҳафту чил ва солро, ки фақат бо додани таом баргузор месозанд, як навъ амали хайр ба рӯху

арвоҳи гузаштагонашон медонанд. Хайр як мафҳуми васеъи фалсафию ахлоқӣ аст, ки саховат, мурувват, ҳиммат, ҷавонмардӣ, ифғат, нақӯкорӣ, ғамхорӣ, меҳру шафқат, эҳсон, адолат, хирадмандӣ, эҳтиром, дилсӯзӣ, андешамандӣ ва дигар хислатҳои некӯ ҳамидаи инсониро дар худ таҷассум мекунад.

Офариниш–хилқати олами ҳастӣ аз ҷониби Худои азза ва ҷалла ба хайр аст. Ҳама неъматҳо ва ҳама падидаҳо барои инсон ва барои ибрат гирифтани ӯ, андеша кардан ҷиҳати худшиносӣ ва худогоҳӣ аз қудрат ва эъҷози беинтиҳои Парвардигори олам аст. Андешаи солим бо мушоҳидаи нишонаҳои қудрати тавоно ва осори илми фарогири Худо дар офариниш ба ин натиҷаи мантиқӣ мерасад, ки офаридгори ҳама мавҷудоти олам Худои ягона мебошад. Дар ояти 38-уми сураи «Духон» омадааст: «Ва мо халақна-с-самовоти ва-л-арза ва мо байнаҳумо лоъибин» (Мо ин осмонҳоро замин ва он чиро миёни онҳост, ба бозича наёфаридаем). Ояти 16-уми сураи Анбиё низ ба ҳамин мазмун аст: «Ва мо халақна-с-самоа вал арза ва мо байнаҳумо лоъибин» (Мо ин осмонро замин ва он чиро миёни он дуст, ба бозича наофаридаем). Сухан рӯйи он меравад, ки дар ду сарчашмаи асосии ислом: Қуръони Худо ва Суннати Расуллоҳ (с) ҳам мафҳуми «хайр» ба маънои бехтарин, баргузида, хуб ва нек омадааст. Аввал, таъкид кардан ба маврид аст, ки мафҳуми «хайр» дар Қуръон бозгӯкунандаи яке аз сифатҳои

*Мирзоҳусайни Б. – устоди кафедраи таърихи фалсафа ва фалсафаи иҷтимоии факултаи фалсафаи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Худованди карим аст. Аз чумла, ояти 64-уми сураи «Юсуф» бо мазмуни «Фа-ллоху хайрун хофизан ва хува архаму-роҳимин» (Худо бехтарин ниғаҳдор аст ва Ўст меҳрубонтарини меҳрубонон) ва ё оятҳои 72-уми сураи «Муъминун» ва 11-уми сураи «Чумуъа» сифати рӯзидиҳандагии Худо «Валлоху хайру-розикин» (Худо бехтарин рӯзидиҳанда аст), ояти 57-уми сураи «Анъом» «Ва хува хайру-л-фосилин» (Ва Ў бехтарин доварон аст), оятҳои 87-уми сураи «Аъроф» ва 109-уми сураи «Юнус» мазмуни «Ва хува хайру-л-ҳоқимин» (Ва Ў бехтарин доварон аст) доранд.

Қуръони маҷид ҳама қору амали хуб, нек ва ҳасанаро (амалҳои солаҳро) хайр меномад. Масалан, ояти 197-уми сураи «Бақара» тақводориро бехтарин амали хайр ва бехтарин тӯшаи охират маънидод месозад: «Ва тазаваду фаинна хайра-з-зоди-т-тақво» (Ва тӯша бардоред, ки бехтарин тӯшаҳо парҳезгорист) ва ё ки ояти 128-уми сураи «Нисо» ба маънии «Ва-с-сулҳу хайрун» (Сулҳ (ошӣ) бехтар аст). Метавон оятҳои зиёди қуръониро дар шарҳи ин масъала мисол овард. Худованди бузург дар қаломи худ мардуми нақӯкорро ситоиши зиёд қарда, бар ивази он барояшон мартаба ва мақоми арзишмандро дар дунё ва охират ваъда қардаст. Муқаддамтар аз ҳама сухани Худованд рӯйи ин масъала ин аст, ки «Инна-л-лоҳа маъал муҳсинина» (Худованд ҳамроҳи нақӯкорон аст) ва ё «Инна-л-лоҳа юҳиббу-л-муҳсинина» (Худованд нақӯкоронро дӯст медорад) ва ё «Инно ло нузиъу аҷра-л-муҳсинина» (Ҳар оина, мо подоши нақӯкоронро зоеъ намекунем) ва ё «Инна раҳмата-л-лоҳи қарибун мина-л-муҳсинина» (Ва раҳмати Худо ба некӯкорон наздик аст).

Хонандагон метавонанд барои фаҳмиши пурратари мавзӯи зикршуда ба оятҳои 190-уми сураи «Бақара», 134, 148-уми сураи «Оли Имрон», 85, 93-уми сураи «Моида», 84-уми сураи «Анъом», 56, 161-уми сураи «Аъроф», 120-уми сураи «Тавба», 115-уми сураи «Худ», 22, 36, 56, 78, 90-уми сураи «Юсуф», 128-уми сураи «Наҳл», 37-уми сураи «Ҳач», 69-уми сураи «Анкабут», 34, 35, 58-уми сураи «Зумар» ва дигар сураҳои Қуръон муроҷиъат намоянд.

Дар Қуръони карим дар оятҳои 177 ва 215 -уми сураи «ал-Бақара» чунин омадааст: «Некӣ он нест, ки рӯйи худро ба сӯйи машриқ ва мағриб кунед, балки некӯкор касест, ки ба Худо ва рӯзи охират ва фариштагон ва китоби Худо ва паёмбарон имон оварад. Ва моли худро бо он ки дӯсташ дорад, ба ҳешовандону ятимон ва дармондагону мусофирон ва гадоёну дарбандмондагон бубахшад. Ва намоз бигзораду закот бидиҳад...».

«Эй Паёмбар, аз ту мепурсанд, ки чӣ инфоқ кунанд? Бигӯ: «Он чӣ аз моли худ инфоқ мекунад, барои падару модар ва ҳешовандону ятимон ва мискинону раҳгузарон бошад ва ҳар қори неке, ки кунед, Худо ба он огоҳ аст».

Аз ин ду ояти сареҳи қуръонӣ ва муқаррароти манбаъҳои дигари шариати исломӣ маълум мегардад, ки хайру эҳсон ва садакаи нофила (ғайр аз закот) бехтар аст, пеш аз ҳама ба наздикону ҳешовандони ниёзманд, аз чумла падару модар, ятимону бечорагон, мискинону бенавоён, мусофирон, дар роҳмондагоне, ки аз моли худ ҷудо ва дур мебошанд, гадоён, бардагон ва асирон дода шавад.

Оятҳои 36 ва 37-уми сураи «Нисо» ин мазмун доранд: «Худоро бипарастед ва ҳеч чиз шарикӣ Ў масозед ва бо падару модар ва ҳешовандону ятимон ва бенавоёну ҳамсоия ҳешованд ва ҳамсоия бегона ва ёру мусоҳибу мусофири роҳгузар ва бардағони худ некӣ кунед. Ҳар оина Худо мутаккабирону фахрфурӯшонро дӯст надорад, онон бухл меварзанд ва мардумро ба бухл вомедоранд ва молеро, ки Худо ба онҳо додаст, пинҳон мекунад...».

Суннати Расулуллоҳ (с) аст, ки дар асоси дастуроти қуръонӣ бино ёфтааст, саршор аз тарғибу ташвиқи амалҳои хайр буда, инсонро ба иҷрои онҳо фаро меҳонанд ва ҳамзамон аҷру подошашонро дар дунё ва охират бозғӯи месозанд. Ҳадисҳои гуҳарбори Паёмбари ақрам (с) бо як қаззобӣ ва расоӣ, ҳикмати хайрро барои дарёфти савоб, саодату хушбахтӣ ва сарфарозии инсон таъкид ва таъйид менамоянд. Суханони пешвои муслимин фақат баҳам овардани калимаҳо барои чумласозӣ набуда, фалсафа ва ҳикмати жарферо дар худ ниҳон доранд. Чанд ҳадиси шакарафшонӣ бехтарин баргузидаи

Худоро барои тақвияти ин гуфтаҳо мисол меорем:

- Бидонед, бинотарин чашм он аст, ки дар роҳи хайр боз шавад.

- Ҳар кори неке садақа аст.

- Ҳаё сар то ба по хайр аст.

- Накӯкорони дунё накӯкорони охиратанд.

-Бехтарини шумо касест, шуморо ба кори хайр даъват кунад.

- Дастҳо се гунаанд: гиранда, диҳанда ва нигоҳдоранда. Аз ҳама беҳтар дасти диҳанда аст.

- Саховатманд се аломат дорад: афви бо қудрат, адои закот, дӯст доштани тасаддуқ (садақа).

Чунин аҳодис зиёданд. Бузургии таълимоти ахлоқии Қуръон ва Суннат дар он аст, ки инсонро ба аҷру савоби амали хайр дар зиндагии баъдимаргӣ низ башорат медиҳанд. Аз ин ҷост, бо назардошти ин дастуроти арзишманди Қуръону ҳадис ҳар фарди боимону мусулмон ҳатман талоши иҷроиши ягон кори хайр дар зиндагии ин ҷаҳони худ мекунад ва умед ба подошу мукофоти охират дорад.

Дар афкор ва андешаҳои адабию фарҳангӣ, фалсафию динӣ, ахлоқию зебошиносӣ ва иҷтимоию сиёсии башарӣ аз аҳди қадим то ба инҷониб таърифу тавсиф ва тараннуми мафҳуми «хайр» ҳамчун амали нек ва шарифи инсонӣ беканора аст. Дар осор ва гуфтори мутафаккирони барҷастаи дунё, кам ёфт мешавад, ки сари ин мавзӯ чизе нагуфта бошанд. Хусусан назму насри классики мо саршор аз тарғибу ташвиқи он аст, ки баҳси густарда ва алоҳидаро меҳаҳад. Мо ин ҷо фақат аз нигоҳи фалсафӣ мавзӯро мухтасар шарҳ доданем.

Ҷаҳонбинӣ ё ҷаҳоншиносӣ ориёӣ нахустмактаби фалсафӣ ва фарҳангию динии тоҷикон аст, ки ҳикмати «Пиндори нек, гуфтори нек ва рафтори нек»-ро барои худшиносии инсон бунёд гузоштааст ва башарро ба сӯи хайр хондааст. Дар таълимоти Монӣ «Нур холиқи хайр ва зулмот офаридгори шарр» аст. Дар фалсафаи Ҳинди қадим хусусан буддоия ҳашт аркони асосӣ, пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек, мучодалаи нек, нигоҳи нек, таамули нек, касбу кори нек, иродаи нек мавҷуд аст.

Мафҳуми асосии таълимоти Конфутси (файлсуф ва мутафаккири

Чини қадим)-ро «жен» (инсонгарой) ташкил медиҳад, ки муносибати одамнро дар ҷамъият муайян карда, ҳурмату инсонро таъкид месозад ва даъвати асосии он ба хайрхоҳӣ аст.

Дар афкори фалсафии файласуфони Юнони бостон ин масъала васеъ инъикос ёфтааст. Масалан намояндаи мактаби софисти Юнон Протагор (с.490-410 п. м.) гуфтааст: «Инсон ченаки тамоми ашёст». Сукрот андарзи машҳури «Худро бишнос» ба миён гузошт. Ӯ шинохти некӣ ва хайрро асоси саъодатмандшавии инсон донистааст.

Арасту (384-322 п.м.) дараҷаи хушхлоқии инсонро на сарвату обрӯ, балки сифатҳои зебои нафсоният, ки аз фазилатҳои зерин: мардӣ, саховат, хайр, ҳиммат, азамат, дустӣ манша мегиранд ҳисобидааст. Ба андешаи ӯ саодати инсон доштани ахлоқи накукорӣ ва хайр аст. Арасту мегӯяд, ки накукорӣ андозаи рафтори инсониро дар муҳимтарин риштаҳои зиндагӣ нишон медиҳад: мардӣ нишонаи рафтори шоистаи инсон дар майдони муҳориба, саховат нишонаи муносибати инсон ба сарват, меҳрубонӣ маҳорати рафтори шахсӣ дар маҳфил ва ғайра.

Дар афкору андешаи фалсафии мутафаккирони асримиёнагии тоҷик фалсафа ва ҳикмати мафҳуми «хайр» мавзӯи меҳварӣ ва калидӣ аст. Бузургоне чун Абӯнастри Фаробӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Насриддини Тусӣ, Муҳаммад Ғазолӣ, Фаҳридини Розӣ, Абӯҳанифа ва дигарон, ки аз худудҳои ҷомеашиносии ислом берун нарафтаанд, ҳикмати ин амал ва кори начибро барои низоми як ҷомеаи адолатпеша, инсонгаро, маърифатгаро хеле рӯшану фаҳмо маънидод кардаанд. Адабиёти форс-тоҷик, ки бо тарғибу ташвиқи ғояҳои башардӯстӣ ва хирадпарварӣ дар асоси хайру дод машҳур аст, шоиру нависандае надорад, ки рӯйи ин мавзӯ сухан нагуфта бошад.

Мо имкони шарҳу эзоҳи ақидаҳои эшонро дар ин навиштаи мухтасар надорем ва фақат ба гунаи мисол гуфтаҳои Шайхурраис Абӯали ибни Синоро аз асараш «Ишорот ва танбеҳот» меорем. Ибни Сино дар мавзӯи рағбати табиӣ ва фаъолияти инсон дар ҷомеа сухан мегӯяд ва дар

бораи «хайр» гуфтугӯ мекунад. Ба ақидаи ӯ, хайр (эҳсоси лаззатҳои хисси, аклонӣ, рӯҳонӣ, ғаъолияти амалии инсон) эҳсосест, ки барои рӯҳу равони амалии инсон шодмонӣ ва саодат мебахшад. Хайр барои як нафар метавонад ғизои лазиз бошад, барои қисмате эҳсоси бартарӣ бар дигарон (мисол: фазилат ва ҳукумат) барои гурӯҳи дигар расидан ба мартабаҳои орифона. Арзиши ҳақиқии «хайр»-ро ҳолисона будани он, пок аз ғаразҳо буданаш муайян мекунад.

Хайр ва хайрия зухуроти нодире ҳастанд, ки аз шарофату каромати инсон дарак медиҳад ва эҳсоси масъулияти имонӣ ва инсонии фардест, ки ахлоқ, рафтор ва пиндораш бар пояи гуманизм (инсонгарой) устувор гаштааст. Барои ӯ тақдир, сарнавишт ва ҳастии шахс ва афроди ҷомеа арзиш дорад ва ба хурсандиву ғаму андӯҳи одамон шарик аст. Инсонест, ки шахсияташ аз унсурҳои неки фазилати одамӣ, фаросати волову химмати баланд бунёд гардидааст.

Меҳвари андешаҳои ӯро некию накукорӣ кардан, дасти бечорае гирифтани, хайрҳои мардум будан ташкил додаст, одамияташ боло рафтааст. Хайру эҳсон, саховат на барояш воситаи худнамоию, риёкорӣ, шӯҳрату қудрат, балки василаи мувозинат (гармония)-и рӯзгору зиндагонӣ аст. Ибни Мискавайҳ ин масъаларо тафсири зебӯе карда гуфтааст, ки барои ҳар як тоифаи мардум лаззату саодат вобаста ба таҳсили касбу шуғли дӯстдоштааш гуногун зоҳир мешавад. Масалан, барои як майпараст лаззату саодат истеъмоли доимии шароб, барои варзишгар тамрину машқи ҷисмонии бардавом, барои шахватпараст зино, барои олим таҳсили илм, барои саховатманд хайру эҳсон ва ғайра.

Аслан, барои хайр маблағ зарур аст, чун сарчашма ҳамаи хайру саховат дорой маҳсуб аст. Лекин суоли матраҳ ин аст, ки як шахси нодору бечора бо вучуди дасткутаҳӣ дар замираш доимо орзуи хайру эҳсон карданро мепарварад, чӣ гуна метавонад, ин нияташро амалӣ созад.

Аввалан, ӯ мувазаф нест ё масъулияти дар иҷроиши ин кор надорад, зеро пулу пайсае баҳри амалӣ

кардани он надорад. Чунин ашхос аз назари шаръӣ ва ҳуқуқӣ низ барои иҷроиши ин кор масъулияти дар назди хеш ва ҷомеа надоранд. Валекин барои савоби дунявӣ ва охираш мешаванд қорҳои зиёди хайрия, ки усулан хислати маънавӣ доранд ба сомон расонид; аз қабиле аёдати бемор, дарахт шинондан, иштирок дар ҳашарҳои ободонии маҳалла, кӯмаки маънавӣ ба пиронсолон, барҷомондагон, ятимону сағирон, мусофирону дар роҳмондагон, силаи раҳм бо ҳешовандону пайвандон, оштии додани ду шахси боҳам қаҳрӣ, дилбардорӣ ва тасаллияти шахси азодор, табассум бар рӯи муъмин ва ҳоказо. Аслан, хайр як амали начибӣ ахлоқӣ аст, ки аз кирдори рафтори бошарафонаи инсон ё гурӯҳе дарак медиҳад.

Имрӯз инсоният, аз ҷумла ҷомеаи мо, дарёфт, ки бузургтарин илм ахлоқ аст, агар ҳама чиз дар дунё барои камолоти инсон бошад, пас шарифтарин илм ҳам илми ахлоқ аст, ки ҳадафи рӯшани инсон ва инсонгарой мебошад.

Хайрҳои, хайрандешӣ, хайрпарварӣ яке аз нишонаҳои худшиносӣ ва ҷомеашиносии инсон аст. Натиҷаи болоравӣ ва камолоти маънавӣ ва ташаккули шахсияти ӯст. Ҳададу нуқтаи баланди ҳуқуқ атвори ҳасанаи фард аст, ки сифатҳои мазмуми ӯро аз қабиле баҳилӣ, ҳирсӣ, беҳимматӣ, тангназарӣ, бешарафию бетарафӣ, худпарастӣ, бераҳмӣ, бешафқатию золимӣ, кибру гурур ва ғайра барҳам задаст, аз байн бурдааст, паҳш кардааст. Хайр ба маънои васеъ назару амали холис, солим нисбати сарнавишти миллату Ватан, башарияту олами вучуд аст.

Хайру саховат, агар дар ҷомеа ҷойгоҳи баланд намедошт, дар хусуси Ҳолами Той садҳо қиссаву ривоят гуфта намешуд. Дар шеърҳои адаби гузаштаву муосир ин қадар таърифу тавсиф намешуд.

Аз назари мо, тарғибу ташвиқи маърақаҳои хайрия дар расонаҳои хабарӣ то ҷое зарур ва муҳим аст, зеро он шояд воситаи панди дигарон гардад ва баъзе аз ашхоси доро ва сарватмандро ба таҳрик дарорад ва мӯҷиби ибраташон шавад.

Дар кишвари мо намудҳои гуногуни хайрияҳоро метавон баргузор

кард. Ҳоло мӯд шудааст, ки бо ташкили маъракаи издивоҷ ё хатнасур ва рекламаҳои чандинкаратаи он дар радиову телевизион хайроти дигар камтар анҷом дода мешаванд. Ман дар ин ҷо зидди он нестам, чунин кор ва амали савоб сурат нагирад, баръакс ҳамеша дуои неки худро аз даргоҳи Илоҳӣ барои чунин афроди саховатманд масъалат дорам. Валек намудҳои дигари хайру саҳо аз қабилӣ ёрмандӣ ба шахсони муҳтоҷу ниёзманд, камбизоату нодор, бемору дардманд, یتиму бекас, пиронсолу барҷомонда низ зарур аст. Мардуми сарбаланди мо одати дастҷамона ва якҷоя гузаронидани маъракаҳои гуногуни хайрияро доранд. Ин яке аз унсурҳои фарҳангу маънавият, урфу одат, психология, ҷомиашиносӣ ва ҷаҳонбиниву ҷаҳоншиносии ташаккулёфтаи миллати соҳибтамаддун, тамаддунофар ва тамаддуновари мост. Намудҳои хайри моддӣ ва маънавий зиёданд, ки баршумории ҳамаи онҳо ва тавзеҳу шарҳашон дар ҳаҷми як мақола имкон надорад. Масалан, кӯмаки пулӣ расонидан дар ҷопи китоби шоирону нависандагон ва олимону донишмандони миллат дасти ёрӣ дароз кардан ба толибилмони камбизоат, бевазанҳои муҳтоҷ, пирони бекасу барҷомонда, یتимхонаҳо, хонаҳои пиронсолон, умуман, дастгирии қишрҳои дар ҳақиқат ниёзманди ҷомеа, сохтмони боғчаву мактаб, бунгоҳҳои тиббӣ, роҳҳо, кандани каналу корезҳо, бунёди корхонаҳои истехсолӣ, ки боиси бо ҷойи кор таъмин кардани аҳоли мегардад, сохтани купрӯкҳо, манзилҳои истиқоматӣ, ва ғайра амали хайру савоб дар рӯзгори муосири мост. Шукри Худо, ки дар кишвари мо қонуни танзими маъракаҳои серхарҷу миёншикан қабул гардид ва мардумро аз як бори гарони ҷисмонӣ ва рӯҳӣ халос намуд. Валек суоли матраҳ ин аст, ки шиори фақат худой ва таъом додан доданро, ки асли хайр дар мафкураву психология ва урфу одати мардуми мо шинохта шудааст ва шакл гирифтааст аз мағзҳо бо тадриҷ бояд шуст, то ки дар замирамон навъҳои дигари хайр ҷойгир шавад.

Муҳимтарин мавзӯи баҳси ин навишта, он аст, ки ҷӣ тавр метавон дар ботини инсон эҳсоси хайрхоҳиро тарбия кард. Ин масъала ҳам шарҳу тафсири

доманадор ва густардари талаб менамояд. Муҳтавои хулосаи моро иқтибос аз гуфтаҳои пири ҳақимони Машиқзамин Абӯалӣ ибни Сино ташкил медиҳад: «Фарзанди инсон, барра ва гурбача баъд аз таваллуд аз ҳайси муҳтаво ва маъно баробаранд. Ҳам кӯдак, ҳам бара, ҳам гурбача яқсон таваллуд мешаванд, бузург мешаванд, менӯшанд, мехӯранд, ҷуфт мешаванд, фарзанд ба дунё меоранд, мемиранд. Дар ин сифат ҳамаи онҳо баробаранд, хайвонанд (хайвон-яъне ҷондор, растанӣ ва ҳайвоне, ки қобилияти рушду нумӯш дорад. – М.Б.). Фарзанди одам фақат дар сурате аз олами ҳайвонӣ ҷудо шуда, бо сифатҳои инсонӣ рушду камол меёбад, ки парвариш ва тарбият гирад. Маданӣ шудани инсон, сатҳу дараҷаи ин маданият вобаста ба сатҳу дараҷаи он тарбият ва парваришест, ки ӯ дидааст»¹.

Агар назокату латофат ва асли гуфтаҳои Ибни Синоро дуруст дарку фаҳм намоем, сухан рӯи арзиш ва ҳикмати тарбия дар рӯзгори инсон меравад, ки дар замиру ботини ӯ кадом майлу рағбатҳо ва ҳавасхоро бедор месозад ва кадом хислату сифатхоро парвариш менамояд. Тарбияи эҳсоси хайрхоҳиро дар инсон бояд аз синни хурдсолӣ шурӯъ намуд ва дар даврони балоғат ва камолот онро зина ба зина такмил бояд дод. Барои ин аз оила то боғчаву мактаб, омӯзишгоҳҳои парваришгоҳҳо, макотиби оӣ, масҷиду мадрасаҳо, ташкилоту идораҳо, гуруҳҳои меҳнатӣ, мардуми диёру маҳалла, шахсони дорои вазифаҳои масъул, роҳбарон, қишри зиёии ҷомеа: шоирон, нависандагон, рассомон, санъаткорон, муаллимону устодон, олимону донишмандон, рӯҳонӣни бонуфуз, журналистони радиову телевизион, рӯзномаву маҷаллот яъне кормандони воситаҳои ахбори умум, умуман ҳар фарди рӯшанзамире, ки ҳастӣ ва хувияти миллату кишвар барояш азиз муътабар аст, масъул ва вазифадор аст. Ин кор масъулияти имонӣ, инсонӣ ва вичдонии ҳар шахси соҳибандеша ва бохирад аст, шурӯъ аз падару модар, мураббӣну омӯзгорон,

¹ Назри Яздонӣ, Далер Баҳромӣ. Маданиятшиносӣ (Курси мухтасари лексияҳо). - Душанбе: Деваштич, 2006. –С. 4.

рӯҳониёни муътабару пиронсолон, олимону донишмандон ва дигару дигарон. Дар қатори он, ки аслан масъулияти тарбия бар дӯши падару модар, мураббийён, омӯзгоронва устодон гузошта мешавад ва дар мо ин кор ҳам расм шудааст, роҳҳои дигари ба амал баровардани он зиёд ва гуногун аст. Агар соддатар шарҳ диҳем, ҳар як инсоне, ки ҳикмати маданияро фаро гирифтааст, кудрат дорад тадбири мушкилоти ҷомеаро пайдо кунад, инсонро даво бахшад, табиби маданӣ, ҳакими маданӣ бошад, нуқсонҳои ҷамъиятро ислоҳ карда тавонад ва ҷомеаро ба сӯйи эътидоли ҳақиқӣ барад. Ба истилоҳи маданиятшиносӣ ва ҷомеашиносии замонавӣ низоми ҷомеа, адолату саодати ҷамъиятиро ҳамин гуна инсонҳое, ки ҳикмати маданияро гирифтаанд, тарбияти маданӣ гирифтаанд, дар замирашон хайру эҳсон манбаи эҳсоси саодат гардидааст, таъмин карда метавонанд. Нуқтаи ҷолиб дар таълимоти «ҳикмати маданӣ»-и яке аз файласуфони забардасти тоҷик Насриддини Тусӣ он аст, ки ҷаҳони кавну макон (аҷроми табиӣ, аҷроми самовӣ, растанӣ, минерал, ҳайвон, одам)-ро дар робитаи гусастанашаванда, ба якдигар мӯҳтоҷ, сабаби камолоти ҳамаи навъҳои ҷаҳони зинда медонад. Айни ҳамин қонунмандӣ дар ҷаҳони одамӣ низ вучуд дорад. Инсонҳо бо кудратҳо ва имкониятҳои гуногун ба ҷаҳон меоянд.

Ҷомеаи инсонҳо дар сурате бақову инкишоф ва камол меёбанд, ки тамоми рангорангӣ ва гуногунии инсонҳо ислоҳ шаванд, такмил ёбанд, бар асари робитаҳо (муоинат)-и маданӣ ба шакли эътидол оварда шаванд. Ин илмро Аҳмади Дониш илми тамаддун ва таъовун номидааст. Хайфо, ки фарҳангу тамаддуни пурарзиши инсоншиносиву ҷаҳоншиносии ин миллати кӯҳанбунёд, ки саршор аз тараннуми ғояҳои хайрхоҳӣ аст, мавриди омӯзиши ҳаматарафа ва воқеӣ қарор нагирифтааст. Моро дар ин самт мушкилиест нест, чун аз Одамушшуаро устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ то Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Мавлоно Абдуррахмони Ҷомӣ, Саъдии Шерозӣ... то ба шуърои муосирамон ҳамагон

ровиёни ин фазилати инсониянд. Ҳанӯз ин мисраъҳоро Рӯдакӣ гуфта буд:

*Ин ҷаҳонро нигар бо ҷаишми хирад,
Не бад-он ҷаишм, к-андар ӯ нигарӣ.*

*Ҳамчу дарёст в-аз нақӯкорӣ
Киштии соз то бад-он гузарӣ!*

Фақат осори гаронарзиши Саъдии Шерозӣ барои талқину ташвиқи шаборӯзии мо дар ин ҷода кифоят дорад, ки ин чанд мисраъи зер намунаи онҳост:

Карам кун ҷунон, к-ат барояд зи даст,

Ҷаҳонбон дари хайр бар кас набаст.

Ғарат дар биебон набошад ҷаҳе,

Ҷароге бинех дар зиёратгаҳе.

Ё ин ки:

Хештанро хайр хоҳӣ, хайрхоҳи халқ бош,

З-он ки ҳаргиз бад набошад нафси некандешро. ...

Вале мушкил дар низоми маърифати сар-сарии мост. Имрӯз дар раванди ҷаҳонишавӣ ва ғарбгарой хавфу хатари зиёд ба ахлоқи ҷавонони мо таҳдид дорад, ки яке аз он камарзиш ҳисобидан, нодида гирифтани арзишҳои фаҳангӣ ва суннати миллати хеш аст. Масалан, аксари муйсафедони рӯзгордида, ё ба гуфтаи маъруф, «пирони барнодили мо», ҳазинаи қиссаву ривоят, шеъру дoston аз осори ниёгон махсуб меёбанд ва даҳҳо ва садҳо мисолу масал ва панду андарзо дар хусуси ҳикмати хайр медонанд ва ҳамеша ҷавононро ба риояти одаму одамгарӣ дар асоси ғояҳои башардӯстӣ талқину ташвиқ мекунанд. Шояд, таъсири насихатҳои онҳо дар ҳақде бошад, ки на аз дасти падару модар, на аз дасти мураббияю устод бадар ояд. Ин «хотираи бузург» бояд ҳифз ва эҳтиром карда шавад ва мавриди истифода бошад. Ҳоло аксари маърақаҳои хайриявие, ки бо воситаи радио, хусусан телевизион реклама мегарданд, характери намоишкорона доранд ва аз обрӯхоҳӣ ва кудратхоҳии соҳибонашон дарак медиҳанд. Дигар масъалаи ташвишовари бо ном «хайриявӣ» аз номи дигарон, ба хусус ташкилотҳои хориҷӣ ба ҷо овардан ва анҷом додани он мебошад. Баъзе афрод дар ин маърақа ҷунон ҷоплусӣ мекунанд, ки гаши касро меорад. Худро ҳомӣ ва

ҳодии саховатманд нишон доданӣ мешаванд ва дар чаши мардум соҳиби хайр меҳисобанд. Дар назари мардум ва ҷомеа худро фарди хайрхоху инсондӯст муаррифӣ карданӣ мешаванд. Вале, дарег ин ҳама намоишкорӣ на танҳо обрӯ ва иззати ин тоифаро мерезонад, балки мучиби хиҷолат ва шармандагиашон дар дунё ва қиёмат аст.

Тарбияи ахлоқӣ ба хусус хайрхоҳӣ, хайрандешӣ, хайргарой яке аз ҷараёнҳои арзишманди тарбияти аҷодии мост. Мақсади ниҳонии ин навъи тарбият парвариши инсонии ораста бо беҳтарин сифатҳои маънавий мебошад. Дониши хуб, муоширати хуб, машраби шоистаи зиндагӣ, ки ҳадафи ниҳонии он омода кардани инсон барои ба навъи инсонӣ баҳраи комил гирифтани аз зебогии зиндагӣ ва дар навбати аввал зебоии манфиатрасонӣ ба халқ аст. Дар ёд дошта бошем, ки бузургони ҷаҳони андеша барои зебоии сухан нагуфтаанд, ки «асли одам барои одамон манфиат расонидан аст».

Солҳои пеш баргузори консерт ва маҳфилҳои дигари хайриявӣ бо иштироки ҳунармандони шуҳратёр ба ҳукми анъана даромада буд, ки ҳоло тақрибан вучуд надоранд. Ба гуфти Соибӣ Табрезӣ:

Ҳеч касе нест, ки дар фикри дили худ бошад,

Умри мардум ҳама дар фикри шикам мегузарад.

Ин корро бояд ҷоннок намуд, то дар зехну шуури ҷавонон ҳиссиёти хайрхоҳиро бедор созем. Навишти як асар ё китоби хуби назмию насрӣ, тарғиби барномаҳои мазмунноки ахлоқӣ бо воситаи садову симо, таҳияи филмҳои аҳамияти умумимиллӣ ва умумибашарӣ дошта, намоишҳои театрии ҷолибу судманд дар роҳи ташаккули сохтмони афроди миллат, ки аслан бар дӯши ашхоси эҷодкор аст, заминаи асосии парвариши сифатҳои хайрхоҳӣ, хайршиносӣ ва хайрҷӯии қишрҳои гуногуни ҷомеа мебошад.

Мардуми соҳибхайро дар фарҳанги классики мо соҳибназарон (улу-л-абсор) ва ё соҳибхирадон (улу-л-албоб) низ мегӯянд, ки аслан ибораҳои Куръониянд. Ҳикмати офариниши соҳибхирадону соҳибназарон дар он аст,

ки ӯ барои равшан кардани роҳи қавму миллаташ ва гузашта аз он барои роҳнамоии башарият офарида мешавад.

Азбаски бунёди ҷаҳон бар хайр аст, маърифат яке аз хайрҳои зеботарин аст. Маърифат танҳо роҳест, ки инсонро ба лаззатҳои маънавий мебарад. Маърифатгарой, тарғиби маърифат дар тамоми таърихи миллати мо ҳамеша рӯйи қор, муҳим ва фаъл будааст ва ҳаст. Маърифати воқеии арзишҳои ҳувияти инсонӣ сарчашмаи ҳама хайрхоҳии фард аст. Дигар ба ҳаққи манзалати ояти 47-уми сураи «Тоҳо»-«Ва-с-салому ғало мани-т-табаъа-л-худо» (Ва дуруд ба ҳар, ки пайрави хидоят бошад). Мавлоно Абдураҳмони Ҷомӣ ин ояти қуръониро дар як ғазалаш чунин иқтибос кардааст:

Ҷомӣ, раҳи Худо ба Худо гайри ишқ нест,

Гуфтем ва-с-салому ғало тобеъи-л-худо.

ФИЛОСОФИЯ «ДОБРА»

Ключевые слова: Коран, Сунна, добро, творить добро.

В статье изложено социально-философской, нравственно-эстетическое и аксиологические аспекты понятие добро, добрые дела и доброта в индивидуальной и общественной самопознание человека и общество с точки зрения философско-нравственные учении Корана и Сунны.

PHILOSOPHY OF «GOOD»

Keywords: Quran, Sunnah, good, do good.

The article described the socio-philosophical, moral and aesthetic and axiological aspects of the concept of goodness, kindness and good deeds in individual and social self-knowledge of human and society from the standpoint of philosophical and moral teachings of the Qur'an and Sunnah.

**КУЛЬТУРНО - ПРОСВЕТИТЕЛЬНАЯ РАБОТА В ПОДРАЗДЕЛЕНИЯХ
ОВД, ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА АДАПТАЦИЮ МОЛОДЫХ КАДРОВ**

Мухаммадиев Н.Б.*

Президент Республики Таджикистан Э. Рахмон в своём Послании Парламенту страны 26 апреля 2013 года поставил задачу: «...необходимо коренным образом улучшить качественный состав кадров государственной службы путём внедрения новых методов отбора и повышения уровня их подготовки, чтобы формировать профессиональный аппарат управления из таких кадров, для которых преданное служение народу и Родине являлось бы целью их жизни. С целью продвижения эффективной политики отбора руководящих кадров и улучшения выполнения государственных задач сегодня одним из радикальных вопросов является воспитание, отбор и расстановка профессиональных кадров сферы государственного управления»¹.

Действительно совершенствование деятельности органов внутренних дел непосредственно связывается с профессиональным воспитанием и обучением личного состава. На новый, более высокий уровень должна быть поднята эта работа в настоящее время, когда в органах внутренних дел с 2009 года осуществляется реформа, связанная с

преобразованием милиции в полицию, процессом омоложения кадров.

Приобретения государственной независимости и переход Республики Таджикистан на рыночные отношения поставил перед системой образования республики новые цели и задачи, решение которых определяет стратегию ее модернизации. Эти преобразования следует целесообразно представлять в виде двух взаимосвязанных процессов: совершенствование существующей образовательной системы и формирование новых концептуальных подходов и условий ее развития на основе прогнозных оценок стратегических направлений, в соответствии со структурными сдвигами в экономике и социальной политике государства.

Серьёзной проблемой становится закрепления молодых сотрудников в коллективах органов внутренних дел, формирование стабильного профессионального ядра. Текучесть молодых сотрудников строевых подразделений отрицательно сказывается так же на профессиональном становление этих коллективов, росте профессионального мастерства кадров органов внутренних дел в целом.

Закрепление молодых сотрудников в строевых милицейских подразделениях является результатом их успешной адаптации. Такой подход к проблеме позволяет прогнозировать закрепляемость кадров молодых сотрудников на основе

*Мухаммадиев Н.Б.- заместитель начальника факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, полковник милиции.

¹ Э. Рахмон. Послание Президента Республики Таджикистан Парламенту страны от 26.04 2013г.

оценки их адаптированности. Процесс адаптации молодых сотрудников- это такой период в их жизни, в течение которого они активно и сознательно включаются в новую для них сферу правоохранительной деятельности и соответствующую социальную среду, усваивая нормы, правила и навыки профессионального поведения, способствующее успешному решению профессиональных задач и закреплению в органах внутренних дел. В настоящее время в психологической педагогической литературе¹, а так же в публикациях в ведомственных изданиях преобладает рассмотрение процесса адаптации как единства трёх взаимосвязанных и взаимообусловленных процессов: профессиональной адаптации, профессионально-коллективистской адаптации и бытовой адаптации. На успешность протекания адаптации молодых сотрудников влияет множество факторов. К ним прежде всего относятся: условия и содержание деятельности, осуществляемой молодым сотрудником, отношения, складывающиеся у молодого сотрудника с руководством, наставниками, товарищами по службе, в семье, с гражданами, личностные качества молодого сотрудника, организация политико-воспитательной, культурно-просветительной, спортивно-оздоровительной работы и многие другие.

Одним из факторов закрепляемости является культурно-просветительная работа с молодыми сотрудниками. Ее значение определяется следующим качествами:

Во-первых, культурно-просветительная работа, расширяя кругозор молодого сотрудника, поднимая общий уровень его культуры, способствует формированию профессионально значимых свойств его личности, что в конечном итоге, обеспечивает успешное выполнение оперативно-служебных задач;

Во-вторых, культурно-просветительная работа, позволяющая включить многих сотрудников в активную общественную работу, способствует

формированию здорового морально психологического климата в коллективе. Она сплачивает людей, поднимает общий настрой коллектива, даёт заряд бодрости;

В третьих, участие в культурно-просветительной работе предоставляет каждому молодому сотруднику ОВД возможность для наиболее полного самовыражения, реализации своих творческих возможностей. Примером может служить, успешное выступление команды КВН «Менты» факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан на финальной игре Худжандской лиги КВН, состоявшегося 27 мая 2013 года, в которой курсанты показав свои таланты, уровень подготовки, находчивость и актерские данные с наилучшей стороны, заняли среди 13 команд ВУЗ-ов Республики, первое место и стали абсолютными чемпионами².

В четвёртых, включение молодого сотрудника в культурно-просветительную работу способствует устранению дефицита общения и эмоций, который присутствует в милицейской службе молодых сотрудников строевых подразделений;

В пятых, предоставляя более широкие возможности для самовыражения, культурно-просветительная работа позволяет командирам, наставникам, кадровым работникам лучше изучить молодого сотрудника.

При проведении культурно-просветительной работе с молодыми сотрудниками, используются различные формы и методы, которые используются в коллективах разного уровня развития. При определении эффективности проводимых мероприятий и всей работы в целом применялись различные оригинальные методики исследования. В частности, методом наблюдения за непосредственной реакцией молодых сотрудников даётся оценка уровня эмоционального воздействия и эффективности мероприятия независимым экспертом, в качестве которого, как правило, выступает экспериментатор. Методом опроса организаторов мероприятия, в качестве которых выступают обычно работники

¹ Книга работника по кадрам // Отв.ред. Панкин М.Е., 1983; Политико воспитательная работа в ОВД. М. Юридическая литература. 1989; *Сухомлинский В.А. О воспитании.*- М.,1975. С 200-210».

² «Менты» чемпионы лиги КВН // Азия-плюс. Худжанд. № 40(825). С.6

кадровых подразделений и иногда – командиры, а так же молодые сотрудники, принимавшие участие в нем, определяется субъективная оценка качества проведенного мероприятия. Методом беседы с руководителями, наставниками и молодыми сотрудниками выявлялось их мнение об эффективности проведенного мероприятия.

Анализ практики показывает, что педагогически неправильно проведенное мероприятие может оказать отрицательное воздействие на молодых сотрудников. Так, наиболее низкий индекс имеют такие мероприятия, как организация диспутов, конференций, посвященных работе милиции.

Достаточно высокие индексы имеют церемонии принятия присяги и вручения первого пагона и форменной одежды в коллективе среднего уровня развития. Из других форм культурно – просветительной работы наиболее запоминающимися являются концерты художественной самодеятельности в подразделениях, то есть такие мероприятия, в которых имеют возможность принять непосредственное участие сами молодые сотрудники – курсанты.

Результаты проведенного анализа практики убеждают, что влияние культурно - просветительной работы на формирование таких качеств личности молодых сотрудников, которые необходимы им для успешного выполнения служебных задач и закрепления в трудовых коллективах, эффективно только тогда, когда она проводится эмоционально, с учетом интересов тех, на кого она направлена. Только в этом случае их воспитательный эффект может оказаться отрицательным.

Одной из других основных задач, решаемых в ходе проведения культурно-просветительных мероприятий, является не только сообщение новой интересной, познавательной информации, но и формирование потребности в ней, с тем, чтобы на этой основе воспитывать идейно-политические, нравственные, профессионально - деловые качества личности молодых сотрудников строевых подразделений органов внутренних дел. Известно, что значительную часть

сотрудников этих подразделений составляют молодые люди (курсантов), ранее проживавшие в сельской местности или в не больших городах. Как правило, данная категория молодых сотрудников обладает рядом положительных качеств, помогающих им адаптироваться к службе на первых порах. Они спокойны, дисциплинированы, аккуратно выполняют указания и распоряжения наставника и командиров, стремятся обязательно и своевременно выполнять свои функциональные обязанности. Эти качества создают положительные предпосылки адаптации. Однако в учебе, общем развитии, скорости овладения профессиональным мастерством они уступают сверстникам из городов. Этот фактор действует в целом отрицательно и начинает наиболее заметно влиять на адаптацию молодого сотрудника к концу первого и началу второго года обучения, когда он во все большей мере несет службу самостоятельно, а зачастую и старшим группам. Именно в этот момент, наиболее сильно проявляются недостатки его общего развития и профессиональной неподготовленности: неумение наладить общение с гражданами, определенная негибкость поведения, слабо выраженная потребность в повышении своего общекультурного и профессионального уровня.

Показательно, что именно эта категория молодых сотрудников, наиболее нуждающихся в культурно-просветительной работе, весьма неактивно включаются в нее. Культурные блага, которые может предоставить город, особенно большой, они почти не используют. Руководители подразделений, сотрудники отдела кадров по работе с личным составом указывают на большие трудности, с которыми они сталкиваются, организуя различного рода культурно-просветительные мероприятия. Сфера досуга их весьма однообразно и ограничено.

С учетом изложенных, в целях совершенствования культурно - просветительной работы и её влияние на адаптацию молодых сотрудников - курсантов в строевых подразделениях (курсантов, слушателей) предлагаются

некоторые обобщающие выводы и предложения:

1. Культурно - просветительная работа является одним из факторов адаптации молодых сотрудников ОВД к условиям профессиональной деятельности. Влияние этого фактора сказывается через морально-психологический климат в коллективе, на который культурно-просветительная работа оказывает непосредственное влияние.

2. Культурно-просветительная работа позволяет решать ряд важных психолого-педагогических задач в работе с молодыми сотрудниками: способствует изучению личностных качеств, успешному вхождению в коллектив, учит общению.

3. Чтобы культурно-просветительная работа способствовала в адаптируемости молодых сотрудников ОВД, она должна оказывать влияние не только на их ум и память. Для этого все мероприятия должны быть максимально эмоционально насыщенными.

4. Культурно-просветительная работа способствует развитию коллектива, поэтому обоснованным является развития таких форм и методов этой работы, которые в первую очередь сплачивает коллектив, поднимает уровень его сознания, дисциплины и ответственности: эмоционально окрашенные церемониалы, организация самодеятельности и другие. Необходимо поднять уровень эмоционального воздействия таких форм культурно-просветительной работы, как лекции, диспуты, викторины, КВН, собеседования, вечера вопросов и ответов, конференции.

5. Культурно-просветительная работа должна в большой мере формировать потребность молодых сотрудников в самосовершенствовании и самообразовании.

6. Рекомендуется активнее привлекать ветеранские и творческие организации и союзы к работе с молодыми сотрудниками ОВД, полнее использовать их опыт и духовный потенциал в целях

сохранения и преемственности славных боевых и трудовых традиций. Определены меры по консолидации и координации деятельности общественных организаций и объединений при подготовке и проведении мероприятий, связанных с памятными событиями воинской славы Республики Таджикистан, а также новые активные формы коллективного воспитательного воздействия, адресного влияния на формирование патриотического сознания.

7. Предлагается создание информационно-аналитических центров, аккумулирующих проблемы формирования и развития личности сотрудника ОВД - патриота Республики Таджикистан.

КОРҲОИ МАДАНИ-ФАРҲАНГӢ ДАР СОҲТОРҲОИ ШКД ВА ТАЪСИРИ ОН БА ОМУХТШАВИИ КАДРҲОИ ҶАВОН

Калидвожаҳо: корҳои маданӣ-фарҳангӣ, омӯхтшавӣ, ШКД, корманд, курсант, коллектив.

Дар мақолаи мазкур муаллиф паҳлуҳои назариявӣ ва амалии корҳои маданӣ-фарҳангии соҳторҳои ШКД мавриди таҳлил қарор додаанд.

CULTURAL-EDUCATIONAL WORK IN THE DIVISIONS ATS, ITS INFLUENCE ON THE ADAPTATION OF YOUNG CADRES

Key words: cultural and enlightenment work, adaptation, Departments of internal Affairs? A young employer, a collective, a cadet.

In given article author considers about theoretical and practical problems of cultural and enlightenment works of combatant subdivisions Departments of internal Affairs and suggests some conclusions for their improve ment.

ВАЗИФАҶО ВА РИСОЛАТИ ОМУЌЗГОР АЗ ДИДГОҶИ ИМОМ МУҲАММАДИ ҒАЗЗОЛӢ

Саидолимов К.*
Назаров М.**
Баҳодурова Б.Ф.***

Хуччат-ул-Ислом Муҳаммад

Абӯҳомиди Ғаззоли соли 1058 мелодӣ дар Тӯси Эрон ба дунё омадааст. Дар овони хурдсолӣ аз падар ятим монда, муддате зери сарпарастии дӯсти падараш қарор гирифт. Ӯ Имом Ғаззолиро дар мадрасаи хайрияе дохил намуд, то маишати каффофи худро ба даст оварда, машғули таҳсил шавад. Баъдан ба Нишопур омада, дар назди Фарюмадӣ тасаввуф ва назди Имом-ул-Ҳарамайн илми фикху каломро омӯхт. Соли 1085 мелодӣ ба маҷлиси вазири Салҷуқийён - Низом-ул-мулк омада, дар назди ӯ 6 сол боқӣ монд. Дар Мадрасаи Низомияи Бағдод ба вазифаи омӯзгор қабул гашта, муддати 4 сол машғули тадрис гашт ва дар ин муддат ду китоб таълиф намуд. Якум: “Мақосид-ул-фалосифа”, дуюм: “Таҳофут-ул-фалосифа”.

Дар ин таълифоти худ андешаҳои фалсафиро таҳлилу баррасӣ намуда, онҳоро зери тозиёнаи танқид қарор дод.

*Саидолимов К.С. – номзади илми филология, дотсенти кафедраи забонҳои факултети №2 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон.

**Назаров М. – мудири кафедраи педагогика ва психологияи Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абӯҳанифа.

***Баҳодурова Б.Ф. – омӯзгори кафедраи забонҳои Донишгоҳи исломии Тоҷикистон ба номи Имоми Аъзам-Абӯҳанифа.

Билохира, Бағдодро тарк гуфт ва тӯли 10 сол машғули зухду тақво гашт. Ва баъдан ба Нишопур баргашта, ба таълим машғул шуд. Соли 1106 мелодӣ тарки омӯзгорӣ қарда, то охири ҳаёт (1111 мелодӣ) гӯшаниширо ихтиёр намуд.

Аз ӯ дар мавзӯҳои гуногун осори ниҳоят гаронбаҳо боқӣ мондааст. Машҳуртарин асари Имом Ғаззоли ин китоби “Эҳё-ул-улум ад-дин” мебошад.

Имом Ғаззоли баҳши бузурги китоби ёдшударо ба илм, ҷойгоҳи донишмандон, сифоти донишҷӯ, сифоти омӯзгор ва ғайра баҳшидааст.

Дар робита ба вазифаҳои асосие, ки бояд омӯзгор онро риоя намояд андешаҳои ҷолибро ҷамъоварӣ қардааст.

Ӯвазифаҳои омӯзгорро аз ҳашт нуқтаи муҳим иборат медонад.

1. *Шафқату меҳрубонӣ ба шогирдон*
2. *Иқтидо ба Паёмбар (с)*
3. *Хайрхоҳӣ ба шогирдон*
4. *Интихоби услуби ҳақимона дар боздоштани шогирд аз ахлоқи зишт*
5. *Худдорӣ аз танқиди фунуни ғайри тахассусии худ*
6. *Риояи зеҳнияти донишҷӯён*
7. *Худдорӣ аз таҳқиқоти илмӣ барои шогирдоне, ки камфаҳманд*
8. *Гуфтори ӯ бо кирдораи мувофиқ бошад*

Шафқату меҳрубонӣ ба шогирдон

Имом Ғаззоли ба чунин андеша аст, ки бояд устод нисбат ба шогирдон

мушфику дилсӯз бошад. Шогирдонашро дар ҳукми фарзанди худ қарор диҳад. Паёмбар (с) ба саҳобাগон меғуфтанд: “Ман барои шумо мисли падар барои фарзанд (меҳрубон) ҳастам”. Мақсади устод раҳонидани шогирдон аз оташи дӯзах аст. Аммо мақсади волидайн раҳонидани фарзанд аз оташи дунё аст. Сирри бартарияти ҳаққи устод аз падар низ маҳз дар ҳамин мебошад. Омӯзгор ҳаёти ҳамешагии охиратро барои шогирдон тазмин менамояд. Имом Ғаззоли чунин гуфтааст: “Мақсади ман аз ин устодон, донишмандони динӣ аст ё он соҳибилмони дунявие, ки ба мақсади охират машғули таълиму тадрис ҳастанд”.

Инчунин ӯ ба ин ақида аст, ки бояд шогирдони дар як синфу гурӯҳ таҳсил мекарда бояд бо ҳам дӯсту бародар бошанд. Зеро онҳо ҳукми фарзандони як падарро доранд.

ӯ ба ин андеша аст, ки муҳаббат миёни талабагон ва шогирдон нишонаи ихлоси онҳо буда, душмани онҳо ба заъфи имонияшон далолат менамояд¹.

Иқтидо ба Паёмбар (с)

Омӯзгор бояд дар наشري илму маърифат ба Паёмбарони илоҳӣ иқтидо намояд. Мақсади ӯ аз таълиму тарбия боло бурдани сатҳи маърифатии донишҷӯён ва расидан ба ризои Худованд бошад.

Имом Ғаззоли (р) роҷеъ ба ин мавзӯ чунин менависад: “Вазифаи дуҷуми омӯзгор аз он иборат аст, ки бояд ба Паёмбар (с) пайравӣ намояд. Набояд барои таълими худ музд талаб намояд. Инчунин аз донишҷӯён мунтазири музду сипосгузори набошад. Балки танҳо ба хотири Аллоҳ таоло ва наздикӣ ба ӯ ба фаъолияти омӯзгорӣ машғул шавад. Болои сари талабагон миннат наниҳад, агарчи худи талабагон бояд аз устод миннатпазир бошанд. Баръакс фазилатро ба донишомӯзон мансуб донад, зеро онҳо қалбашонро барои коштани тухми илму маърифат поку мусаффо кардаанд. Монанди шахсе, ки заминашро ба ту барои истифода орият медиҳад, то ту дар замини ӯ кишт намой. Маълум аст, ки дар чунин ҳолат фоидаи

ту аз он замин аз суди соҳибаш дида бештар аст. Пас чи тавр дар чунин ҳолат бар сари ӯ борони миннат мерезӣ?! Дар ҳоле, ки савоби ту аз таълим назди Худованд аз аҷри шогирдат дида бештар аст. Агар шогирдат намебуд ту ҳаргиз ба чунин савоби бузург ноил намегаштӣ. Муздатро танҳо аз Худованд талаб кун. Чи тавре аллоҳ таоло аз забони Паёмбараш Нӯҳ (а) нақл кардааст: “Ва эй қавми ман, ман дар баробари (таблиғи паёми илоҳӣ) аз шумо чизе намехоҳам. Савоби ман танҳо бо Худованд аст”².

Тамоми молу амволи дунё барои хидмати бадан аст ва бадан маркаби нафс мебошад ва ҳар дуи ин барои хидмати илм аст, зеро шарофати нафси инсон аз туфайли илму маърифати ӯ аст. Ҳар шахсе, ки бо илм дунёпарастӣ ва молталабӣ мекунад ба монанди нафаре аст, ки бо чехраи зебояш хоки кадамашро тоза кардааст. (Киноя аз паст задани дараҷаи илм) Чунин ҳолатро метавон ҳолати вожгуна номид. Чунин донишманд рӯзи маҳшар дар қатори муҷримон бо вазъи бад ва сарафканда бармеҳезад. Вале, дар маҷмӯъ асли фазилат ва миннат ба омӯзгор бармегардад. Аммо ба вазъи имрӯзаи умури динӣ назар афкан. Он ба дасти нафароне расидааст, ки бо омӯхтан ва омӯзонидани илми фикҳу қалом дар зоҳир даъвои ихлос доранд. Зоҳиран меҳоханд ба Худованд наздик шаванд. Тамоми саъю талош ва молу дороияшонро сарф менамоянд ва ҳамагуна зиллату хориро таҳаммул мекунанд, то барои ба даст овардани дунё ба хидмати салотинбирасанд. Онҳо ба ин андеша ҳастанд, ки агар ин маддохиро тарк намоянд касе ба онҳо диққат намекунад ва аз шухрату обрӯ маҳрум мешаванд. Инчунин омӯзгор аз шогирди худ мунтазири он аст, ки дар баробари ҳама ҳаводиси рӯзгор бо ӯ ҳамроҳӣ намояд, бо дӯсти устод дӯст ва бо душманаш душман бошад, барои баровардани эҳтиёҷоти муъаллим камари ҳиммат бандад ва дар маҷмӯъ мутеи устодаш бошад. Аммо агар аз ҷониби шогирд андак нуқсон сар зад, устод бар алайҳи ӯ шӯриш мебардорад

¹ Имом Муҳаммади Ғаззоли. Эҳё-ул-улум. Китоби Илм. Ҷ.1. С.60,61

² Ишора ба ояи 29-и сураи “Худ” бо мурочиа ба “Тафсири Ҷалолайн”

ва душмани раками яки шогирдаш мегардад. Чунин омӯзгор чи қадар хасис аст, ки чунин мақоми пастро барои худ писандида бо он хушхол гаштааст. Боз ӯ даъво дорад, ки мақсади ман аз фаъолияти омӯзгорӣ наشري илму маърифат, ноил гаштан ба ризои Худованд ва нусрати дини ӯ аст. Ба аломатҳои риёкории ӯ назар кун дар амалаш навъҳои гуногуни ғурурро мебинӣ”¹.

Хайрхоҳӣ нисбат ба шогирдон

Аз нуқтаи назари Имом Ғаззоли (р) вазифаи сеюми омӯзгор аз он иборат аст, ки нисбат ба шогирд аз ибрази ҳеҷ насиҳат дарег наварзад. Шогирдашро аз соҳибунвони нолоиқ гаштан манъ намояд. Дар боби омӯзиш ӯро тавсия диҳад, то ин ки пеш аз ҳама фунуни лозимиро фаро гирад. Ӯро огоҳ созад, ки ҳадаф аз омӯзиш танҳо ва танҳо расидан ба ризои Худованд аст, на риёсатталабӣ, фахрфурӯшӣ ва мучодила бо ҷоҳилон. Чунин нияти нопокро бо истифода аз ҳар васила дар назари шогирдаш зишт намоиш диҳад. Зеро ислоҳоти донишманди бадкор камтар аз фасодаш нест. Агар омӯзгор аз ҷониби шогирдаш эҳсос намояд, ки ӯ ба хотири Худованд илм намеомӯзад, балки барои расидан ба ғаразҳои дунё машғули таҳсил аст бояд ӯро аз омӯзиши он фан манъ намояд. Масалан мақсадаш аз омӯзиши фикҳ ворид шудан ба майдони ихтилоф ва аз илми калом ворид шудан ба майдони ҷидол аст. Зеро ин фунун аз улуми охират доништа намешаванд. Балки илми охират аз фанни тафсиру ҳадис ва он силсиладарсҳои тарбиявие иборат аст, ки салафи солеҳ ба он машғул мешуданд. Агар донишҷӯ фанҳои мазкурро барои дунё омӯзад дар сурати тарк карданаши гунаҳкор намешавад. Зеро омӯзиши илми тафсиру ҳадис бо мақсади мазкур ӯро ба мавъиза ва ҷамъоварии мухлису хаводор тамаъкор месозад. Вале ғоидаи омӯзиши илми охират дар он аст, ки дар раванди омӯзиш ё дар ниҳояти он ба хатои худ сарфаҳм меравад. Зеро дар дохилифунуни мазкур баҳсҳое, ки боиси

тарс аз Худованд, таҳқири дунё ва таъзими охират гардад зиёд аст².

Инчунин ворид шудан ба масоили хилофии фикҳӣ, ҷидоли эътиқодӣ ва масъалаҳои фаръии аҷибу ғариб боиси сангдилӣ, ғафлат аз ёди Худо ва дар гирдоби гумроҳӣ гирифтӣ шудани толибилм мегардад³.

Интихоби услуби ҳакимона дар боздоштани шогирд аз ахлоқи зишт

Вазифаи ҷаҳорум, ки барои омӯзгор яке аз масоили дақиқи пешаи омӯзгорӣ доништа шудааст, ин аст, ки бояд устод шогирдонро бо роҳи кинояомез ва лутфу меҳрубонӣ аз рафтори хато боз дорад. Ном ва амали ӯро ба таври ошкоро зеро танқид қарор надиҳад. Зеро баъзан ошкорбаёнӣ дар ислоҳи хато барои толибилм ҷуръати хилофкорӣ мебахшад ва ӯро ба исроркорӣ дар маъсият ҳарис месозад. Инчунин ислоҳи толибилм бо роҳи кинояомез аз ғоида холӣ нест. Донишҷӯи боҳуш аз кинояҳои омӯзгор нуқтаҳои нухуфтаре кашф менамояд⁴.

Худдорӣ аз танкиди фунуни ғайритахассусии худ

Имом Ғаззоли гуфтаанд: “Вазифаи панҷуми муъаллим ин аст, ки дар раванди таълим аз танкиди фанҳои дигар худдорӣ кунад. Монанди муъаллими фанни забон, ки одатан илми фикҳро мазаммат мекунад ва муъаллими фикҳ одатан илми тафсиру ҳадисро танқид намуда онро нақли маҳз медонад ва чунин мепиндорад, ки онро пиразанҳои барҷоманда меомӯзанд ва дар ин ду фан барои ақл маҷоле нест. Омӯзгори илми калом шогирдонашро аз фанни фикр барҳазар дошта мегӯяд: “Илми Фикҳ аз якҷанд масоили фаръӣ ва ҳайзу нифос иборат аст. Ин илм кучову фанни худошиносӣ кучо”?!“

Тамоми ин рафтор аз ҷониби омӯзгор ахлоқи зишт доништа мешавад ва бояд муъаллимон аз он бипарҳезанд. Балки баръакс мутахассиси як соҳа бояд барои шогирдони худ роҳи расидан ба фанҳои дигарро васеъ намояд. Агар омӯзгор дар якҷанд фан мутахассис

¹ Имом Муҳаммади Ғаззоли. Эҳё-ул-улум. Китоби Илм. Ҷ.1. С.60

² Имом Муҳаммади Ғаззоли. Эҳё-ул-улум. Китоби Илм. Ҷ.1. С.61

³ Ҳамон манбаъ. Ҷ.1. С.61

⁴ Ҳамон манбаъ. Ҷ.1. С.61

бошад, дар ин сурат шогирдонашро зина ба зина ба дигар фанҳо бирасонад¹.

Риояи зехнияи донишчӯён

Баъзан аз сабаби риоя нагаштани зарфияти зехнӣ ва фикрии донишчӯ дар таҳсил мушкилоти зиёд сар мезанад. Устод новобаста аз фаҳму дарки донишчӯён ба якборагӣ онҳоро ба майдони баҳсу таҳқиқоти илмӣ ворид месозад. Имом Ғаззоли рафтори ёдшударо аз ҷониби устод хатои маҳз меҳисобад. Ӯ чунин менависад: “Вазифаи дигари устод аз он иборат аст, ки бояд андозаи фаҳму дарки донишчӯро ба назар гирад. Ба ӯ мавзӯёхоеро, ки ақлаш онро қабул карда наметавонад, интиқол надихад. Зеро дар ин сурат шогирд аз он фан дилгир мешавад. Бояд дар ин бобат ба Паёмбар (с) иқтидо намояд, ки гуфтаанд: “Мо, ҷамъи Паёмбарон аз ҷониби Худованд фармон шудаем, ки ҳар касро дар ҷойи ба худаш муносиб фуруд оварда, бо мардум ба андозаи ақлашон гуфтугӯ намоем”.

Агар омӯзгор шогирдашро барои фаро гирифтани он мавзӯё омода бинад ба таври инфиродӣ ҳақиқати он масъаларо барояш баён созад. Паёмбар (с) мегӯянд: “Шахсе, ки барои қавме суханеро мегӯяд, ки ақли онҳо гунҷоиши онро надорад, ҳатман барои баъзеи онҳо боиси фитна мешавад”.

Ҳазрати Алӣ (р) бо ишора ба қалби худ гуфтанд: “Дар ин ҷо чи қадар улуми зиёд нухуфтааст. Ай кош, барои ин илмҳо маҳрами роз пайдо мешуд”. Воқеан ҳазрати Алӣ рост гуфтаанд, зеро қалби бандагони неки Худо қабри сирру асрор аст. Аз ин сабаб донишманд набояд тамоми маълумоти худро ба дигарон фош намояд. Ин дар сурате аст, ки толибилм онро мефаҳмад, аммо аз он ғоида бурда наметавонад. Пас дар бобати фанҳое, ки дарки шогирд ба он намерасад, ҷӣ гумон дорӣ?!²

Худдорӣ аз таҳқиқоти илмӣ барои шогирдоне, ки камфаҳманд

Устод дар раванди таълим аз нақли баҳсҳои дақиқ ва таҳқиқоти илмӣ бояд худдорӣ намояд.

Барои шогирдонаш масоилеро нақл намояд, ки аз боби заруриёт дониста мешавад.

Зеро таҳқиқоти илмӣ рағбати шогирдро суст намуда ақлу қалбашро мушавваш месозад.

Аз нуқтаи назари Имом Ғаззоли (р) нисбат ба ашхоси бедонише, ки дар ақидаи худ устувор ҳастанд ва эътиқоди салафи солеҳро поку беолоиш қабул карда тинати пок доранд, аз ворид кардани ташвиши эътиқодӣ ба зехни онҳо бояд худдорӣ карда шавад. Балки ӯро ба ҳолаш гузоранд. Агар ӯро ба майдони ҷидоли эътиқодӣ ва таъвилоти зоҳирӣ ворид карда шавад аз қайду банди авомуннос берун гашта ба майдони ҷидол дохил мешавад. Бо ҳамин монесае, ки ӯро аз маъсият боз медошт, баргараф мегардад ва ба сирати шайтони саркаш дохил мешавад. Ҳам худ ҳалок мешавад ва ҳам дигаронро ҳалок месозад. Аз ин рӯ набояд бо мардуми авом ба масоили нозуки эътиқодӣ ворид шуд, балки бо онҳо танҳо дар доираи ибодот ва амонатнигаҳдорӣ дар касбашон гуфтугӯ сурат гирад. Қалбашон аз шавқи ҷаннат ва тарси оташи ҷаҳаннам пур сохта шавад. Набояд ба зехни онҳо шубҳа ворид карда шавад, зеро бисёр вақт онҳо аз ҳалли он шубҳа очизӣ мекашанд ва билохира бадбахт гашта ҳалок мешаванд.

Хулоса, бояд дари баҳсу ҷидол ба рӯи авомуннос баста шавад, зеронизому қарори ҳаёт ҳалалдор мегардад³.

Мутобиқати гуфтор бо кирдор

Эй, ки дониш ба мардум омӯзӣ,

Ончи гӯӣ ба халқ, худ бинӯш.

Хештанро илоҷ менакунӣ,

Боре аз айби дигарон хомӯш

Саъдии Шерозӣ

Яке аз вазифаҳои дигаре, ки иҷрои он барои муъаллим ва мураббӣҳамтӣ ба ҳисоб меравад ин мувофиқ будани гуфтор ба кирдор аст. Муъаллим бояд барои шогирди худ амалан намунаи ибрат бошад. Дар Қуръони азимушшаън мухолафати

¹ Ҳамон манбаъ. Ҷ.1. С.61

² Ҳамон манбаъ. Ҷ.1. С.61, 62. бо ихтисор, беҳалал

³ Ҳамон манбаъ. Ҷ.1. С.61, 62.

гуфтор бо кирдор яке аз гуноҳони бузург унвон шудааст¹.

Паёмбар (с) асҳоби худро ба ҳар коре, ки амр мекарданд аввалин нафаре, ки онро ба ҷо меовард худашон буданд. Зеро таъсири садҳо гуфтор ба як кирдор баробар шуда наметавонад.

Аз ин сабаб ба муъаллимон лозим аст, ки ба ончи барои шогирдон таълим медиҳанд аввал худ пойбанди он бошанд. Чунки хилофкорию устод дар шогирд таъсири манфӣ мерасонад. Ӯҳайратзада мешавад, ки оё ба гуфтаи устод амал кунад ё ба кардааш. Аз тарафи дигар хилофкорию устод шахсияти худашро безътибор мекунад.

Имом Ғаззоли мегӯянд: «Вазифайи ҳаштуми муъаллим он аст, ки кирдори ӯ бо гуфтораш муҳолиф набошад. Зеро илм бо чашми сар дида намешавад, аммо амал бо чашми сар дида мешавад. Соҳибдилон каму соҳибони чашм зиёданд. Ҳар шахсе, ки гуфтору кирдораш баҳам мувофиқ набошад рушду такомул намеёбад. Шахсе, ки мардумро аз коре манъ кунад, аммо худаш ба он даст занад чунин рафтор захриқотилеро мекӯнад, ки ӯро ҳалок мекунад, мардум ӯро масҳара ва тӯхмат карда рағбаташон ба манъкардаҳои ӯ зиёд мешавад ва мегӯянд: «Агар он кор хуб намебуд, худи устод аз он даст мекашид».

Муъаллим ва мураббӣ бо шогирдон ҳукми ҷубу сояро доранд. Агар ҷуб рост набошад соя чигуна рост мешавад»?!²

Масъулиятҳои омӯзгор

1. Коштани тухми ақида ва тақвияти имонӣ дар раванди таълим
2. Риояи услуби нек дар таълиму тарбия
3. Баъзан истифода бурдани услуби саҳтгирӣ
4. Ҳавасмандгардонии донишҷӯёни фаъол

Коштани тухми андешаи солим ва тақвияти имонӣ дар раванди таълим

Мутобиқ ба таълимоти Қуръон омӯзиш бояд бо имон ҳамроҳ бошад.

Нахустин ояҳое, ки ба Паёмбар (с) фуруд омадааст далели гуфтаҳои боло³.

Яке аз масъулиятҳои омӯзгор аз он иборат аст, ки дар раванди таълим, сарфи назар аз навъияти фан, бояд шогирдонро бо азамат ва қудрати Худованд ошно созад. Ин амал ҳатман барои соҳиби хулқи олий гаштани онҳо кӯмак мерасонад.

Фуод ибни Абдулазизи Шалҳуб дар китоби худ “**Паёмбар (с) нахустин омӯзгор**” рочеш ба ин мавзӯ чунин навиштааст: “Вобаста ба ин мавзӯ на ҳама омӯзгорон диққат зоҳир менамоянд. Хулосаи мавзӯи мавриди баҳс қароргирифта ин аст, ки омӯзгор бо ҳар роҳу восита паҳлӯҳои эътиқодии шогирдонро бояд қавӣ гардонад. Махсусан, ҳангоми таълими фанҳои табиӣ, фанни География ва Фалакиёт. Биё, то атрофи як чанд ояҳои Қуръон андеша намоем. Худованд фармудааст:
 وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْتَ تَرَى الْأَرْضَ خَاشِعَةً فَإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ إِنَّ الَّذِي أَحْيَاهَا لَمُخْيِي الْمَوْتَى إِنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَصَلت
 ۳۹^۰”

“Баъзе аз нишонаҳои қудрати Аллоҳ таоло ин аст, ки ту (мухотаб) заминро бенаботот мебинӣ. Пас чун мо дар он замин об (борон) фуруд овардем ба ҳаракат мебарояд (бо рӯйидани наботот) ва (ғиёҳ) мерӯёнад. Дар ҳақиқат он зоте, ки ин заминро зинда сохт, ҳатман мурдагонро зинда мегардонад. Зеро бешубҳа Ӯ ба ҳама чиз кодир аст”⁴.

Ай кош, омӯзгорон метавонистанд, ки соҳти табиатро бо масоили эътиқодӣ алоқаманд гардонанд.

Чи тавре Худованд дар ояи ёдшуда аз ҳолати замини ҳукман мурдаи беборон мисол овард, ки аз растанӣ хушкида ва холӣ аст, аммо ҳаминки болои он борон рехт дар ҳол растанӣ рӯёнид. Баъдан Худованд барои бандагонаш баён намуд, ки читавре дар ин дунё зиндашавии заминро мушоҳида мекунанд айнӣ ҳамин ҳолатро рӯзи қиёмат бо чашми сар хоҳанд дид...”

Ӯ дар интиҳои баҳс чунин навиштааст: “Хулоса, коштани тухми ақида дар қалби шогирдон дар раванди таълими улуми ғайри шаръӣ яке аз

¹ Ишора ба ояҳои 1, 2-юми сураи “Саф”

² Имом Ғаззоли. Эҳё-ул-улум. Ҷилди 1, сафҳаи 62

³ Ишора ба ояҳои аввали сураи “Алақ”

⁴ Сураи “Фуссилат”, ояи 39.

судбахштарин василаҳо ба ҳисоб меравад, зеро бо ин восита шахси мусалмон нисбат ба тамоми паҳлӯҳои ҳаёти хеш бо Дин алоқа барпо менамояд. Ин васила сабаби таквияти имонии талабагон мегардад ва дар оянда насл тарбия меёбад, ки ҳам аз нигоҳи ақида ва ҳам аз нигоҳи алоқа бо Парвардигорхеле қавӣ мебошад”¹.

Риояи услуби нек дар таълиму тарбия

Расули акрам (с) хушмуомилатарин нафар бо шогирдонашон буданд. Вазъият ва ҳолатҳои нафсии онҳоро ба инобат мегирифтанд.

Табиати нафси инсон тавре сохта шудааст, ки ба лутф ва каломии ширин майл намуда аз саҳтгирии аз ҳад зиёд ва сангдилӣ нафрат дорад. Аз ин рӯ барои омӯзгорон арзанда аст, то ин рафторро бо шогирдонашон амалӣ намоянд.

Саҳтгирии аз ҳад зиёд ба талабагон зиёновар мебошад. Ибни Халдун тундхӯй ва фишорро дар омӯзиши шогирдон, махсусан, дар истеъдоди хурдсолон ва навомӯзон зиёновар медонад.

Ӯ бар ин ақидааст, ки агар шогирд бо зӯру ситам парвариш ёбад чавру зулм бар ӯ ҳамла намуда мағлубаш месозад ва рӯҳияи ӯро мешиканад. Шогирдон дар ин сурат тундхӯ парвариш меёбанд, нашоти худро аз даст медиҳанд ва ин ҳол онҳоро ба танбалӣ мекашад. Аҳёнан онҳоро ба дурӯғгӯй мебарад. Аз тарси он ки бо ростгӯй шояд мавриди озору азияти устод қарор мегирад ба дурӯғгӯй даст мезанад. Ҳатто сифатҳои инсониро, мисли чавонмардӣ, дифоъ аз ҷону маскан аз даст медиҳад. Тарзе парвариш меёбад, ки бори гарон ба сари дигарон мегардад. Нафси ӯ дар касб намудани фазоил ва хӯйи нек сусту заъиф мешавад ва ба танбалӣ майл мекунад. Ниҳоятан ҳадафи инсонии худро аз даст медиҳад.

Ибни Халдун устодон ва падару модаронро аз пеш гирифтани шеваи истибдодӣ ва диктотурӣ барҳазар медорад.

Ӯ аз Муҳаммад ибни Абӯзайд, ки дар мавзӯи муъаллимон ва шогирдон китобе таълиф кардааст чунин нақл мекунад: «Агар мураббӣ ва адабомӯзи кӯдакон ба сатгирӣ ва тозиёна задани онҳо мӯҳтоҷ шавад набояд аз се тозиёна бештар занад».

Ҳазрати Умар (р) мегӯяд: «Касе, ки Шариат ӯро адаб наомӯзад Худованд ба вай адаб намеомӯзад». Мақсади ҳазрати Умар (р) он аст, ки ҳамон андоза адабомӯзие, ки дар Шариат таъйин гардидааст тарбияи шахсро қафолат дода метавонад.

Инчунин Ибни Халдун аз Ҳорунарашид чунин нақлнамуздааст: “Ҳорунарашид ба устоди писараш бо номи Халафи Аҳмар хитоб намуда мегӯяд: “Ҳарчи метавонӣ бо ӯ бо шеваи дилчӯй ва нармхӯй рафтор кун. Агар аз ин шева сарпечӣ кунад онвақаз саҳтгирӣ ва дуруштӣ кор гир”.

Баъзан истифода бурдани услуби саҳтгирӣ

Албатта, миёни донишмандони соҳаи “Педагогика” ду чараёни асосӣ вучуд дорад, ки яке авторитарӣ ва дигаре гуманистӣ номида шудааст. Ҳар кадоме аз ин чараёнҳо аз нигоҳи илм асоснок аст. Дар баробари ин дини Ислом низ роҳнамоиҳои диққатҷалбкунанда ва ба худ хосро пешкаш кардааст.

Тамоми мучозоте, ки дар шариати муқаддаси Ислом дар назар дошта шудааст, барои ҳифзи ниёзҳои асосии панҷгонаи инсон аст. Ҳифзи дин, ҷон, обрӯ, ақл ва ҳифзи мол.

Тамоми ҷазоҳои шаръӣ ба ду қисм ҷудо мешавад: худуд ва танбеҳот. Худуди шаръӣ аз инҳо иборат аст:

1. *Ҳадди бозғашт аз дин*
2. *Ҳадди одамқушӣ*
3. *Ҳадди дурӯғӣ*
4. *Ҳадди тӯҳмат*
5. *Ҳадди зино*
6. *Ҳадди фасод дар замин²*

Абдуллоҳ Носеҳи Улвон тамоми ин ҷазоҳои шаръиро аз омилҳои тарбиявӣ медонад.

Дар робита ба зарби кӯдак донишмандони равоншиноси исломӣ ба

¹ *Фуъод ибни Абдулазизи Шалҳуб*. Паёмбар (с) - нахустин омӯзгор. Ҷ.1. С.36, 37.

² Ишора ба ояи 33-юми сураи “Моид”

монанди Ибни Халдун, Ибни Сино ва Абдарӣ чунин назар доранд, ки танҳо дар сурати зарурати аз ҳад зиёд истифодаи равиши ҷазодиҳӣ раво аст.

Имом Ғаззоли мегӯяд: "Мураббӣ монанди табиб аст. Ҳамон тавре, ки табиб барои муолиҷаи тамоми беморон аз як навъ дору истифода намекунад, инчунин мураббӣ низ набояд барои ҳалли мушкилоти тарбиятгирандагон аз як навъ восита истифода барад".

Шартҳои ҷазодиҳӣ ба таври зерин аст:

1. *Пеш аз истифодаи тамоми воситаҳо набояд василаи зарбро истифода барад*

2. *Дар ҳолати ғазаб фарзандро назанад*

3. *Аз задани нуқтаҳои ҳассос ва зараровар худдорӣ кунад*

4. *Дар аввалин ҳолатҳои зарб бояд аз зарбаҳои сабук истифода намояд*

5. *Кӯдак набояд қабл аз даҳсолагӣ зада шавад*

6. *Бори аввал лағжиши ӯ баҳшида шавад ва ба ӯ фурсат дода шавад*

7. *Мураббӣ шахсан ӯро ҷазо диҳад ва набояд кори ҷазодиҳиро ба дигарон ҳавола намояд¹.*

Ҳавасмандгардонии донишҷӯени фаъл. Мукофотонидани талабагон дар раванди таълим таъсири ниҳоят аҷибе дорад. Қалби донишҷӯёнро ба асорат мегирад, онҳоро чусту чолок месозад ва боиси омӯзиши зиёди онҳо мегардад.

Агар омӯзгор аз ҷониби талабагон эҳсоси танбалӣ намояд метавонад аз услуби ҳавасмандгардонӣ ба таври васеъ истифода барад.

Паёмбар (с) хангоми таомули тарбиявӣ барои шогирдонашон аз ин услуб зиёд истифода менамуданд.

Мукофотҳо барои ҳавасмандгардонии донишҷӯён навъҳои гуногун дорад:

1. *Мукофотҳои моддӣ*

Ин навъи мукофот рағбати хонандаро ба омӯзиш зиёд месозад, нишонаи рози будани устод аз донишҷӯ аст ва талабаи мукофотонидашуда аз ҷониби дигар устодон мавриди мадҳу санохонӣ қарор мегирад.

Абдуллоҳ ибни Ҳорис ривоят кардааст, ки Паёмбар (с) Абдуллоҳ, Убайдуллоҳ ва бисёре аз фарзандони Аббосро дар саф қатор мегузоштанд ва мегуфтанд: "Ҳар кас ба назди ман зудтар расида ояд, ба ӯ чунину чунон мукофот медиҳам". Кӯдакон афтону хезон ба назди он Ҳазрат (с) медавиданд ва Паёмбар онҳоро ба оғӯш гирифта мебӯсиданд².

2. *Мукофотонидан бо дуо*

Мукофотонидан бо дуо, яъне дар ҳаққи донишҷӯ дуъои баракат, тавфиқ ва комёбӣ хондан.

Ибни Аббос (р) ривоят намудааст, ки Паёмбар (с) барои қазои хочат рафтанд. Ман барои он Ҳазрат (с) оби таҳорат гузоштам. Расули ақрам (с) пурсиданд: "Ки оби таҳоратро бароям омода кард? Хабар доданд, ки Абдуллоҳ омода кардааст. Он Ҳазрат (с) чунин дуъо карданд: "Худоё, ӯро дар дин факех гардон"³.

3. *Мукофотонидан бо мадҳу таъриф*

Мукофотонидан бо мадҳу таъриф аз он иборат аст, ки ба донишҷӯ чунин гуфта шавад: "**аҳсант, офарин, бехтарин, боракаллоҳ**" ва ғайра.

Ин амал барои донишҷӯ эътимод мебахшад, дигаронро барои ноил гаштан ба ин аҳсантхонӣ тарғиб менамояд ва шахсан худи талаба аз саъю талашаш дар талаби илм хушҳол мегардад.

Убай ибни Каъб ривоят намудааст, ки Паёмбар (с) гуфтанд: "Эй Абӯмунзир, оё медонӣ кадом оя дар Қуръон бузургтарин оя доништа мешавад?"

- Гуфтам: "Аллоҳ ва Расулаш бехтар медонанд". Паёмбар (с) чумлаи қаблиро боз такрор карданд.

- Гуфтам: "Оятулкурсӣ". Он Ҳазрат (с) дар пешсинаяи ман зада чунин гуфтанд: "**Илм муборакат бод, эй Абӯмунзир**"⁴.

Бояд мукофотонидан ҳамчун васила истифода шавад на ҳамчун ҳадаф.

² Ривояти мазкур дар "Муснад"-и Имом Аҳмад ворид шудааст.

³ Ривояти мазкур дар "Саҳеҳ"-и Бухорӣ, Муслим, Тирмизӣ, Ибни Моҷа ва ғайра ривоят шудааст.

⁴ Ривояти мазкур дар "Саҳеҳ"-и Муслим ворид шудааст.

¹ Ҳамон манбаъ. Ҷ.2. С.217-234.

Мукофотонидан бо дуъо дар
умури таълимӣ амали қобили қабул аст.

Мукофотонидан бо мадҳу сано
яке аз услубҳои муфид ҳисобида
мешавад¹.

Барои ин, истифодаи услуби
ҳавасмандгардонӣ барои тарғиб ва
ҷалби талабагон яке аз беҳтарин
воситаҳо доништа мешавад.

**ОБЯЗАННОСТИ И ОБРАЗОВАННОСТЬ
ПРЕПОДАВАТЕЛЯ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ИМАМА МУАММАДА ГАЗЗОЛИ**

Ключевые слова: преподаватель,
обязанности, личные качества,
особенности, студент.

В статье раскрываются
обязанности и образованность
преподавателя с позиции учения Имама
Мухаммада Газзоли.

**DUTIES AND EDUCATION OF TEACHER
FROM THE VIEW POINT OF IMAM
MUHAMMAD GHAZALI**

Keywords: teacher, responsibilities,
personal qualities, characteristics, student.

The article describes the responsibilities
and education of teacher from the viewpoint
Imam Muhammad Ghazoli's teaching.

¹ Фуъод ибни Абдулазизи Шалҳуб. Паёмбар -
наҳустин омӯзгор. Ҷ.1. С.85

СТРУКТУРА И ИДЕЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ «МУСИБАТНАМЕ» ФАРИДАДДИНА АТГАРА

Умедов М.Х.*
Амирбекова И.Ч.**

Исследование биографий и творческого наследия малоизученных авторов персидско-таджикской литературы в свете современной востоковедческой науки, призванной выяснить закономерности развития многовековой культуры народа, исторической преемственности и связи времен входит в круг актуальных проблем таджикского литературоведения. Введение в научный обиход достоверных данных об отдельных средневековых авторах, а также оценка их творческого наследия дают ценнейший материал к воссозданию более полного процесса развития персидско-таджикской средневековой литературы.

В этом аспекте особенно важным является изучение вопросов персидско-таджикской религиозно-суфийской поэзии, биографий и творческого наследия её ярких представителей, к которым относятся Санаи Газнави, Фаридаддин Аттар, Джалалиддин Руми, Фахриддин Ираки и другие.

Следует отметить, что суфийская поэзия дала мировой сокровищнице культуры такие оригинальные произведения нравственно-дидактического характера, как «Хадикат ал-хакикат» СанаиГазнави, «Месневимаънави» ДжалалиддинаРуми, «Мантик ат-тайр» ФаридаддинаАттара и многие другие, должным образом не раскрытые в литературоведении и востоковедении. К таким малоизученным вопросам литературоведения относится и творчество одного из гениальных представителей суфийской персидско-таджикской поэзии Аттара, в том числе его уникальное месневи «Мусибатнаме», которое также до сих пор не стало объектом специального и всестороннего исследования в востоковедении и таджикском литературоведении.

Научное исследование проблем биографии и творчества персидско-таджикских суфийских поэтов, в том числе ФаридаддинаАттара, началось в Европе, Америке и России благодаря работам ученых-востоковедов Р. Никольсона, А. Арберри, Х. Риттера, Ф. Майэра, А. Крымского, А.А. Жуковского, В.В. Бартольда и других, посвященных исследованию различных проблем суфийской литературы и определению роли суфийской поэзии в развитии персидско-таджикской литературы, выявлению жанровых и идейно-художественных особенностей поэм представителей суфийской литературы.

*Умедов М.Х. – доцент кафедры история философии и социальной философии факультета философии Таджикского национального университета.

**Амирбекова И.Дж. – старший преподаватель кафедры история философии и социальной философии факультета философии Таджикского национального университета.

С первой половины XX века литературоведами бывшего Советского Союза, востоковедами Европы, Индии, Ирана, Афганистана, такими, как Е.Э. Бертельс, ШиблиНу'мани, А. Зарринкуба, Г.М. Каримова, М. Хазраткулова, К. Олимова, З.А. Кулизаде и другие, был завершен ряд исследований по проблемам суфийской поэзии и творчества её отдельных представителей. Появились также специальные монографические работы современных литературоведов и востоковедов Бади'уззамана Фурузанфара, Саида Нафиси, А. Мухаммадходжаева, М. Низомова о жизни и творчестве Фаридадина Аттара.

Несмотря на существующие исследовательские подходы к изучению истории суфийской поэзии XI-XIII вв., выделение в ней разнообразных аспектов и направлений, а также особое внимание к оценке творческого наследия Фаридадина Аттара, проблемы жизни поэта пока остаются недостаточно изученными и ожидают новой интерпретации, поскольку по настоящее время фиксируются в современном персидско-таджикском литературоведении трансформирующиеся воззрения, требующие постоянного пересмотра и новаций. К числу таких проблем относится и исследование идейных, жанровых и художественных особенностей одной из важнейших поэм Фаридадина Аттара – «Мусибатнаме», выявление основных источников художественного мышления и поэтического мастерства автора поэмы, познание и осмысление арсенала и ресурсов его художественного и творческого вдохновения.

«Мусибатнаме» Аттара как эталон художественного мышления и литературного отображения религиозных, духовных и социальных проблем, интерпретации многоуровневого мира суждений и природного творческого дара великих корифеев персидско-таджикской литературы и суфийского мировоззрения содержит ценный фактический материал об идейной направленности, литературных традициях и течениях, о высшем

развитии религиозной истины и призыве к благочестию как атрибуту веры в Бога, который раскрывает нравственно-этические и философско-религиозные взгляды автора.

Отмечается, что аналогом «Мусибатнаме» Аттара по форме, структуре и содержанию может служить «Хадикат ал-хакикат» Саная Газневи, так как эти две поэмы, написанные в аллегорической форме с использованием рассказов, притч, легенд, выражают суфийские и религиозные идеи авторов.

Структура «Мусибатнаме» Аттара состоит из введения, сорока глав (макалат) и заключения. Введение поэмы содержит 65 страниц от всего объема книги и начинается традиционным восхвалением Бога, Пророка ислама, четырех праведных халифов, имамов Хасана и Хусейна и завершается разделом «О поэзии», в котором посредством девяти аллегорических рассказов Аттар выражает свое мнение о роли и значении поэзии в жизни мусульманского общества. В этом разделе поэмы будучи представителем суфизма Шейх Аттар считает необходимой и нужной для общества только поэзию, имеющую религиозное, суфийское и дидактическое (назидание и наставление) содержание. Критикуя панегирическую и юмористическую поэзию, он пишет:

*Шеъримадху ҳазл гуфтан ҳеч нест,
Шеъри ҳикмат бех, ки дар
вайпечнест¹.*

*Сочинение панегирика и юмора
ничего не стоит,*

*А в поэзии мудрости нет никакого
вреда.*

Основное содержание поэмы после упомянутого раздела о поэзии начинается разделом («Начало книги») и двумя аллегорическими рассказами. Прежде чем направить путника на путь Истины, Шейх Аттар подчеркивает великую роль старца-путеводителя (пир, муршид) в путешествии путника (салика) до последних ступеней тариката.

Путник тариката (соликификрат) начинает свое путешествие в поисках

¹ *Аттори Нишонурӣ. Мусибатнома. Ба эҳтимоми тасхеҳи доктор Нурони Висол. -Техрон: Завор, 1373. С. 50.*

Истины, обращаясь с просьбой о помощи к Джабраилу, затем он посещает Исрофила, Микаила, Азраила вплоть до ада, рая, солнца, луны, воды, огня, горы, реки, но везде говорится о невозможности помочь путнику в познании Истины. Путник же на этом не останавливается и не прекращает свой путь, свои искания. Начиная с двадцать первой главы (макалат) продолжается его путешествие среди пророков. Первый из числа пророков, с которым встретился путник, Адам - выражает свою несостоятельность помочь ему и рекомендует обратиться к Мухаммаду. После встречи с Адамом путник обращается к пророкам Нуху, Ибрахиму, Мусе, Давуду, Исе и, наконец, к Мухаммаду, Пророку ислама, и именно он направляет путника к прохождению пяти ступеней познания божественной тайны. Эти стадии или ступени познания для суфия, согласно наставлению Мухаммада, состоят из стадии чувства, воображения, разума, сердца и души. После прохождения указанных пророком Мухаммадом пяти стадий познания божественной Истины путник достигает той ступени, которая у суфиев называется «конец путешествия среди сотворенных существ (сафар фи-л-халк) и начало путешествия к Аллаху (сайр илаллах)», после чего настанет очередь хождения в Боге и путешествия в Истине (сайр филлах и сафар фи-л хаққ).

Таким образом, содержание «Мусибатнаме», которое началось путешествием путника Истины к Джабраилу, завершается его хождением к душе и прохождением последней стадии его путешествия в мире созданных Творцом существ. Анализ содержания «Мусибатнаме» свидетельствует о том, что эту поэму с точки зрения формы, структуры и содержания можно считать оригинальной и новой в персидско-таджикской суфийской поэзии. Как отмечалось ранее, среди поэмов предшествующих Аттару персидско-таджикских авторов только «Хадикат ал-хакикат» СанаиГазневи имеет некоторые сходства с «Мусибатнаме». Но несмотря на это, поэма Аттара «Мусибатнаме», в которой наблюдается строгая логическая связь между

отдельными главами и разделами, вставными аллегорическими рассказами, легендами, анекдотами и притчами, а также обеспечивается целостность и объединенность всей тематики через напутствие и наставление путника в познании божественной Истины, является оригинальной и неповторимой суфийской поэмой в истории всей персидско-таджикской поэзии.

Структурное построение сюжета и порядок расположения сорока глав, соблюденные в «Мусибатнаме» Аттара, не встречаются в других суфийских поэмах. В поэме Аттара степени ангелов и пророков определены по символам. Например, Джабраил - символ повеления, Исрафил - символ воскресенья и смерти, Иса - символ чистоты и очищения и т.д. Такое разделение степеней ангелов и пророков наблюдается и в «Фусус ал-хикам» Мухйидина ибн ал-Араби. Но предметом обсуждения книги Ибн ал-Араби является только определение степеней ангелов и пророков, предмет и тематика «Мусибатнаме» Аттара намного шире и охватывает все ступени верхнего, нижнего, видимого и невидимого миров.

Другая структурная особенность «Мусибатнаме» заключается в том, что каждая глава из сорока глав поэмы начинается кратким вступлением, состоящим из диалога путника с представителем определенной ступени бытия, затем приводятся несколько аллегорических рассказов, связанных с темой соответствующей главы. Количество аллегорических рассказов во всех главах не одинаково. Например, в первой главе (макалате), названной «Хождение путника к Джабраилу», имеются шесть вставных рассказов, а во вторую главу включены восемь рассказов. В третьей главе насчитывается 4 рассказа, в четвертой главе - 12 рассказов и в пятой главе - 9 рассказов. Почти такое же количество рассказов наблюдается и в других главах поэмы. В двадцать шестой главе поэмы использовано самое меньшее количество рассказов (3 рассказа), а 27 глава содержит самое большое количество - 15 рассказов. Поэма завершается разделом «Говорит о себе», где приведено

восемнадцать разных аллегорических рассказов.

Аллегорические рассказы «Мусибатнаме» отличаются и объемом и количеством своих бейтов. Самый меньший по объему рассказ поэмы состоит из двух бейтов и является единственным рассказом, имеющим подобный объем в поэме Аттара. Самым объемным рассказом «Мусибатнаме» считается первый рассказ одиннадцатой главы, описывающий красоту сестры султана Санджара-Сафии Ханум и состоящий из 95 бейтов.

В общем, вставные аллегорические рассказы «Мусибатнаме» в основном короткие рассказы, рассказы же, объем которых превышает 60 бейтов, в поэме встречаются крайне редко. Шейх Аттар в данной поэме для логической связи между рассказами не добавляет обобщающие бейты, как в «Илахинаме». Рассказы каждой главы связывают и объединяют идея и тема. Основная идея произведения - религиозное и суфийское наставление путника (салика) в преодолении стадий или степеней бытия - обеспечивает единство формы и целостность содержания поэмы. С точки зрения единства формы, структуры, тематики и содержания «Мусибатнаме» превосходит даже «Илахинаме» Аттара.

Естественно, что в такой объемной поэме, как «Мусибатнаме», насчитывающей около 7539 бейтов, встречаются все основные виды радифа. Эта поэма служит еще одним свидетельством мастерства Аттара в создании изящных рифм и редифов.

Исследование метра «Мусибатнаме» Аттара показало, что она написана шестистопным метром Рамаламусаддасамаксура или махфуза (фоилотунфоилотун или фоилон), то есть в метре «Мантика ат-тайра» самого Аттара, «Саламана и Абсаль» Абдуррахмана Джами, «Маснавимаънави» Джалалиддина Руми. Согласно требованиям жанра маснави с начала до конца в поэме один и тот же метр аруза.

В результате обобщения мнений и суждений средневековых авторов литературоведческих работ, таких, как Мухаммад ибн Умар ар-Радуйани, Рашидаддин Ватват, Шамс Кайс Рази,

Атауллах Махмуд Хусайн и современных литературоведов и востоковедов о задачах и значении аруза, рифмы и редифа в поэзии, делаются общие и заключительные научные выводы.

Как утверждает один из средневековых теоретиков литературы Шамс Кайс Рази, аруз является мерилом поэзии, как грамматика является мерилом прозы¹. Современные теоретики литературы также подтверждают роль аруза в поэзии как средства музыкальности и ритмичности слов и отмечают, что аруз, рифма и художественные средства изображения составляют внешнюю форму, формообразующую основу поэтического произведения².

Анализ использования рифмы в «Мусибатнаме» свидетельствует о том, что Шейх Аттар в совершенстве знал науку о рифме и её разновидностях и мастерски использовал это искусство слова для создания музыкальности, ритмичности и единства формы и содержания своей поэмы. Особенно в тех бейтах, в которых не было редифа, Аттар возложил функцию формообразования стиха, его ритмичности и музыкальности на рифму. Например, в нижеследующем бейте, где нет редифа, рифма выполняет формообразующую функцию и обеспечивает ритмичность бейта:

*Сабр кард алқисса резеподшоҳ,
То бирафт он пиразан з-он хойгоҳ³.
Подождал падишах целый день:*

Пока не ушла старуха с того места.

Следует отметить, что в «Мусибатнаме» встречаются основные разновидности рифмы, указанные в книгах по теории литературы, такие, как гофияймугайяд (ограниченная рифма), гофияймутлаг или масул (неограниченная или соединенная рифма), зугафиятайн (состоящая из двух рифм) и другие, на данные рифмы

¹ Шамсиддин Мухаммад ибн Кайси Розӣ. Алмеъхам. Душанбе, 1991. С. 31.

² Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт. – Душанбе: Маориф, 1990. С. 247-248.

³ Аттори Нишопурӣ. Мусибатнома. Ба эҳтимоми тасхехӣ доктор Нурони Висол.-Техрон: Завор, 1373. С. 113.

приведены в диссертации стихотворные примеры из исследуемой поэмы Аттара.

Исследуя вопрос использования редифа в «Мусибатнаме», можно делать вывод о том, что редиф в поэме Аттара и в персидско-таджикской поэзии в целом решает задачу, выполнить которую не под силу рифме. Отмечается, что редиф не является необходимой и существенной частью стиха, а считается необходимой поэтической фигурой, использование которой не является обязательным в стихотворении. Редиф как поэтическая фигура является разновидностью повтора (такрор) и служит вместе с рифмой для обеспечения единства и целостности бейта, строки или целого стихотворения.

Теоретики персидско-таджикской поэзии согласны с тем мнением, что если рифма была заимствована из арабской литературы, то редиф был изобретением ираноязычных народов. Это объясняется тем, что в доисламской поэзии Ирана рифма не играла решающей роли, ибо ее задачу выполняли рифмоиды, слова близкие по звучанию. Если бесспорно и доказуемо заимствование поэзией на фарси рифмы из арабской литературы, то редиф-одно слово или группа слов, повторяющихся в неизменной форме в конце стихотворной строки после рифмы и иногда перед ней - явление чисто иранского происхождения, арабской поэзии не присущее. Но поздние новаторы арабской поэзии, в подражание персидским поэтам, ввели редиф. Подтверждением этой мысли могут служить такие высказывания одного из первых теоретиков персидско-таджикской литературы Рашидаддина Ватвата в «Хадаик ас-сихр» («Сады волшебства»): «Ридиф отличается от ридф. Ридф—это (буква) алиф, вав или йа, стоящая перед опорным согласным рифмы (рави), как в словах нар («олень»), и йар (друг), нур («свет») и сур («стена»), нафир («труба») и асир (пленный), но сведения об этом относятся к науке о рифме, а ридиф—это одно слово или более, которые ставятся после опорных согласных рифмы в персидских стихах. Знатоки поэтических фигур называют такие стихи «мураддаф». А у арабов редифа нет, его

употребляют только новые поэты (мухдасун), усложняя стих»¹.

Анализ текста «Мусибатнаме» показывает, что в ней редиф имеет большее значение, чем рифмы, и это еще раз доказывает, что редиф действительно является изобретением иранцев и соответствует природе персидского языка. Для анализа частотности использования редифа без предварительного выбора можно рассмотреть одна страница, число бейтов которой 21. Результаты анализа показали, что из общего числа бейтов (21бейт) в 14 бейтах использованы редифы «туанд», «шавам», «нест», «кун», «дин», «менабуд», «набвадам», «бувад», «мебоядат», «шудан», «боядат», «аст», «омадб», а в семи остальных бейтах редиф отсутствует, и его функцию выполняют рифмы «аён-миён», «офтоб-биссаб», «хаёл-хол», «турост-чаппу рост», «хаёл-килу кол», «бишнохти-бохти», «мудом-тамом». На всех остальных страницах, в разделах и главах «Мусибатнаме» встречается почти такое же соотношение использования редифа и рифмы.

Выясняется, что с точки зрения использования поэтических фигур не все разделы и главы поэмы одинаковы. Поэт обращается к использованию поэтических фигур в аллегорических рассказах, посвященных восхвалению красавиц, и именно в них раскрывается мастерство Шейха Аттара в использовании изобразительных художественных средств.

Анализ использования поэтических фигур в «Мусибатнаме» показывает, что в ней особое место занимает поэтическая фигура тавсиф /эпитет/, которая служит для более точного, эмоционального и красочного изображения описываемого лица, предмета, события и т.д. В поэме Аттара встречается немало бейтов, которые содержат в себе несколько эпитетов одного лица, предмета или события. Например, в следующем бейте эпитеты «дилафруз» («веселящая сердце»), «дилфиреб» («очаровательная»), «дилнавоз» («ласкающая сердце») относятся к одной красавице-возлюбленной:

¹ Рашидаддини Ватвот. Қадоихуссе фи лақоикунушшеър. – Техрон, 1370. С. 164.

*Пой то сарлутфузебоивуноз,
Дилфурезудилфиребудилнавоз¹.*

*С ног до головы ласка, красота и
каприз,*

*Веселящая, очаровательная и
ласкающая сердце.*

Отмечается, что часть из эпитетов, использованных в «Мусибатнаме» являются традиционными, встречающимися в творчестве многих других персидско-таджикских поэтов. Но ШайхАттар в своей поэме использует эпитеты, которые являются новыми и редко встречаются в творчестве предыдущих Аттару поэтов, или вовсе не встречаются. Например, в персидско-таджикской поэзии эпитеты «байту-л-хазан», «байту-л-эхзан», «кулбаиэхзон» в значении дом или уголок скорби, печали. В «Мусибатнаме» мы встречаем необычный эпитет в указанном значении, но в форме «кулбаитемор» в следующем бейте:

*Оқибат дар мадрасабеморишуд
Банд-бандаишулбаитеморишуд².*

*Наконец заболел в медресе,
Его существо стало хижинной
печали.*

В результате анализа использования таких поэтических фигур, как ташбих (сравнение), истиора (аллегория) в «Мусибатнаме» также заключается, что наряду с их традиционным использованием в поэме Аттара наблюдаются определенные новшества в использовании указанных поэтических фигур. Одно из таких новшеств заключается в использовании слова «саг» (собака) в аллегорическом значении человеческой страсти, примером чего может служить следующий бейт:

*Холиқо, то ин сагам дар ботинаст,
Роҳи қонам сеи ту нозминаст³.*

*О Творец, пока эта собака,
находится внутри меня,*

*Путь моей души к тебе является
опасным.*

Одно изосновной проблеме в месневи «Мусибатнаме» Аттара это анализ место и частотность использования некоторых поэтических фигур: таджнис (игра слов, омонимия), такрор (повтор), талмих (реминисценция) и другие. В результате рассмотрения данных поэтических фигур можно делат вывод, что использование художественных средств изображения для Аттара не является самоцелью, а служит средством выражения его мыслей, эмоций и образов. Поэт обращается к ним по мере необходимости, сохраняя простоту изложения, изящность слова и гармонию художественного слова.

Исследуя проблемы «Структура и идейное содержание «Мусибатнаме» можно делат вывод, что основное содержание «Мусибатнаме» начинается с хождения путника Истины к ангелу Джабраилу и завершается его обращением к душе, прохождением последней стадии его путешествия в мире созданных творцом существ.

Анализ содержания «Мусибатнаме» свидетельствует о том, что эта поэма с точки зрения формы, структуры и содержания является оригинальной и новой в персидско-таджикской суфийской поэзии. Среди поэм предшествующих Аттару персидско-таджикских авторов только «Хадикат ал-хакикат» Санаи Газневи имеет некоторое сходство с «Мусибатнаме». Но несмотря на это, поэма Аттара, в которой наблюдается строгая логическая связь между отдельными главами и вставными аллегорическими рассказами и легендами, единство суфийской религиозной тематики наставление путника на пути познания божественной Истины, является оригинальной и неповторимой поэмой, персидско-таджикской поэзии.

Анализ использования рифмы в «Мусибатнаме» показывает, что Аттар в совершенстве знал науку о рифме и её разновидностях. С мастерством использовал искусство слова для создания музыкальности, ритмичности, единства формы и содержания поэмы.

¹ *Аттори Нишопурӣ.* Мусибатнома. Ба эҳтимому тасҳеҳи доктор Нурони Висол.-Техрон: Завор, 1373. С. 734.

² *Аттори Нишопурӣ.* Мусибатнома. Ба эҳтимому тасҳеҳи доктор Нурони Висол.-Техрон: Завор, 1373. С. 166.

³ *Аттори Нишопурӣ.* Мусибатнома. Ба эҳтимому тасҳеҳи доктор Нурони Висол.-Техрон: Завор, 1373. С. 15.

Особенно в тех бейтах, в которых не было редифа, Аттaр возложил функцию формoобразования стиха, ритмичности и музыкальности на рифму.

Использование редифа в «Муcибатнаме» имеет несравненно большее значение, чем рифмы, и это еще раз доказывает, что редиф, действительно является изобрaщением иранцев и соответствует природе таджикского языка.

В результате анализа художественных средств изображения в «Муcибатнаме» выясняется, что Аттaр в своей поэме в основной обращался к более простым, естественным и доступным для восприятия поэтическим фигурам, таким, как тавсиф (эпитет), ташбих (сравнение), истиора (метафора, аллегория), таджнис (омонимия, игра слов), такрор (повтор), талмих (реминисценция) и другие, сохраняя тем самым простоту изложения, изящность стиля и гармонию художественного слова.

**СТРУКТУРА И ИДЕЙНОЕ СОДЕРЖАНИЕ
«МУCИБАТНАМЕ» ФАРИДАДДИНА
АТТАРА**

Ключевыe слова: Муcибатнаме, анализ, структура, художественное изображение, эпитет, сравнение.

В результате анализа художественных средств изображения в «Муcибатнаме» выясняется, что Аттaр в своей поэме в основной обращался к более простым, естественным и доступным для восприятия поэтическим фигурам, таким, как тавсиф (эпитет), ташбих (сравнение), истиора (метафора, аллегория), таджнис (омонимия, игра слов), такрор (повтор), талмих (реминисценция) и другие, сохраняя тем самым простоту изложения, изящность стиля и гармонию художественного слова.

**STRUCTURE AND IDEOLOGICAL
CONTENT OF "MUSIBATNAME" OF
FARIDADDIN ATTAR**

Keywords: Musibatname, analysis, structure, artistic image, epithet, comparison.

The result of the review of art images in the "Musibatname" it appears that Attar in his poem in the main turned to more simple, natural and accessible for perception poetic shapes, such as tavsif (epithet), tashbih (comparison), istiora (metaphor, allegory) tadjhnis (homonymy pun) takror (repeat), Talma (reminiscence) and others, thereby maintaining simplicity, elegance of style and harmony of artistic expression.

ВОДА В СУДЕБНОЙ ЭКСПЕРТИЗЕ

Хабибулаева О.К.,*
Ашуров С.Г.,**
Вахобова Р.У.,***
Халимов Ш.А.****

Вода – это уникальное химическое вещество, которое прямым или косвенным способом соприкасается со всеми сферами человеческой деятельности, и даже в такой,

**Хабибулаева О.К.* – доцент кафедры органической химии Таджикского национального университета, кандидат химических наук.

***Ашуров С.Г.* – доцент кафедры инженерно-технических дисциплин факультета № 3 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат химических наук, полковник милиции.

****Вахобова Р.У.* – доцент кафедры аналитической химии Таджикского национального университета, кандидат химических наук.

*****Халимов Ш.А.* – начальник кафедры инженерно-технических дисциплин факультета № 3 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат химических наук, подполковник милиции.

далекой от химии, области науки – юриспруденции, вода порой играет большую роль при раскрытии состава преступления.

Как известно, при расследовании любого преступления большую роль играет так называемое «вещественное доказательство».

В ряде случаев «вещественные доказательства» достаточно образно говорят сами за себя уже одним своим присутствием. Например, оставленный на месте преступления окровавленный нож, записка, остатки принятого порошка или жидкости и т.п.

В большинстве же случаев так называемые «вещественные доказательства» становятся таковыми после их исследования. В таких исследованиях часто требуется помощь специалистов из различных областей науки, таких, как химия, медицина, физика, биология и т.д.

Применение знаний по химии в судебной экспертизе составляет содержание судебно-химической экспертизы¹.

Судебно-химическая экспертиза тесно связана с судебно-медицинской экспертизой. Например, в ходе следствия появляется необходимость установления причины смерти и характера телесных повреждений, и так как одной из причин смерти может быть отравление, то для окончательного установления причины отравления, то есть определения природы и количества ядовитых веществ наряду с судебно-медицинской экспертизой назначается судебно-химическая экспертиза.

Объектом судебно-химического исследования являются внутренние органы и ткани трупов людей и животных, выделения, волосы, ногти, одежда, пищевые продукты и напитки, воздух, земля, посуда, предметы домашнего обихода, остатки лекарственных веществ, инсектофунгицидов и др. Однако, присутствие какого-либо ядовитого вещества не всегда служит доказательством введения его в организм с целью отравления, так как вещество могло попасть в организм в виде лекарства (мышьяк, морфин, стрихнин и др.), могло попасть в организм из окружающей среды и могло быть продуктом белкового распада или могло составлять продукт, входящий в состав объекта исследования (например, цинк, марганец и др.)².

Чтобы избежать введения различных примесей извне судебная экспертиза проводится применением исключительно чистой посуды и чистых реактивов.

Промышленность выпускает реактивы квалификации «чистый» (ч), «чистый для анализа» (ч.д.а.) и «химически чистый» (х.ч.).

В судебно-химическом анализе применяются реактивы квалификации «судебно-химически чистый», которые в промышленности не выпускаются. Такой квалификации реактивы достигаются самим экспертом-химиком после тщательной очистки имеющихся

реактивов, если в этих реактивах при предварительном исследовании обнаруживаются примеси³.

Большую роль в работе судебно-химического эксперта играет вода. Дистиллированная вода применяется при определении реакции среды, при исследовании на наличие органических галогенопроизводных, соединений тяжелых металлов и мышьяка и при выполнении многих других операций.

Дистиллированная вода применяемая в судебно-химической экспертизе должна удовлетворять следующим требованиям:

- 1) иметь нейтральную реакцию на лакмус;
- 2) не давать реакцию на Pb^{++} , Sn^{++} , Cu^{++} и другие соединения тяжелых металлов, а также Cl^{-} , SO_4^{-2} ;
- 3) не должна содержать примесей органических веществ и углекислоты.

Такая дистиллированная вода используется в судебно-химической экспертизе прежде всего как растворитель для приготовления растворов таких реактивов, как аммиак, едкий натр, нитрат натрия, сульфит натрия, хлорида натрия и аммония и др. И хотя в судебно-химической экспертизе используются и другие растворители, такие как этиловый спирт, диэтиловый эфир, хлороформ и др. по количеству расходуемому на производство анализа и по частоте применения дистиллированная вода занимает первое место. При одном исследовании на наличие соединений тяжелых металлов и мышьяка расходуется иногда 500 – 800 и даже 1000 мл воды⁴.

Другое назначение воды в судебно-химической практике – это перегонка (дистилляция) с водяным паром, при которой достигается изолирование ядовитых и сильнодействующих веществ из массы биологического материала, составляющего объект исследования (внутренние органы трупов, рвотные массы, пищевые продукты и т.п.).

Дистилляцией с водяным паром изолируются многие органические вещества имеющие судебно-химическое

¹ Швайкова М.Д. Судебная химия. «Медицина», 1965.

² Там же.

³ Швайкова М.Д. «Аптечное дело», 1953, №5, с.55-62.

⁴ Яблочкин В.Д. «Аптечное дело», 1964, Т. XII, №14, с.48-52.

значение, такие, как: синильная кислота; ядовитые галогенопроизводные – хлороформ, хлористый этилен, трихлорэтилен, четыреххлористый углерод, гексахлорэтан, гексахлорциклогексан и другие, - альдегиды и кетоны (формальдегид, ацетон); спирты алифатического ряда (метанол, этанол, бутанол и др.), некоторые сложные эфиры и карбоновые кислоты алифатического ряда, сероуглерод, тетраэтилсвинец, бензол, толуол, ксилолы, нитробензол, анилин, фенолы - крезолы, салициловая кислота.

Также многие неорганические вещества, относящиеся к ядовитым, перегоняются с водяным паром (фосфор, его кислоты и фосфорорганические соединения).

Одним из методов изолирования, применяемых при судебно-химической экспертизе является метод изолирования подкисленной водой. Этот метод применяется главным образом для изолирования алкалоидов в виде щавелевокислых или виннокислых солей водой. Затем раствор содержащий алкалоид экстрагируют хлороформом. Такая методика применяется при судебнохимическом исследовании таких продуктов, как мука, хлеб, крупа, соли, сахара¹.

При судебно-химическом исследовании внутренних органов трупов (печень, желудок и т.п.) на наличие алкалоидов обычно 100 г измельченного трупного материала заливают 200 мл дистиллированной воды, подкисляют до кислой реакции на лакмус водным раствором щавелевой кислоты и оставляют на 2 часа при непрерывном перемешивании. Затем образовавшуюся массу фильтруют, и из фильтрата алкалоиды экстрагируют хлороформом. Обычно извлечение алкалоидов подкисленной водой из биологического материала зависит от рН среды. Известно, что алкалоиды способны вступать во взаимодействие с белками с образованием комплексов не изолируемых или трудно изолируемых водой. Однако, разрушение

комплексов алкалоидов с белками возможно в результате изменения рН среды. При этом можно увеличить выход алкалоида⁷. Например, при рН равной 5,8 хлороформом извлекается 28-26% морфина, 26-31% кокаина и 27-34% хинина. Эти же алкалоиды при рН равной 2,5 извлекаются в количестве 33-37%, 40-45%, 41-51% соответственно.

В судебно-химических исследованиях в больших количествах дистиллированная вода применяется при изолировании соединений металлов после минерализации (разрушения) органических веществ, т.е. разрушением внутренних органов трупа, пищевых продуктов и т.п.².

Обычно при полном судебно-химическом анализе обязательно исследуются соединения элементов II, III, IV, V– групп: мышьяк, сурьма, олово, ртуть, висмут, медь, кадмий, свинец, серебро, талий и барий.

Соединения цинка, хрома, марганца, никеля, кобальта исследуются только при специальных заданиях.

Для исследования вышеприведенных ядовитых металлов проводится минерализация (разрушение) изучаемого объекта с применением смеси концентрата серной и азотной кислот, или смеси концентрата серной азотной и хлорной кислот и затем на каждый элемент отдельно подбирается методика его определения.

В практике судебно-химической экспертизы большое значение имеет возможность изолирования группы веществ из биологического материала с помощью диализа (извлечения водой).

К таким веществам относятся минеральные кислоты – серная, соляная, азотная; щелочи – едкий натр, едкое кали, водный раствор аммиака и щелочные соли – нитрит натрия, нитраты натрия и аммония, хлорат калия.

Объектом исследования на наличие этой группы веществ являются содержимое желудка, рвотные массы, остатки пищи, часть одежды и пр.

¹ Открытие мышьяка: А.Н.Крылова. «Аптечное дело», 1952, №2, с.22-27.

² Тиндигник В.С., Страхова О.Г., Преображенская Ю.Н. Тр. ин-та им.Склифосовского, Т.5, кн.2, 1962, с.197-200.

Для диализа этих веществ расходуется значительное количество воды.

Методика изолирования заключается в том, что исследуемую пробу смешивают с дистиллированной водой до образования густой кашицы и через 1-2 часа смесь фильтруют и фильтрат подвергают диализу и после выпаривания воды исследуют на наличие кислот, щелочей и солей.

Некоторое количество воды требуется для изолирования некоторых веществ, таких, как производные фтористой и кремнефтористо-водородных кислот, сероводорода, йода, хлора, брома и некоторых других соединений^{1,2}.

На основании вышеизложенного можно сказать, что в судебной химии расходуется большое количество воды и очевидно, что без использования воды любая химическая экспертиза была бы невозможной.

ОБ ДАР ЭКСПЕРТИЗАИ СУДӢ

Калидвожаҳо: модда, ҳалшавӣ, таҷриба, химиявӣ, химияи судӣ.

Дар мақолаи мазкур об ҳамчун ҳалунандаи ҳуб барои ҳамаи маҳсулотҳо, аз ҷумла барои моддаҳои химиявӣ, дар баъзе мавридҳо барои ошкор намудани ҳолатҳои ҷиноят истифода бурда мешавад.

WATER IN FORENSIC EXAMINATION

Keywords: agent, dissolution, examination, chemical, forensic chemistry

The article focuses on water as an excellent catalyst for all things, namely, chemical products, in some cases for solving crimes.

¹ Швайкина М.Д. «Аптечное дело», 1956, №2, с.35-37.

² Каррер П. Курс органической химии. Госхимиздат, Л., 1960, с.209.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ДОМАШНЕГО НАСИЛИЯ В ОТНОШЕНИИ ЖЕНЩИН

Хамидов Н.А.,*
Мавлянова Н.А.**

Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в своём Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан 26 апреля текущего года отметил «Республики Таджикистан с первых дней своего образования как демократическое, правовое и светское государство, в Конституции и других законах отразила принципы гуманизма, свободной жизни и деятельности людей и постоянно принимает усилия для реализации этих принципов в жизни.

Закон, в первую очередь, должен признавать и защищать человека, его права и свободы. Как высшую ценность, он должен создавать благоприятные условия для достойной жизни членов общества, эффективной деятельности государственных и негосударственных организаций..., а также всесторонне регулировать различные направления жизни общества¹».

*Хамидов Н.А. – доцент Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, кандидат исторических наук.

**Мавлянова Н.А. – соискатель, преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин факультета № 4 Академии МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции.

¹ Обращение Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан / Согдийская правда. 27 апр.2013.- №34(16122).

Учитывая, что женщины в любом обществе являются наиболее уязвимыми членами, следует подчеркнуть, что само понятие «домашнее насилие» является очень емким и может включать в себе не только избиение или оскорбление женщины. Насилием необходимо считать любое действие, направленное на ущемление прав личности и или ограничение возможности выразить себя.

В постсоветском Таджикистане имеется соответствующая нормативно-правовая база, направленная на обеспечение защиты прав женщин от насилия. Прежде всего это законы, являющиеся выражением правовой поддержки в этом направлении:

- Конституция Республики Таджикистан является высшим законом и представляет собой твердое выражение прав граждан.
- Семейные отношения регулируются Семейным Кодексом Республики Таджикистан.
- Регулирование трудовых отношений заложено в Трудовом Кодексе Республики Таджикистан.

Правительством Республики Таджикистан приняты нормативно – правовые акты, которые определяют направления по предотвращению дискриминации и насилию в отношении женщин.

- Президентом Республики Таджикистан 3 декабря 1999 года №5 издан

Указ «О мерах по повышению роли женщин в обществе».

- Одобрена Государственная Программа «Основные направления Государственной политики по обеспечению равных прав и возможностей мужчин и женщин на 2010- 2015 годы».

В Уголовном Кодексе Республики Таджикистан признаются правонарушением некоторые виды и формы насилия в отношении женщин, за которые совершившие их несут уголовную ответственность. В УК предусмотрена уголовная ответственность за посягательство на половую свободу, половую неприкосновенность женщин, за изнасилование, за вступление в половую связь с лицом, не достигшим совершеннолетия, за истязания и побои, доведение до самоубийства.

Республика Таджикистан стала участником многих международно – правовых актов в области прав человека. Ратифицированы многие документы, потенциально обеспечивающие законодательную и нормативную базу в стране в сфере прав человека, реализации прав женщин и предотвращения насилия:

- Всеобщая декларация прав человека (10 декабря 1948 года)¹.
- Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (18 декабря 1979 года)².
- Декларация об искоренении насилия в отношении женщин (20 декабря 1993)³.

Однако, в современном Таджикистане ухудшение условий жизни и отсутствие базовых возможностей для женщин замедляют нормальный процесс развития правового общества, не говоря уже о негативном влиянии на семью и здоровый рост подрастающего поколения. Сегодня одна из острых проблем среди женщин это насилие в его разных проявлениях, что создает препятствие свободному вовлечению женщин в демократические процессы, оставляя

неизменными стереотипы мышления о неравенстве полов. Проблема насилия в отношении женщин, ухудшение условий жизни имеют другие тяжелые последствия, такие как внутриличностные конфликты, которые зачастую заканчиваются летальными исходами, что наблюдается по всей республике.

Если рассмотреть динамику совершения фактов насилия, то за период 2007 по 2012 годы было зафиксировано более 600 фактов суицида. Следует отметить, что в этом количестве процентное соотношение среди женщин составляет более 45%. За 3 месяца 2013 года, наблюдалась более 20 случаев суицида, из них 60% среди женщин.

Общеизвестно, наличие дискриминации по половому признаку, и тенденция роста насилия является важным барьером на пути укрепления роли женщин в обществе. Более того, отсутствие фундаментальных возможностей, низкое обеспечение женщин правами и свободами создают предпосылки к деградации женщин как личности, и способствуют появлению насилия в наихудших формах.

Статистика подтверждает, что пыткам и домашнему насилию подвергаются обычно женщины в семье. Виды насилия зачастую составляют физическую форму нанесения вреда, и ограничение экономическим довольствам семьи. Надо отметить, что по отчету ОО «Гендер и развитие» отмечено, что «насилие» в сознании людей ассоциируется, прежде всего, с грубыми физическими или сексуальными формами насилия. К сожалению, стереотипы и устоявшие традиции на местах являются одним из ключевых факторов появления насилия в семье. Например, большинство подвергшихся домашнему насилию женщин свидетельствуют, что устоявшие традиции и стереотипы семейных отношений заставляют мужской пол быть на «вершине» и показывать свои превосходства над слабым полом⁴. Однако здесь следует отметить и низкий уровень культуры правового сознания жертв

¹ Организация Объединенных Наций – Департамент общественной информации.

² Права человека.- Сб. международных и национальных документов. -Т.1. -С.70-88.

³ Права человека.- Сб. международных и национальных документов. -Т.6. -С.27-33.

⁴ Кто защитит права таджикских женщин.- Сб.статей: Освещение проблем с соблюдением гражданских и политических прав в СМИ Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. -С.7-15.

насилия. Зачастую женщины не могут продвигать интересы и предпринять конкретные меры по защите своих интересов. По нашему мнению, обычно за правовой поддержкой обращаются не сами жертвы, а их родственники или кто-то другой, который более менее знает о защите интересов посредством правовых механизмов. Это показывает низкий уровень правосознания среди жертв насилия. Психологические формы насилия также часто имеет место в семейных конфликтах, и порою носят более тяжкие последствия, чем физический или экономический вид насилия.

Немаловажную роль в домашнем насилии составляет и психологическая форма насилия, которая часто проявляется в решении семейных вопросов. Психологические формы по существу имеют негативные последствия, подрывают здоровье самих жертв и детей в семье. Особо следует отметить, что обычно при оскорблении, словесных надругательствах дети страдают больше всего, разрушаются их полноценное психологическое здоровье.

Если рассмотреть динамику возраста жертв насилия, то женщины раннего возраста больше подвергаются насилию. На вопрос, какой возраст больше встречается среди жертв насилия, факты и цифры отвечают, что более 80% это люди от 17 до 25 лет, которые обычно подвергаются различным формам насилия.

Одна их острых проблем насилия в отношении женщин это попытки суицида. Данное явление имеет ряд причин, как повышение уровня разводов, и тяжёлое экономическое бремя негативно оказывает на психическое состояние женщин. По данным МВД Республики за 3 месяца 2013 года было зафиксировано более 20 попыток суицида и среди них 60% попыток к совершению суицида со стороны женщин.

Очень тесно связана с проблемой насилия в семье проблема трудовой миграции в Республике Таджикистан. Многие граждане республики, не имея возможности прокормить свою семью, оставляют ее и уезжают на трудовую миграцию, прежде всего на территории Российской Федерации. Как правило, большинство мужчин отправившихся на

заработки в РФ заводят на месте пребывания новые семьи, не отправляя средств на существование семьи в Таджикистане. Таким образом, женщины практически без образования и работы остаются без средств существования.

Люди, которые попытались покончить жизнь самоубийством, говорят о том, что причиной этому, явилось не желание, безразличие близких им людей попытаться помочь разрешить их проблемы, поэтому они были вынуждены решиться на самый последний шаг¹. Таким образом, существует острая необходимость принятия закона о домашнем насилии.

За последние годы все чаще и чаще мы сталкиваемся со случаями самоубийства, в том числе самосожжения девочек, девушек, женщин и мужчин. Сложно выяснить истинные причины каждого случая, но часто в основе случившегося лежит насилие и жестокое обращение в семье. Одна из четырех женщин в Таджикистане становится жертвой домашнего насилия. В обществе широко распространено мнение о том, что насилие в семье это – семейное частное дело, и пока это точка зрения будет распространена, людям, подвергшимся насилию в семье, очень сложно будет получить поддержку и помощь со стороны, чтобы выйти из ада насилия.

Слабое профилактическое действие правоохранительных органов по пресечению фактов насилия среди женщин не позволяет уменьшить уровень насилия с тяжелыми последствиями. Таким образом, экономические трудности и крайне высокий уровень инфляции является одним из важных причин возникновения семейных конфликтов и насилия в отношении женщин. Высокий уровень безработицы среди мужчин, ухудшения условий жизни семьи является прежде всего, большим бременем для женщин.

Большая экономическая зависимость женщин от их супругов и уязвимость на рынке труда, по нашему мнению и оценке, влияют на существование насилия в обществе и в семье.

¹ Кто защитит права таджикских женщин.- Сб. статей: Освещение проблем с соблюдением гражданских и политических прав в СМИ Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. - С.44-49.

Низкий правовой уровень знаний среди женщин создает предпосылки насилия. По большинству имущественных споров при бракоразводных процессах, судебные решения остаются не в пользу женщин. Одной из причин этому является низкая правовая грамотность женщин и других граждан. Согласно отчету Общественного Объединения «Гендер и Общество» только 7,6% женщин из 103 опрошенных респондентов, смогли назвать законодательные акты и права детей или запрещающие их дискриминацию¹.

Стереотипы мышления и религиозные предрассудки являются следующей причиной данной проблемы. Общеизвестно, что стереотипы мышления относительно предпочтения более высокого положения мужского пола в семье и обществе являются причинами насилия в отношении последних. Часто психологические факторы становятся причинами телесных повреждений женщин, которые наносятся со стороны мужчин. В этом контексте уместно отметить, что многие формы психологического насилия в семье не осознаются пострадавшими как насилие и причина этого - воспитание.

В целом, отсутствие базовых возможностей женщин на труд, экономическое благосостояние и устоявшие коренные традиции создают предпосылки возникновения наихудших форм насилия в отношении женщин².

Таким образом, в ходе подготовки настоящей работы мы пришли к следующему основному выводу:

- Наблюдается низкий уровень обращения женщин в государственные и иные органы по защите своих прав, нарушенных насилием в семье.

- В большинстве случаев обращения женщин в государственные органы и негосударственные учреждения не воспринимается должным образом.

- Работа государственных органов по борьбе с домашним насилием на низком уровне и не оправдывает доверия пострадавших женщин.

- Низкая информированность женщин о механизмах защиты своих прав, нарушенных в семье.

- Нет необходимой возможности обучения женщин правовым вопросам.

- Существование стереотипов в данном обществе, поощряющих насилие в семье.

- Социально – экономическая зависимость стала основной причиной существования насилия в семье по отношению к женщинам.

Для своевременного устранения имеющихся проблем, рекомендуем:

Органам местной власти и сектору по делам женщин и семьи:

- Повысить уровень информированности женщин о своих правах и механизмах их защиты

- Провести работу с общественными организациями по вопросам гендера и насилия в семье. Создать коалиционную сеть организаций по борьбе с домашним насилием

- Провести информационно – просветительскую работу с представителями женсоветов и других государственных органов по вопросам гендера и насилия в семье и защите прав женщин

- Начать просветительскую работу по вопросам борьбы с домашним насилием путем транслирования телевизионной программы, распространения буклетов и другой литературы.

- способствовать повышению уровня правосознания женщин из уязвимых слоев населения

- способствовать расширению возможности женщин на работу

- скоординировать работы сектора по делам женщин с общественными организациями, специализирующихся на вопросах по решению проблем женщин

- способствовать ведению свободного предпринимательства среди женщин

- внедрить практику подписания брачного контракта.

¹ Инструменты обеспечения господства прав в постконфликтных государствах. - ООН-Нью-Йорк и Женева, 2010.

² Мужчина и Женщина: неравные права.- Сб. статей: Освещение проблем с соблюдением гражданских и политических прав в СМИ Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. - С.59-62.

Правоохранительным органам:

- документировать факты насилия в отношении женщин и составить рекомендации по снижению фактов насилия

- координировать профилактическую работу с общественными объединениями по пресечению насилия на гендерной почве

- способствовать выполнению обязательства государства Республики Таджикистан в области защиты прав женщин.

ЯК ҚАТОР МАСОИЛҲОИ ЗУРОВАРИИ ХОНАВОДАГӢ НИСБАТИ ЗАНОН

Калидвожаҳо: қонун, зан, гендер, зуроварӣ, шиканча, ҷавобгарӣ.

Дар мақолаи мазкур як қатор масоилҳои ҳалталаби зуроварии хонаводаги нисбати занон мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

SOME PROBLEMS OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST WOMEN

Keywords: law, female, gender, violence, torture, responsibility

The article focuses on the crucial issues of domestic violence against women.

ҲОЛАТИ ИҶТИМОЙ – РҶҲӢ ДАР КОЛЛЕКТИВҲОИ ХАДАМОТИ ОТАШНИШОНӢ

Холмуродов Ф.*
Катиков Х.Б.**

Дар марҳаллаи муосири ташаккули чамъият, бинобар тағйиротҳо дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон раванди ислоҳоти хадамоти оташнишонӣ баргузор гардида истодааст. Лекин баамалбарории ин масъалаҳо дар самтҳои илмӣ-методи анъанавӣ иҷро карда мешавад, яъне роҳҳои ташкилӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҷанбаҳои идоракунии ҳайати шахсии хадамоти оташнишонӣ ҷустуҷӯ карда мешаванд.

Дар ҳақиқат аз назари ҳам мутахассисон ва ҳам кормандони хадамоти фавқулодда чунин ҷанбаи вазифаи идоракунӣ ба мисли қайди ҳодисаҳои иҷтимоӣ-рӯҳӣ дар коллективи хадамоти оташнишонӣ тамоман берун шудааст. Бинобар ин проблемаи баҳои ҳолати муҳити иҷтимоӣ-рӯҳӣ (МИР) дар воҳидҳои хадамоти оташнишонӣ то ҳол актуалӣ буда, қадри худро гум накардааст.

Муҳити рӯҳии номусоид ба тартиби амалиёти муҳорибавӣ дар раванди ҳомӯш кардани сӯхтор, дараҷаи

омодагии ҳарбии воҳидҳои хадамоти оташнишонӣ таъсири манфӣ мерасонад¹.

Дар баробари ин дар замони муосир ҳоло муносибати комплексӣ барои ҳалли проблемаҳои идоракунии коллективҳои хадамоти оташнишонӣ, дар асоси қайди ҳодисаҳои иҷтимоӣ-рӯҳӣ бо мақсади баланд бардоштани самаранокии амалиёти онҳо, бо истифода аз воситаҳои автоматикунонӣ барои таҳлили ин равандҳо коркард нашудаанд.

Бинобар ин барои хадамоти оташнишонӣ коркарди комплекси системаҳои таҳлили МИР бо истифода аз воситаҳои автоматикунонӣ актуалӣ мебошад.

Дар асоси гуфтаҳои дар боло зикр гашта хулоса карда гуфтан мумкин аст, ки баланд бардоштани самаранокии идоракунӣ аз болои ҳайати шахсии Сарраёсати хадамоти давлатии оташнишонии (СХДО) ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси усулҳои комплекси таҳлили МИР дар воҳидҳои хадамоти оташнишонӣ мақсади асосии кор ба ҳисоб меравад.

Барои ба мақсади гузошташуда ноил шудан масъалаҳои зерин дида баромада шуда бояд ҳалли худро ёбанд:

- принципҳои таҳлили иттилоӣ барои омӯзиши омилҳои зарур, ки ба МИР-и воҳидҳои хадамоти оташнишонӣ таъсир мерасонад;

- тартиб додани тамсилаи математикии таҳлили МИР дар воҳидҳои хадамоти оташнишонӣ;

- дар асоси тамсилаи математикӣ сохта шудани алгоритми таҳлили МИР

*Холмуродов Ф. – доцент кафедри пожарной безопасности факультета № 5 Академии МВД Таджикистана, кандидат физико-математических наук, полковник милиции.

**Катиков Х.Б. – начальник кафедры пожарной безопасности факультета № 5 Академии МВД Таджикистана, полковник милиции.

дар воҳидҳои ҳадамоти оташнишонӣ, ки баҳодиҳии МИР-ро дар воҳиди тадқиқшаванда имконпазир мекунад;

- тасвир кардани усулҳои таснифи маълумоти санчиши сотсиометрӣ, ки дар асоси ҷудокунии саволномаҳои гурӯҳҳои якҷинса ба гузаронидани таҳлили муқоисавии натиҷаҳо имконият медиҳад¹;

- барои воҳидҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидани таснифи дараҷаҳои МИР ва ҳисоб кардани бузургҳои сарҳадии нишондодҳои сотсиометрӣ

- коркарди усулҳои таҳлили мувофиқати ҷуфти кормандон дар воҳидҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- барои баамалбарории усулҳои математикии таҳлили МИР дар воҳидҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон истифода бурдани системаи автоматикунонидашуда.

Дар кори мазкур усулҳои тадқиқоти зерин истифода бурда шуданд: усулҳои назарияи идоракунӣ, усулҳои омории математикӣ, тамсиласозии математикӣ, таҳлили маълумоти сабабгӯӣ ва кластерӣ. Дар қор инчунин усулҳои барномасозии сохторӣ ва коркарди пойгоҳи додаҳои релятсионӣ истифода бурда шуданд.

Натиҷаҳои тадқиқоти гузаронидашударо барои гирифтани иттилоӣ воқеӣ, ки барои қарор қабул кардани роҳбарияти воҳидҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаҳои беҳбуд намудани муҳити иҷтимоӣ-рӯҳии воҳидҳо зарур аст, истифода бурдан имконпазир аст.

Системаи автоматикунонидашудаи таҳлили комплекси МИР дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон озмоиш гузаронида шуд, ки усулҳо ва алгоритмҳои пешниҳодгаштаро дар бар мегирифт.

Системаи автоматикунонидашуда дар воҳидҳои ҳадамоти оташнишонӣ санҷида расман тасдиқ карда шуд.

Дар давраи гузаронидани қорҳои санчишӣ ба мо муяссар шуд, ки алгоритми дудавраи таҳлили МИР-ро дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон дида баромада амалӣ гардонем. Дар давраи аввал таҳлили иттилоӣ пешакӣ бо ёрии санчиши сотсиометрӣ гузаронида мешавад. Барои гирифтани хулосаҳои нисбатан пурра ва ниҳой дар бораи МИР дар коллективҳои гузаронидани тадқиқоти иловагӣ бо истифода аз санчиши Майерс-Бриггс ва коммуникограммаҳо пешниҳод карда мешавад². Қоидаҳои асосии гузариши эвристикӣ аз давраи якуми таҳлили МИР ба гузариши давраи дуум мутобиқи маълумоти дар адабиёт дода шуда гузаронида мешавад.

Дар натиҷаи таҳлили манбаҳои адабиёт хулоса бароварда шудааст, ки таҷрибаҳои дигар мамлакатҳо ва коркарди илмӣ-методӣ дар соҳаи таҳлили муҳити иҷтимоӣ-рӯҳӣ дар коллективҳои меҳнатӣ, ба зарурати омӯзиши омилҳои нисбатан муҳими дараҷаи МИР-и коллективро муайянкунанда меоранд.

Ин омилҳо инҳоанд:

- шахсияти роҳбар, системаи интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳои маъмурӣ;

- тарз ва усулҳои роҳбарӣ;

- эътибори роҳбар;

- хусусиятҳои фардии аъзоёни коллектив.

Таҷрибаҳои дигар мамлакатҳо ва коркарди илмӣ-методӣ дар соҳаи таҳлили муҳити иҷтимоӣ-рӯҳӣ дар коллективҳои меҳнатӣ нишон медиҳанд, ки барои ҳалли проблемаҳои муҳим ба мисли: интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳо, бояд усулҳои сотсионикиро муносибтар истифода бурдан дарқор, чунки шахсиятҳои рӯҳӣ дошта дар муддати ҳаёти худ амалан тағйир намеёбанд. Барои ҳалли чунин масъалаҳо ба мисли баҳодиҳии ҳолати МИР дар коллектив, истифодабарии усулҳои сотсиометрӣ, ки имконияти фарқкунонидани тағйирёбии тавсифи шахсиятҳои санҷидашавандаро дорад, қулайтар мебошад.

Ҳамин тавр усули ягонаи омӯзиши МИР дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надорад. Дар сурати интиҳоби

¹ Роцин К. Об исследованиях организационного климата. Сборник "Социально-психологический климат коллектива: теория и методы изучения". - М.: Наука, 1979.

кормандони нав ё ҷойивазкунии онҳо дар дохили воҳидҳо тавсифи рӯҳии онҳо ба назар гирифта намешавад. Бинобар ин зарурати коркарди нави тамсилаи таҳлили МИР дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён моояд.

Натиҷаи таҳлили омӯзиши муносири МИР дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки омӯзиши МИР дар воҳидҳо беҳад суст ё умуман вучуд надорад. Дар раёсат усули ягонаи омӯзиши МИР мавҷуд нест. Дар сурати интиҳоби кормандони нав ё ҷойивазкунии онҳо дар дохили воҳидҳо тавсифи рӯҳии онҳо ба назар гирифта намешавад. Гарчанде мутобиқи барномаи тайёрии ҳайати шахсии қисмҳо ва гарнизонҳои ҳадамоти оташнишонӣ чунин қайдҳо вучуд доранд ва бланки қайди натиҷаҳои иҷроиши меёрҳо, гузаштани минтақаи оташ, тайёрии руҳӣ низ мавҷуд аст¹.

Тамсилаи дудавраи зоҳиркунии кормандон

Дар кори мазкур натиҷаҳои коркарди тамсилаҳои математикӣ ва алгоритми таҳлили МИР дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод карда шудаанд.

Кормандони ҳадамоти оташнишонӣ, аз рӯи фаъолияти кори худ, доимо дар ҳолатҳои ниҳой мебошанд. Дар соли 2013 1174 нафар кормандони ҳадамоти оташнишонӣ дар ҳайати воҳидҳои ҳадамот 1038 маротиба барои ҳомӯш кардани сӯхтор баромадаанд. Барои баъзе оташнишонон ҳаяҷони вобаста ба интизории сӯхтор, боиси аксуламали диққи руҳӣ мегардад, ки аз ҳолати дар давраи амалиёти ҳомӯш кардани сӯхтор ва бартараф кардани ҳолатҳои фавқуллода зиёдтар мебошад.

Дар самти зоҳир намудани ҳолатҳои то диққи руҳӣ, ки оташнишонон бисёртар дучор меоянд, нисбатан камтар коркард шудаанд. Инро ба инбат гирифта тамсилаи дудавраи зоҳир намудани кормандони дар ҳолатҳои то диққи руҳӣ бударо, бо мақсади дар коллектив бартараф намудани ҳодисаҳои нохуш (низоъҳо,

муноқишаҳо ва ғ.), коркард карда шудааст. Нуктаи назари пешниҳод гашта бо зарурати дар давраи якум ҷалб намудани ҳарчи бисёртар миқдори зиёди интиҳоби коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, бе назардошти хусусияти хоси санчишҳои тафтишӣ, алоқаманд мебошад. Яъне, дар давраи аввал бо ёрии санчишҳои зудамал коллективҳои зоҳир карда мешаванд, ки дар он эҳтимолияти мавҷудияти ҳолатҳои то диққи руҳӣ баланд мебошад. Мақсади асосии ин давра нагузаронидани коллективи ҳолатҳои имконпазирӣ то диққи руҳӣ дошта мебошад. Дар давраи дуюм санчишҳои нисбатан пурмазмун ва маълумоти зиёд дошта истифода бурда мешаванд, ки дорои ҳиссиёти баланд ва қобилияти гузаронандагӣ мебошанд. Бо назардошти ин алгоритми таҳлили МИР коркард карда шудааст, ки дар расми 1 тасвири худро ёфтааст.

¹ Программы подготовки личного состава частей и гарнизонов пожарной охраны. ГУГПС МВД РТ. Душанбе. 2010.с.341.

Додани тавсия ба роҳбарият

**Расми 1. Алгоритми таҳлили МИР дар
воҳидҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии
Тоҷикистон**

Дар давраи якум гузаронидани санчиши сотсиометрӣ пешниҳод карда шудааст, ки дар сурати мавҷуд будани шаддидият дар муносибатҳои байнишахсии кормандон ва дар ҳолати ҷойивавзкунии эҳтимолии онҳо дар дохили коллектив, барои баҳодиҳии мувофиқатии онҳо, истифода бурда мешавад. Таҳлили натиҷаҳои санчиш имконият медиҳад, ки роҳбарони ғайрирасмӣ зоҳир карда шаванд, инчунин муносибати байниҳамдигарии кормандон баҳо дода шавад ва назорат аз болои таъсири оқибати идоракуни ба онҳо иҷро карда шавад.

Дар ҳолати зоҳир намудани МИР-и номусоид дар коллективҳои СХДО ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин санчишҳо барои истифода пешниҳод карда мешаванд:

- коммуникограмма;
- санчиши Майерс Бриггс.

Дар охир аз рӯи ҷамъбасти натиҷаҳои таҳлил ҳулосаҳои ниҳой дар бораи МИР дар коллектив ва тавсияҳо дар бораи ислоҳи он бароварда мешавад.

Таҳлили дар асоси нуқтаҳои назари методологии мавҷуда гузаронидашуда, барои амалӣ гардонидани тадқиқоти сотсиометрӣ нишон медиҳад, ки як қатор норасоӣҳои ҷойдоранд. Ин норасоӣҳо зоҳир карда шуданд ва аз зеринҳо иборатанд: ҳамаи натиҷаҳои пурсиши сотсиометрӣ

ҷамъбаст кардашуда дар матритсаи суммаҳои натиҷаҳо таҳлил карда мешавад, дар ин сурат натиҷаи имконпазири ғайриҷинсагӣ ба назар гирифта намешавад. Дар ин ҳолат қисми аксари иттилоъ аз назар ғойб мешавад.

**СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ
КЛИМАТ В КОЛЛЕКТИВАХ ПОЖАРНОЙ
ОХРАНЫ**

Ключевые слова: социальный, психологический, исследование, социально-психологический климат, пожарная охрана, тестирование.

В современных условиях успешное обеспечение пожарной безопасности в значительной мере зависит не только от ресурсных возможностей подразделений пожарной охраны, но и от того, насколько данные подразделения согласованно действуют при тушении пожаров и ликвидации всевозможных чрезвычайных ситуаций.

**SOCIO-PSYCHOLOGICAL CLIMATE IN
THE TEAM OF FIRE PROTECTION**

Keywords Social, psychological, investigation, socio-psychological climate, fire protection, testing.

In modern conditions of successful fire safety largely depends not only on the resource capacity of fire departments but also on how these units operate cooperatively in extinguishing fires and eliminating all kinds of emergencies.

**ХОДИСАИ МУХАФФАШАВИИ ОВОЗҶО ДАР ОСОРИ
ТАРҶУМАВИИ АСРИ Х**

Чабборова М.Т.*

Маълум аст, ки дар ҷараёни истифода мо баъзе овозҳои садоноку ҳамсадоро талаффуз намекунем ва тадричан чунин талаффузи мо дар шакли хаттӣ низ зикр меёбад. Ин гуна ихтисор гардидани овозҳои алоҳидаро «тахфиф» меноманд ва вожаи ба ҳодисаи мазкур дучоромадаро «мухаффаф» мегӯянд. Албатта, доир ба тахфиф, маҳз ихтисоршавии ҷӣ гуна овозҳо «тахфиф» номида мешавад, шароитҳои ба тахфиф дучор гардидани унсурҳои луғавӣ муҳаққиқон андешаҳои гуногунро изҳор намудаанд, ки онҳоро забоншинос А. Ҳасанов дар тадқиқоташ як андоза ҷамъбаст кардааст. Мо ин ҷо танҳо пайрави ин ақида буданамонро ишора намудан мехоҳем, ки тахфиф на фақат ихтисоргардии садоноку ҳамсадоҳо, балки ҳиҷоҳои алоҳидаро низ дар бар мегирад. Маводи аз таърихномаи Табарӣ ва тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» гирдомада маҳз аз ҳамин нигоҳ ба риштаи таҳлил кашида шудааст.

Тахфиф дар вожаҳои аслии тоҷикӣ.

Таҳлил ва муқоисаи тамоми воҳидҳои луғавии ба тахфиф дучоргаштаи асарҳои мавриди таҳлил нишон медиҳад, ки дар забони адабии асри Х асосан вожаҳои

аслан тоҷикӣ тахфиф ёфта, калимаҳои иқтибосӣ ба ин гуна таҳаввулот камтар дучор шудаанд. Инро аз рӯи теъдоди унсурҳои луғавии худиву иқтибосӣ ба таври равшан муайян кардан мумкин аст. Фарқи ин ду гурӯҳи вожаҳо боз дар ҳамин аст, ки ҳодисаҳои алоҳидаи дар доираи калимаҳои тахфифёфтаи иқтибосӣ ба вуқӯъомадаро наметавон дар доираи воҳидҳои луғавии аслии тоҷикӣ пайдо кард. Ба сифати мисол ин ҷо танҳо яке аз чунин ҳодисаҳоро ишора намудан мехоҳем. Дар аввали калимаҳои иқтибосӣ тахфиф ёфтани садонокҳо зиёд дучор мешаванд, ҳол он ки ин ҳодиса дар доираи вожаҳои аслии тоҷикӣ хеле кам дида мешавад. Ё ки дар охири вожаҳои аслии тоҷикӣ дар қиёс бо мавқеъҳои дигари фонетикӣ ҳамсадоҳо бештар ба тахфиф дучор омадаанд, вале дар байни унсурҳои луғавии иқтибосӣ он камтар мушоҳида мегардад ё ки танҳо ҳамсадоҳои алоҳида аз талаффуз фуруғузур мешаванд. Бино бар ин, маводи гирдомада моро водор сохт, ки вожаҳои мухаффафшудаи таърихномаи Табарӣ ва тарҷумаи «Тафсири Табарӣ»-ро ба тариқи зер таҳлил намоем.

Тахфифи садоноки оғози вожаҳо.

Чи хеле ки ишора шуд, чунин тарзи тахфиф дар асарҳои мазкур камтар ба назар мерасад. Дар мисолҳои гирдовардаи мо асосан садоноки а-и оғози воҳидҳои луғавӣ тахфиф шудааст. Ба сифати мисол ин ҷо ёдовар шудани вариантҳои калимаи **Анӯшервон** ва **Нӯшервонро** зарур медонем. Аз нуқтаи

*Чабборова М.Т. – сардори кафедраи фанҳои ҷамъиятии факултети №4 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои филология, капитани милитсия.

назари таърихи пайдоишашон аслан ҳар ду шакл гунаи тахфифёфта ҳисобида мешаванд, чунки асли ин воҳиди луғавӣ сурати Анӯшаравон (равони ҷовидонӣ)-ро доштааст, вале тадриҷан тахфиф ёфта будааст. Мо ин ҷо аз рӯи қиёси ҳар ду шакл варианти **Анӯшервонро** нисбат ба **Нӯшервон** гунаи ба асл наздик ҳисобидем. Дар «Таърихи Табарӣ» гунаи **Анӯшервон** бештар (ниг. 1, қ. 1, с. 539, 563, 572, 578, 648; **қ. 2**, с. 1309, 1352), вале шакли **Нӯшервон** камтар (ниг. 1, қ. 1, с. 539, 569, 572, 578, 579) мавриди истифода қарор гирифтааст: Чун бистудусола шуд, пайғомбар, салла-л-Лоҳу алайҳи ва салам, аз вай падида омад ва аз мулки Анӯшервон чихилу ду сол гузашта буд (ниг. 1, қ. 1, с. 539). Пас бозгашт ва рӯй ба Анӯшервон ниҳод (ниг. 1, қ. 1, с. 563). Хабар ба Анӯшервон расид, тофта шуд ва боз Ваҳризро ба Яман фиристод... (ниг. 1, қ. 1, с. 572). Ҳама бозгаштанд ва хабар ба Анӯшервон бардоштанд ва надонист, ки ӯ киро ҳамеҳаҳад (ниг. 1, қ. 1, с. 578). На ман ин бидъат овардаам ва ин хироч бар халқ Анӯшервон ниҳод, ки маликро аз хоста чора нест (1, қ. 1, с. 648). Ва ... Қубод ва Фирӯз ва Анӯшервон ва дигар мулукон оҳанги Гургон қарданд (1, қ. 2, с. 1309). Ӯ бирафт бо он чашмаи об, ки Анӯшервон ибни Қубод берун оварда буд (1, қ. 2, с. 1352). Ва қиссаи он бигӯям ва он пеш аз рӯзгори Нӯшервон буд ба вақти Ардавон (1, қ. 1, с. 539). Ва гурӯҳе гуфтанд: «Ин малик Амр ибни Ҳинд буд ва ҳам аз дасти Нӯшервон буд (1, қ. 1, с. 563). Пас мардумон ҳилат қарданд, ба шабу рӯз доме фуру қарданд, то шаколе биғирифтанд ва пеши Нӯшервон бурданд (1, қ. 1, с. 579).

Дар ин мавқеи калима баъзе унсурҳои ёридиҳанда низ тахфиф ёфтаанд. Масалан, дар ҷумлаҳои зер пайвандаки тобеъкунандаи **азеро** боз ба гунаи **зеро** низ ба қор рафтааст: Ин далъ зеро гарон аст, ки бад-он чоҳ андар ғулумест ва даст андар далъ задааст (1, қ. 1, с. 167). Ва Худо вайро модар хонд, зеро ки хола нима аз модар бувад ва амм нима аз падар бувад (1, қ. 1, с. 191). Пас кори Язид танг шуд аз чихати Солех, зеро ки Язид марде буд кушодадасту фароҳдил ... (1, қ. 2, с. 1304). Валлоҳ, ки амирулмуъминин аз баҳри ту ӯро чизе

намеғӯяд, зеро ки ту ӯро вазири қардӣ (1, қ. 2, с. 1425) обаш ҳамеша саҳт сард бувад, зеро ки барқоба бувад ... (1, қ. 2, с. 1580). Ва пас уштур ба чашмаи об омад ва он оби эшон ҳама бихӯрд ва ба фармони Худои азза ва чалла, азеро ки он ибрат буд ва сабаби ҳалоқи эшон буд (1, қ. 1, с. 98) ва ӯро бим аз шӯй буд, азеро Юсуф ӯро ба шӯй бим қард ва аз бевафой битарсонид (1, қ. 1, с. 169). Гуфт: «Азеро ки забон гаравгон қардаам бо ту, тарсам, ки онро вафо натавонам қардан ...» (1, қ. 1, с. 782). Ва ӯро «Зу-л-Ҳочиб» хондандӣ, азеро ки абрӯвони пайваста доштӣ ва марде пир буд (1, қ. 2, с. 1037). Гуфто: «Азеро ки рӯяш зишт аст ва таом дар хонаи ӯ дурушт аст...» (1, қ. 2, с. 1078). Чаро эминӣ, азеро ки қарданат бизанам? (1, қ. 2, с. 1329)¹.

Бояд гуфт, ки гунаи **азеро** шакли нисбатан қадим буда, дар осори ниёгон он ба гунаи **азерок** низ ба қор мерафтааст (ниг. 2, қ. 2, с. 1690)². Аз рӯи ҳисоби мо, дар асари мавриди таҳлил шакли **азеро** (ниг. 1, қ. 1, с. 154, 159, 666, 727, 782; **қ. 2**, с. 833, 1037, 1078, 1295, 1308, 1329, 1342) нисбат ба **зеро** (ниг. қ. 1, с. 172, 191, 856, 1304, 1305, 1324, 1425, 1509, 1550) бештар ба қор рафтааст.

Баъзан дар асари мазкур чанд зинаи тахфифро паси сар қардани чунин вожаҳои ёвар ва ба ин восита пайдо гардидани якчанд варианти айни як унсури луғавӣ мушоҳида мегардад. Масалан, пайвандаки **агар** (ниг. 1, қ. 1, с. 743; **қ. 2**, с. 824, 959, 1043, 1224, 1412, 1589) ба ҷуз гунаи **гар** (ниг. 1, қ. 1, с. 738, 753; **қ. 2**, с. 824, 832, 1038, 1043, 1412, 1413, 1471, 1472) боз дар ҳолатҳои нодир дар варианти **ар** низ (ниг. 1, қ. 1, с. 289; **қ. 2**, с. 1588) истифода шудааст: Агаратон хоста ба қор мебояд, биёед ва илло он ки ҳеч натавон ёфтанд (1, қ. 1, с. 743). Гуфтанд: «Мо шуморо гаравгон надихем, агар берун оеду ҳарб кунед ва агар на, биравем» (1, қ. 2, с. 824). Гуфт: «Агар байъат кунанд ва агар на, ҳарб кун» (1, қ. 2, с. 1224). Гар он ҳар ду падида оянд, мо ин асиронро ба шумо бозфиристем ва гар дуруст шавад, ки эшонро куштанд, ҳар дуру бадали эшон

¹ Балъамӣ А. Таърихи Табарӣ. Ҷилдҳои 1-2. Техрон 1380/2001.

² Деҳхудо А. Луғатнома. Ҷилдҳои 1-14. Техрон, 1373-21149 с.

бикушем (1, ҷ. 1, с. 738). Ва гар хама чахон хамегӯянд, ту эшонро устувор надорӣ ... (1, ҷ. 2, с. 832). Ва гар ман наравам, ин араб нараванд ва насихат накунад (1, ҷ. 2, с. 1038). Ва гар шумо маро бикушед, ман нагӯям, ки эшон кучоанд, то аз ӯ дастурӣ нахоҳам (1, ҷ. 2, с. 1413). Гар шумо аз қибали Аббос фарзандони аммед, мо аз қибали Бӯтолиб фарзандони аммед... (1, ҷ. 2, с. 1471). Гуфт: «Ар хостӣ, ки ин девор рост кунӣ, боре музд бибоистӣ ситадан аз худованди ин девор...» (1, ҷ. 1, с. 289). Чун боз ба наздики Афшин омаданд, гуфт: «Агар шумо ин сипоҳ миқдор донистед, в-ар не, ман донам...» (1, ҷ. 2, с. 1589).

Маълум аст, ки гунаҳои **гар**, **ар** одатан бо тақозои вазни шеър дар забони назм ба кор мераванд, вале Балъамӣ дар насраш аз истифодаи чунин шаклҳо парҳез накардааст.

Тахфифи садоноки байн ва охири вожаҳо. Чунин усули ба тахфиф дучор шудани воҳидҳои луғавӣ ва ба ин восита пайдо гардидани варианти калимаҳо ба забони асарҳои мавриди таҳлил қариб, ки хос нест. Дар дасти мо ҳамагӣ ду далел вучуд дорад, ки ба ихтисори садоноки байн ва дигаре ба фуруғузур шудани садоноки охири калимаҳо мансуб аст. Мисоли навъи аввали тахфиф метавонад шаклҳои **хурмоистон** ва **хурмостон** бошад, ки дар он садоноки **и**-и таркиби пасванди исми маконсози-истон дучори тахфиф шудааст: Ва хурмоистонҳо буд гирдогирди он ҳисор (1, ҷ. 2, с. 843). Ва ин мазгити пайғомбар хурмостон буд ва гӯристон (1, ҷ. 1, с. 722). Ва вайро ҳисоре буд баробари ин ҳисори банӣ Назир ва хурмостон ва хостаи фаровон аз ин муомалат, ки карда буд (1, ҷ. 1, с. 782). Чун ба нимфарсангӣ расиданд, пеши ҳисор андар хурмостон буд ва ҳисори банӣ Назир баробар буд (1, ҷ. 1, с. 783). Ва пеш аз дари ҳисор то ба дари Мадина хурмостон буд (1, ҷ. 2, с. 810).

Чи хеле ки аён аст, Абӯалии Балъамӣ нисбат ба шакли комили ин вожа варианти тахфиффтаашро бештар мавриди истифода қарор додааст. Баръакси шаклҳои вожаи боло муаллиф ва мутарҷими асар аз байни вариантҳои **ганда** ва **ганд** гунаи аввалро бештар ба

кор мебарад: То чунон шуд, ки ганда шуд (1, ҷ. 1, с. 197). Ва ганди ӯ мардумонро ранча кард (1, ҷ. 1, с. 197). Ва он хари ӯ мурда буд ва хокистар гашта (зеро ки ганда ва устухон нест шуда ва устухонрезе чанд монда) ва сад сол Офтоб бар ӯ тофта (1, ҷ. 1, с. 383). Он аст, ки ганда нашуд. Ва оби ганда ба тозӣ «моун осинун» хонанд (1, ҷ. 1, с. 384).

Аз байни шаклҳои зикрфта варианти **ганда** ба шакли ибтидоияш наздик аст, зеро дар забони эронии қадим ин калима ба гунаи **qanda-ka** ба маънои «бӯй бад» мустаъмал буда, дар забони порсии миёна шакли **qandaq**-ро гирифт (ниг.4, т.3, с.148).

Тахфифи ҳамсадоҳои оғози вожаҳо. Дар тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» ду гунаи айни як феъли таркибӣ: **анбоз гирифтан** ва **ҳанбоз гирифтан**, инчунин **анбозгир** ва **ҳанбозгир** мавриди истифода қарор гирифтаанд: Безорам аз он чӣ ме анбоз гиред (3, ҷ. 1, с. 388). Бигӯ, ки: «Ҷуст Худои ягона ва ман безорам аз он чӣ меҳанбоз гиред» (3, ҷ. 1, с. 381). Рӯй бигардон аз анбозгирон (3, ҷ. 1, с. 391). Ва агар фармон баредашон, шумоед ҳанбозгирон (204, ҷ. 1, с. 393).

Таҳлили таърихи дури ҳар ду шакли ҷузъи номии ин феъл нишон медиҳад, ки гунаи аслии он **ҳанбоз** будааст. Сарчашмаи ин вожа **hama-baia**-и эронии қадим буда, дар забони порсии миёна ба гунаи **hambaz** ба кор рафтааст (ниг.6, с. 124). Аз ин рӯ, бо гузашти замон аз шакли аслии вожаи мазкур ҳамсадои аввали он ба тахфиф дучор гардидааст.

Тахфифи ҳамсадоҳои байни вожаҳо. Дар қиёс ба ихтисори садонокҳо, чӣ хеле ки қаблан ишора гардид, дар «Таърихи Табарӣ» фуруғузур шудани ҳамсадоҳои байни воҳидҳои луғавӣ бештар ба назар мерасад. Ин гуна вожаҳо аз рӯи мансубияташон ба ҳиссаҳои нутқ исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл ҳастанд. Ба қатори калимаҳои исмӣ воҳидҳои луғавии **Шопур**, **рӯшинос**, **саропарда** ва монанди инҳоро метавон дохил кард. Абӯалии Балъамӣ исми хоси **Шопурро** ба шакли **Шохпур** низ ба кор бурдааст: Ва Шобур ба тозӣ аст ва ба порсӣ Шохпур буд. Ва асли Шопур он буд, ки чун Ардашер бархост ва мулки Доробгирд

бигирифт, \bar{u} хабараш буд аз ҳадиси чаддаш Сосон ... (1, ҷ. 1, с. 486).

Бино ба қайди Деххудо, ин калима аслан мураккаб буда, аз чузъҳои **шоҳ** ва **пур** (писар) иборат аст ва маънои «писари шоҳ»-ро гирифтааст. Дар забони порсии миёна он шакли «Шоҳпур»-ро доштааст (ниг. 2, ҷ. 8, с. 12286). Аз ин қайд чунин хулоса бармеояд, ки аз ду варианти истифоданамудаи Абӯалии Балъамӣ **Шоҳпур** гунаи комил ва **Шопур** шакли таҳфифёфта будааст.

Дар асари номбурда дар натиҷаи аз таркиби калимаҳои мураккаби **рӯшинос** ва **саройпарда** ихтисор гардидани ҳамсадои **й** вариантҳои нави онҳо-**рӯшинос** ва **саропарда** пайдо гардидаанд. Дар таърихномаи ёдшуда гунаи **рӯшинос** ду дафъа ва **рӯшинос** як маротиба ба кор рафтааст: Ва (ба) ҳама Курайш аз вай рӯшиностар набуд (1, ҷ. 1, с. 693). Ва ба Макка марде буд аз банӣ Сакиф ва халифаи банӣ Зӯҳра буд ва андар банӣ Зӯҳра рӯшинос буд ва сухани \bar{u} бишунидандӣ ва фармон бурдандӣ (1, ҷ. 1, с. 748). Ва Саъд аз банӣ Зӯҳра буд ва марде рӯшинос ва бузург буд ва бо хешони бисёр (203, ҷ. 1, с. 693).

Аз байни вариантҳои **саройпарда** (ниг.1, ҷ. 2, с. 1300, 1412, 1414, 1430, 1432, 1433, 1452, 1539, 1540, 1582) ва **саропарда** (ниг.1, ҷ. 2, с. 1301, 1302, 1344, 1432, 1468, 1539) гунаи аввалро Балъамӣ бештар мавриди истифода қарор додааст: Пас бирафт ва рӯй ба саройпарда ниҳод (1, ҷ. 2, с. 1300) Гуфтанд: «Ба дари саройпардаи амири шумо яла кардем эшонро...» (1, ҷ. 2, с. 1412). Ва Язид ба саройпарда андар нишаста буд бе силоҳ... (1, ҷ. 2, с. 1433). Чаъфар бозгашт ва Рашид ба саройпардаи канизакон андар шуд ва ба шароб бинишаст (1, ҷ. 2, с. 1539). Ва Мӯътасим писарони хешро ба Бағдод амир кард ва ҳам он ҷо саройпарда зад, тобистону зимистон он ҷо биноҳо карданд (1, ҷ. 2, с. 1583). Ва \bar{u} ро ба саропарда бурданд ва сараш фуруд оварда буд (1, ҷ. 2, с. 1302). Пас Ҷарроҳ бирафт ва ба дехе фуруд омад, ки онро «шаҳри Ворон» хонанд ва саропардаи хешро он ҷо бизад (1, ҷ. 2, с. 1344). Чун аз шаб нима бишуд, Рашид аз

саропардаи занак ба саропардаи хеш бозомад (1, ҷ. 2, с. 1539).

Баъзе зарфҳо низ дар асари мазкур дар ду вариант ба кор рафтаанд. Масалан, дар ҷумлаҳои зер гунаҳои **зудтар** ва **зутар** ба кор рафтаанд: Чунин гӯяд Ваҳб ибни Мунаббех, ки аз пайғамбари мо, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам шундаам, ки гуфт: «Худои азза ва чалла зудтар чизе, ки офарид аз халқон, девонро офарид аз халқон (1, ҷ. 1, с. 6). Акнун шумо зутар \bar{u} ро биёред, то дар миёни шумо бошад (1, ҷ. 1, с. 715).

Дар «Таърихи Табарӣ» ва тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» дар натиҷаи афтидани ҳамсадоҳои алоҳида аз таркиби баъзе шумораҳои миқдорӣ рехтаву мураккаб варианти муҳаффафи онҳо ба вучуд омадааст. Чунончи, аз шумораи **сенздаҳ** ҳамсадои **н** афтида, вожа гунаи **сездахро** гирифтааст. Дар асар ҳар ду шакл истифода гардида бошад ҳам, гунаи **сездах** бештар мавриди истифодаи Балъамӣ қарор гирифтааст: Ва дар «Шоҳнома»-и бузург чунин гӯяд Ибн ал - Муқаффаъ, ки аз гоҳи берун омадани Одам, алайҳи-с-салом, то ба рӯзгори пайғамбари мо салавоту-л-Лоҳи ва саломуху алайҳи, шаш ҳазору сенздаҳ сол буд ва панҷ ҳазору нӯҳсад низ гӯянд (1, ҷ. 1, с. 4). Ва аз эшон сесаду сездах мурсал буданд... (1, ҷ. 1, с. 52). Чун аз мулки вай сездах сол бигузашт, Баҳман бимурд (1, ҷ. 1, с. 389). Ва ба Абраҳа аз пилони Ҳабаша сездах пил буд андар Яман (1, ҷ. 1, с. 556). Ва сездах духтар аз модари фарзандон буд, ки номи модарашон маъруф буд. (1, ҷ. 2, с. 1158). Ва пайғомбари мо, салла-л-Лоҳу алайҳи ва саллам, понздаҳ занро ба занӣ кард, аз ҷумла сездах он буданд, ки бо эшон бинишаст ва ду он буданд, ки ноҳида эшонро даст боздошт (3, ҷ. 2, с. 649). Ва пас Холид андар овехт ва сенздаҳ тан аз они эшон бидушт. ... (3, ҷ. 2, с. 611)¹.

Бо сабаби аз шумораҳои **ҳафтдаҳ** ва **ҳафтсад** фуруғзор шудани ҳамсадои **т** вариантҳои нави ин ду шумора-**ҳафдаҳ** ва **ҳафсад** зухур намудаанд. Бояд гуфт, ки дар таърихномаи Балъамӣ нисбат ба шакли комили шумораи **ҳафтдаҳ** (ниг. 1,

¹ Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ». Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш.Зоҳидов, Н.И. Гиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. Ҷилди 1.-883 с, ҷилди 2.-883 с.- Хучанд: Нури маърифат, 2007.

ч. 1, с. 443, 479, 520; ч. 2, с. 871, 1441, 1581; **3, ч. 2, с. 46, 648**) гунаи мухаффафаш-**хафдаҳ** (ниг. 1, ч. 1, с. 166, 168, 193, 367, 614, 640, 657, 755; ч. 2, с. 832, 1153, 1479, 1620, 1628; 3, ч. 1, с. 378; ч. 2, с. 46) бештар ба кор рафтааст: Пас чун Яъқуб ба Миср омад ва Худои азза ва чалла ўро чашм боздод ва фарзандон боздод ва ҳафдаҳ соли дигар бизист, пас бимурд (1, ч. 1, с. 193). Ва аз вақти Сулаймон то ба вақти Искандари Зулқарнайн ҳафтсаду ҳафдаҳ сол буд (1, ч. 1, с. 657). Пас Худой ҳафдаҳ оят фиристод андар шаъни Оиша ва покии ў (1, ч. 2, с. 832). Пас чун Иброҳимро шаби ваъда бибуд, бо ёрон аз шаҳр берун омад ва ҳама ҳафдаҳ тан буданд (1, ч. 2, с. 1479). Ва баъд аз он ҳафдаҳ соли дигар бизист ва андар рӯзгори Мутеъ фармон ёфт (1, ч. 2, с. 1628). Ва аз паси ў ду малик, номи эшон Кайданус ва Анварнус-бист сол (1, ч. 1, с. 443). Аз он гӯрҳо ҳафтдаҳ тан баромаданд зинда ва пеши эшон омаданд: нӯҳ марду панҷ зану се кӯдак (1, ч. 1, с. 479). Пас чун ҳафтдаҳ сол аз мамлақати ў бигузашт, бо малики Ҳайтол ўро чанг афтод (1, ч. 1, с. 520). Ва гурӯҳе гуфтанд, ки ҳафтдаҳ рӯз (1, ч. 2, с. 871). Чун бинигарист, ҳафтдаҳ ҳазор мард буданд, эшонро ба хисори Ҳаррон андар кард ва силоҳҳои эшон биситад (1, ч. 2, с. 1441). Ва он рӯз ўро таб омад ва аввали рӯзи раҷаб буд, ҳафтдаҳ рӯз бемор буд ва ҳам андар раҷаб бимурд (1, ч. 2, с. 1581). Ва чунин гӯянд, ки ҳафдаҳ гурӯҳ буданд аз Банӣ Исроил, ки сурати эшон аз сурати одамӣ бигардид (3, ч. 1, с. 378). ... он мунофиқон он бухтон бар ў бастанд, то Ҳақ(к) таоло ҳафтдаҳ ояти Куръон аз баҳри покии Оиша бифиристод ... (3, ч. 2, с. 648).

Шакли эронии қадими шумораи номбурда **hapta +dasa** буда, дар забони порсии миёна ба гунаи **hafdah** ба кор мерафт (ниг.4, т. 3, с. 364). Аз он ҷо, ки муҳаққиқон дар забони порсии миёна танҳо ба як вариант истифода шудани шумораи номбурдаро ишора намудаанд, чунин хулоса бармеояд, ки варианти мухаффафи он дар забони порсии дарӣ пайдо гардидааст. Доираи истифодаи вариантҳои шумораи **ҳафтсад-ҳафсад** баръакси гунаҳои **ҳафтдаҳ** ва **ҳафдаҳ** аст, яъне шакли комили он, ки дар

эронии қадим **hapta + sata** эронии қадим будааст (ниг. 4, т. 3, с. 366)¹, назар ба гунаи мухаффафаш бештар мавриди истифода қарор гирифтааст: Ва Кинон ҳафтсаду чихил сол бизист, пас бимурд (1, ч. 1, с. 55). Ва эдун гӯянд, ки ҳафтсад сол бизист (1, ч. 1, с. 67). Ва аз эшон дувист бар асп ва дигар бар шугурон, ҳафтсад мард буданд, ки зиреҳ доштанд (1, ч. 1, с. 788). Ва ин Ламак ҳафтсаду ҳаштоду ду сол бизист (1, ч. 1, с. 57).

Дар тарҷумаи «Тафсири Табарӣ» танҳо варианти **ҳафсад** ба кор рафтааст (ниг. **3, ч. 1, с. 233, 236, 399; ч. 2, с. 645**): Ва он ҷо сипоҳ арза кард ва ҷумла ҳафсад мард ба шумор баромад (3, ч. 1, с. 236)². ... ва Худои азза ва чалла савоби он бад-он ҷаҳон яке даҳ боздихад ва аз даҳ ҳафсад боздихад ... (3, ч. 2, с. 645).

Дар «Таърихи Табарӣ» аз баъзе ҷонишинҳои шахсӣ низ афтидани ҳамсадои байнашон ва ба ин восита ба вучуд омадани вариантҳои онҳо мушоҳида мегардад. Мисоли равшани ин мулоҳизаронӣ ба гунаҳои **вайро** ва **варо** ба кор рафтани калимаи мазкур аст. Дар асари мавриди таҳлил дар баробари шакли **вайро**, ки маъмул аст, гоҳ - гоҳ гунаи **варо** низ ба назар мерасад: Ва шонздаҳ соли дигар бизист ва андар рӯзгори Мутеъ фармон ёфт ва ба Бағдод вайро дафн карданд (1, ч. 2, с. 1627). Ва се солу ёздаҳ моҳ халифатӣ кард, он гоҳ вайро мил кашиданд ва боздоштанд (1 ч. 2, с. 1628). Ва ў дувоздаҳ солу як моҳи дигар бизист ва ҳам дар Бағдод фармон ёфт ва ҳам он ҷо вайро дафн карданд (1, ч. 2, с. 1629). Ва гӯянд: «Мунтасир шабе падари хеш - Мутаваккилро ба хоб дид, ки варо гуфт: «Вой бар ту, Муҳаммад, зулм кардӣ...» (1, ч. 2, с. 1600). Ва ният дорам, ки Аҳмад писарам валиаҳд кунам ва сипоҳрову раиятро бифармоям, то ба зиндагонии ман варо байъат кунанд, то аз паси ман халифатӣ ўро бувад (1, ч. 2, с. 1606).

Баъзе феълҳои таърихномаи мазкур баробари дар шакли адабӣ истифода

¹ *Расторгуева В.С., Эделман Д.И.* Этимологический словарь иранских языков. Том 1.-М.: Восточная литература, 2000.-327 с.: том 2, 2003.-502 с.:том 3,2007.

² Тарҷумаи «Тафсири Табарӣ». Таҳия, тавзеҳот ва таълиқоти Н.Ю. Салимов, Н.Ш.Зоҳидов, Н.И. Ғиёсов, А.А. Ҳасанов, А. Самеев. Ҷилди 1.-883 с, ҷилди 2.-883 с.- Хучанд: Нури маърифат, 2007.

шуданашон гоҳо ба гунаи гуфтугӯй низ ба кор рафтаанд (бигӯяд-бигӯд) ва ба ин васила ду варианти ин гуна калимаҳо пайдо шудааст: Ва бигӯяд: «Худои азда ва ҷалла Одамро бифармуд, ки бирав ва ба Замини Макка шав ва он ҷо баробари арш хонае бино кун аз санг (1, ҷ. 1, с. 42). Ва бигӯд, ки Утба моро бозгардонид ва ӯ битарсиду баддилӣ кард, ки ман бок надорам¹ (1, ҷ. 1).

Хулоса, бо гузашти айём дар заминаи шакли аслии воҳидҳои луғавӣ пайдо шудани гунаҳои ихтисоршудаи калимаҳо ва ба ин восита ривож гирифтани ду ё севариантии унсурҳои луғавӣ ҳодисаи табиӣ буда, дар назм бо тақозои вазни шеър, вале дар наср дар натиҷаи таъсири ҳамдигарии шакли адабии забон бо гуфтугӯй ба вучуд меояд ва он дар ҳолати алоҳида боиси вуҷуд ёфтани имконоти забон мегардад.

**РОЛЬ СТЯЖЕНИЯ ЗВУКОВ О
ВОЗНИКНОВЕНИИ
ВАРИАНТНОСТИ СЛОВ В
ПЕРЕВОДЧЕСКИХ
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ X ВЕКА**

Ключевые слова: переводная литература эпохи Саманидов, вариантность слов, стяжение, «Перевод» «Тафсири Табари» и «Перевод «Таърихи Табарӣ» Балъамии

В статье подвергается анализу возникновение вариантов слов в двух переводных произведениях X века – «Перевод «Тафсири Табари» и «Перевод «Таърихи Табари» путем стяжения звуков.

**THE ROLE OF SOUND IN THE
APPEARANCE OF WORD VARIANTS
IN THE TRANSLATION WORKS OF
THE X-TN CENTURY**

Keywords: itranslated literature of the Samanids' epoch, variants of words, hiatus, "Tafsiri Tabari" translation, translation of "Tarikhi Tabari" by Bal'ami

The author analyzes the variants of the words in two translated productions of the

X-th the century - "Translation of Tafsiri Tabari" and "Translation of Tarikhi Tabari" through sounds hiatus. She asserts that primordial Tajik words are subjected to hiatus to a greater degree that lexical units borrowed from Arabic. The modes of hiatus observed in the frames of primordial Tajik lexical units are not occurred among Arabic words.

¹ Балъамӣ А. Таърихи Табарӣ. Ҷилдҳои 1-2. Тоҳрон 1380/2001. с. 755.

**ЧАНД СУХАНЕ ДАР БОРАИ УСТОД
БАХШИДА БА 75-СОЛАГИИ АКАДЕМИК ФОЗИЛ ТОҲИРОВ
12 июни соли 2014**

**НЕСКОЛЬКО СЛОВ ОБ УЧИТЕЛЕ
ПОСВЯЩАЕТСЯ 75-ЛЕТИЮ АКАДЕМИКА ФАЗЫЛА ТАХИРОВА
12 июня 2014 года**

МУҲАКҚИҚ ВА ТАРБИЯТГАР

Рачабов Р.М.*

Академик Тоҳиров Фозил Тоҳирович аз зумраи олимони намоёни Тоҷикистон буда, дар ташаккул ва инкишофи илми ҳуқуқи ҷумҳурӣ саҳми арзанда гузоштааст. Номбурда аввалин донишмандест, ки инкишофи ҳуқуқи миллиро мавриди таҳқиқи амиқи илмӣ қарор дода, дар асоси он концепсияҳои гуногуни инкишофи илми ҳуқуқиро пешниҳод намудааст. Асару мақолаҳои илмӣ, хулосаву пешниҳоди академик, Ф.Т. Тоҳиров илми ҳуқуқи назариявӣ-таърихи Тоҷикистони имрӯзаро ганӣ гардонида, барои омӯзиши таърихи инкишофи ҳуқуқи милли аҳамияти илмиву амалӣ ва таърихӣ доранд.

Устод Тоҳиров Ф.Т., фаъолияти омӯзгории худро баъди хатми Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин соли 1966 аз вазифаи мудири кабинети криминалистикаи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи

давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин оғоз намудааст. Баъдан аз соли 1967 то соли 1972 ба ҳайси муаллими калони кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети номбурда фаъолият намуда дар ин давра соли 1971 рисолаи номзадиро дар мавзӯи «Мақомоти олии Ҷумҳурии Автономии Советии Сотсиалистии Тоҷикистон солҳои 1924-1929» бомуваффақият ҳимоя намуд.

Аз соли 1972 то 1978 дар вазифаҳои гуногуни ҷамъиятӣ ба монандӣ: котиби озоди комитети ҳизбии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин, аъзои ҳизби комитети коммунистии шаҳри Душанбе, вакили депутатҳои Шӯрои халқии ноҳияи Роҳи оҳани шаҳри Душанбе ва ғайра фаъолият намудааст. Соли 1975 бо қарори комиссияи олии аттестатсионӣ ба ӯ унвони илмии дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ дода шудааст. Аз соли 1978 то 1984 Тоҳиров Ф.Т., вазифаи мудири кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленинро ба уҳда дошт.

*Рачабов Р.М. – сардори факултаи № 1 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия.

Аз соли 1984 то соли 1986 ходими калони илми донишгоҳи номбурда ва аз соли 1986 то соли 1990 ноиб ректор оид ба алоқаҳои байналмилалӣ дар Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин адои вазифа намудаанд. Илова бар ин соли 1988 рисолаи докториро дар мавзӯи «Ташаккулёбии ҳуқуқи советӣ дар Тоҷикистон» Ҳимоя намуда, соли 1989 бо қарори комиссияи олии аттестатсионии назди Шӯрои вазирони Иттифоқи Шӯравӣ ба ӯ унвони илми доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ дода шудааст. Баъди як сол барои комёбиҳои илмӣ-педагогӣ бо қарори Комитети давлатии Иттифоқи Шӯравӣ доир ба маориф ба ӯ унвони илми профессори кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқ дода шудааст.

Тоҳиров Фозил Тоҳирович аз соли 1990 то соли 1995 ба ҳайси ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И. Ленин фаъолият намудааст. Дар ин давра дар якҷанд комиссияҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва симпозиумҳои байналмилалӣ иштирок ва маърузаҳо намудааст. Аз ҷумла соли 1992 иштирокчи симпозиуми байналмилалӣ дар мавзӯи "Саҳми халқҳои Эронзамин дар инкишофи тамаддуни ҷаҳонӣ", соли 1993 дар ҳайати комиссия доир ба тайёр намудани лоиҳаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 1994 иштирокчи симпозиуми байналмилалӣ бахшида ба ҳазорсолагии Шоҳномаи А. Фирдавсӣ, маърузачӣ дар мавзӯи "Ресепсияи ҳуқуқи римӣ дар Осиеи Марказӣ" дар съезди II-юми донишгоҳҳои Евразия доир ба проблемаҳои протсессҳои интегратсионии маълумоти олий дар Италия ва ғайра.

Тоҳиров Фозил Тоҳирович соли 1994 узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардида, аз соли 1995 то соли 2000 вазифаи Саркотиби илми Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва аз соли 2000 то соли 2005 вазифаи академик-котиби шӯбаи илмҳои ҷамъиятшиносии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба уҳда дошт.

Тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 02 декабри соли 2005 таҳти № 474 бо мақсади амалӣ намудан

ва такмил додани сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, васеъ намудани қорҳои илмӣ-тадқиқотӣ дар соҳаи давлат ва ҳуқуқ, тайёр намудани кадрҳои баландсифат дар соҳаи ҳуқуқи миллий ва байналмилалӣ Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳз бо пешниҳод ва ташаббуси ӯ таъсис дода шуд. Дар сохтори Институти номбурда шӯбаҳои таърихи давлат ва ҳуқуқ; масоили назариявии ҳуқуқи муосир; ҳуқуқи байналмилалӣ; ҳуқуқ ва қонунгузори соҳавӣ; ҳуқуқшиносии муқоисавӣ фаъолият доранд.

Аз рӯзи таъсисёбии Институти давлат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Тоҳиров Ф.Т., солҳои 2006-2009 вазифаи директор-ташкilotчӣ ва солҳои 2009-2011 вазифаи директори ин муассисаи бонуфузи илмӣ-тадқиқотиро ба уҳда доштанд. Айни ҳол устод Фозил Тоҳирович вазифаи мудирӣ шӯбаи ҳуқуқи исломии Институти фалсафа, сиёсат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба уҳда доранд.

Ба он нигоҳ накарда, ки устод ҳамеша ба қорҳои маъмурию роҳбарӣ машғуланд, ба тайёр ва тарбия намудани ба камол расонидани кадрҳои ҷавони илмӣ доимо ғамхорӣ мекунанд. Таҳти роҳбарии ӯ даҳҳо номзадону докторони илм рисолаҳои илмиашонро Ҳимоя намуданд.

Устод Тоҳиров Ф.Т., бешубҳа яке аз сермаҳсултарин муҳаққиқи соҳаи ҳуқуқи ҷумҳурӣ ба шумор рафта, мактаби ҳуқуқии хешро доро мебошанд.

Умуман таҳти роҳбарии устод Тоҳиров Ф.Т., зиёда аз 30 нафар рисолаи номзадӣ ва 5 нафар рисолаи докторӣ дифоъ намудаанд.

Академик Ф.Т. Тоҳиров муаллифи беш аз 300 асару мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 40 китоб ва зиёда аз 70 брошюраву воситаҳои таълимӣ буда, бо кӯшишҳои ӯ чандин барномаҳои таълимӣ ва методӣ омода гаштаанд. Ф.Т. Тоҳиров мутахассиси шинохтаи соҳаи таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон ба шумор рафта, рисолаи номзадӣ ва доктории муаллиф ба масъалаҳои муҳими ташаккулу инкишофи ҳуқуқи тоинқилобӣ ва муосири Тоҷикистон бахшида шудаанд.

Дар идома мехостем мухтасар дар бораи фаъолияти илмӣ эҷодии устод Тоҳиров Ф.Т., ҳарф занем, аз ҷумла ӯ дар тамоми давраи фаъолияти илмӣ эҷодиаҷ як қатор хулосаву ақидаҳои мустақил пешниҳод намудааст, ки илми ҳуқуқии назариявӣ-таърихӣ Тоҷикистони имрӯзаро хеле ғанӣ гардонид, ҳамчун комёбии калони илмӣ ҷӣ дар миқёси ҷумҳурӣ ва берун аз он эътироф гаштаанд. Академик Тоҳиров Ф.Т., аввалин шуда таърихи ҳуқуқи тоинқилобӣ ва баъдиинқилобии Тоҷикистонро пурра таҳқиқ карда, дар асарҳои илмӣ худ хусусиятҳои пайдоиши ҳуқуқи баъдиинқилобии Тоҷикистон, чараёни инкишофи он дар манотиқи шимолӣ ва ҷанубиву марказии ҷумҳурӣ ошкор намудаанд. Барои таҳлили онҳо сарчашмаҳои зиёди таърихӣ-ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҳуҷҷатҳои бойгонӣ истифода шудаанд, ки то имрӯз ба хонанда номаълум буданд. Дар асарҳои муаллиф нахустин маротиба санадҳои меъёрии ҳуқуқии таърихӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, аҳли илм бо онҳо ошно гаштанд.

Академик, Тоҳиров Фозил Тоҳирович аввалин шуда сарчашмаҳои ҳуқуқи Тоҷикистони баъдиинқилобиро тасниф намудаанд, ки он дорои аҳамияти калони илмӣ буда, барои омӯхтани таърихи қонунгузори ҷумҳурӣ хеле муҳим мебошад. Ҳамчунин тадқиқоти мазкур сарчашмаи ягонаи таърихи ҳуқуқи баъдазинқилобии Тоҷикистон ба шумор рафта, дар тадрису таълими таърихи давлат ва ҳуқуқи Тоҷикистон арзиши бебаҳоро дорост. Дар баробари масъалаҳои таърихӣ-ҳуқуқӣ дар он як қатор проблемаҳои назариявӣ-ҳуқуқӣ ба монанди мафҳуми ҳуқуқи баъдиинқилобии Тоҷикистон, усулҳои таснифи он ба соҳаҳои ҷудоғона, сохтори сарчашмаҳои ҳуқуқ ва ғайра низ ҳаллу фасл шудаанд.

Проблемаҳои номбурда дар китобҳои илмӣ академик, Тоҳиров Ф.Т. ба монанди: «Ташаккули ҳуқуқи шӯравӣ дар Тоҷикистон», Душанбе-1987, бо забони русӣ; «Системаи ҳуқуқии ЧАСС Тоҷикистон», Душанбе-1998, бо забони русӣ; «Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон» Душанбе-1994 ва ғайраҳо инъикоси худро ёфтаанд. Солҳои охир

боз якҷанд асарҳои нави илмӣ муаллиф ҷоп шудаанд, ки хонандаро ба саҳифаҳои то ҳол номаълуми таърихи ҳуқуқи Тоҷикистон шинос мекунад, аз ҷумла:

1). Соли 1998 китоби Ф.Т. Тоҳиров бо номи «Сохтори ҳуқуқии Тоҷикистони тоинқилобӣ» бо забони русӣ нашр гардид, ки ба масъалаҳои таърихӣ-ҳуқуқии инкишофи ҳуқуқи рус, ҳуқуқи мусулмонӣ ва меъёри одатӣ дар Тоҷикистони тоинқилобӣ баҳшида шудааст.

2). Соли 1999 китоби Ф.Т. Тоҳиров «Шариат ва танзими муносибатҳои никоҳӣ ва оилавӣ» дар ҳаммуаллифӣ аз ҷоп баромад, ки ҷун асари тафсирий-ҳуқуқӣ, меъёрҳои Қуръону ҳадисҳоро нисбати танзими никоҳу оила таҳлил мекунад.

3). Соли ҷорӣ аз ҷониби устод Ф.Т. Тоҳиров асари бузурги аҳамияти таърихӣ дошта бо номи «Хрестоматия по истории государства и права Таджикистана (1917-1994)» аз ҷоп баромад, ки зиёда аз 800 саҳифаро дарбар мегирад.

Нуктаҳои боло аз он шаҳодат медиҳад, ки фаъолияти илмӣ ва эҷодии устод, дар ин самт, ҷун машъали дурахшон равшангари ториқиҳои ҳаёти ҳуқуқию нозуқиҳои давлатдорӣ тоҷикон дар охири асри XIX ва ибтидои асри XX аст, ки равшании он на танҳо роҳнамои олимони таърихи ҳуқуқи тоҷик гардидааст, инчунин ҳидоятгари олимони хориҷи наздику дур низ мебошад.

Ноғуфта намонад, ки асару мақолаҳои илмӣ академик, Тоҳиров Ф.Т. берун аз Тоҷикистон низ маълуманд ва ҷанде аз онҳо дар нашрияҳои шаҳри Москваи Федератсияи Россия низ ҷоп шудаанд. Як зумра олимони соҳаи ҳуқуқи собиқ иттифоқи шӯравӣ ва Россияи муосир, аз қабилӣ профессорон О.И. Чистяков, Н.А. Крашенинникова, Р.С. Мулукаев, В.М. Куритсин, М.Н. Марченко ва ҷанде дигарон бо хулосаву нуктаҳои илмӣ муаллиф аз наздик шиносанд. Илова бар ин, як қисми ҳаёти илмӣ-эҷодии устод Ф.Т. Тоҳиров дар шаҳри Москва гузашта, ба туфайли он олимони Донишқадаи давлат ва ҳуқуқи Академияи илмҳои Россия, факултети

хуқуқшиноси Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов бо асарҳои муаллиф, натиҷаву дастовардҳои илмии ӯ аз наздик шиносанд.

Дар охир қайд карданим, ки дар доираи як мақола табиист, ки тамоми паҳлуҳои гуногуни фаъолияти хислатҳои хубу ҳамаи дастовардҳои илмии устод Ф.Т. Тоҳировро ҳамчун муҳаққиқ ва тарбиятгар наметавон инъикос кард. Вале яқин аст, ки академик, Тоҳиров Ф.Т. чун олими пешқадами ҷумҳурии эътироф шудаанд ва мо, як зумра шогирдону дастпарварони устод

Ф.Т. Тоҳиров аз Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон эшонро ба муносибати 75-солагии зодрузашон самимона табрику таҳният гуфта ба устод пеш аз ҳама саломатӣ, саодату нусрат, осудагии рӯзгор ва тамоми хушиҳои зиндагиро таманно дорем. Дуогӯи онем, ки сарчашмаи илҳами устод ҳаргиз хушк нашуда ҳамеша дар ҷушу туғён бошад.

МИНБАРИ МУҚАРРИЗОН ТРИБУНА РЕЦЕНЗЕНТОВ

О Т З Ы В

ведущей организации – Академии МВД Республики Таджикистан на диссертационную работу Миралиева Исфандиёра Карахоновича на тему: «Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан», представленная на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Одинаев А.Ш.*

Выбранная в качестве диссертационной работы тема весьма актуальна и имеет для Таджикистана большое научное и практическое значение. Актуальность темы диссертационного исследования, а также ее соответствие специальности 12.00.01 не вызывает сомнения. Как правильно отмечает автор, современная модель взаимосвязи правового государства и прав человека, выстраиваемая и реализуемая в различных вариациях, не возникла на пустом месте. Она является продуктом деятельности многих поколений философов и мыслителей, научных изысканий, политической борьбы за права и свободы и опирается на предшествующий опыт человечества. Изначально права человека стали трактоваться во взаимосвязи с определенными моделями организации власти. Идеи истоки теории взаимосвязи государства (полиса) и прав

человека восходят к эпохе античности. Исторический процесс формирования и признания прав человека, расширения их объема, гарантированности прав и свобод личности протекал в рамках государственно-организованного общества. По мере приобретения государством правовых начал становилось возможным официально-властное признание прав и свобод человека. Международными документами и национальными конституциями на современные государства возложена обязанность по соблюдению, защите и обеспечению прав человека. Глобальные вызовы и угрозы современности повышают роль государства в сфере защиты прав человека. Становление и развитие прав человека как проявление вечной проблемы взаимоотношения личности и власти, человека и государства неразрывно связано с развитием государственности в целом. Исходя из этого, исследование прав человека в контексте их связи с государством является актуальным.

Актуальность и своевременность исследования обоснована также тем, что степень научной разработанности проблемы весьма мала, а в некоторых аспектах отечественной юридической науке и вовсе неизучено. Следует

*Одинаев А.Ш. – начальник кафедры теории управления правоохранительной деятельности факультета №1 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, подполковник милиции.

согласиться с автором в том, что для научного изучения данной проблемы предстоит долгий и нелегкий путь по реализации конституционно-правовой модели взаимоотношения правового государства и прав человека. На реализацию указанной модели оказывают влияние следующие условия и факторы: конкретно-историческая обусловленность доктрины правового государства и прав человека; многообразие научных трактовок правового государства и прав человека в рамках различных концепций (естественно-правовая, неопозитивистская, либертарно-юридическая, интегративная, антропологическая и др.); разнообразие моделей взаимоотношения правового государства и прав человека; динамизм общества, государства, прав и свобод человека; универсальность прав человека и проявление культурных, религиозных, политических, экономических различий; внешние факторы (глобальные вызовы современности, международный терроризм, военные конфликты, глобализация и др.). Указанные факторы и условия, влияющие на выбор и последующую реализацию желаемой модели правового государства и прав человека, требуют научного исследования, что служит очередным доказательством актуальности темы диссертационного исследования.

С учетом вышеизложенного, научное исследование автором данной диссертационной работы над такой темой, как права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан, приобретает весьма большую научную актуальность.

Структура диссертации вполне логична. Она состоит из введения, двух глав, семи параграфов, которые последовательно и логично дополняя друг друга, полно и емко раскрывают тему диссертации, а также заключения и списка использованной литературы.

В первой главе – «Взаимосвязь правового государства и прав человека: идейные истоки и современные научные трактовки» автором исследуются формирование и развитие идей и теорий взаимосвязи государства и прав человека, современные трактовки взаимосвязи

правового государства и прав человека, взаимосвязь правового государства и прав человека в рамках их доктринальных трактовок.

В результате проведенного исследования автором сформулирован вывод, о том, что генезис и последующее развитие прав и свобод человека протекали в рамках длительного поиска разумного взаимоотношения индивидов, как между собой, так и с государством (с. 35). Автор исследует причины новейших трактовок взаимосвязи правового государства и прав человека, прослеживает процесс перехода от концепции октроированных прав граждан к концепции неотъемлемых прав человека, смены теоретических подходов к правам человека. Анализируются суждения авторов (Н.И. Матузов, Д.А. Керимов, В.Д. Перевалов, С.С. Алексеев, Е.А. Лукашева и др.) о необходимости пересмотра концепции прав человека в условиях трансформации отношений между государством и личностью (с. 38-63).

В рамках анализа разнообразных подходов к естественным правам человека (Т. Пейн, В.А. Четвернин, Ф.Т. Тахиров, Д.И. Луковская и др.), автор подчеркивает, что на их содержание и восприятие оказывают влияние конкретно-исторические условия, национальные особенности, цивилизационные различия. Новые условия жизнедеятельности общества (переход к государственному регулированию экономики, активизация социально-экономической деятельности современного государства, столкновение цивилизаций, глобальные вызовы и угрозы и др.) требуют новой трактовки естественных прав человека. На трактовку прав человека, отмечает соискатель, влияет процесс расширения каталога прав и свобод человека, в частности коллективных прав. Так, глобальное изменение климата, военные конфликты, международный терроризм делают актуальными права народов на благоприятную окружающую среду, на мир, на международную безопасность (с. 64-88).

Во второй главе – «Права человека в условиях построения правового государства в Республике Таджикистан» - автор исследует особенности конституционной модели правового

государства и прав человека в Республике Таджикистан, понятие, содержание, динамизм и особенности правового статуса человека, роль социального правового государства в обеспечении прав человека, правовая политика в сфере прав человека.

По мнению автора, права человека подразумевают неотъемлемые (прирожденные и неотчуждаемые) права личности, принадлежащие каждому человеку независимо от его национальности, расы, гражданства, места нахождения и т.д. Права гражданина принадлежат конкретному гражданину определенного государства, исходят из его правовой связи с государством, имеют национальные (внутригосударственные) очертания. Автор поддерживает позицию исследователей о принадлежности естественных и позитивных прав одновременно членам гражданского общества и гражданам государства (с. 116-137).

Проводится сравнительно-правовое исследование в области выработки концептуальных основ правовой политики в сфере прав человека в России и Таджикистане. Обоснован вывод о полезности использования концептуальных положений правовой политики, выработанных в Проекте концепции правовой политики Российской Федерации до 2020 г. Они имеют концептуальное значение при выстраивании правовой политики в сфере прав человека в Таджикистане. Цели и приоритеты правовой политики в сфере прав человека в Республике Таджикистан должны учитывать также стратегические цели развития страны. При определении приоритетов правовой политики в сфере прав человека следует руководствоваться положениями Национальной стратегии развития Республики Таджикистан (с. 166).

Представляется, что в диссертационном исследовании Миралиев И.К. справился с поставленными задачами, а сделанные им выводы имеют существенное значение как для теории государства и права, так и для законодательной деятельности. Научные положения, выводы и рекомендации, представленные в автореферате, вполне

обоснованы и убедительны. Не вызывает сомнений и научная новизна работы.

В диссертации впервые в юридической науке Республики Таджикистан осуществляется специальный научный анализ взаимоотношения правового государства и прав человека на основе историко-правового и политико-правового анализа формирования и развития теоретических и научных знаний в сфере взаимосвязи государства и человека, его прав и свобод. Анализируется процесс выстраивания конституционно-правовой модели взаимоотношения правового государства и прав человека и степень ее практического внедрения в рамках многообразия научных подходов. Обосновывается модель взаимоотношения социального правового государства и социально-экономических, культурных прав человека. Предпринято одно из первых в юриспруденции Таджикистана исследование правовой политики в сфере прав человека.

Диссертация Миралиева И.К. является научно-квалифицированной работой, в которой впервые в отечественной юридической науке подвергнуты всестороннему анализу права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан.

В качестве одного из достоинств работы необходимо отметить использование автором широкого круга источников, специальной литературы. Проводится систематизация различных взглядов на проблему, выявляются отличительные особенности в концепциях сторонников различных подходов к вопросу права человека в условиях формирования правового государства.

Целью диссертации является историко-правовой и общетеоретический анализ формирования и развития научного знания о взаимоотношении правового государства и прав человека и его преломления в условиях Республики Таджикистан в рамках адекватной условиям страны модели.

Это позволило автору получить следующие научные результаты.

1. Исследовано формирование и последующее развитие идей,

представлений, концепций о взаимосвязи государства и личности, власти и прав человека в истории политической и правовой мысли.

2. Выявлены преемственность и новизна в развитии государства и прав человека, определены конкретно-историческая обусловленность прав человека, их изменчивость и динамизм, связанность с правовыми началами государства.

3. Анализирована взаимосвязь правового государства и прав человека в рамках современных научных исследований.

4. Исследовано взаимоотношение правового государства и прав человека в рамках многообразия их доктринальных трактовок, различных методологических подходов.

5. Выявлены факторы, способствующие многообразию научных трактовок правового государства и прав человека.

6. Анализированы теоретические и практические аспекты конституционно-правовой модели правового государства и прав человека в Республике Таджикистан, определены ее параметры и структурные компоненты.

7. Исследована трансформация правового статуса личности в условиях различия прав человека и прав гражданина.

8. Исследована взаимосвязь социального правового государства и прав человека, в частности, роли государства в реализации социально-экономических и культурных прав человека.

9. Анализирована выстраивание и реализация правовой политики в сфере прав человека в Республике Таджикистан.

Основные положения и выводы диссертации опубликованы в шести научных статьях автора, изложены в научно – теоретических конференциях.

Основные положения и выводы диссертации изложены в автореферате, где отражены актуальность проблемы, степень ее разработки, цели и задачи, научная новизна и практическая значимость, апробация результатов исследования, структура, основное содержание работы, список опубликованных статей автора.

Диссертационное исследование Миралиева И.К. в целом заслуживает положительной оценки. Вместе с тем, в работе есть отдельные недостатки и спорные положения. В качестве таковых, на наш взгляд, необходимо отметить следующее:

1. Автор диссертационной работы выносит на защиту положение о том, что «Взаимосвязь правового государства и прав человека представляет собой модель равных и партнерских взаимоотношений государства как правовой формы организации власти и свободной личности посредством их взаимных прав и обязанностей, взаимной ответственности на основе господства права и правового закона и в рамках гражданского общества» (с. 9). Думается, что данная позиция для правового государства, конечно, необходима, но далеко не достаточно, чтобы все, в том числе и само государство, соблюдали законы. Необходимо, чтобы эти законы были правовыми, чтобы законы соответствовали требованиям права как всеобщей, необходимой формы и равной меры (нормы) свободы индивидов.

2. В параграфе 1.1. «Генезис и развитие идей и теории взаимосвязи государства и прав человека», недостаточно полно выявлена взаимосвязи государства и прав человека.

3. На стр. 111-112 диссертант пишет, что в главе второй Конституции Республике Таджикистан под названием «Права, свободы, основные обязанности человека и гражданина» зафиксированы личные, политические, социальные, экономические и культурные права и свободы, а также обязанности человека и гражданина. Судя по названию главы, речь идет о правах и свободах и основных обязанностях человека и гражданина. Было бы правильным назвать данную главу следующим образом: «Основные права, свободы и обязанности человека и гражданина». Однако следует заметить, что данная позиция не нашла соответствующий разработки в диссертации и считаю ее некорректным.

Высказанные замечания носят дискуссионный характер, не снижают высокой положительной оценки

проделанной работы и полученных результатов.

Диссертация Миралиева И.К. соответствует требованиям ВАК при Министерстве образования и науки Российской Федерации предъявляемым к данному виду научных работ. По степени новизны, актуальности, практической значимости работа заслуживает положительной оценки.

Вывод: диссертация Миралиева Исфандиёра Карахоновича на тему: «Права человека в условиях формирования правового государства в Республике Таджикистан» содержит обоснованные и аргументированные научные положения и выводы, характеризующиеся качественной новизной, имеющие существенное научное значение и соответствует специальности 12.00.01 – теория и история права и государства: история учений о праве и государстве, а его автор Миралиев Исфандиёр Карахонович заслуживает искомой научной степени кандидата юридических наук.

Отзыв ведущей организации подготовлен доцентом кафедры государственно-правовых дисциплин Академии МВД Республики Таджикистан, кандидатом юридических наук А.Ш. Одинаевым (специальность 12.00.01) и обсужден на заседании кафедры государственно-правовых дисциплин Академии МВД Республики Таджикистан. Протокол № 10 от 21 апреля 2014 года.

О Т З Ы В

официального оппонента на диссертацию Тагойбекова Хукмиддина Сафарбеговича на тему: «Правовая политика в Республике Таджикистан: общетеоретический аспект», представленной на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 - теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Одинаев А.Ш.*

Правовая политика есть обусловленная системой основополагающих политико-правовых идей и принципов сознательно-волевая, последовательная деятельность субъектов правовой действительности, направленная на научно обоснованное использование права для надлежащей организации общественной жизни. В процессе формирования правовой политики определяются виды общественных отношений, подлежащих правовому урегулированию, планируется правотворческая деятельность, устанавливаются режимы регулирования различных отношений, задачи правоприменительным органам, разрабатываются меры по борьбе с преступностью и т. д. Влияние политики на право особенно проявляется в публичном праве, отражающем особенности взаимодействия государства с иными субъектами общественной жизни.

Выработка научно обоснованной и эффективной правовой политики является первоочередной задачей современной юридической науки и практики. От степени решения этой задачи зависит легитимный характер реформ и их проведение в правовом русле.

*Одинаев А.Ш. – начальник кафедры теории управления правоохранительной деятельности факультета №1 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, подполковник милиции.

В последние годы упоминание словосочетания "правовая политика" нередко встречается в нормативно-правовых актах, в работах ученых, в средствах массовой информации. Поэтому термин "правовая политика" можно считать достаточно устоявшимся и распространенным.

В условиях проводимых в современном Таджикистане преобразований особую роль призвана играть правовая политика как одна из наиболее важных разновидностей государственной политики, имеющая собственное юридическое содержание и самостоятельное значение в правовой жизни общества.

Республика Таджикистан в настоящее время проходит период становления новой системы экономических и политических отношений, в государстве взят курс на построение правового государства, главным признаком которого является охрана и защита конституционных прав и свобод личности, законных интересов физических и юридических лиц. В связи с этим стал актуальным поиск новых подходов к решению проблемы юридической ответственности, возникла необходимость разработки более действенного механизма правовой политики. Правовая политика в республике должна быть направлена на то, чтобы минимизировать глобальные вызовы, внутренние и региональные угрозы (терроризм, политический и религиозный экстремизм, распространение исламского радикализма и др.).

Изучение механизма реализации правовой политики в Республике Таджикистан имеет не только научное, но и важное практическое значение. Научное исследование правовой политики в Таджикистане актуально также в целях разработки концепции правовой политики, рассчитанной на определение доктринальных, научно обоснованных основ стратегии правового развития общества с учетом его готовности к целям модернизации механизма правового регулирования, интернационализации социально-экономических, политических, культурных и т.п. отношений, глобальным вызовам и угрозам. Однако концепция правовой политики как доктринальный документ в республике до сих пор не выработана, что, в конечном итоге, тормозит выстраивание стратегии и ориентиров правового развития. Теоретическая не разработанность избранной соискателем темы, ее несомненная научная и практическая значимость обуславливают актуальность и значимость диссертационной работы Х.С. Тагойбекова.

В Таджикистане комплексное исследование, посвященное анализу правовой политики для современного Таджикистана, до сих пор не проводилось. При этом автор правильно определяет, что правовая политика создает необходимое правовое поле для осуществления полномасштабных экономических, социальных, политических реформ, стабилизирует формирующиеся отношения и процессы. Она способствует упрочению правовых начал жизни общества и государства, направляет проводимые реформы в правовое русло, тем самым возвышает значение юридического инструментария в проводимой политике.

С учетом вышеизложенного, научное исследование, проведенное автором данной диссертационной работе на тему: «Правовая политика в Республики Таджикистан: общетеоретический аспект», приобретает весьма большую научную актуальность.

Целью диссертационного исследования является научное исследование понятийных и сущностных характеристик правовой политики,

особенностей формирования и развития правовой политики в Таджикистане в советский и постсоветский периоды, ее целей и приоритетов в условиях постсоциалистических преобразований, а также выработка научных основ концепции правовой политики в Республике Таджикистан.

Диссертация Х.С. Тагойбекова является научно-квалифицированной работой, в которой впервые в отечественной юридической науке подвергнуты всестороннему анализу сущностные характеристики правовой политики и ее значения в условиях независимого, правового и светского Таджикистана, которая имеет существенное значение для общей теории и истории право и государства, истории учений о праве и государстве. План диссертационного исследования и его композиционное построение включают совокупность вопросов, необходимых для решения исследуемой проблемы. Диссертация состоит из двух глав восьми параграфов, заключения и библиографического список. Это позволило автору получить следующие научные результаты:

1. Раскрыты сущность и социальное назначение правовой политики в контексте соотношения права и политики, с учетом многообразия трактовок политики и типов правопонимания.

2. Определено значение правовой политики как политико-правового феномена, ее взаимодействие с государственной политикой и ее видами, с политической системой, гражданским обществом, правовой действительностью.

3. Обоснована необходимость правовой политики как стратегии и тактики правового развития на основе анализа комплекса социальных факторов и общественных потребностей.

4. Исследовано формирование и развитие правовой политики как объекта научного познания и социального феномена.

5. Проанализированы многообразные трактовки правовой политики и сформулировано определение понятия «правовая политика» на основе ее сущностных признаков.

6. Исследованы понятие и классификация принципов правовой политики в контексте плюрализма подходов и мнений, а также подходов к структурированию правовой политики.

7. Исследованы виды и формы правовой политики, а также процесс формирования правовой политики в советский, перестроечный и постсоветский периоды развития Таджикистана.

8. Исследованы формы реализации правовой политики в Республике Таджикистан.

С поставленными целью и задачами Х.С. Тагойбеков в целом справился и подготовил интересную и практически значимую научную работу, в полной мере соответствующую квалификационным признакам кандидатской диссертации.

Вполне обоснованными и важными для практического применения являются сформулированные в диссертации выводы и предложения по совершенствованию законодательства Республики Таджикистан в сфере правовой политики. Автор проделал большую творческую работу по осмыслению накопленного юридической наукой материала в данной области. В своей работе Х.С. Тагойбеков использовал разностороннюю литературу, посвященную данной проблематике. На основе этого им сделаны и обоснованы предложения, имеющие теоретическое и практическое значение.

Научная новизна исследования определяется тем, что представленная диссертация является одной из первых работ, в которой проведено комплексное монографическое исследование, посвященное правовой политике в Республике Таджикистан. Диссертант в своей работе, не останавливаясь на уже имеющихся достижениях, напротив автор развивает и дополняет их, тем самым, вносит вклад в правовую науку Республики Таджикистан.

В диссертации на основе привлечения широкого круга научного и учебного материала проанализированы понятие, социальное назначение, принципы, уровни, виды, направления, формы реализации правовой политики. Проведено историко-правовое исследование формирования и развития

правовой политики на разных исторических этапах развития Таджикистана, выявлены особенности содержания и реализации советской концепции правовой политики в конкретно-исторических условиях Таджикистана, проанализированы особенности правовой политики республики в перестроечный и постсоветский периоды. Дано научное обоснование необходимости выработки качественно новой правовой политики Республики Таджикистан. В диссертации предпринята первая попытка выработки научных основ концепции правовой политики Республики Таджикистан. Проведено исследование правотворческой, правоприменительной, правовоспитательной политики в Таджикистане в контексте их модернизации в условиях корректировки стратегических целей государственно-правового и общественного развития в республике.

Заслуживает одобрения методологическая основа диссертационного исследования в целом. Полученные результаты можно признать достоверными и значимыми.

Работа имеет стройную логическую структуру, что позволило автору последовательно раскрыть содержание темы. Нельзя также не отметить системность подхода автора к объекту исследования, что, конечно, усиливает обоснованность его теоретических положений, практических выводов и рекомендаций. Положения, выносимые автором на защиту, имеют признаки научной новизны.

В диссертационной работе успешно использованы различные научные подходы к исследованию данной проблемы. Весьма ценными являются содержащиеся в ней положения и выводы о том, что правовая политика в условиях построения правового государства выстраивается на основе разумного баланса политики и права.

Соискателем изучен значительный объем научных работ по смежным с темой диссертационного исследования проблемам. Выводы и заключения соискателя, сформулированные в

диссертации, убедительны, обоснованы и достоверны.

Таким образом, по своей актуальности, новизне, теоретической и практической значимости, научной обоснованности и достоверности результатов диссертация Х.С. Тагойбекова является актуальной, самостоятельной, законченной научно-исследовательской работой, в которой содержится решение задачи, имеющей существенное значение для соответствующей отрасли знаний.

Основные положения и выводы диссертации опубликованы в девяти научных статьях автора, изложены в научно-теоретических конференциях. Выводы и основные положения диссертации изложены в автореферате, где отражены актуальность проблемы, степень ее разработки, цели и задачи, научная новизна и практическая значимость, апробация результатов исследования, структура и основное содержание работы, список опубликованных статей автора.

Анализ содержания диссертации и автореферата позволяет сделать вывод, что основные положения диссертации достаточно полно отражены в автореферате, а его структура и объем соответствуют требованиям, предъявляемым к подобного рода научным работам.

Вместе с тем, наряду с общей положительной оценкой диссертации можно указать на ряд имеющихся в ней спорных положений:

1. В параграфе 1.3 «Принципы правовой политики» автор периодически увлекается слишком подробным изложением идей юристов. Хотелось бы ознакомиться с его собственными идеями в более развернутом виде.

2. В тексте диссертации недостаточно четко сформулированы механизм реализации правовой политики применительно к Таджикистану.

3. В параграфе 2.1 «Формирования и реализация правовой политики в Советском Таджикистане» диссертантом не в полной мере раскрывается данный период времени. При исследовании

нормативно правовых актов автор ограничивается только Конституцией Таджикской ССР о других нормативно правовых актах того периода времени особо не упоминается. В свою очередь в рамках данного параграфа автором рассмотрены ряд нормативно правовых актов принятых в период суверенного Таджикистана, что противоречит названию параграфа (стр. 68-69).

Высказанные замечания носят дискуссионный характер и существенно не влияют на общую положительную оценку диссертационного исследования Х.С. Тагойбекова, которая представляет собой самостоятельное исследование, обладающее несомненной научной и практической ценностью.

Диссертант успешно справился с научной разработкой избранной темы, показал способность самостоятельно решать актуальные научные задачи.

Изложенное служит основанием для вывода о том, что:

1) Содержание диссертации Х.С. Тагойбекова соответствует специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

2) Материалы диссертации достаточно полно изложены в опубликованных работах.

3) Диссертант успешно справился с избранной темой диссертационного исследования.

Вывод: Диссертационная работа Х.С. Тагойбекова на тему: «Правовая политика в Республике Таджикистан: общетеоретический аспект» соответствует требованиям ВАК Российской Федерации, предъявляемым к кандидатским диссертациям, а ее автор заслуживает присвоения искомой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве.

МИНБАРИ ОЛИМОНИ ЧАВОН

Трибуна молодых ученых

САБАБҲОИ САР ЗАДАНИ ЧИНОЯТКОРИИ НОБОЛИҒОН ДАР ҚОМЕА

Ҳомидова М.М.*

Чинояткории ноболиғон дар замони муосир диққати олимони ва кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқро ба худ ҷалб намудааст.

Мутобиқи моддаи 86 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон шахсоне ноболиғ эътироф мегарданд, ки дар вақти содир намудани ҷиноят сини чордаҳсолагиро пур кардаанд, вале ба сини ҳаҷдаҳсолагӣ нарасидаанд.

Оғози синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ он сине эътироф мешавад, ки шахс дар ҷунин ҳолат ноболиғ мебошад. Мутобиқи моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҷавобгарии ҷиноятӣ шахсе кашида мешавад, ки дар вақти содир намудани ҷиноят ба сини шонздаҳсолагӣ расидааст. Инчунин, ҷавобгарии ҷиноятӣ аз чордаҳсолагӣ фаро расиданаш мумкин аст, танҳо барои 22 номгӯи ҷиноят, ки оиди ба ҷамъият хавфнокии оқибатҳои ин кирдорҳо тасаввурот доранд, инкишофи рӯҳии онҳо ба талаботи ба таври пурра

хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк кардан қодиранд.

Олимони соҳаи ҳуқуқшиносӣ ва психология ба ҷунин ҳулоса омаданд, ки аз давраи чордаҳсолагӣ то шонздаҳсолагӣ физиологияи инсон зина ба зина ба балоғатрасии комил омада мерасад¹ ва дар сини чордаҳсолагӣ шахс қодир аст ҳулосабарорӣ намояд ва ҳамчунин, метавонад кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) худро идора намояд².

Шахси ноболиғ (14 то 18 сола) кирдори ба ҷамъият хавфноки худро дарк мекунад ва ба онҳо ҷавобгӯянд. Вале, ҳолатҳои ҷой доранд, ки шахс ба синну соли ҷавобгарии ҷиноятӣ расида бошад ҳам, аммо бо баъзе сабабҳо ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида нашуданаш ҳам мумкин аст. Ҳамин тавр, мутобиқи қисми 4 моддаи 23 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон агар ноболиғ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ба сини шонздаҳсолагӣ ва ё чордаҳсолагӣ расида бошад, аммо дар натиҷаи ақиб мондан

*Ҳомидова М.М. – муаллим-методисти қисми таълимии факултети № 4 Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, майори милитсия.

¹ Павлов В.Г. Субъект преступления. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресса», 2001. – С. 90.

² Карпец И.И. Уголовное право и этика. – М. – 1985. – С. 147.

дар инкишофи рӯҳӣ, ки бо парешонҳолии рӯҳӣ алоқаманд намебошад, наметавонист ба таври пурра хусусияти воқеӣ ва хавфи ҷамъиятии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк намояд ё онҳоро идора намояд, ӯ ба ҷавобгарии ҷинойтӣ қашида намешавад. Мисол, агар шахс дар сини понздаҳсолагӣ ҷинойати дуздиро (моддаи 244 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон) содир намуда бошад, вале экспертизаи судӣ – тиббӣ муайян карда бошад, ки дар инкишофи рӯҳии ӯ оқибмонии ҷиддӣ мушоҳида мешавад ва он, мисол, натиҷаи гирифтани ҷароҳати майнаи сар ҳангоми таваллуд (асфиксия) ва норасо таваллуд шудан аст, ва ҳангоми ташхис маълум мешавад, ки аз рӯи дараҷаи инкишофи рӯҳӣ, вай бо синну соли дар ҳуҷҷат нишон додашуда мувофиқ нест ва бо сабаби камтаҷрибагиву норасоии зехнӣ, нокифоягии қобилияти охирибинӣ ӯ дар вақти содир намудани кирдори ба ҷамъият хавфнок аҳамияти кирдорашро пурра дарк ва идора карда наметавонад, он гоҳ ӯ ба ҷавобгарии ҷинойтӣ қашида намешавад¹.

Бояд илова намуд, ки на ҳамаи он ҷазохое, ки дар Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои аз 18 сола боло пешбинӣ гардидааст, нисбати ноболиғон таъин карда мешаванд. Аз 12 номгӯи ҷазоҳо, ки дар моддаи 47 Кодекси ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар гардидаанд, танҳо 5 – тоаш ба ноболиғон таъин гардида наш мумкин асту ҳалос.

Аз гуфтаи боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки қонунгузори ҷинойтии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷораҳои ҳавасмандкунии зиёдеро пешбинӣ намудааст. Агар барои шахсони аз 18 – сола боло то якумра аз озодӣ маҳрум сохтан ва қатл ҷазо дода шавад, пас барои ноболиғони аз 14 то 16 сола аз 10 соли маҳрум сохтан аз озодӣ ва аз 16 то 18 сола аз 12 соли маҳрум сохтан аз озодӣ зиёд таъин карда намешавад.

Ба ҳамаи ин ҳолатҳо нигоҳ накарда, ҳолати содиркунии ҷинойати ноболиғон дар кишвар ташвишвар мебошад.

Ба зиёдшавии ин ҷинойтҳо, ба ақидаи мо чунин омилҳо мусоидат карданишон мумкин аст:

1. Ба таври дилхоҳ ба роҳ монда нашудани тарбияи дуруст дар аксар оилаҳо;

2. Ёри нарасонидан ба волидайн ноболиғон доир ба тарбияи фарзандон. Дар моддаи 12 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011 муқаррар гардидааст, ки омӯзгор, мақомоти давлатӣ, муассиса ва дигар ташкилотҳо доир ба таъмину тарбияи кӯдак як қатор ўҳдадорихоро доро мебошанд.

3. Шароити ғайриқаноатбахши тарбия дар аксар мактабҳо ва муассисаҳои кӯдакона. Хатто дар дар таҷриба ҳолатҳои ҷой доштаан, ки бархе аз омӯзгорон, хонандаро барои гӯш накардан аз дарс пеш мекардаанд, ўро аз мактаб ҷавоб меодаанд ва маҷбур мекардаанд, ки дар дигар мактаб таҳсилашро давом диҳад. Чунин сабабҳо низ боиси аз мактаб гурезон шудани ноболиғон гашта, ба роҳҳои бад рафтани онҳо мегардад. Омӯзгоронро мебояд, ки дар муносибат ба шогирдон меҳрубону дилсуз бошанд².

4. Нарасидани кадрҳои баландихтисос доир ба тарбияи кӯдакон дар муассисаҳои номбаргардида;

5. Бетарбия мондани бархе аз кӯдакон вобаста ба муҳочирати меҳнатӣ сафар қардани волидон;

6. Ба таври бояду шояд ба роҳ монда нашудани ҷораҳои фаҳмондадиҳӣ аз ҷониби мақомоти ҳифзи ҳуқуқи дахлдор;

7. Сармашки ҳаёти оилавии худ қарор надодани волидайн Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» - ро. Дар моддаи 7, 8 ва 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ҳуқуқи ўҳдадории падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд муқаррар гардидааст. Агар волидон, талаботи моддаи 7,8 ва 9 қонуни зикргардида сармашки ҳаёти

¹ Ниг.: Ҳамон ҷо. С. 57.

² Исмоилбекова С. Тарбия аз оила шурӯъ мешавад./ Қонун ва ҷомеа № 40 (243), 4.10.2012.

оилавии худ доир ба тарбияи фарзандон қарор диҳанд, чинояткорӣ миёни ноболиғон решакан гардиданаш аз имкон дур нест;

8. Паст будани маърифати ҳуқуқии волидайн.

9. Барҳамхӯрии оилаҳо. Дар натиҷаи қатъ гардидани ақди никоҳ, фарзандон дар аксар ҳолатҳо аз назорати қатъӣ дур мемонанд. Онҳо рӯ ба кӯча меоранд ва бештари вақти худро сарфи беҳудагардӣ менамоянду ва бо ин васила ба таъсири бади кӯча дода шуда, даст ба чиноят мезананд.

10. Хушунатҳои оилавӣ. Дар ҳолате, ки дар оила ба ҷои фазои сулҳу оромӣ, ҷангу ҷангҷол ҳукмфармо бошад, ҳатман ин ҳолат ба рӯҳияи фарзандон таъсири бади худро боқӣ мегузорад.

11. Бекорӣи волидон, камбағалӣ ва таъмин карда натавонистани фарзандон бо хӯрока ва пӯшока. Ин омил омили ҳатмӣ эътироф нашавад ҳам, аммо дар баъзе ҳолатҳо барои содир намудани чиноят, мусоидат карда метавонад. Дар ҷунин вазъият волидайн ҳамаи кушиши худро барои дарёфти ризқу рузӣ сарф мекунанд ва ин ҳолат ба бетарбия мондани кӯдакон ва даст задани чиноят мусоидат карданаш мумкин аст.

Барои бартараф намудани омилҳои ҷойдошта, кӯшишу ҳаракати танҳо мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар нобасандагӣ мекунанд ва дар ин ҷода саҳми ҳар як кишри ҷомеа ба мақсад мувофиқ аст.

Барои ҷораҳои пешгирии чиноятҳо байни ноболиғон дар баробари кӯшишу ғайрати тамоми ҷомеа, тадқиқотҳои илмӣ, инҷунин талаботҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» ба эътибор гирифта шуда дар амал татбиқ гарданд. Дар Қонуни мазкур меъёрҳои ҷойдоранд, ки барои паст гаштани сатҳи чинояткорӣ миёни ноболиғон мусоидат мекунанд, аз ҷумла падару модар бояд:

- Барои ҳифзи саломатӣ, ташаккули ҷисмонӣ, маънавӣ ва ахлоқии фарзанд шароит муҳайё намоянд;

- Фарзандро ба рӯҳияи эҳтиром ба Ватан, қонун, арзишҳои миллӣ ва умумибашарӣ тарбия намоянд;

- Шаъну шарафи фарзандро эҳтиром намоянд ва ба муомилаи бераҳмона нисбат ба ӯ роҳ надиханд;

- Дар вақти шабона ба марказҳои дилхушӣ рафтани фарзанди то 20 – солашонро манъ намоянд;

- Кирдорҳои зиддичамбиятӣ, муомилаи дағалона бо атрофиён, ҳалалдор намудани оромӣ, истифодаи суханҳои қабех, рафтори дағалона дар кӯчаҳо, хиёбонҳо, майдонҳо, муассисаҳои фароғатӣ, дохили нақлиёт, хобгоҳҳо, манзили зист, дигар ҷойҳои ҷамъиятӣ ва муносибати таҳрибкоронаи фарзандро ба муҳити зист пешгирӣ намоянд;

- Ба фарзанд тамоми филмҳои дорои хусусияти шахвонӣ, зӯрварӣ, экстремистӣ ва террористиро манъ намоянд;

- Барои фарзанди то бистсола истеъмоли нӯшокиҳои спиртӣ, воситаҳои нашъадор ва моддаҳои психотропӣ, маҳсулоти тамоку ва маводи саҳттаъсирро манъ намоянд;

- Ба оворагардӣ ва дигар рафторҳои зиддиахлоқӣ машғул шудани фарзанд роҳ надиханд;

- Донишандӯзӣ ва иштироки фарзандро дар раванди таълим назорат карда, бо омӯзгорон, ҳайати кормандон ва роҳбарияти муассисаи таълимӣ оид ба таълимӣ фарзанд, мунтазам ҳамкорӣ намоянд;

- Талаботи оинномаи муассисаи таълимиро, ки фарзандашон дар он ҷой таълим мегирад, иҷро намоянд.

Ҳолатҳои зикргардида риоя карда нашавад, пас аз дилхоҳ ноболиғ содир намудани чиноятро мунтазир гардидан мумкин аст. Мисол, аз беътиной ба риояи талаботҳои қонуни мазкур, таърихи 9 октябри соқинони шаҳри Душанбе С.С. соли таваллудаш 1991, Ғ.А., соли таваллудаш 1995 ва соқини шаҳри Қурғонтеппа Д.Р. соли таваллудаш 1995 дар шаҳри Хучанд бо баҳонаи харидорӣ телефони мобилӣ бо ноболиғон С.И. ва Ҷ.И. вохӯрданд. Онҳо таппончаи пластмасиро ҳамчун яроқ истифода бурда И.С., И.Ғ. ва А.Ғ. – ро лату кӯб намуда, аз онҳо 200 сомонӣ, як гарданбанди нуқрагӣ ва 11 телефони мобилии тамғаи «Нокиа» - ро гирифта, ба онҳо 2160 сомонӣ зарари моддӣ

расонидаанд. Онҳо аз ҷониби кормандони Шӯъбаи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хучанд дастгир гардидаанд¹.

Албатта ягон падар, модар ё умуман ҷомеа намехоҳад, ки фарзандаш дар рӯҳияи носолим тарбия гирад ва ҷинойткор бошад.

Омилҳои пешниҳодгардида, мумкин аст аз ҷониби дигар олимони соҳаҳои гуногун мавриди қабул эътироф карда нашаванд. Ин ҳолатҳо минбаъд метавонанд мавриди муҳокимаи васеи олимони ва ҷомеа қарор гиранд.

**ПРИЧИНЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ
ПРЕСТУПНОСТИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ В ОБЩЕСТВЕ**

Ключевые слова: Конституция, уголовный кодекс, несовершеннолетние преступление, правонарушение, предупреждение, причина.

В статье 86 Уголовного кодекса Республики Таджикистан определена уголовная ответственность несовершеннолетних и в соответствии с этим лицо, достигшее 14 – летнего возраста, но не достигшее 18 лет признаётся несовершеннолетним.

**CAUSES OF JUVENILE CRIME IN
SOCIETY**

Keywords: Constitution, Criminal Code, minors crime offense warning reason.

Article 86 of the Criminal Code of the Republic of Tajikistan determined criminal responsibility of minors and in accordance with this person aged 14 - years of age but under 18 years of recognized minors.

¹ Қонун ва ҷомеа № 42 (245), 18.10.2012.

**ҲАМКОРИИ ТОЧИКИСТОН ДАР ДОИРАИ СММ ВА СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ
БАРӢ МУҚОВИМАТ БО ТАҲДИДИ МАВОДИ НАШЪАОВАР**

Чураев А.А.*
Шарифзода П.Р.**

Чумхурии Тоҷикистон дар зарфи 20 соли узвият дар Созмони Миллалӣ Муттаҳид дар баррасӣ ва ҳалли як зумра масоили мубрами ҷаҳонӣ фаъолона ширкат карда, ташаббускори иқдомҳои бузург дар минтақа ва ҷаҳон гардидааст.

Хотиррасон менамоем, ки Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон якҷанд шартномаҳои байналмиллалӣ доир ба мубориза бо маводи муҳаддир, аз ҷумла Конвенсияҳои зидди маводи нашъаовари СММ аз солҳои 1961, 1971, 1988-ро мавриди баррасӣ қарор дода, ин санадҳо аз тарафи вакилони парламон ҷонибдорӣ карда шуданд. Моҳи июни соли 1999 мувофиқи Протоколи ба имзо расида миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати СММ оид ба маводи муҳаддир Протокол ба имзо расида ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба узвияти Кумитаи Байналмилалӣ СММ оид ба назорати маводи нашъаовар қабул шуд.

Узвият дар ташкилоти мазкур ба Тоҷикистон имкон дод, ки ҳамкориҳои нисбатан зич ва барои ҳамдигар

манфиатбахшро бо ҳамаи давлатҳои ҷаҳон дар самти мубориза бо муомилоти гайриқонунии маводи нашъаовар, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳо, назорат аз болои муомилоти қонунии онҳо ва пешгирии нашъамандӣ ба роҳ монанд.

Тоҷикистон аз рӯи мавқеи геополитикии худ ва доштани марзи тӯлонии давлатӣ бо Афғонистон аз ҷониби баъзе қувваҳои сиёсии манфиатдор ҳамчун роҳи муносиби интиқоли асосии маводи нашъаовар аз ҷониби гурӯҳҳои ҷиноӣ шуморида мешавад.

Ин аст, ки мубориза бо маводи нашъавар дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор гирифта, яке аз самтҳои асосии сиёсати давлатӣ ҳисоб мешавад.

Бо дарназардошти болоравии қочоқи маводи муҳаддир аз Афғонистон ба кишварҳои аврупоӣ, ки бо истифода аз масири кишварҳои Осиёи Марказӣ ва Русия – тариқи роҳи «Хати Шимол» сурат мегирад, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар Иҷлосияи Ассамблеяи Генералии СММ дар моҳи июни соли 1998 ҷомеаи ҷаҳониро ба бунёди «Камарбанди амниятӣ» дар атрофи Афғонистон ба хоҳири ташкили муборизаи муштарак даъват намуд.

Ин мавзӯ бори дигар дар Конфронси байналмилалӣ «Тоҷикистон зидди маводи нашъаовар», ки моҳи январи соли 1999 дар шаҳри Душанбе доир гардид ва дар қори он

**Чураев А.А.* – омӯзгори кафедраи муруфияи ҷиноятии факултети №2 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия.

***Шарифзода П.Р.* – омӯзгори кафедраи ҳукуки маъмури ва фаъолияти маъмурии факултети №2 Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти милитсия.

намояндагони мақомоти хифзи ҳуқуқ, созмонҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ, сафоратхонаҳои муқими ҷумҳурӣ ширкат намуданд, садо дод. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бори дигар ба хатари маводи нашъовар, ки аз Афғонистон мерасад, ишора намуд ва аз ҷомеаи ҷаҳонӣ даъват ба амал овард, ки ба Тоҷикистон дар қори мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддар кӯмак расонад¹.

Бо дарки он нуқта, ки қомеъӣ дар мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъоавар ва пешгирии ҷиноятқорӣ бидуни ба ҳам овардани кӯшишоти ҷомеаи ҷаҳонӣ ва ҳамқорӣ аз имқон берун аст, ҷумҳурии мо дар ин самт бо кишварҳои гуногун ва созмонҳои байналмиллалӣ ҳамқорихоӣ худро таҳқим мебахшад². Беш аз 30 мушохидаи дучониба ва бисёрқониба ба имзо расидааст. Дар ин иртибот, хусусан, аҳамияти созишномаҳои байниидоравии мақомоти хифзи ҳуқуқи ҷумҳурӣ дар масоили мубориза бо маводи муҳаддирро метавон таъқид қард, ки амалан бо тамоми кишварҳои ИДМ, ҳамқунин бо як қатор давлатҳои ҳамсоя баста шудаанд. Дар айни замон Ҷумҳурии Тоҷикистон 20 барномаи зидди нашъамандии СММ ва Комиссияи Аврупоиро татбиқ меқунад.

Боз як рӯйдоде, ки ба ҳамқорихоӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо созмонҳои байналмилалӣ нерӯ бахшид, ин таширф овардани Дабири Қулли СММ Қофи Аннон ба кишвари мо дар моҳи октябри соли 2002 буд. Қаноби Қофи Аннон ба фаъолияти Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъадор баҳои баланд дод.

Ширкати СММ дар таъсиси Агентии назорати маводи нашъовари назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон гувоҳи дигари ҳамқории самарабахши кишварамон бо ҷомеаи байналмилалӣ аст. Бояд гуфт, ки ин ниҳод дар муддати фаъолияташ

қасбияти баланди худро дар мубориза бо қочоқи маводи муҳаддир ва ошқор намудани гурӯҳҳои ҷиноятӣ нишон дод.

Тоҷикистон ба таҳдиди маводи нашъоавари Афғонистон, дурнамо, робитаи бевоситаи он бо ҷиноятқории трансмиллӣ, терроризми байналмилалӣ ва оқибатҳои манфии он ба амнияти миллӣ, субот, инқишофи иҷтимоӣ – иқтисодии кишварҳо ва ҷомеаи шаҳрвандӣ баҳои воқеӣ дода, моҳи июни соли 2003 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон боз як ташаббус – таъсиси Эътилофи ягонаи зиддинашъаманди ба миён гузошт, ки он кӯшишҳо, иқдомот ва имқониятҳои ҷомеаи ҷаҳониро дар расонидани кӯмак ба Афғонистон ба ҳам оварад³.

Моҳи апрели соли 2004 бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Шӯрои ҳамоҳангсозӣ оид ба пешгирии сӯиистиқода аз маводи нашъоавар ба имзо расид, ки кӯшиши ҷомеаи шаҳрвандии Тоҷикистонро дар қори қоҳиши талабот ба маводи нашъоавар муттаҳид менамояд.

Тибқи маълумоти расмии Раёсати СММ оид ба маводи нашъоавар ва ҷиноятқорӣ, Тоҷикистон дар байни давлатҳое, ки дар мубориза бо маводи муҳаддир ҳиссаи бештар доранд, аз рӯи мусодираи героин баъди Қин, Покистон ва Туркия дар қойи қорум, дар мусодираи афюн баъди Эрон ва Покистон дар қойи сеюм ва дар байни кишварҳои пасошуравӣ дар қои аввал қарор дорад.

Бо назардошти қомеъихоӣ кишварамон дар самти мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъоавар, Тоҷикистон аввалин кишвар дар байни давлатҳои ҳавзаи Осиёи Марқазӣ буд, ки ба ҳайати Қумитаи байналмилалии СММ оид ба назорати маводи нашъоавар қабул қарда шуд.

Дар маҷлиси Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 28 ноябри соли 2007 баргузор гардид, қарор «Дар бораи тасдиқи Барномаи ягонаи мақсадноқи давлатӣ оид ба пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо муомилоти

¹ Тоҷикистон ва СММ - 20 соли ҳамқорӣ // Рӯзномаи «Ҷумҳурият». 1 марти 2012с. - № 28 (22009).

² Халифаев М. Некоторые вопросы международного сотрудничества в сфере борьбы с преступностью. Труды Академии МВД (научный журнал) №2 (16) 2011. С. 64.

³ Саҳми Тоҷикистон дар мусодираи ҳероин аз ҳама бештар аст // Рӯзномаи «Минбари халқ». 22 июни 2005. №49 (319).

гайриқонунии маводи нашъовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2008 – 2012», қабул шуд.

Дар рафти тайёр намудани Барномаи мазкур таҷрибаи давлатҳои дигар, тавсияҳои конвенсияҳои соҳавии байналхалқии СММ ва татбиқи лоиҳаҳои байналхалқӣ оид ба назорати маводи нашъовар дар ҷумҳурӣ ба инобат гирифта шуданд.

Муомилоти гайриқонунии маводи нашъовар ва сӯистеъмоли он яке аз масъалаҳои мубрами ҷомеаи мебошад ва зарурияти андешидани тадбирҳои фаъолу қотейро дар самти пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо муомилоти гайриқонунии он тақозо менамояд. Бо назардошти мураккабии вазъи вобаста ба маводи нашъовар, ки ба интиқоли гайриқонунии маводи муҳаддири тавлиди Афғонистон аз тариқи қаламрави Тоҷикистон ба дигар кишварҳои минтақа ва Европа вобаста мебошад, ҳанӯз 12 апрели соли 1996 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Фармонро «Дар бораи чораҳои таъхирнопазири таҳкими мубориза бо муомилоти гайриқонунии маводи нашъовар» имзо намуда буд, ки асоси муборизаи ҳадафмандро бар зиди маводи муҳаддир дар кишвар ташкил намуд¹.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2005 узви доимии Кумитаи Байналмиллалӣ СММ оид ба назорати маводи нашъовар мебошад, ки ин худ гувоҳи баҳои баланди ҷомеаи байналмилалӣ ба чораҳои дар самти мубориза бо муомилоти гайриқонунии маводи нашъовар андешидаи Президент ва ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ин буд, ки ҷумҳурии мо бар асоси таҷрибаи ҷаҳонӣ стратегияи хоси зидди маводи муҳаддиро, ки барномаҳои кӯтоҳмуддат ва дарозмуддатро дар бар мегирад, таҳия ва пешниҳод намуд.

Барномаи Давлатии Миллии «Чораҳои комплекси мубориза бо муомилоти гайриқонунии воситаҳои нашъовар, моддаҳои психотропӣ ва прекурсорҳои онҳо, назорати муомилоти қонунии онҳо, пешгирии

нашъамандӣ, муолиҷа ва барқарорсозии иҷтимоӣ беморони нашъамандӣ барои солҳои 2000 – 2002», ки бо қарори ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 12 майи соли 1999 таҳти рақами 202 тасдиқ шуда буд, таҳкурсии муносибати асоснокшудаи илмиро барои ташкили корҳои пешгирикунанда дар ин соҳа бо усулҳои муосир гузошт ва имкон дод, ки кори таҳкиму тавсияи заминаи вазорату идорасое, ки бо мушкилоти муқобилият бо сӯистеъмоли маводи нашъовар ва муомилоти гайриқонунии он машғул мебошанд, шурӯъ гардад ва инчунин самтҳои нави фаъолияти соҳавии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати пешгирии нашъамандӣ ва мубориза бо муомилоти гайриқонунии маводи нашъовар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкил карда шаванд.

Роҳи сипаринамудаи ҷумҳурӣ тӯли солҳои истиқлол нишебу фарозиҳо дошт. Дар ин давраи мушкили таърихӣ тамоми нерӯ ва воситаҳои асосии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва сохторҳои қудратии ҷумҳурӣ баҳри ҳифзи соҳти конституционӣ, тамомияти арзӣ ва соҳибистиқлолии ҷумҳурӣ сафарбар гардида буданд. Миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ Тоҷикистон бо Афғонистон аз ҳама бештар марзи тулонӣ дорад ва бар асари он тайи даҳсолаҳои охири қарни гузашта эпидемияи нашъамандӣ ва ҳодисаҳои муомилоти гайриқонунии маводи муҳаддир ба кишвари мо ҳам таъсир расонд. Дар натиҷаи транзитӣ маводи муҳаддири Афғонистон ба ҷумҳурӣ шумораи беморони нашъаманд афзуда, сатҳи ҷиноёти марбут ба муомилоти гайриқонунии маводи муҳаддир боло рафт. Дар ин давра масъалаи мубориза алайҳи муомилоти гайриқонунии маводи муҳаддир мақоми умдари касб кард².

Бо дарки хавфу хатари паҳншавии маводи муҳаддир, Тоҷикистон муборизаи қотейна бо гардиши гайриқонунии маводи нашъовари трансмиро пеш гирифт ва 12 – уми

¹ Маҷаллаи «Инъикос». №11(59) ноябри соли 2007. С. 24 – 25.

² Экстремизм, терроризм и исламский фактор в современном мире (Некоторые политико – правовые аспекты проблемы). // Рӯномаи «Баҳори Аҷам» № 32 – 33 (188), 2010.

апрели соли 1996 Фармони таърихи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи чораҳои таъҷилии таҳкими мубориза бо муомилоти ғайриқонунии маводи нашъаовар» ба тавсиб расид, ки ба роҳандозии муборизаи густурда ва ҳадафнок алайҳи қочоқи маводи муҳаддир замина гузошт¹.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни суҳанронии худ дар ҳамоиш дар Душанбе ба дурнамои муборизаи байналмилалӣ бо маводи муҳаддир ва ба ибтикорҳои Тоҷикистон доир ба мубориза бар зидди маводи муҳаддир ишора кард ва гуфт, ки аз ҷумла ташаббуси Тоҷикистон доир ба ташкили «минтақаи амният» дар атрофи Афғонистон, ки дар Иҷлосияи махсуси Маҷмаи умумии СММ соли 1998 баён гашта буд, ҳамовозии васеъ пайдо кард. Даъвати мо оид ба ташкили «ҳамкориҳои глобалӣ ба хотири мубориза бар зидди хатари муҳаддирот» ба руйхати «Муҳимтарин ташаббусҳои соли 2003 дар соҳаи таъмини сулҳ ва амният» ворид гардид². Имрӯз қоршиносони байналмилалӣ соҳтори мубориза бар зидди маводи муҳаддири Тоҷикистонро дар низоми СММ яке аз беҳтарин лоиҳаҳо арзёбӣ менамоянд ва қоршиносони СММ ҳанӯз дар солҳои 1999, 2000 баъд аз мутолиаи вазъи воқеӣ ва ошноӣ бо шароити кишвар расман эълон карданд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маводи муҳаддир парвариш намешавад³.

Зимни натиҷагирӣ ва ҳулосабарорӣ бояд ба ин нуқта махсус ишора шавад, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мубориза бо маводи нашъаовар ба сабаби ҳамсоғӣ ва марзи тӯлониаш бо яке аз кишварҳои бузургтарин тавлидкунандаи маводи муҳаддири ҷаҳон, дар ҳатти мукқадам, дар ҷабҳаи пеш қарор гирифтааст.

Саъю талоши Тоҷикистон, ибтикорҳои навину пайгирони он дар амри тақвияти мубориза бо маводи муҳаддир, суҳанрониҳо ва андешарониҳои Президенти кишвар аз

минбарҳои баланди байналмилалӣ дар робита ба ин мавзӯ ба решакан кардани ин падидаи манфию вабои аср ва ба муборизаи муштараку дастаҷамъонаи тамоми кишварҳои минтақа, ҳамсоя ва ҷомеаи ҷаҳонӣ равона шудааст.

Созмони Милали Муттаҳид ва ҷомеаи байналмилалӣ низ ба талошҳои ташаббусҳои кӯшишҳои Тоҷикистон дар ин росто арҷ мениҳанд. Яъне дар ҳуди Афғонистон бо роҳи фароҳам овардани шароит барои деҳқонони афғон ҷиҳати кишти дигар зироатҳо ба ҷои афюн, бо роҳи мададрасонӣ ба соҳтмони масалан, Нерӯгоҳи барқи оби Дашти Ҷум, ки имкони обёрии садҳо гектар замин ва киштукори зироатҳои дигарро дар Афғонистон ва тавлиди нерӯи барқи арзон барои эҳтиёҷоти кишварҳои минтақаро ба вучуд меорад, ҳамчунин бо роҳи кӯмак ба бозсозии Афғонистони ҷангзада ва дигар иқдомот, ин падидаи манфиру метавон решакан кард.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ТАДЖИКИСТАНА С ООН И МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ В ЦЕЛЯХ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ УГРОЗАМ НАРКТОИЧЕСКИХ СРЕДСТВ

Ключевые слова: наркотические средства, международное взаимодействие, Республика Таджикистан, ООН, геополитика.

В настоящей статье анализируется богатая практика Республики Таджикистан в целях противодействия распространения наркотических средств.

INTERACTION WITH TAJIKISTAN UN AND INTERNATIONAL ORGANIZATIONS TO COUNTER THREATS DRUGS

Keywords: drugs, international cooperation, Tajikistan, UN geopolitics.

This article analyzes the rich experience of the Republic of Tajikistan to counter Spreading drugs.

¹ Маҷаллаи «Инъикос», №7 (55) июли соли 2007. С. 27.

² Маҷаллаи «Инъикос», №10 (70) 10 октябри соли 2008. С. 18.

³ Маҷаллаи «Инъикос», №05 5 майи соли 2009. С. 23.

ТАРТИБИ
ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛАҲО ДАР МАҶАЛЛАИ
ИЛМИИ «ОСОРИ АКАДЕМИЯ»

Маҷалла тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Маҷаллаи илми «Осори Академия» нашрияи Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон буда, фарогирандаи бахшҳои ҳуқуқ, таърих, фалсафа, филология, иқтисод, информатика ва фанҳои дақиқ мебошад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии ҳаёти профессорону олимони омӯзгорони Академияи ВКД ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешаванд.

Маблағи нашр аз ҳисоби Академия пардохт мешавад.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар як сол 4 маротиба нашр мешавад.

Мақолаҳое, ки ба суроғи «Осори Академия» ирсол мешаванд, бояд бо талаботи зерин ҷавобгӯӣ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан истифода гарданд;
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия набояд аз 12 саҳифаи ҷопӣ (А-4) зиёд бошад;

3. Мақолаҳо бояд дар компютер тибқи барномаи Microsoft Word хуруфчинӣ ва дар шакли электронӣ бо гарнитураҳои Times New Roman ё Times New Roman Tj сабт карда шаванд;

4. Фосила байни сатрҳо 1,5 см., ҳошия аз тарафи чап 3 см., аз тарафи рост 1,5 см., аз боло 2 см. ва аз поёнии саҳифа 2 см.- ро ташкил намуда, матни мақола аз тарафи рост саҳифабандӣ карда шавад;

5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаби муаллиф (муаллифон), унвон ва муассисаи корӣ зикр мешавад;

6. Дар охири мақола суроға, рақами телефон ва e-mail муаллиф (муаллифон) ҷойгир карда шавад;

7. Сарчашмаҳои иқтибосшаванда дар (шакли поварак сноски) дода мешавад. Шуморагузори поваракҳо пайҳам буда, дар низоми «дар ҳар як саҳифа» («на каждой странице») дастӣ гузошта мешавад. Ҳангоми таҳияи поваракҳо мебояд ному насаби муаллиф, номи пурраи асар, шумораи ҷилд, макони нашр, нашриёт, соли нашр ва саҳифаи истифодашуда зикр гардад. Ҳангоми иқтибоси такрорӣ адабиёти иқтибосшуда дар шакли мухтасар оварда мешавад;

8. Фишурдаи мақола бо забони англисӣ ва тоҷикӣ (русӣ) дар охири мақола навишта шавад;

9. Сурати 4x3 дар шакли электронӣ.

Ҳангоми ба эътибор нагирифтани талаботҳои дар боло зикр гардида, дастхатҳои мақолаҳо ба ҷоп қабул карда намешаванд ва ба муаллифон баргардонда мешаванд барои коркард намудан.

Ҳаёти таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.

Дастхатҳои мақола баргардонда намешаванд.

**П О Р Я Д О К
П Р И Н Я Т И Я И О П У Б Л И К О В А Н И Я С Т А Т Е Й В
Н А У Ч Н О М Ж У Р Н А Л Е « Т Р У Д Ы А К А Д Е М И И »**

Журнал издается на основании требований Закона Республики Таджикистан «О печати и других средствах массовой информации».

В научном журнале «Труды Академии» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по юриспруденции, истории, философии, филологии, информатике и естественным наукам.

В журнале издаются результаты научно-исследовательских работ профессорско-преподавательского состава Академии МВД, а также работы отечественных и зарубежных ученых.

Оплата издания производится за счет Академии МВД.

Журнал издается на русском, таджикском и английском языках с периодичностью 4 раза в год.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Статья должна быть понятной и доходчивой;
 2. Размер статьи не должен превышать 12 страниц (А-4) компьютерного текста, включая текст, таблицы, диаграммы, графику и рисунки;
 3. Статья должна быть подготовлена в системе MicrosoftWord, рукопись должна быть отпечатана на компьютере гарнитурой Times New Roman или Times New Roman Tj;
 4. Шрифт 14, формат А-4, интервал полуторный, поля: верхнее – 2 см., нижнее – 2 см., левое – 3 см., правое – 1,5 см, листы – пронумерованы;
 5. На первой странице справа указывается автор (авторы) статьи, место работы, должность, звание, ниже через один интервал по центру – название статьи;
 6. В конце статьи указывается адрес, номера телефонов, а также e-mail автора (авторов);
 7. Цитируемая в статье литература дается в виде подстрочных сносок. Нумерация сносок сквозная, от руки, в режиме «на каждой странице». При оформлении сносок следует указывать фамилию и инициалы автора (*курсивом*), полное название книги, номер тома, место издания, издательство, год издания, страницу. При повторной ссылке цитируемая литература приводится в сокращенной форме;
 8. В конце статьи приводится аннотация на английском и таджикском (русском) языках;
 9. Фотография 4х3 в электронном варианте.
- При несоблюдений вышеперечисленных требований, статьи не принимаются к опубликованию и возвращаются авторам на доработку.
- Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи.
- Рукописи статей авторам не возвращаются.